O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM,

FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

PROFI UNIVERSITY

XUSUSIY OLIY TA’LIM MUASSASASI

SH.T. IBRAGIMOVA

PEDAGOGIK MAHORAT

O‘QUV QO‘LLANMA

Oliy ta’lim muassasalarining 60110100 – Pedagogika (qo‘shimcha tarbiya fani o‘qituvchisi) bakalavriat ta’lim yo‘nalishlari uchun.

TEXNO PRINT
NAVOIY

NAVOIY - 2025

UO‘K 371(075)
KBK 74ya73
I 36

Ibragimova, Sh.T.
Pedagogik mahorat [Matn]: O‘quv qo‘llanma / Sh.T.Ibragimova, – Navoiy: “TEXNO PRINT NAVOI” nashriyoti, 2025. – 212 b.

Ushbu o‘quv qo‘llanma pedagogik mahorat fanidan o‘quvchilarga zamonaviy ta’lim uslublarini o‘zlashtirishda yordam berish maqsadida tayyorlangan. Qo‘llanmada pedagogik nazariyalar, amaliyotlar va innovatsion metodlar haqida batafsil ma’lumotlar keltiriladi. O‘quvchilar ushbu material orqali o‘z pedagogik ko‘nikmalarini rivojlantirib, ta’lim jarayonida samarali faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Qo‘llanma o‘qituvchilar va talabalarga pedagogik bilimlarni amaliyotda qo‘llashda muhim manba bo‘ladi.

“Pedagogik mahorat” o‘quv qo‘llanmasi 110000 – Pedagogika ta’lim sohasining 60110100 – Pedagogika (qo‘shimcha tarbiya fani o‘qituvchisi) bakalavriat ta’lim yo‘nalishlari uchun fanini o‘qishda foydalanishlariga mo‘ljallangan.

Taqrizchilar:

Raupova Munira Murodovna–*pedagogika fanlari doktori (DSc), professor*

Aminova Feruza Hayitovna –*falsafa fanlari bo‘yicha pedagogika fanlari doktor (PhD)i, dotsent*

O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2025 - yil 9 - iyuldagi 258 - sonli buyrug‘iga asosan nashr etishga ruxsat berildi. (Ro‘yxatga olish raqami. № 872138)

© Sh.T. Ibragimova, Universit Profi, FA Navoiy bo‘limi 2025.
© « TEXNO PRINT NAVOI » nashriyoti, 2025.

ISBN 978-9910-8212-6-4

KIRISH

Har bir inson uchun hayotda kasbni aniq tanlash, unga bo‘lgan qiziqishni orttirish, mahoratli bo‘lish, o‘z kasbining fidoyisi bo‘lishiga yetaklaydi. Mahoratli kasb egasining ma’naviy dunyosi boy, ishlash qobiliyati teran bo‘ladi va u o‘z mehnati yordamida o‘ziga ham, boshqalarga ham katta foyda keltiradi. Shuning uchun kasbiy mahoratni shakllantirish, tarbiyalashga va nihoyat uni takomillashtirishga intilish, kerakli ma’lumotlar, axborot(bilim)lar, malakalar bilan to‘ldirib borish shu kunning, qolaversa, ta’lim islohotlarining dolzarb masalasidir. Chunonchi, egallanajak kasb-korga tayyorlanayotgan har bir mutaxassis-pedagog nafaqat o‘z ixtisosligi bo‘yicha ma’lumotlarga ega bo‘ladi, balki pedagogik – psixologik tayyorgarlikni qo‘lga kiritib, ma’naviy va jismoniy jihatdan kamol topadi, ijtimoiy – iqtisodiy taraqqiyotda faol ishtirokchi bo‘lib voyaga yetadi.

Pedagogik mahorat fani zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas qismi bo‘lib, o‘qituvchilarning professional malakasini oshirish va ularning pedagogik faoliyatini samarali tashkil etishda muhim rol o‘ynaydi. Pedagogik mahorat — bu ta’lim jarayonida pedagoglar tomonidan talabalarni samarali ta’lim berish, ularning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish, individual yondashuv va didaktik strategiyalarni qo‘llash mahoratini anglatadi. Ushbu o‘quv qo‘llanma, pedagogik mahoratni o‘z ichiga olgan keng qamrovli nazariy va amaliy tushunchalarni o‘zlashtirish uchun mo‘ljallangan. Bo‘lajak pedagoglar uchun zarur bo‘lgan nazariy asoslar, o‘lchov va baholash usullari, shuningdek, talabalarning ehtiyojlariga mos ravishda ta’lim metodlarini tanlash va tadbiq etish bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga e’tibor qaratiladi. Bo‘lajak o‘qituvchilar, o‘z navbatida, ta’lim jarayonida kreativ yondashuvni amaliyotga tatbiq etish va dolzarb pedagogik muammolarni hal etishda zarur bo‘lgan ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari lozim. Ushbu qo‘llanmada turli pedagogik usullar, innovatsion texnologiyalar, va ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun zarur bo‘lgan bilimlar taqdim etiladi. Shu bilan birga, o‘quvchilar tomonidan qabul qilinadigan ta’limning sifatini oshirish uchun turli metodologiyalar va strategiyalar haqida ham ma’lumot beriladi.

O‘quv qo‘llanma oliy ta’lim muassasalarining 60110100 – Pedagogika (qo‘shimcha tarbiya fani o‘qituvchisi) bakalavriat ta’lim yo‘nalishlari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, bo‘lajak mutaxassislar o‘quvchilarni samarali o‘qitish usullari, metodologiyalari va strategiyalarini o‘rganishlariga yordam beradi. Buning natijasida o‘qituvchi sifatida ta’lim jarayonini yaxshiroq rejalashtirish va boshqarish imkoniniga ega bo‘lishadi. Ma’lumki, har bir talabaning o‘ziga xos qobiliyatlari, qiziqishlari va o‘rganish usullari mavjud. Pedagogik mahorat o‘qituvchilarga talabalar ehtiyojlarini tushunish va ularga individual yondashuvni qo‘llash imkonini beradi. Demakki, hozirgi fan va texnika jadal ravishda rivojlanayotgan, axborotlar keskin oshib borayotgan bir davrda o‘qituvchining pedagogik mahoratini tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi.

I MODUL. PEDAGOGIK MAHORAT FANINING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Ta’lim tizimini modernizatsiyalashning tashkiliy – metodik asoslari

Bugungi kunda globalizatsiya jarayonlari mamlakatlar va inson resurslarini bir-biriga bog‘laydi. Davlatlar ta’lim tizimlarini zamonaviy talablar asosida yangilab, global raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga intiladi. Zamonaviy texnologiyalar, ayniqsa, axborot texnologiyalari ta’lim jarayonini tubdan o‘zgartiradi. Internet, raqamli vositalar va masofaviy ta’lim formatlari ta’limni samarali va qulay qiladi, shuning uchun tizimni yangilash zarur. Jamiyatning ehtiyojlari o‘zgarishi ta’lim tizimining sohaga moslashishini talab qiladi. Buning uchun esa ta’lim yangi avlod talablariga mos kelishi kerak, bu esa ta’limning sifatini va mazmunini yangilashni taqozo etadi. Ta’lim metodologiyalari va usullarini yangilash o‘quvchilarning faol ishtirokini oshiradi. Innovatsion yondashuvlar orqali o‘quvchilarning qobiliyatlari va ijodkorligi rivojlanadi, bu esa kelajakdagi muvaffaqiyatlarga tayyorlaydi.

Zamonaviy ta’lim tizimi o‘quvchilarni ijodiy fikrlashni rag‘batlantirishga qaratilgan bo‘lishi kerak. O‘quvchilarni muammolarni hal qilishga o‘rgatish, ularni yanada o‘z-o‘zini boshqarishga va mustaqil qarorlar qabul qilishga tayyorlaydi. Modernizatsiya jarayonlari ta’lim sifatini oshirish va uni samarasini ta’minlash uchun yangi metodlar va baholash usullarini joriy etishni nazarda tutadi. Bu o‘qituvchilarni yaxshiroq tayyorlash va o‘quvchilarning bilimlarini yanada chuqurroq baholash imkonini beradi.

Ta’lim tizimidagi modernizatsiya, ta’lim muassasalariga o‘z faoliyatini mustaqil ravishda boshqarish imkoniyatini berish orqali tizimni samarali rivojlantirishga hissa qo‘shadi. Bu ta’lim muassasalarining innovatsiya va tajriba qilishga bo‘lgan qobiliyatini oshiradi. Yangilangan ta’lim tizimi yosh avlodni iqtisodiy va ijtimoiy qiyinchiliklarga qarshi turishga tayyorlaydi. Ularning qobiliyatlari va bilimlarini oshirish orqali jamiyatda faol ishtirok etishlariga yordam beradi. Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish zamon talablariga javob berish, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlantirishga hissa qo‘shish, yosh avlodni raqobatbardosh qilib tayyorlash uchun zarur bo‘lib qolmoqda. Bu jarayon nafaqat ta’lim sifatini oshirishga, balki jamiyatning umumiy rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi.

Ta’limni modernizatsiyalash – an’anaviylikdan zamonaviy o‘qitish shakllariga o‘tish, jahon standatlari darajasida ta’lim mazmunini takomillashtirish, texnik bazani mustahkamlash, ta’lim taraqqiyoti va kadrlar raqobatbardoshligini

ta’minlovchi jarayondir. Har qanday o‘zgarish va rivojlanishlarni tadqiq etish uchun turli xil nazariy-metodologik yondashuvlar mavjud. Bu borada hozirgi davrda modernizatsiya jarayoni muhim ahamiyatga ega. Modernizatsiya jarayonidagi o‘zgarishlar, yangilanishlar inson va jamiyat hayotining barcha jabhalarida ro‘y beradi. O‘zgarishlar natijasida yangicha qarashlar va yondashuvlar shakllanadi.(I. Karimov)

Modernizatsiya –(frans. moderne – eng yangi, zamonaviy) biror narsani yangilash, unga zamonaviy tus berish, uni zamon talablariga muvofiq o‘zgartirish.

Eng asosiy vazifamiz – mamlakatimizni modernizatsiya qilish va demokratlashtirish bo‘yicha boshlangan islohotlarni yanada chuqurlashtirish va kengaytirish, biz o‘z oldimizga qo‘ygan yuksak taraqqiyot marralariga erishish bo‘yicha Konsepsiyada belgilab berilgan, aniq maqsadga qaratilgan yo‘l-yo‘riq va ko‘rsatmalarni amalga oshirishning Kompleks dasturini, boshqacha aytganda, shu yo‘nalishdagi Strategiyani ishlab chiqish va bosqichma-bosqich joriy etishdan iboratdir.(Sh. Mirziyoev)

Jamiyatimizdagi iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy, madaniy sohalarda bo‘layotgan o‘zgarishlar mamlakatimizning intellektual imkoniyatlarini belgilab beruvchi va uni rivojlantirishning asosiy sharti hisoblangan ta’lim tizimiga bog‘liq.

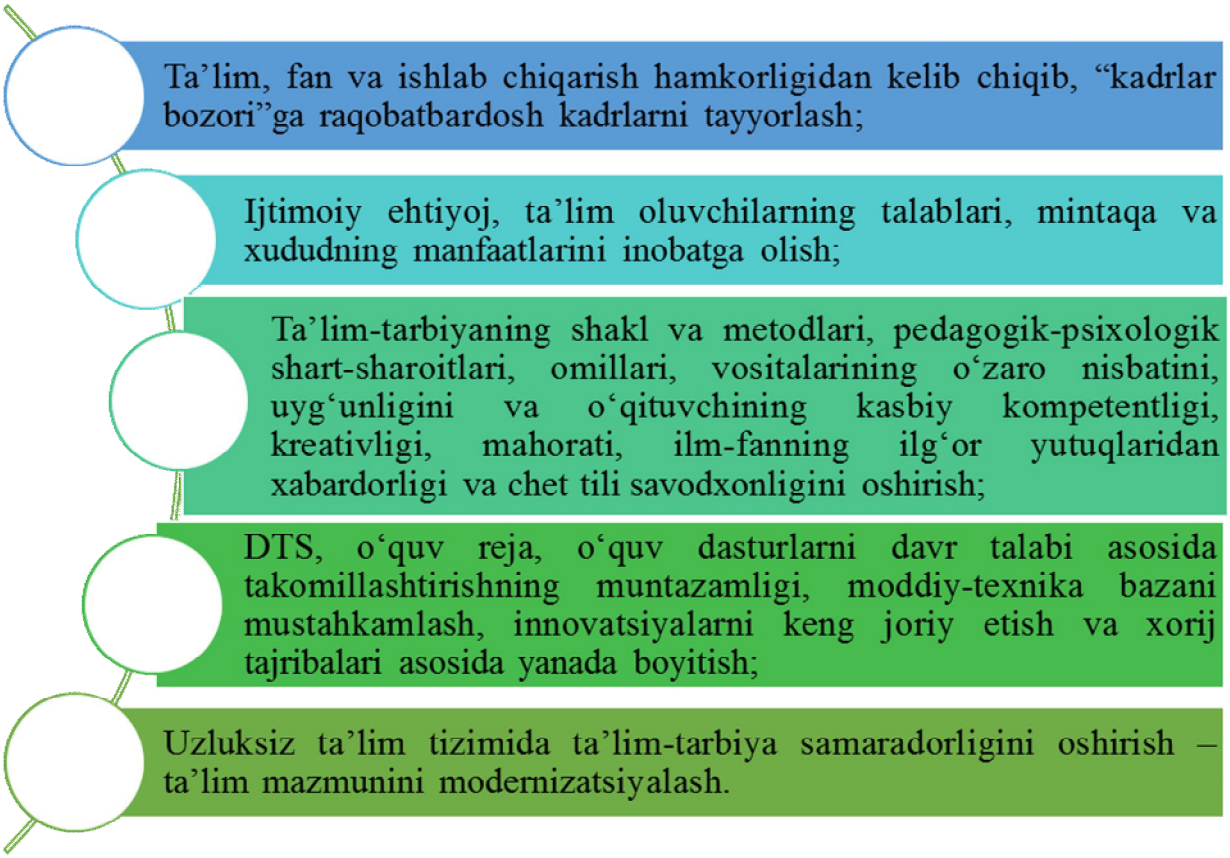

1-Rasm. Ta’limni modernizatsiya qilishdan maqsad

Ta'lim tizimida modernizatsiyaning vazifalari:

1.Davlat tomonidan teng huquqli to'liq ta'lim olish imkoniyatlari va kafolatlarini ta'minlash;

2. Maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus kasb-hunar va Oliy ta'limni yangi zamonaviy sifat darajasiga erishish;

3. Ta'lim tizimiga byudjetdan tashqari mablag'larni jalb etish va ulardan foydalanishning me'yoriy–huquqiy va tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish;

4. Ta'lim sohasidagi xodimlarining ijtimoiy mavqei va professional salohiyatlarini oshirish va bunda davlat va jamiyat tomonidan qo'llab quvvatlashni yanada kuchaytirish;

5. Aktning rolini ta'lim tizimida oshirish;

6. Ta'lim va o'quv muhitini takomillashtirish;

7. Ta'lim oluvchilarda ta'lim olish va uni tashkillashtirishga bo'lgan motvatsiya (xohish va istaklar)ni kuchaytirish;

8. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining rolini o'zgartirish;

OTMda dars jarayonini modernizatsiya qilishning asosiy mezonlari:

a) Professor-o'qituvchilarning dars shakllariga nisbatan munosabatlarini o'zgartirish;

b) Innovatsion texnologiyalarni dars jarayoniga tatbiq etishda fanning xususiyati, dars shakllari, yosh xususiyatlarini inobatga olish, shuningdek ta'lim texnologiyalarini va tarbiya texnologiyalarini farqlagan holda tatbiq etish hamda ijodiy yondashish;

c) Dars jarayonida talabalarning ijtimoiy talablarini qondirishga, o'z iqtidorlarini namoyish etishga yo'naltirilgan muhit va sharoit yaratish;

d) Talabalarning mustaqil ishlari mazmunida ilmiy-texnik va tajriba konstruktorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan topshiriqlar aks etishi;

e) Dars jarayoni samaradorligini ta'minlashda qo'llanilayotgan shakl, metod va vositalar bir-birini to'ldirishi, uyg'unligini ta'minlashi;

f) Ta'lim-tarbiya jarayoniga yaxlit yondashish, ta'lim sohasidagi xorijning ilg'or tajribalari va yondashuvlarini dars jarayoniga tatbiq etishda milliy qadriyat va an'analarimizga moslashtirgan holda tatbiq etish.

Ta'limni modernizatsiya qilishning ilmiy–nazariy asoslari va ularning asosiy tamoyillari

- Modernizatsiya qilish jarayonida ta'lim tizimiga ongli yondashish;
- Ta'lim tizimida shaffoflikni ta'minlash ;
- O'quv –axborot bazasining zamonaviyligi, uning moddiy va moliyaviy darajasi va ta'minoti;
- Ta'lim sohasidagi yangi strategik siyosatning yuzaga keltirilishi;
- Ta'limdagi differensiallash tamoyili;
- Ta'lim tizimida yaratiladigan darslik va o'quv qo'llanmalar, yangi avlod o'quv adabiyotlari;

- Ta’limga oid me’yoriy–qonuniy hujjatlarni yaratish, bu boradagi
- islohotlarni huquqiy jihatdan asoslash;
- Ta’lim jarayoniga kompetentli yondashuv;
- AKT bo‘yicha ta’lim oluvchilar hamda ta’lim beruvchilarning
- tayyorgarligi, malaka darajalari, kompetentligi;
- Ta’lim muassasalarining faoliyati va davlat talablarining unga mutanosibligi;
- Novatorlik masalasi tabiiy-ma’naviy ehtiyoj sifatida;
- Ta’lim muassasalari faoliyati va ishlab chiqaruvchi korxonalar hamda iste’molchilarning umumiy talablari mosligi.

Pedagogik faoliyat - bu ta’lim jarayonida muallimlar, murabbiylar yoki boshqa o‘qituvchilar tomonidan amalga oshiriladigan harakatlar, usullar va vositalarning yig‘indisidir. Bu faoliyatning maqsadi o‘quvchilarning bilim, ko‘nikmalar va qobiliyatlarini rivojlantirish, ularni muomala madaniyatiga tayyorlash va shaxs sifatida shakllanishlariga yordam berishdir.

Pedagogik faoliyatning asosiy jihatlari:

1. Maqsad va vazifalar: Pedagogik faoliyat har doim aniq va maqsadga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Ta’lim berilayotgan soha yoki fan asosida o‘quvchilarga bilim berish, ular uchun qiyin bo‘lgan mavzularni tushuntirish, shaxsiy jalb qilish va o‘qitishning amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish nazarda tutiladi.

2. Pedagogik jarayon: Pedagogik faoliyat o‘z ichiga tayyorgarlik, o‘qitish, ta’lim-tarbiya jarayonini rejalashtirish va nazorat qilishni oladi. Bu jarayonda muallimlar o‘z uslublarini va strategiyalarini tanlaydilar.

3. O‘qituvchining roli: Pedagogik faoliyatda o‘qituvchining roli juda muhim. O‘qituvchi o‘quvchilar bilan bog‘lanadi, ularning ehtiyojlarini tushunadi va ta’lim jarayonini boshqaradi. Uning maqsadi bolaning o‘z imkoniyatlari va qobiliyatlarini maksimal darajada ochishdir.

4. *O‘quvchilarning faol ishtiroki:* O‘quvchilar pedagogik jarayonda faolliklariga ko‘ra turlicha ishtirok etishlari mumkin. Ularning fikri, savollari va muhokamalardagi ishtiroki jarayonni yanada samaraliroq qiladi.

5. *Metod va texnologiyalar:* Pedagogik faoliyatda turli xil usullar va texnologiyalar qo‘llaniladi. Masalan, an'anaviy usullar, guruhli ish, loyihalash, muammoli ta’lim, innovatsion texnologiyalar va boshqalar.

6. Natijalar va baholash: Pedagogik faoliyat natijalari o‘quvchilarning bilim darajasi, ko‘nikmalari va shaxsiy rivojlanishi orqali baholanadi. O‘z navbatida, muallimning ishini kuzatish va tahlil qilish jarayoni ham juda muhim.

Pedagogik faoliyat jamiyat uchun muhim ahamiyatga ega, chunki u insonlar orasida bilimlarni tarqatishga, shaxslarni tarbiyalashga va kelajak avlodni shakllantirishga yordam beradi. Yanada muhim tomoni shundaki, ta’lim jarayoni ijtimoiy rivojlanish va madaniyatning o‘sishida ulkan rol o‘ynaydi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni ta’lim tizimini, pedagogik faoliyatni va uning asosiy tamoyillarini belgilaydi. Quyida ushbu

qonunda pedagogik faoliyatni tashkil etishga qo‘yilgan asosiy talablar bilan tanishtirib o‘tamiz:

1. Qonunga ko‘ra, pedagogik faoliyat quyidagi asosiy tamoyillarga asoslangan bo‘lishi kerak:

• *Gumanizm:* Ta’lim jarayonida shaxsni, uning qobiliyatlari va qiziqishlarini hurmat qilish.

• *Ochiqlik:* Ta’lim jarayonida muallim va o‘quvchilar o‘rtasidagi muloqotning ochiq va samimiy bo‘lishi.

• *Ijtimoiy faoliyat:* Ta’lim ijtimoiy taraqqiyotga va jamiyatning ehtiyojlariga mos kelishi kerak.

2. Qonun muallimlarga qo‘yilgan talablarga ham e’tibor qaratadi:

• *Malaka va bilim:* Muallimlar tegishli oliy ta’limdan o‘tgan, pedagogik bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi kerak.

• *Doimiy ravishda rivojlanish:* Muallimlar o‘z bilimi va ko‘nikmalarini doimiy ravishda yangilab borishlari, yangi pedagogik texnologiyalarni o‘rganishlari lozim.

3. Ta’lim muassasalari bilan bog‘liq bo‘lgan talablar:

• *Sifat, o‘qitish bosqichlari:* Ta’lim muassasalari o‘quv jarayonlarini sifatli tashkil etishi, o‘quvchilarning bilimini baholash tizimini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yishi lozim.

• *An'anaviy va innovatsion yondashuvlar*: Ta’lim jarayonida an'anaviy va innovatsion uslublarni birgalikda qo‘llash.

4. O‘quv dasturlari va materiallari haqida:

• *Yuqori sifat:* O‘quv dasturlari ma’lum standartlarga mos bo‘lishi va ta’lim muassasalari tarbiyaviy va intellektual rivojlanishga yo‘naltirilishi kerak.

• *Bevosita amaliyotga tayyorlash:* O‘quv dasturlari o‘quvchilarni amaliy faoliyatga tayyorlashga qaratilgan bo‘lishi zarur.

5. Ta’lim muassasalarining ijtimoiy vazifalari:

• *Jamiyatdan bog‘lanish:* Ta’lim muassasalari jamsiyatchilik va ijtimoiy muhit bilan hamkorlikda ishlashi kerak.

• *O‘quvchilar va ota-onalar bilan aloqa*: Muassasalar o‘quvchilar va ularning ota-onalari bilan samarali muloqotni tashkil etishi zarur.

6. Pedagogik uslublar. Pedagogik faoliyatda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va uslublardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini rivojlantirishga oid prezident qaror va farmonlari so‘nggi yillarda ta’lim tizimini modernizatsiyalash, sifatini oshirish va kadrlar tayyorlash jarayonini takomillashtirish maqsadida qabul qilinib, sohada katta o‘zgarishlarni vujudga keltirmoqda. Xususan, *O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 21 fevraldagi "Oliy ta’lim muassasalarini yanada rivojlantirish va ularning xalqaro tajribalar asosida modernizatsiya qilish to‘g‘risida"gi qarori:*

• Ushbu qaror oliy ta’lim muassasalarining turli jihatlarini, jumladan, ta’lim jarayonini, nazoratni va infrastrukturaning modernizatsiyasini o‘z ichiga olgan.

• Qarorda oliy ta’lim muassasalarini xalqaro standartlar darajasiga ko‘tarish, ilmiy kadrlarni tayyorlash va magistratura hamda doktorantura ta’limini rivojlantirish maqsadlari belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 25 dekabrdagi "2020-2025 yillarda O‘zbekiston Respublikasining oliy ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha konsepsiya"si:

• Mazkur konsepsiya oliy ta’limni rivojlantirish uchun asosiy yo‘nalishlarni, ushbu sohada kadrlar tayyorlash jarayonini takomillashtirishni, innovatsion pedagogik usullarni joriy etishni va ilmiy tadqiqotlarni kengaytirishni ko‘zda tutadi.

• Konsepsiya asosida oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonini zamonaviylashtirish, ta’lim sifatini oshirish va xalqaro tajribalarni tatbiq etishga qaratilgan choralar belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 8 oktabrdagi “Oliy ta’limni yanada takomillashtirish va sifatini yaxshilash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori:

• Ushbu hujjatda oliy ta’lim muassasalaridagi ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalarni rivojlantirish, universitetlarni mustaqil ravishda faoliyat yuritishiga imkon berish, ta’lim dasturlarini modernizatsiya qilish hamda o‘qituvchilarni malaka oshirishga alohida e’tibor qaratilgan.

• Qaror oliy ta’lim muassasalarining mustaqilligini oshirish, ularning boshqaruv tizimini takomillashtirishgacha o‘z ichiga oladi.

"Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi farmon (2021 yilda):

• Ushbu farmon ta’lim jarayonini innovatsiyalash, oliy ta’lim muassasalarida sifatni oshirish, ijtimoiy hamkorlikni kengaytirish va xalqaro miqyosda integratsiyasini kuchaytirish maqsadida qabul qilingan.

• Farmonda kadrlarni tayyorlash va ularni jahon bozorida raqobatbardosh qilishga qaratilgan chora-tadbirlar qayd etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi prezidenti tomonidan qabul qilingan yuqoridagi qaror va farmonlar oliy ta’lim tizimini modernizatsiyalashni, sifatini oshirishni va zamonaviy pedagogik usullarni joriy etishni maqsad qilib oladi. Bu hujjatlar ta’lim tizimining zamonaviy talablar va global standatlarga javob berishini ta’minlaydi.

Ta’lim tizimini modernizatsiyalash — bu ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik o‘zgarishlarga mos ravishda ta’lim jarayonini yangilash, sifatini oshirish va ta’lim muassasalari faoliyatini takomillashtirish jarayonidir. Ushbu jarayonning asosiy maqsadi zamonaviy talablarni qondirish, kadrlarning raqobatbardoshligini ta’minlash va o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishdir. Ta’lim tizimini modernizatsiyalash tashkiliy-metodik asoslari ta’limning sifatini

oshirishga, o‘quv jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga qaratilgan. Bu o‘zgarishlar nafaqat o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yaxshilaydi, balki jamiyatni yanada raqobatbardosh va rivojlangan qilib tayyorlaydi. Ostida, mazkur jarayon muayyan vaqtni talab etishi bilan birga, hamkorlik va ijtimoiy mas'ullikni kuchaytirishi, ta’lim muassasalarni innovatsiyalarga tayyorlashi kerak. Ta’lim tizimining modernizatsiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish, kelgusi avlodni muvaffaqiyatga erishtirish va jamiyatning barqaror rivojlanishiga hissa qo‘shadi.

1.2. Pedagogik mahorat fani haqida umumiy tushuncha va uning o‘qituvchi faoliyatida tutgan o‘rni

Ta’lim muassasalarida faoliyat ko‘rsatayotgan o‘qituvchilar o‘qitish shakllarini optimal darajada tashkil etishni, barkamol shaxsni shakllantirish nazariyasini turli yangi g‘oyalar bilan boyitishni puxta bilishi lozim. Zero, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning yangi tahririni ta’lim jarayoni va amaliyotga tatbiq etish, mamlakatimiz ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar muvaffaqiyatini ta’minlash, ta’lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o‘qituvchi va tarbiyachilarning ma’naviy qiyofasi hamda kasbiy mahoratiga ko‘p jihatdan bog‘liq. Shaxsni har tomonlama barkamol inson darajasida tarbiyalash nihoyatda murakkab jarayon bo‘lib, juda qadim zamonlardan buyon ushbu faoliyatga jamiyatning etuk kishilari jalb etilgan. Mazkur holat yosh avlod tarbiyasi, uning tashkil etilishi mazmuni nafaqat shaxs kamoloti, balki jamiyat taraqqiyotini ham belgilashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy-ma’rifiy sohalarda ulkan o‘zgarishlar ro‘y bermoqda. Ayniqsa, yoshlar ta’lim va tarbiyasiga e’tibor, ularga zamonaviy bilim berish, ma’lumotini, malakasini oshirish kabi dolzarb muammolar hal etildi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilinayotgan har bir Qarorlarda, Prezidentimiz Farmonlarida yosh avlod tarbiyasi va kasbiy mahoratini, avvalo, ta’lim muassasalarida oshirib borishga asosiy e’tibor qaratilmoqda. Pedagoglar va tarbiyachilar zimmasiga ulkan mas’uliyatlar yukladi. Shuning uchun ham bugungi kunda o‘qituvchilarning saviyasini va bilimini uzluksiz oshirib borish uchun shart-sharoit yaratilishi zarur.

Oliy pedagogik ta’lim muassasalarida ushbu muammolarning yechimini topishda “Pedagogik mahorat” fanini chuqur o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. “Pedagogik mahorat” tushunchasi XX asrning 80-90-yillarida ilmiy-nazariy va pedagogik jihatdan asoslanib, oliy ta’lim muassasalarida mustaqil fan sifatida o‘qitila boshlagan. Keyinchalik “Pedagogik texnologiya» fani tarkibiga singdirib

yuborilgan. Aslida, bu ta’lim mexanizmining harakatlantiruvchi kuchi, ta’bir joiz bo‘lsa, rolidir. A.L.Serkovskiy, Z.S.Kunsevich, O.I.Gapovalarning hammuallifligida yaratilgan «Pedagogicheskoye masterstvo» nomli qo‘llanmada bu borada e’tiborli fikrlar ilgari surilgan. Unda «pedagogik mahorat — bu eng avvalo, muloqot mahorati» sifatida o‘rinli ta’kidlanadi. Xuddi shu yo‘sinda professor B.Skinnerning «Ta’lim texnologiyasi — bu pedagogik tajribada psixologiya yutuqlarini qo‘llashdir»- degan mulohazasi keltiriladi. Bular bir-birini inkor etmaydi, balki o‘zaro to‘ldirishga, boyitishga xizmat qiladi. Bularning asosida kognitivlik, effektiv(emosional)lik, ierarxiya (kognitiv maqsad) yotishini izohlashadi va quyidagi oltita xususiyatni tarkibiy qism sifatida ko‘rsatishadi. 1.Bilim. 2.Tushunish. 3.Ilova. 4.Analiz. 5.Sintez. 6.Baholash. E’tibor qilinadigan bo‘lsa, bular pedagogik faoliyatning mohiyatini belgilovchi bosqichlardir. Ushbu ta’rifning mohiyatidan kelib chiqib o‘qituvchining pedagogik mahorati tushunchasi mazmunini shunday izohlash mumkin:

1) madaniyatning yuqori darajasi, bilimdonlik va aql zakovatning yuksak ko‘rsatkichi;

2) o‘z faniga doir bilimlarning mukammal sohibi;

3) pedagogika va psixologiya kabi fanlar sohasidagi bilimlarni puxta egallaganligi, ulardan kasbiy faoliyatida foydalana olishi;

4) o‘quv - tarbiyaviy ishlar metodikasini mukammal bilishi.

Pedagogik mahorat fani — bu ta’lim jarayonida pedagogning professional ko‘nikmalarini, bilimlarini va tajribasini rivojlantirishga qaratilgan fan. Ushbu fan pedagogik faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan nazariy va amaliy bilimlarni o‘z ichiga oladi. Pedagogning mahorati o‘quvchilarning ta’lim olish jarayoniga bevosita ta’sir qiladi. Yaxshi pedagog o‘quvchilarning qiziqishini oshirishi, ularni motivatsiya qilishi va ularning individual ehtiyojlariga moslashishi mumkin hamda ta’lim sifatini oshirishga yordam beradi, bu esa o‘quvchilarning muvaffaqiyatiga olib keladi. Pedagogik mahoratni rivojlantirish pedagoglar uchun doimiy o‘rganish va professional rivojlanish jarayonidir. Bu ularga o‘z kasbiy faoliyatlarini yanada samarali amalga oshirish imkonini beradi.

Har bir pedagogik fanlar tizimida bo‘lgani kabi pedagogik mahorat fanining ham obekti, predmeti, maqsadi va vazifalari mavjud bo‘lib, ular ta’lim jarayonini samarali tashkil etish va pedagoglarning professional ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

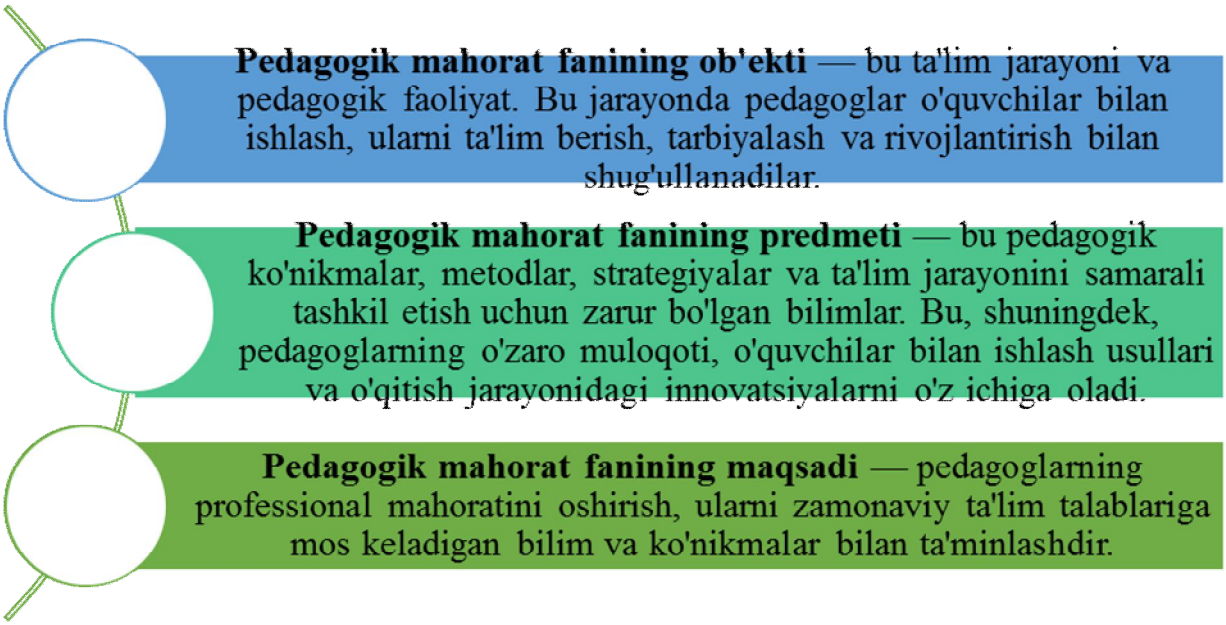

2-chizma. Pedagogik mahorat fanining ob'ekti, predmeti, maqsadi.

Bu maqsadga erishish orqali ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning muvaffaqiyatini ta’minlash va pedagogik faoliyatni takomillashtirish ko‘zda tutiladi.

Pedagogik mahorat fanining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Nazariy bilimlarni rivojlantirish: Pedagoglarga pedagogika, psixologiya, didaktika va boshqa sohalar bo‘yicha nazariy bilimlarni berish.
- Amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish: Ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan metod va texnikalarni o‘rganish va amalda qo‘llash.
- Innovatsion yondashuvlarni o‘rganish: Zamonaviy ta’lim texnologiyalarini va innovatsion pedagogik usullarni o‘zlashtirish.
- Refleksiv faoliyatni rag‘batlantirish: O‘z faoliyatini tahlil qilish va baholash qobiliyatini rivojlantirish.
- Pedagogik etika va axloqiy me’yorlarni o‘rganish: Pedagogik faoliyatda axloqiy me’yorlar va etika qoidalariga amal qilishni ta’minlash.
- Ta’lim sifatini oshirishga hissa qo‘shish: O‘quvchilarning ta’lim olish jarayonini yaxshilash va ularning individual ehtiyojlarini qondirishga yordam berish.

Ushbu komponentlar pedagogik mahorat fanining mohiyatini va uning ta’lim jarayonidagi ahamiyatini belgilaydi. Fannining mohiyatini yanada to‘laroq anglash uchun keling “pedagogik mahorat” tushunchasining mazmunini anglab olsak.

Hozirgi zamon pedagogikasi va psixologivasi «pedagogik mahorat» tushunchasiga turlicha izoh beradi. Jumladan, “Pedagogik ensiklopediya"da ta’rif quyidagicha izohlangan: “O‘z kasbining mohir ustasi bo‘lgan, yuksak darajada madaniyatli, o‘z fanini chuqur biladigan, yondash fanlar sohalarini yaxshi tahlil eta oladigan, .tarbiyalash va o‘qitish uslubiyatini mukammal egallagan mutaxassis”.

Shu bilan birgalikda, pedagogik mahorat — bu pedagogning ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, o‘quvchilarning ehtiyojlarini hisobga olish va ularni rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar to‘plamidir. Bu, o‘z ichiga quyidagilarni oladi:

• O‘qitish metodlari: Turli pedagogik texnikalar va strategiyalarni bilish va qo‘llash qobiliyati.

• Ta’lim jarayonini rejalashtirish: O‘quv dasturlarini ishlab chiqish va o‘quv jarayonini samarali rejalashtirish.

• Tarbiyaviy faoliyat: O‘quvchilarni tarbiyalash, ularning axloqiy va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish.

• O‘zaro muloqot: O‘quvchilar bilan samarali muloqot qilish, ularning fikrlarini tinglash va o‘zaro munosabatlarni mustahkamlash.

Psixologik jihatdan pedagogik mahorat — bu pedagogning o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini tushunish va ularga mos ravishda ta’lim berish qobiliyatidir. Bu jihat quyidagi komponentlarni o‘z ichiga oladi:

• O‘quvchilarning individual xususiyatlari: Har bir o‘quvchining o‘ziga xos qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini aniqlash va hisobga olish.

• Motivatsiya: O‘quvchilarni ta’lim jarayonida faol ishtirok etishga rag‘batlantirish va ularning motivatsiyasini oshirish.

• Emotsional intellekt: O‘quvchilar bilan emotsional aloqalar o‘rnatish, ularning hissiyotlarini tushunish va boshqarish.

• O‘qituvchi sifatida o‘z-o‘zini baholash: Pedagogning o‘z faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirishga qaratilgan psixologik yondashuv.

Umuman olganda, pedagogik mahorat pedagogning ta’lim jarayonidagi samaradorligini belgilovchi muhim omil bo‘lib, uning pedagogik va psixologik jihatlari bir-birini to‘ldiradi va pedagogning professional rivojlanishiga xizmat qiladi.

Shunday qilib, pedagogik mahorat egasi bo‘lish uchun o‘qituvchi o‘z o‘quv predmetini davr talablari asosida bilishi pedagogik va psixologik bilimlarga ega bo‘lishi, hamda insoniylik, izlanuvchanlik va fidoyilikni o‘zida tarkib toptirishi lozim. ***I.P. Rachenko*** pedagogik mahoratni pedagogik san’atning bir qismi sifatida ta’riflab, shunday yozadi: “pedagogik mahorat deganda o‘qituvchining pedagogik psixologik bilimlarni, kasbi) malaka va ko‘nikmalami mukammal egallashi, o‘z kasbiga qiziqishi rivojlangan pedagogik fikrlashi va intuitsiyaci, hayotga axloqiy-estetik munosabatda bo‘lishi, o‘z fikr-mulohazasiga ishonchi va qat’iy irodas tushuniladi”. Tadqiqotchilaming fikriga ko‘ra, quyidagi to‘rtta komponent pedagogik mahoratning asosiy tasbkil etuvchilari hisoblanadi:

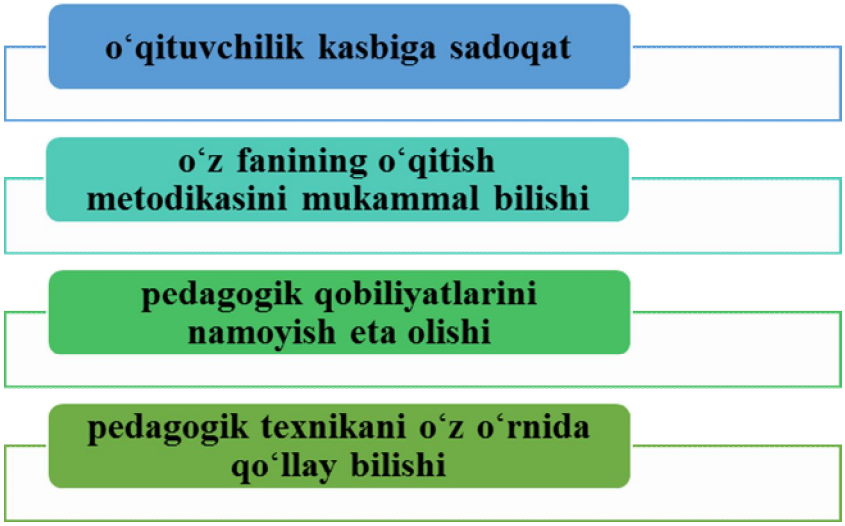

3-chizma. I.P. Rachenko bo‘yicha pedagogik mahoratning asosiy komponentlari.

Umumiy qilib olganda pedagogik mahorat tizimi quyidagi o‘zaro bir-biri bilan bog‘liq bo‘lgan asosiy komponentlardan iborat:

- Pedagogik insonparvarlik talablariga bo‘ysunishi.
- Kasbga oid bilimlarni boshqa fanlar bilan aloqadorlikda mukammal bilish.
- Pedagogik qobiliyatga ega bo‘lish.
- Pedagogik texnika sirlarini puxta egallash.
- O‘z faoliyatini tahlil qilish va baholash qobiliyati.
- Ta’limda yangi texnologiyalarni qo‘llash, zamonaviy pedagogik usullar va strategiyalarni ishlab chiqish.

“Pedagogik mahorat” tushunchasi XX asrning 80-90-yillarida ilmiy-pedagogik jihatdan asoslanib, OTMda mustaqil fan sifatida o‘qitila boshlagan. “Pedagogik texnologiya” fani o‘qitila boshlagach esa “Pedagogik mahorat” fanining asoslari uning mazmuniga singdirib yuborildi. Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimida “Innovasion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik” moduli negizida tinglovchilarni pedagogik mahorat asoslar bilan tanishtirish maqsadga muvofiqdir. Zero, tinglovchilar tomonidan pedagogik mahoratning tarkibiy elementlari bilan tanishtirish, ularda pedagogik texnika, nutq madaniyati, pedagogik deontologiya, kommunikativ kompetentlik, pedagogik nizo, shuningdek, zamonaviy pedagogning imidji to‘g‘risidagi ma’lumotlarning o‘zlashtirilishi va mazkur bilimlar negizida zarur malakalarning o‘zlashtirilishi OTMda tashkil etiladigan pedagogik jarayon sifatini yaxshilash, samaradorligini ta’minlashni kafolatlaydi. “Innovasion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik” moduli bo‘yicha tinglovchilarni pedagogik mahorat va uning tarkibiy elementlari bilan tanishtirish jarayonida quyidagi vazifalar hal qilinadi:

- tinglovchilarni pedagogik mahoratning tarkibiy qismlariga doir nazariy bilimlar bilan qurollantirish;

- ularda pedagogik faoliyatni oqilona tashkil etish, pedagogik jarayonni samarali yo‘lga qo‘yish ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish;
- tinglovchilarning pedagogik va nutq texnikasiga ega bo‘lishlarini ta’minlash; ularda pedagogik deontologiya va pedagogik madaniyat sifatlarini tarkib toptirish;
- tinglovchilar tomonidan pedagogik muloqot, pedagogik nazorat (takt) va pedagogik ta’sir ko‘rsatish malakalarini etarli darajada o‘zlashtirilishini ta’minlash; ularda pedagogik madaniyat sifatlarini shakllantirish.

Mahorat (arabcha “mahorat” – mohirlik, ustalik, epchillik) – bir ish yoki faoliyatni yuksak darajada, hech bir qiyinchiliksiz, o‘ta mohirlik bilan bajarish. Pedagogik mahorat – pedagogning pedagogik jarayonni tashkiliy, metodik, ruhiy va subyektiv jihatdan o‘ta mohirlik, ustalik bilan tashkil etish hamda boshqarish qobiliyati va malakasiga egaligi Pedagogning mahorati bevosita kasbiy-pedagogik faoliyatda ko‘rinadi. Shu sababli u pedagogik jarayonning umumiy mohiyatini chuqur anglay olishi, bu jarayonda ustuvor ahamiyat kasb etadigan qonuniyatlardan xabardor bo‘lishi, pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish mexanizmlarini puxta egallay bilishi lozim. Ta’lim jarayonining faol ishtirokichisi bo‘lgan pedagogning pedagogik mahorati uning shaxsi, ish tajribasi, fuqarolik maqomi, mutaxassis sifatidagi mavqei, u tomonidan pedagogik texnikaning etarli darajada egallanganligi, kasbiy faoliyatning individualligidan dalolat beradi.

Pedagogik mahorat yaxlit tizim bo‘lib, uning tarkibida bir qator sifatlar ko‘zga tashlanadi. Pedagogik bilimdonlik, pedagogik odob, pedagogik takt, pedagogik ta’sir ko‘rsatish qobiliyati, pedagogik muloqot madaniyati, pedagogik relaksiya, pedagogik qobiliyat, pedagogik texnika, pedagogik nutq texnikasi, pedagogik ijodkorlik, pedagogik tajriba, pedagogik madaniyat.

Kasbiy faoliyatni tashkil etishda pedagog quyidagi majburiyatlarni bajara olishi zarur: muayyan mehnat vazifalarini, asosan, aqliy mehnat vazifalarini amalga oshirish; talabalar, ularning ota-onalari, hamkasblar bilan o‘zaro munosabatni to‘g‘ri tashkil etish; tanlagan kasbiga, talabalar va pedagogik jamoaga hamda jamiyatga bo‘lgan shaxsiy munosabatini chuqur anglash. Pedagogik majburiyatlar sirasidan, yana shuningdek, kasbiy faoliyatni tashkil etishga ijodiy munosabatda bo‘lish, o‘ziga nisbatan talabchanlik, kasbiy bilimlarini boyitib va pedagogik malakasini oshirishga intilish, talabalar va ularning ota-onalari bilan o‘zaro hurmatga asoslangan va talabchan munosabatni o‘rnatish, murakkab pedagogik nizolarni ijobiy hal qilish ko‘nikmalarini o‘zlashtirish kabilar ham o‘rin oladi.

Pedagogning kommunikativ kompetentligi. Pedagogning kommunikativ kompetentligi uning talabalar jamoasi, ota-onalar, hamkasblar va rahbariyat bilan uyushtiriladigan muloqot jarayonida namoyon bo‘ladi. Bunda, ayniqsa, pedagogning talabalar jamoasi bilan o‘zaro muloqoti muhim ahamiyatga ega. Pedagog talabalar bilan muloqotga kirishish, uning samarali bo‘lishiga intiladi

Quyida keltirilayotgan pedagogik mahorat fanining asosiy tarkibiy qismlari milliy an’ana va urf-odatlarimizdan kelib chiqib, hozirgi global rivojlanish davrida yanada to‘ldirib borilishi mumkin.

1. Nutq malakasi va texnikasini o‘zlashtirish.

2. Tushunarli, ta’sirchan fikr va his-tuyg‘ularni so‘zda aniq ifodalash.
3. Mimik va pantomimik harakatlardan o‘z o‘rnida foydalanish.
4. Ma’noli va ochiq chehrali nigoh bilan qarash.
5. Hissiy-psixik va tasodifiy holatlarda o‘z his-tuyg‘ularini jilovlay olish.
6. Turli vaziyatlarda tarbiyachiga xos bo‘lgan ijodiy kayfiyatni boshqarish.
7. Kulgi va tabassumda samimiylikni e’tirof etish.
8. O‘quvchilar bilan doimo yaxshi kayfiyat va rag‘batlantiruvchi munosabatda bo‘lish.
9. Savodli va sof adabiy tilda so‘zlash.
10. Aniq imo-ishoralarni o‘z o‘rnida ishlata olish.
11. Ijodiy pedagogik qobiliyatini qo‘llay bilish.
12. Muosharat odobiga doimo rioya qilish.

Barcha kasblar orasida o‘qituvchilik kasbi o‘zgacha va muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Zero, o‘qituvchi yosh avlod qalbi kamolotining memori, yoshlarga ta’lim-tarbiya beruvchi insondir. Bugungi kunda u voshlarni g‘oyaviv - siyosiy jihatdan chiniqtirib tabiat, jamiyat, ijtimoiy hayot, tafakkur taraqqiyoti qonuniyatlarini o‘rgatadi, yoshlami mehnat faoliyatiga tayyorlab, kasb-hunar sirlarini puxta egallashlarida ko‘maklashadi va jamiyat uchun muhim bo‘lgan ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatlami hal etadi. Ana shu mas’uliyat o‘qituvchidan o‘z kasbining mohir ustasi bo‘lishni, o‘quvchilarga tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatib, ularning qiziqishi, qobilivati, iste’dodi, e’tiqodi va amaliy ko‘nikmalarini har tomonlama rivojlantirish yo‘llarini izlab topadigan kasb egasi bo‘lishni talab etadi. Buning uchun doimo o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini, ko‘nikma va malakalarini oshirib borish, ularga har tomonlama g‘amxo‘rlik qilish, zarur shart - sharoitlar yaratish, kerakli moddiy va ilmiy - metodik hamda texnik yordam ko‘rsatish, o‘qituvchilarning ijodiy tashabbuskorligini muntazam oshirib borishga ko‘maklashish lozim.

Shunga asosan, “Pedagogik mahorat” fani, mahoratli o‘qituvchilami tavyorlashga xizmat qiladi, o‘qituvchilar va tarbiyachilaming kasbiy faoliyati sirlarini, mohirligini o‘rgatuvchi va uni takomillashtirish to‘g‘risida ma’lumotlar berib boruvchi fan bo‘lib, o‘qituvchilarda pedagogic mahoratning mohiyat mazmunini, hozirgi zamon talablari doirasida kasbiy faoliyatini rivojlantirishning yo‘llarini, vositalarini, shakllarini o‘rganadi.

Pedagogik mahorat o‘qituvchi faoliyatida muhim rol o‘ynaydi va uning ta’lim jarayonidagi samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Quyida pedagogik mahoratning o‘qituvchi faoliyatidagi o‘rni haqida batafsil ma’lumot berilgan:

1. O‘qitish samaradorligi. Pedagogik mahorat o‘qituvchining ta’lim jarayonini samarali tashkil etishiga yordam beradi. O‘qituvchilar o‘z bilimlarini,

metodologiyalarini va pedagogik texnikalarini qo‘llab, o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yaxshilashlari mumkin.

2. O‘quvchilar bilan aloqalar. Pedagogik mahorat o‘qituvchining o‘quvchilar bilan ijobiy munosabatlar o‘rnatishiga yordam beradi. O‘qituvchi o‘quvchilarni tinglash, ularning fikrlarini qadrlash va hissiyotlarini tushunish orqali ishonchli va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratadi.

3. Individual yondashuv. Har bir o‘quvchining o‘ziga xos qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlari mavjud. Pedagogik mahoratga ega bo‘lgan o‘qituvchilar bu individual xususiyatlarni hisobga olib, har bir o‘quvchiga mos ta’lim berish imkoniyatiga ega bo‘lishadi.

4. Ta’lim jarayonini rejalashtirish. O‘qituvchi pedagogik mahorati orqali ta’lim jarayonini rejalashtirish va tashkil etishda samarali strategiyalarni ishlab chiqishi mumkin. Bu, o‘z navbatida, darslarning mazmuni, shakli va metodlarini yaxshilashga yordam beradi.

5. Motivatsiya va rag‘batlantirish. Pedagogik mahoratga ega o‘qituvchilar o‘quvchilarni ta’lim jarayonida faol ishtirok etishga rag‘batlantira olishadi. Ular motivatsiyani oshirish uchun turli xil usullarni qo‘llay oladilar, bu esa o‘quvchilarning muvaffaqiyatiga olib keladi.

6. Tarbiyaviy faoliyat. O‘qituvchilar pedagogik mahorati orqali tarbiyaviy vazifalarni ham bajaradilar. Ular o‘quvchilarni axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy ko‘nikmalar va jamoada ishlash qobiliyatlariga o‘rgatishda muhim rol o‘ynaydilar.

7. O‘z-o‘zini rivojlantirish. Pedagogik mahoratga ega bo‘lgan o‘qituvchilar doimiy ravishda o‘z bilim va ko‘nikmalarini oshirib borishga intiladilar. Bu ularga zamonaviy pedagogik yondashuvlar va metodlarni qo‘llash imkonini beradi.

Hozirgi zamon fan va texnikasi jadal sur’atda rivojlanayotgan, zamonaviy axborot texnologiyalarining salmog‘i keskin oshayotgan bir davrda o‘qituvchi pedagogik mahoratini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Agar, ilgari fanning biror sohasida ro‘y berayotgan yirik kashfiyot qariyb o‘n besh yillik samarali va kishi zo‘rg‘a ishonadigan voqea hisoblangan bo‘lsa, hozir har yili, hatto har oyda fan, texnika sohasida yangi kashfiyotlar yaratilmoqda, bilimlarning ilgari noma’lum boigan yangi yo‘nalishlari maydonga kelmoqda. Kishilarda bilimga bo‘lgan intilish beqiyos darajada o‘sib borayotir. Shuning uchun hozirgi kunda o‘qituvchi faqat o‘z fani bo‘yicha emas, balki o‘z faniga yaqin bo‘lgan sohalardagi yangiliklarni bilishi talab etiladi. Buyuk nemis pedagogi ***Adolf Disterverg*** o‘qituvchining doimiy ravishda fanlami mutolaa qilish bilan shug‘ullanishi haqida gapirib, shunday degan edi: *“O‘qituvchi muntazam ravishda fan bilan shug‘ullanmog‘i lozim. Aks holda u qurigan daraxt va toshga o‘xshab qoladi. Qurigan daraxt va tosh meva bera olmaganidek, kelajakda bunday o'qituvchidan hech qanday natija kutib bo‘lmaydi”.*

Bizga ma’lumki, ilg‘or jamiyat fuqarosining, xususan o‘qituvchining ma’naviy boyligi uning keng dunyoqarashi, teran fikrlash layoqati, savodxonligi, yuksak insoniy fazilatlarga boyligi bilan baholanadi. *“Barcha illatlarning kelib chiqishi ilmsizlikdandir”* degan edi yunon faylasufi ***Sokrat***. Shunday ekan, yosh avlodning yuksak bilim va tafakkur sohibi bo‘lishi uchun barchamiz javobgarmiz. Bu javobgarlik ko‘proq o‘qituvchilar zimmasida.

Umuman olganda, pedagogik mahorat o‘qituvchi faoliyatida markaziy ahamiyatga ega bo‘lib, ta’lim jarayonining sifatini oshirish, o‘quvchilar bilan samarali aloqalar o‘rnatish va ularning rivojlanishiga ko‘maklashish imkonini beradi. Bu, shuningdek, ta’lim tizimining umumiy muvaffaqiyatiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

1.3. Shaxsda ijodiy tafakkur rivojlanishi va uning ijtimoiylashuv jarayonida shaxs sifatlarida tutgan o‘rni

Shaxs tushunchasi — individning o‘ziga xos xususiyatlar, xulq-atvor, qadriyatlar, va ijtimoiy o‘zaro munosabatlar orqali belgilangan kompleks tizimdir. Bu tushuncha psixologiya, pedagogika, falsafa va ijtimoiy fanlarda keng o‘rganiladi. Turli tadqiqotchilar shaxs haqida turli ta’riflar berishgan. Quyida ba'zi muhim shaxs tahlillari va tadqiqotlari keltiriladi:

Psixologik yondashuvlar

- ***Zigmund Freyd*** psixologiyada shaxs, ong, beqarorlik va ijtimoiy muhit orasidagi murakkab munosabatlarni tahlil qiladi. Freydning fikricha, shaxsning rivojlanishi ularning ichki motivlari va ijtimoiy munosabatlarining ta’siri orqali amalga oshadi. U shaxs sifatida insonning fazilatlarini, tabiatini va xulq-atvorini ko‘rsatadi.[1]
- ***Karl Rodjers*** gumanistik psixologiya asoschisi sifatida shaxsning o‘z-o‘zini anglashiga e’tibor qaratadi. U shaxsni "o‘z-o‘ziga mos keluvchi bir mavjudot" sifatida ko‘radi va shaxsiy rivojlanishga ahamiyat bag‘ishlaydi. U "to‘liq o‘zini anglash" tushunchasi orqali shaxsning ichki potentsialini amalga oshirishga intilishini ta’kidlaydi.[2]
- ***Abraham Maslou*** shaxsning rivojlanishiga ijtimoiy va psixologik ehtiyojlar asosida yondashadi. Uning "ehtiyojlar piramidasi" modelida shaxslarning ehtiyojlari va ularga erishish jarayonlari ko‘rsatiladi. Maslouning fikricha, shaxs oxirgi bosqichda o‘zining maqsadlariga erishish uchun bir necha ehtiyojlarni qondirishga intiladi.[3]

[1] Freud, S. (1923). *Ego and the Id.* London: Hogarth Press.
[2] Rogers, C. (1961). *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy*. Boston: Houghton Mifflin.
[3] Maslow, A. H. (1962). *Toward a Psychology of Being*. Princeton, NJ: Van Nostrand.

Pedagogik yondashuvlar

• ***Lev Vygotskiy*** shaxsni ijtimoiy muloqot va madaniyat kontekstida tahlil qiladi. U o‘rganish jarayonini ijtimoiy integratsiya va o‘zaro ta’sir asosida ifodalaydi. Vygotskiy shaxsning rivojlanishini ijtimoiy-madaniy muhit bilan bog‘laydi.[4]

• ***Jan Piaje*** shaxsni rivojlanish jarayonida kognitiv muammolar va intelektual rivojlanish asosida ko‘rar edi. U shaxsning bilish jarayonlari va injiqlikni rivojlantirishdagi bosqichlarini ta’riflaydi. Bu jarayon shaxsning tafakkurini va dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qiladi.[5]

• ***Hovard Gardner****:* Gardner shaxsning ko‘p qirraliligini ta’kidlaydi, u "ko‘p intellektlar nazariyasi"ni ishlab chiqqan. U shaxsning qobiliyatlari va ta’limda turli muammo yechish usullarini ko‘rsatadi. Shaxs har xil intellektual qobiliyatga ega bo‘lishi mumkinligini e’tirof etib, pedagogik tizimda shaxsga nisbatan individual yondashuvni zarur deb hisoblaydi.[6]

Umumiy ta’riflar

• *O‘z-o‘zini anglash:* Shaxs — buning o‘zi har bir individning o‘zligini anglash va o‘zining ichki muvozanatini saqlashiga asoslangan. Shaxsiy rivojlanish hamda o‘z qobiliyat va ehtiyojlari bilan tanishish bu jarayonning muhim qismidir.

• *Ijtimoiy o‘zaro munosabatlar:* Shaxs, atrof-muhit bilan bo‘lgan o‘zaro munosabatlar orqali tushuniladi. Ularning o‘zaro aloqalari va munosabatlari shaxsning shakllanishida muhim rol o‘ynaydi.

• *Qadriyat va e’tiqodlar:* Shaxsning xarakteri va ma’rifati, uning hayotdagi qarorlarida va harakatlarida o‘rnini egallaydi. Bu, o‘z navbatida, shaxsning ichki motivlari va ijtimoiy muhitdagi ahamiyatini belgilaydi.

Umuman olganda, shaxs tushunchasi murakkab va ko‘zga ko‘ringan ko‘plab jihatlarni o‘z ichiga oladi. Har bir pedagog va psixolog o‘z yondashuvlari orqali shaxsni tahlil qiladi va unga turli yo‘nalishlarda ta’riflar beradi.

Shaxs rivojlanishi — bu murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, o‘z ichiga bir qancha o‘ziga xos xususiyatlarni oladi. Ushbu xususiyatlar shaxsning o‘z shaxsiyatini shakllantirishi, o‘z-o‘zini anglash jarayonida va ijtimoiy muhitda o‘z rolini bajarishda davom etishini ko‘rsatadi. Quyida shaxs rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari keltirilgan:

1. Har xil bosqichlar. Shaxs rivojlanishi turli bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Psixologlar, masalan, Erik Erikson shaxs rivojlanishining sakkizta bosqichini tavsiflaydi, har biri o‘ziga xos muammolar va vazifalarni o‘z ichiga oladi. Har bir bosqichda shaxs o‘zligi va ijtimoiy roli bilan bog‘liq yangi muammolarni hal etishi zarur.

---

[4] Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

[5] Piaget, J. (1971). *The Science of Education and the Psychology of the Child*. New York: Orion Press.

[6] Gardner, H. (1993). *Multiple Intelligences: The Theory in Practice*. New York: Basic Books.

2. Intellektual rivojlanish. Shaxs o‘z bilim va malakalarini qabul qilishi va rivojlantirishi zarur. Jean Piaget kognitiv rivojlanish nazariyasiga asoslangan holda, intellektual rivojlanish uchun turli bosqichlar mavjud. Bu jarayonda fikrlash, muammoni hal qilish va qaror qabul qilish qobiliyatlari ortadi.

3. Emotsional va ijtimoiy rivojlanish. Emotsional rivojlanish shaxsning o‘z his-tuyg‘ularini anglash, ularni boshqarish va ijtimoiy aloqalarni qurish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Ijtimoiy rivojlanish esa shaxsning o‘zini ijtimoiy muhitda qanday qilib namoyon qilishini va boshqalar bilan munosabatlarini o‘rganadi.

4. Qadriyatlar va e’tiqodlar. Shaxs rivojlanishi jarayonida individning qadriyatlari, e’tiqodlari va olamga qarashlari shakllanadi. Bu boshqalarga nisbatan munosabat, shaxsiy maqsadlar va hayotiy yo‘nalishlarni belgilaydi. Qadriyatlar tizimi shaxsning qarorlarini qabul qilishida muhim ahamiyatga ega.

5. Shaxsiy tajribalar. Shaxsning rivojlanishi uning shaxsiy tajribalari va turli vaziyatlarda qobiliyatlarini sinovdan o‘tkazish orqali sodir bo‘ladi. Har bir tajriba (muvaffaqiyatlar, muvaffaqiyatsizliklar, o‘rganilgan saboqlar) shaxsning o‘zini anglashiga va yuksalishiga yordam beradi.

6. Qobiliyatlarning rivojlanishi. Shaxsning qobiliyatlari — bu uning potentsialini ochib beruvchi, o‘rganiladigan va rivojlanadigan omillardir. Shaxs o‘z istak va qobiliyatlarini aniqlash va ularga erishish uchun turli imkoniyatlarni olib boradi.

7. Munosabatlar va ijtimoiy integratsiya. Ijtimoiy munosabatlar va guruhlarga integratsiya shaxsning rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. O‘rganish, muloqot va do‘stlik orqali shaxs o‘zini namoyon qiladi va o‘rganadi.

8. O‘z-o‘zini anglash. Shaxsning o‘z-o‘zini anglash jarayoni uning kimligini, shaxsiyatini va maqsadlarini aniqlashga yordam beradi. O‘zini anglash, shaxsning o‘z hayotidagi rolini tushunishiga va shu asosda rivojlanishiga xizmat qiladi.

9. Muammolarni hal qilish. Shaxs rivojlanishining asosiy xususiyatlaridan biri — muammolarni hal qilish qobiliyatidir. Shaxs o‘z hayoti davomida yuzaga keladigan muammolar va qiyinchiliklarga qarshi turli strategiyalarni ishlab chiqishi va amalga oshirishi zarur.

Umuman olganda, shaxs rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari shaxsning o‘zga shaxslar bilan o‘zaro aloqalari, ongli qarorlar qabul qilish qobiliyati, hissiyotlarini anglash va boshqalar bilan munosabatlaridagi dinamikalarga bog‘liqdir.

Shaxs shakillanishiga oid turli yondashuvlar psixologiya va pedagogika sohalarida keng o‘rganiladi. Ular shaxs rivojlanishini ta’sir etuvchi omillar, muammolar va jarayonlarni tushunishga yordam beradi. Quyida shaxs shakilanishiga oid asosiy yondashuvlar keltirilgan:

1. Psixodinamik yondashuv

- Mualliflar: Zigmund Freyd va uning shogirdlari.

• Tushuncha: Psixodinamik yondashuv shaxs tabiati va rivojlanishini ichki motivlar, beqarorlik va anglashilmagan his-tuyg‘ular kontekstida tushuntiradi. Freydning nazariyasida shaxs, ong va beqaror ong o‘rtasidagi murakkab munosabatlar natijasida shakllanadi. Shaxsning rivojlanishi ularning ichki nizolarini hal qilish jarayonidir.

• Asosiy ko‘rsatkichlar: Freyd shaxs rivojlanishini besh bosqichda, ya’ni oraliq (oral), anal, genital va boshqa bosqichlar orqali ta’riflaydi. Har bir bosqichda shaxsning xulq-atvori va rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadigan muammolar mavjud.

2. Behevioristik yondashuv

• Mualliflar: John B. Vatson, B.F. Skinner.

• Tushuncha: Behavioristik yondashuv, shaxs shakillanishini tashqi muhit va o‘rganilgan xulq-atvor sifatida ko‘radi. Ular psixologiya fanida "muhojaroni" (klassik va operant shartlash) o‘rganadilar, bu esa shaxsning o‘zini tutishga va xulq-atvorini shakllantirishga ta’sir ko‘rsatadi.

• Asosiy ko‘rsatkichlar: Shaxs harakatlari va reaktsiyalari, tashqi mukofotlar va jazolar orqali shakllanadi. B.F. Skinnerning nazariyasi asosida, shaxs mukofotlar va jazolar orqali ma’lum xulq-atvorlarni o‘rganadi va rivojlantiradi.

3. Gumanistik yondashuv

• Mualliflar: Karl Rodjers, Abraham Maslou.

• Tushuncha: Gumanistik yondashuv shaxsni o‘z-o‘zini anglash va o‘z hayotida maqsadlar-o‘rnidagi erkinlik bilan bog‘laydi. Shaxsning ichki potentsialini ochish va o‘z qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

• Asosiy ko‘rsatkichlar: Maslouning "Ehtiyojlar piramidasi" modelida shaxsning ehtiyojlari va motivlari, eng avvalo, o‘z-o‘zini anglash (self-actualization) maqsadlariga erishishga intilishlari tasvirlangan. Rodjers esa "to‘liq o‘z-o‘zini anglash" tushunchasini ilgari suradi.

4. Kognitiv yondashuv

• Mualliflar: Jan Piaje, Lev Vygotskiy.

• Tushuncha: Kognitiv yondashuv shaxsning rivojlanishini bilish jarayonlari (fikrlash, tuzish, xotira) va ta’lim jarayonlari asosida tushuntiradi. Bu yondashuv shaxsning kognitiv taraqqiyotini va muammolarni hal qilishdagi qobiliyatini o‘rganadi.

• Asosiy ko‘rsatkichlar: Piaje shaxs rivojlanishini to‘rtta bosqichda (sensorimotor, preoperational, concrete operational va formal operational) baholaydi. Vygotskiy esa shaxsning ijtimoiy muhit va madaniyatni o‘rganish jarayonini ta’kidlaydi, o‘rganish jarayonida ijtimoiy aloqalarning muhimligini belgilaydi.

5. Kulturistik yondashuv

• Mualliflar: Vygotskiy, Geertz.

• Tushuncha: Kulturistik yondashuv shaxsning shakllanishini madaniyat va ijtimoiy an'analar kontekstida o‘rganadi. U shaxsning madaniy, tarixiy va ijtimoiy omillar ta’siri ostida qanday rivojlanishini ta’kidlaydi.

• Asosiy ko‘rsatkichlar: Shaxs madaniyat, boshqa odamlar va tarixiy kontekst bilan bog‘liq tarzda rivojlanadi, bu esa yoshlarni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Ushbu yondashuvlar shaxs shakillanishini o‘rganishda turli nuqtai nazarlarni taqdim etadi va har bir tug‘ilgan individning rivojlanishining mohiyatini ko‘rsatadi.

Shaxs sifatlarining tuzulishi shaxsning ichki va tashqi jihatlarini ifodalaydi. Ushbu tuzulish shaxsning qobiliyatlari, e’tiqodlari, hissiyotlari, va xulq-atvori bilan bog‘liq murakkab tizimni tashkil etadi. Shaxs sifatlari quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

4-Chizma. Shaxs sifatlarining asosiy komponentlari.

1. Fizik tarz ya’ni jismoniy xususiyatlar. Bunga shaxsning tashqi ko‘rinishi, biometrik parametrlar (balandlik, vazn, sog‘liq) va jismoniy qobiliyatlar kiradi. Bu sifatlar shaxsning ijtimoiy interaktsiyada qanday qabul qilinishiga ta’sir qiladi.

2. Psixologik tarz

• Hayotiy tajribalar: Shaxsning hayoti davomida to‘plagan tajribalari uning shaxs sifatlariga katta ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu tajribalar shaxsni shakllantiradi, misol uchun, muvaffaqiyatlar, muvaffaqiyatsizliklar, o‘rganilgan saboqlar.

• Hissiyotlar va emotsiyalar: Shaxs hissiyotlarini qanday anglaydi va boshqarishi, uning turli vaziyatlarga munosabati bilan belgilanadi. Hissiyotlar shaxsning xulq-atvoriga va qaror qabul qilishiga ta’sir ko‘rsatadi.

• Kognitiv qobiliyatlar: O‘rganish, fikrlash, tasavvurlash kabidir. Kognitiv qobiliyatlar shaxsning muammoni hal qilish, qarorlar qabul qilish va yangi ma’lumotlarni o‘rganish qobiliyatini shakllantiradi.

3. Xulq-atvor tarz

• Ijtimoiy qobiliyatlar: Shaxsning boshqalar bilan muloqot qilish qobiliyatlari, tadbirlar, va o‘zaro aloqalarini o‘z ichiga oladi. Bu aspekt shaxsning ijtimoiy doira va munosabatlarida qanday harakat qilishi bilan bog‘liq.

• Motivatsiya: Shaxsning turli faoliyatlarga intilishi, maqsadlarni belgilashi va o‘ziga ishonganlik kabi muhim jihatlarni o‘z ichiga oladi. Motivatsiya shaxsning hayotdagi qarorlariga va faoliyatlariga ta’sir qiladi.

4. Qadriyatlar va e’tiqodlar

• Qadriyat tizimi: Shaxsning qadriyatlari (masalan, adolat, hurmat, halollik) uning xarakterini va xulq-atvorini shakllantiradi. U shuningdek, shaxsning ijtimoiy muhitga va boshqa odamlar bilan aloqalariga ta’sir qiladi.

• E’tiqodlar: Shaxsning hayotga, o‘ziga va boshqalarga nisbatan qarashlarini belgilovchi ichki ishonchlar. E’tiqodlar shaxsning qarorlarida va odatlarda ko‘rinadi.

5. Ijtimoiy va madaniy ta’sir

• Madaniy kontekst: Shaxsning o‘zligiga ta’sir ko‘rsatadigan madaniy va ijtimoiy kontekst. Bular an'analar, qadriyatlar, va ijtimoiy qoidalar shaxsning shakllanishi va xarakterini belgilashda muhim rol o‘ynaydi.

• Ijtimoiy munosabatlar: Shaxsning ota-onalari, do‘stlari, o‘qituvchilari, va boshqa ijtimoiy aloqalar orqali shakllanishi. Bu munosabatlar shaxsning rivojlanishida va uning o‘zligini anglash jarayonida muhimdir.

6. O‘z-o‘zini anglash

• Self-identity: Shaxsning o‘ziga nisbatan qanday his qilishini va o‘zligini qanday anglashini ifolda etadi. O‘z-o‘zini anglash jarayoni shaxsning o‘z qadriyatlari, maqsadlari, va kelajagi to‘g‘risidagi tushunchalarni shakllantiradi.

Shaxs sifatlarining tuzulishi bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq bo‘lib, har bir komponent bir-biriga ta’sir qiladi. Ushbu tuzulish shaxs sifatlarini va hayotdagi qarorlarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Shaxsda ijodiy tafakkur rivojlanishi — bu yangi g‘oyalar, fikrlar va yechimlarni ishlab chiqish qobiliyatini o‘z ichiga oluvchi murakkab jarayon. Bu jarayon shaxsning ijtimoiy, madaniy va shaxsiy omillar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, turli bosqichlarda faoliyat ko‘rsatadi.

Ijodiy tafakkur — bu yangi g‘oyalarni yaratish, mavjud ma’lumotlarni boshqacha tarzda birlashtirish va muammoni innovatsion usullar bilan hal qilish qobiliyatidir. Bu o‘zgacha fikrlash uslubi shaxsning muammolarni hal etish va o‘z fikrini ifodalashdagi tajribalariga asoslanadi.

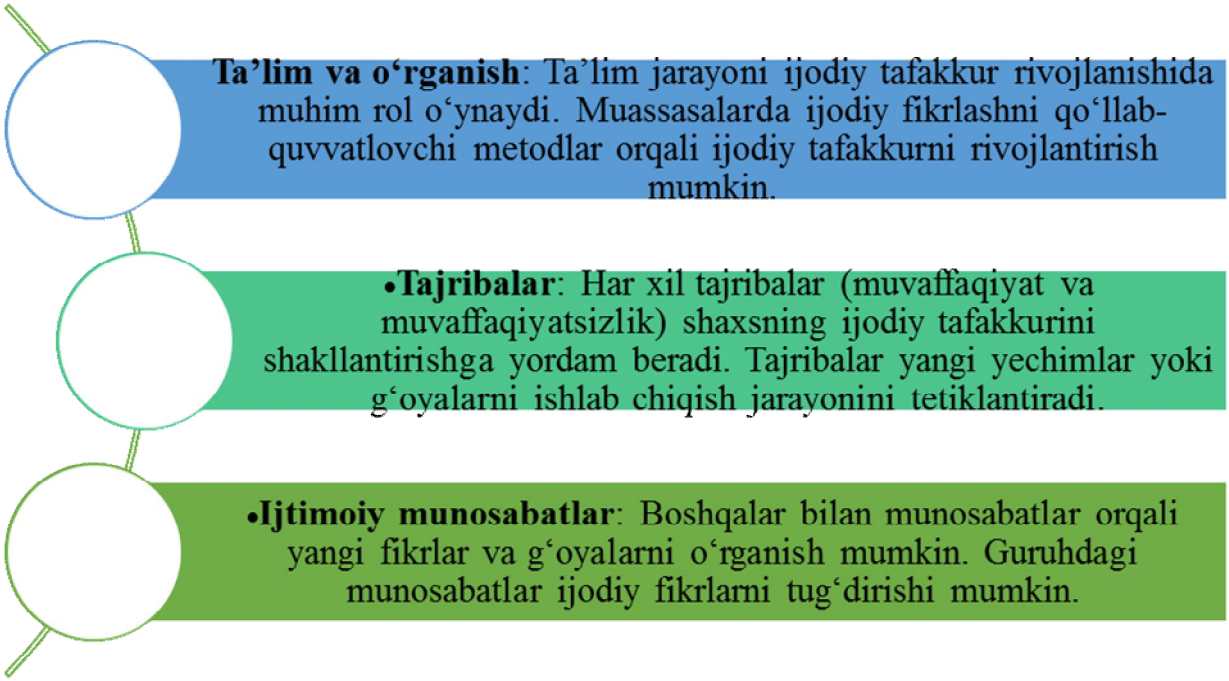

5-chizma. Ijodiy tafakkur rivojlanishida ta’sir qiladigan omillar.

Ijodiy tafakkur jarayoni bir qator bosqichlardan iborat:

a) Tahlil qilish*:* Shaxs mavjud muammo yoki vaziyatni tahlil qiladi va uni chuqurroq tushunishga harakat qiladi.

b) Yangi g‘oyalar ishlab chiqish*:* Shaxs, muammo yechimi uchun har xil g‘oyalarni ishlab chiqadi. Bu jarayonda o‘zgacha fikrlar va metodlar taklif etilishi mumkin.

c) Sinov va eksperiment*:* Ushbu bosqichda yaratilgan g‘oyalar amalda sinovdan o‘tkaziladi. Sinovlardan kelgan natijalar ijodiy yechimlarni yanada rivojlantirishga yordam beradi.

d) Tavsiya va soddalashtirish*:* Natijalarni baholash va eng samarali yechimni tanlash jarayoni. Bu bosqich ijodiy tafakkurning konkret natijaga olib kelishini ta’minlaydi.

Bir qancha omillar ijodiy tafakkur kabi rivojlanish jarayonida muhim rol o‘ynaydi:

- *Qiziqish:* Shaxsning o‘ziga qiziqishi va mavzu bo‘yicha bilim olishga intilishi ijodiy fikrlashni kuchaytiradi.
- *Ochiq fikr:* Ochiq fikrli shaxslar yangi g‘oyalarga ochiq bo‘lishadi, bu esa ijodiy tafakkur uchun zarurdir.
- *Muammoni hal qilish qobiliyati:* Muvaffaqiyatli muammoni hal etishga intilish shaxsning ijodiy tafakkurini kuchaytiradi.
- *Qaror qabul qilish:* Shaxs o‘z qarorlarini ijodiy tarzda qabul qilish qobiliyatini rivojlantira olishi, ijodiy tafakkurni mustahkamlashga olib keladi.

Ijodiy tafakkur bevosita amaliyotga tatbiq etish orqali foydalidir:

• San'at: San'at va dizaynda ijodiy tafakkur o‘z ifodasini topadi, bu jarayonda yangi va innovatsion g‘oyalar talablari oshadi.

• Ilmiy tadqiqot: Ilmiy izlanishlar ijodiy fikrlashni qo‘llab-quvvatlaydi va yangi g‘oyalar yaratishga yordam beradi.

• Ish jarayonlari: Biznes va tashkilotlarda ijodiy fikrlash jamiyatga yangi mahsulotlar va xizmatlarni taklif etishga yordam beradi.

Ijodiy tafakkur rivojlanishi shaxsiy va professional hayotda muvaffaqiyat uchun zaruriy qobiliyatdir. Shaxsda ijodiy tafakkur rivojlanishi ijtimoiylashuv jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. ***Ijtimoiylashuv*** — bu shaxsning ijtimoiy guruhlar, madaniyat va ijtimoiy normalarni o‘zlashtirish jarayoni. Ijtimoiylashuv jarayonida ijodiy tafakkurning o‘rni quyidagi jihatlar orqali ko‘rsatilishi mumkin:

1. Ijtimoiy ta’sir

• Madaniy kontekst: Ijtimoiylashuv jarayonida shaxs turli madaniyatlar, an’analar va qadriyatlar bilan tanishadi. Ushbu ta’sir ijodiy tafakkurni rivojlantirishga yordam beradi, chunki shaxs madaniyatlarning xilma-xilligi va ijtimoiy munosabatlar bilan tanishadi.

• Odamlar bilan muloqot: Ijtimoiy munosabatlar — bu ijodiy tafakkur uchun juda boy manba. Boshqalar bilan fikr almashish, muomala qilish va turli g‘oyalarni muhokama qilish shaxsning ijodiy qobiliyatlarini oshiradi.

2. Ijtimoiy qobiliyatlar

• Hamkorlik: Ijtimoiylashuv jarayonida shaxs hamkorlik va guruhda ishlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Ijodiy fikrlarni amalga oshirish uchun ko‘plab hollarda jamoaviy ish talab etiladi, bu esa ijodiy tafakkurga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

• Muammolarni hal qilish: Ijtimoiy muhitda doimiy ravishda muammolar va qiyinchiliklar bilan to‘qnash kelishi, shaxsni ijodiy yechimlar topishga undaydi. Boshqa shaxslar bilan birgalikda ishlash orqali ijodiy tafakkurini mustahkamlash mumkin.

3. Qadriyatlar va e’tiqodlar

• Ijtimoiy qadriyatlar: Ijtimoiylashuv jarayonida shaxsning qadriyatlari shakllanadi. Masalan, innovatsiyalar va ijodiy yangiliklarga qaratilgan milliy yoki jamoaviy qadriyatlar shaxsning ijodiy tafakkurini rivojlantirishga imkon beradi.

• E’tiqod tizimi: Shaxs o‘zining ijtimoiy muhitidagi o‘rganishlari orqali boshqa e’tiqodlar va qarashlarga muvofiq ijodiy fikrlarni shakllantirishga o‘rganishi mumkin.

4. Ijtimoiy o‘rganish

• Mentorlik va ta’lim: Ijtimoiylashuv jarayonida shaxs tajribali insonlardan (ustozlar, murabbiylar yoki do‘stlar) ijodiy fikrlash bo‘yicha malakalarini o‘rganishi mumkin. Mentorlik orqali ijodiy tafakkur va qobiliyatlarini oshirish mumkin.

• Tadqiqot va innovatsiya: Ijtimoiy muhitdagi tadqiqotchilar va innovatorlar bilan aloqalar shaxsning ijodiy tafakkurini kengaytirishga yordam beradi, chunki yangi g‘oyalar haqida bilish va ulardan foydalanish imkoni paydo bo‘ladi.

5. Shaxsiy sifatlar

• Ochiq fikr va qiziqish: Ijtimoiylashuv jarayoni ijodiy tafakkurning kelib chiqishi va rivojlanishida shaxsning ochiq fikrli bo‘lishini ta’minlaydi. Yangi g‘oyalarni qabul qilish va o‘rganishga tayyorlik ijodiy tafakkur uchun muhimdir.

• Qaror qabul qilish: Ijtimoiylashuv jarayonida shaxs o‘z fikrlarini ifodalash va ijodiy yechimlarni ko‘rib chiqishda mustaqil qaror qabul qilishni o‘rganadi, bu esa ijodiy tafakkurni rivojlantiradi.

6. Xulq-atvor va ko‘nikmalar

• Ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish: Ijtimoiylashuv jarayonida shaxs ijodiy fikrni amalga oshirish va o‘z g‘oyalarini boshqalar bilan bo‘lishish ko‘nikmalarini o‘rganadi. Bu jarayon shaxsning o‘z ijtimoiy o‘rnini va ijodiy tafakkurining muvaffaqiyatini belgilaydi.

Shu tarzda, shaxsda ijodiy tafakkur rivojlanishi ijtimoiylashuv jarayoni orqali ko‘rsatib berilgan ijtimoiy munosabatlar, ta’lim, hamkorlik, va tajribalar orqali kuchayadi.

1.4. Pedagogik fikr tarixi va maktab amaliyotida o‘qituvchining pedagogik mahorati masalalari

Shaxsni har tomonlama barkamol inson darajasida tarbiyalash nihoyatda murakkab jarayon bo‘lib, juda qadim zamonlardan buy on ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk kishilari jalb etilgan. Mazkur holat yosh avlod tarbiyasi, uning tashkil etilishi, mazmuni nafaqat shaxs kamoloti, balki jamiyat taraqqiyotini ham belgilashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi. Ushbu tajribalar o‘qitish shakllarida foydalaniladigan o‘qitish qonuniyatlari, prinsiplarini ijodiy qo‘llashda, ilmiy bilishga doir g‘oyalar, nazariy alar, qonuniyatlami amaliy otga tatbiq etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, qadimdan buyuk allomalar vatani bo‘lib kelgan O‘zbekistonda yosh avlod tarbiyasi mutlaqo o‘zgacha ma’no kasb etishi muharrar. O‘qituvchi - O‘zbekistonning porloq kelajagini barpo etuvchi, dunyoga mashhur mutafakkir va olimlaming davom- chisi bo‘lgan yosh avlod ta’lim-tarbiyasi uchun javobgar shaxsdir. Shunday ekan, o‘qituvchining mazkur talablarga muvofiq keluvchi qiyofasi, uning o‘quvchilar, hamkasblar hamda ota-onalar o‘rtasidagi obro‘- e’tibori hozirgi zamon talablariga mos bo‘lishi shart.

O‘qituvchi barkamol avlod ta’lim-tarbiyasi uchun javobgar shaxs bo‘lib, nafaqat ma’naviy-axloqiy madaniyati bilan atrofdagilarga o‘mak bo‘lishi, shu bilan

birga, pedagogik mahoratini ham namoyon eta olishi, yetuk o‘qituvchi sifatida malakali kadrlarni tayyorlash ishiga o‘zining munosib hissasini qo‘shishi zarur.

Mustaqil Respublikamizning o‘qituvchisi "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da qayd etilganidek yuksak ma’naviy - axloqiy fazilat, xulq madaniyati va milliy istiqlol mafkurasini mukammal egallashi kerak bo‘ladi. Zero, o‘qituvchi - tarbiyachi yuksak ma’naviyat, axloq - odob, xulq madaniyatiga ega bo‘lsadagina, o‘quvchilarga insoniy nuqtai - nazardan mehribon, saxovatli bo‘la oladi, uni hamma hurmat qiladi. Buning uchun aql - zakovatli, saxiy, qat'iy, irodali, ko‘ngli ochiq bo‘lishi, o‘ziga va o‘quvchilarga nisbatan talabchan, mehribon va xayrixoq, o‘z
shaxsiga tanqidiy nuqtai nazardan yondasha oladigan bo‘lishi talab etiladi

Oqituvchilik kasbining kelib chiqishi kishilik taraqqiyoti tarixi bilan bevosita bog‘liq. Terib-termachlab kun kechirgan ibtidoiy davr kishilari shaxsni o‘zlari bilan ergashtirib yurib, ularga ov qilish, turli daraxt mevalarini terish, o‘simliklarning ildizi kovlab olish, suv manbalarini izlab topish harakatlarini amalga oshirishni o‘rgatganlar. Bunday harakatlar qabilaning tajribali va keksa kishilari tomonidan amalga oshirilgan. Kundalik ehtiyojlarni qondirish yo‘lida olib borilayotgan xatti-harakatlar asosida yoshlarga mavjud tajribalar asosida ma’lumotlarni berib, ularda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirganlar. Turli tovushlarni chiqarish yordamida atrofdagilarni yaqinlashayotgan xavfdan ogoh qilishni shaxs kattalarning namunalari asosida o‘zlashtirganlar. Nutq va yozuv paydo bo‘lgungacha bu harakatlar imo-ishoralar asosida amalga oshirilgan. Kishilik tarixida tub inqilobni sodir etgan nutq va yozuvning paydo bo‘lishi, shuningdek, urug‘ jamoasi tomonidan bajariladigan mehnat faoliyatining turli sohalarga ajralishi yoshlarga nisbatan munosabatning ilg‘or xarakter kasb etishiga imkon berdi. Turli tabiiy ofatlar ta’siridan himoyalanish, kishilar hayotiga xavf solayotgan kasalliklarni davolash, hayot kechirish uchun yetarli oziq-ovqatlarni jamlab olishga bo‘lgan tabiiy ehtiyoj yoshlarga hayotiy tajribalarni ma’lum mehnat faoliyati yo‘nalishida yetarlicha bilimga ega bo‘lgan kishilar tomonidan berilishi maqsadga muvofiq ekanligini ko‘rsatdi. Natijada shaxsga hayot tajribalarini o‘rgatuvchi kishilar guruhi shakllandi hamda shaxsga ma’lum yo‘nalishlar bo‘ycha bilimlarni berish maxsus ajratilgan joylarda tashkil etila boshlandi. Kishilik jamiyati rivojlanishi bilan asta sekin pedagogic fikrlar ham rivojlana boshladi. Quyida biz pedagogik fikr rivojlanishini bir nechta asosiy nuqtalarni keltirib o‘tamiz:

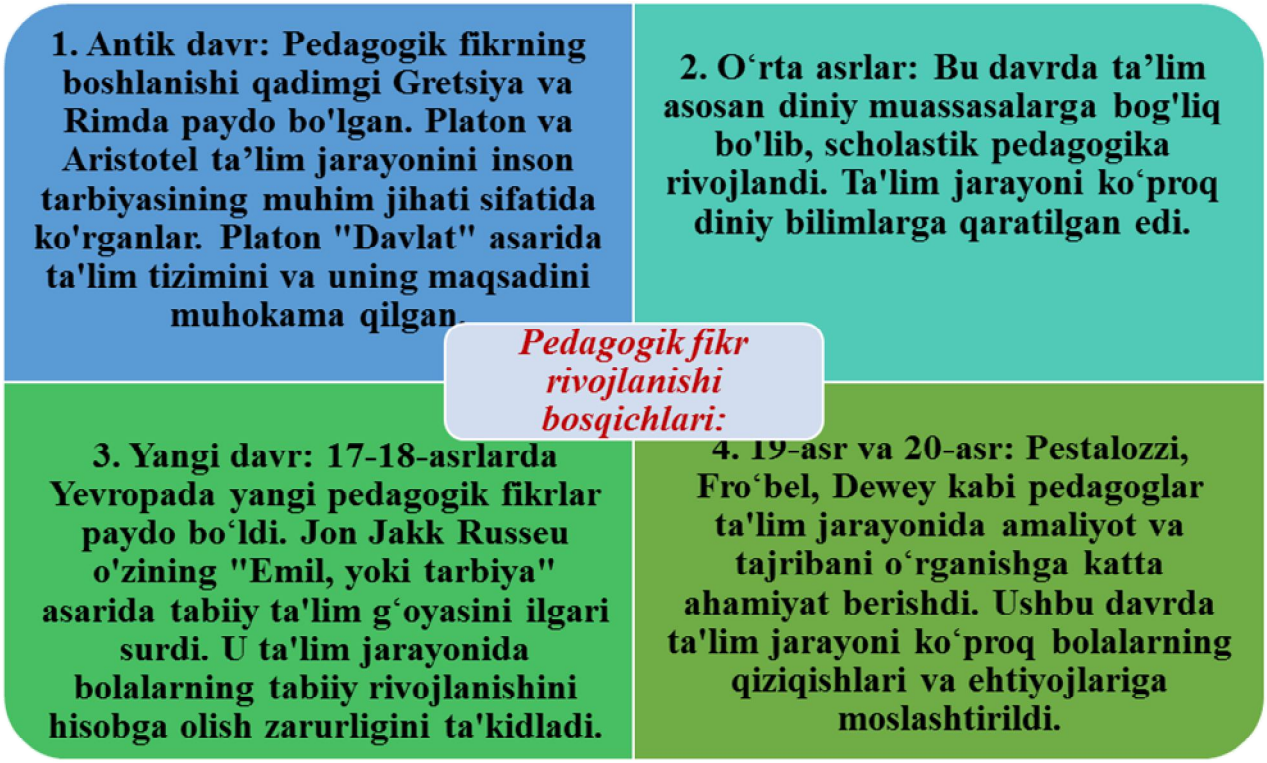

6-chizma. Pedagogik fikr rivojlanishi bosqichlari:

Dastlabki ta’lim dargohlari qadimgi Sharqda (Vavilon, Misr, Hindistonda) paydo bo‘lib, ularda shaxsga ma’muriy-xo‘jalik boshqaruvi asoslari o‘rgatilgan. Antik davrda pedagogik ta’lim Sparta, Afina va Rim tarbiya tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblangan. Qadimgi Yunonistonda bunday joylar akademiya deb nomlangan. “Akademiya” so‘zi afsonaviy qahramon Akadema nomidan kelib chiqqan. Eramizdan avvalgi VII asrda Afina yaqinidagi Akadema deb nomlanuvchi joyda Platon o‘z shogirdlariga ma’ruzalar o‘qigan, keyinchalik ta’lim muassasasi ham shunday nom bilan atalgan.

Qadimgi Rim va Yunonistonda shaxsga bilim berish faylasuflar zimmasiga yuklatilgan. Feodalizm davrida aksariyat ta’lim joylar masjid (musulmon mamlakatlarida) yoki ibodatxonalar (Hindiston) qoshida tashkil etilgan. Bunday ta’lim joylarida yoshlarga diniy bilimlar bilan birga dunyoviy bilimlar ham o‘rgatilgan.

O‘rta asrlar davrida, Sharqda akademiya ko‘rinishidagi ta’lim muassasalari ham faoliyat yuritgan bo‘lib, ular “Donishmandlar uyi” (IX asr, Bag‘dod), “Ma’mun akademiyasi” (XII asr boshlari, Xorazm), observatoriyalar qoshidagi ilm jamiyatlar (XV asr, Samarqand) tarzida nomlangan. Akademiyalarga turli fan yunalishlari bo‘ycha kuchli bilimga ega bo‘lgan qomusiy olimlar jalb etilgan bo‘lib, ular tomonidan matematika, geodeziya, mineralogiya, medisina, astronomiya kabi yo‘nalishlarda keng ko‘lamli tadqiqotlar olib borilgan. O‘rta asrlar hamda kapital ishlab chiqarishiga asoslangan jamiyatlarda akademiya

(Sharqda madrasa)lar ko‘rinishidagi ta’lim dargohlarida ma’naviy-axloqiy jihatdan yetuk, turli sohalar bo‘ycha mukammal bilimga ega pedagoglarning faoliyat yuritishlariga alohida ahamiyat qaratilgan.[7]

Muhammad Tarag‘ay Ulug‘bek tomonidan bunyod etilgan madrasalarda o‘z davrining taniqli olimlari – Ali Qushchi, Qozizoda Rumiy, Mavlono Muhammad, Taftazoniy, G‘iyosiddin Jamshid Koshiy, Mansur Koshiylar talabalarga ta’lim berganlar. XIX asr oxiri hamda XX asr boshlarida yuzaga kelgan jadidizm harakatining asoschilari – Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvar qori, Abdulla Avloniy, Abduqodir Shakkuriy, Ismatulla Raxmatullaev, Abdurauf Fitrat, Isoqxon Ibrat va boshqalar aholi orasida nafaqat murabbiy, balki ma’naviy yetuk inson sifatida ham nom qozondilar.

Ijtimoiy qiymat va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan ijtimoiy psixologik hodisalar, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni hozirgi davr bilan uyg‘unlashtirish hamda ajdodlar bilan avlodlar vorisligini o‘rnatish faqatgina o‘qituvchilik kasbi egalari yordamida amalga oshiriladi.

Shu o‘rinda e’tirof etib o‘tish joizki, pedagogik mahorat o‘qituvchi - tarbiyachi kasbiy va shaxsiy fazilati to‘g‘risidagi fan sifatida ma’lum metodologik asosga ega. Darhaqiqat, O‘qituvchi kasbiy mahoratini shakllantirishning ilmiy - nazariy, metodologik va amaliy yo‘nalishlari Yu.P. Azarov, T.I. Gonobolin, A.K. Kuzmina, O.A. Abdulina, A.V. Mudrik, N.V. Kuxarev, V.A. Selastyonin, V.A. Kan - Kalik, N.D. Nikandrov, A.V. Petrovskiy, Umar az Zamaxshariy, Burxoniddin Zamudjiy, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy, M.Ochilov, K.Zaripov, V.A. Krutetskiy, J.G. Yo‘ldoshev, E. G‘oziev, U. Mahkamov, B. Xo‘jaev, A. Xoliqov va boshqalaming ilmiy asarlarida yoritilgan. Ulaming ta’kidlashlaricha, o‘qituvchi o‘z fanining bilimdoni bo‘lishi bilan birga, insonparvar, adolatli bo‘lishi, milliy tarbiya targ‘ibotchisi hamda komil inson sifatida o‘zida shaxsiy - kasbiy sifatlarni tarkib toptirgan kasb egasi bo‘lishi lozim.

XV asrda yashab, ijod etgan mutafakkir Alisher Navoiyning yaqin do‘sti Kamoliddin Husayn Voiz Koshifiy bola tarbiyasida maktab va muallimning alohida o‘rni borligi haqida gapirib, muallimlar dono, bilimli, shirinsuxan, adolatli bo‘lishi zarur, deb hisoblaydi. Alloma murabbiylar to‘g‘risida “Axloqi Muhsiniy” asarida shunday yozadi: “Murabbiy (bolaga) nasihat va ta’lim berishda lutf va odob qoidalariga rioya qilishi darkor. Jamoatchilik joylarida o‘quvchiga pand berish yaramaydi, balki xilvat joyda bolaga nasihat qilish zarur. Agar (murabbiy) nasihat berishning fursati kelganini bilsa, unga muloyimlik bilan murojaat qilishi lozim, chunki bizning zamonamizda muloyim va xushfe’l bo‘lish maqsadga muvofiqdir”. Buyuk allomalardan Abdurahmon Jomiy tarbiyachi-muallim

[7] Axatova D.A., Xodjiyeva F.O., Aminova F.X. Pedagogika nazariyasi va tarixi [Matn] : darslik – Toshkent: Bookmany print, 2023. – 42-44 b

foaliyatiga quyidagicha ta’rif beradi: “Muallim bilimli, aqlli, adolatli, o‘zida butun yuksak fazilatlarni mujassamlashtirgan bo‘lishi kerak. Tadqiqotlar metodlari majmuasini shakllantira olishi, nazariy tadqiqot va amaliy tajriba-sinov ishlarini o‘tkazish malakasiga ega bo‘lishi, o‘qitadigan o‘quv fanidan o‘quv dasturi, darsliklar va o‘quv metodik qo‘llanmalar, elektron darsliklarni yarata olishi va amalda qo‘llay bilishi, o‘zining pedagogik faoliyatini doimiy takomillashtirib borishi, kasbiy sifatlarini rivojlantirishi, o‘z-o‘zini nazorat qilish va baholash malakasiga egallashi, yangi pedagogik g‘oyalarni ishlab chiqa olish, zamonaviy axborot texnologiyalarini dars jarayonida qo‘llash ko‘nikmalariga ega bo‘lishi, o‘qitishning istiqbolli yo‘nalishlari talablari asosida metod, shakl va vositalarni yaratish va ularni ta’lim jarayonida uzviy qo‘llash malakalarini bilishi kerak. O‘qituvchi — odobli, adolatli hamda “bola qalbining injeneri”dir. Bolaning ijobiy va salbiy xususiyatlari ba’zan murabbiydan o‘tishini psixolog olimlar ta’kidlab o‘tishgan. Chunki o‘quvchilar o‘qituvchining yurish-turishi, kiyinishiga, gapirishiga taqlid qiladilar. Bola garchi yosh bo‘lsada, uning inson ekanligini yoddan chiqarmaslik kerak, uni ko‘pchilik oldida obro‘sizlantirmaslik, g‘uro‘rini toptamaslik kerak. Pedagog olim Komil Zaripov o‘qituvchining kasbiy mahorati mazmun va mohiyatini “Ilg‘or o‘qituvchi”, “Ijodkor o‘qituvchi”, “Novator o‘qituvchi” timsolida asoslaydi va shunday ta’riflaydi: “Ilg‘or o‘qituvchi”, avvalo, boshqa o‘qituvchilarga qaraganda o‘z ishiga mas’uliyat bilan qaraydi. Shu sohadagi ijobiy tajribalarni o‘rganib, o‘z darslarida, ta’lim muassasasidan va guruhdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarda qo‘llaydi. Shu orqali u ta’lim va tarbiya sohasida muayyan yutuqlarni qo‘lga kiritadi. “Ijodkor o‘qituvchi”da ham “Ilg‘or o‘qituvchi”dagi xususiyatlar bo‘lishi mumkin. Ularning jiddiy farqi shundaki, ilg‘or o‘qituvchi mavjud manbalarni o‘rganib, shular asosida ta’lim - tarbiya bo‘yicha muayyan ishlarni amalga oshirsa, ijodkor o‘qituvchi bor manbalarga tanqidiy ko‘z bilan qaraydi. Ko‘p hollarda mavjud metodik yo‘l - yo‘riqlarga o‘z munosabatini bildirib, sharoit va vaziyat taqozosiga, o‘zining imkoniyatlariga qarab mavjud tartiblardan farqli zamonaviy metodik usullardan foydalanadi”. “Novator o‘qituvchi”, o‘zining yaxlit pedagogik vosita va usullari mavjudligi bilan farqlanib turadi. Shu bilan birga, novator o‘qituvchilarda ilmiy tahlil, o‘ziga tanqidiy ko‘z bilan qaray bilish xususiyatlari ham ega bo‘ladi. Ularning ko‘pchiligida g‘oyat murakkab, boshqalar o‘ziga ishonmaydigan sharoitlarda ham o‘z ishlarining to‘g‘ri ekanligiga ishonch bo‘ladi. Demak, pedagogik mahorat egasi bo‘lish uchun o‘qituvchi o‘zida ham ilg‘orlikni, ham novatorlikni (yangilikka intilish), ham ijodkorlikni tarbiyalashi lozim.

O‘qituvchi pedagogik mahoratini “O‘qituvchining axloqiy shakllanishi” yo‘nalishida o‘rgangan professor Malla Ochilov pedagogik mahoratni egallashning muhim manbasi axloq deb ta’kidlab, kasbga oid axloq normalarini shunday

ta’riflaydi: “Faoliyatning ma’lum bir sohasi bilan shug‘ullanuvchi kishilarga taalluqli axloqiy normalar, talablar ham bor. Bunday axloq kasb (professional) axloqi deyiladi. Har bir jamiyatda hukmron bo‘lgan axloq bilan kasb axloqi o‘rtasida ma’lum bir munosabat mavjud. Bu umumiylik bilan xususiylik o‘rtasidagi munosabatdir. Kasb axloqi umuminsoniy axloq nazariyasining qoidalari va kamchiliklarini o‘zida mujassamlashtiradi, oddiylashtiradi va rivojlantiradi.

Pedagogik mahoratning o‘ziga xos xususiyatlaridan yana biri, uning o‘qituvchi shaxsi va kasbi to‘g‘risida mukammal ma’lumot va tushunchalarga ega ekanligidadir. O‘qituvchi inson sifatida shaxsiy fazilatlarga ega bo‘lishi bilan birga, kasbiy, ya’ni ixtisoslik fazilatlariga ham ega bo‘lishi lozimligini tajriba ko‘rsatmoqda. Buni yuqorida kasb axloqi to‘g‘risida bildirilgan fikrlar misolida ham ko‘rdik. Shaxsiy sifatlar tizimida: milliy mafkuraviy onglilik, milliy odoblilik, farosat, nozik didlik, o‘z kasbiga sadoqat va vijdoniylik, tashabbuskorlik, bolajonlik, talabchanlik, adolatparvarlik, pedagogik odob, tadbirkorlik, qat’iylik, har qanday vaziyatda o‘zini idora qila olish, millatlararo muloqot madaniyati, kuzatuvchanlik, samimiylik, topqirlik, kelajakka ishonch, xushmuomalalik kabi fazilatlarga ega bo‘lishi kerak.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda yuqorida qayd qilingan milliy pedagogikaning faoliyatga tayyorlovchi shaxsiy va kasbiy sifatlariga ega qilish lozim. Bu hol kasbiy mahorat egasi bo‘lish va kadrlar tayyorlashning milliy dastur talablarini bajarishga yordam beradi. “Muallimning yuksak sifati uning aqli, ilmi, fikri, so‘zi, axloqu odobidadir”, — degan edi taniqli murabbiy, maktabshunos olim Hikmatulla Abdullayev o‘zining “Yashil daftar hikmati” asarida. — O‘qituvchining yuz qarashlari ham, gapirishlari ham, qalbi ham, ko‘rinishi ham, yurish-turishi ham, kiyinishi ham chiroyli va ibrat namunasi bo‘lsin. Ayniqsa, uning nutqi tushunarli, ravon, ta’sirli bo‘lishi darkor. U muloqotda bamisoli so‘z zargari ekanligini ko‘rsata olishi muhimdir. Shunga erishish kerakki, odamlar, ayniqsa, ota-onalar va o‘qituvchilar uni rostgo‘y, halol, pokiza, sog‘lom fikrli, shafqatli va muruvvatli, insonparvar kishi sifatida e’tirof etsinlar”.

Mashhur Naqshband tariqatida shunday hikmat bor “Adab bu xulqni chiroyli qilish, so‘zni va fe’lni soz qilishdir. Xizmat odobi ulug‘ baxtdan yaxshiroq, uning belgisi amalning qabuli, tug‘yon esa amalning buzuqligidir. Adabni saqlash – muhabbat samarasi, yana muhabbat daraxti, yana muhabbat urug‘i hamdir”.

Abu Nasr Forobiy o‘zining “Fozil shahar kishilarining axloqiy qarashlari”, “Ruh madaniyati haqida risola” kabi tarbiyaviy qudratga ega bo‘lgan pedagogik asarlarni qoldirgan alloma hisoblanadi. U: “Tabiiy bog‘lang‘ichlar ta’siri ostida komil insonga aylanishgina kifoya qilmaydi, chunki, inson bo‘lib, insoniy kamolotga erishuvi uchun so‘zlash va kasb hunarga muhtojdir”, - deganida haq edi. Shuningdek, jahon fani va madaniyatiga o‘zining boy ilmiy merosi, ko‘p qirrali

ilmiy faoliyati bilan ma’lum va mashhur bo‘lgan Abu Rayhon Beruniyning ijodida ham insonning ta’lim-tarbiyasi, kamoloti bosh masala bo‘lgan. U “O‘quvchini hamma narsaga o‘rgatish” nomli risolasida, ustoz shogirdni san’atga, tabiat ko‘rgazmalariga asoslanishga, uning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olishi lozim deb, ta’kidlagan.

Ibn Sino “Tib qonunlari” asarining birinchi kitobida yoshlar ta’lim-tarbiyasida alohida guruhlar bilan suhbat usulini tavsiya qiladi. Ibn Sino shu va shunga o‘xshash usullar haqida fikr yuritar ekan o‘qituvchilik – tarbiyachilik kasbining imkoniyatlarini ochib beradi.

O‘qituvchilik kasbining pedagogik, psixologik qirralarini tadqiq qilgan F.N.Gonobolin o‘zining “O‘qituvchi haqida qissa” risolasida o‘qituvchi Vera Aleksandrovna Raush nomidan fikr yuritib mahoratli o‘qituvchini quyidagicha ta’riflaydi. “Menimcha yaxshi o‘qituvchi bo‘lib etishish uchun eng avval haqiqiy hayot kechirish, muayyan maqsadga yo‘naltirilgan, to‘laqonli hayotga intilish kerak. Tabiatni o‘rganib, uning qonuniyatlarini kuzatib borish, kitob mutoala qilish, musiqa tinglash, teatrlarga borish, sayyohatga chiqish singari ishlar bilan shug‘ullanish kerak. Keyinchalik boshqalarga ulashish uchun pedagogning qalbi juda ko‘p narsani o‘zida singdirishi zarur. Shuning uchun men uzluksiz ravishda kitobga murojaat qilaman, tabiatdan o‘rganaman, doimo o‘qiyman, astoydil o‘qiyman.”[8]

Demak, o‘z kasbining mohir egasi bo‘lish uchun o‘qituvchi muntazam o‘z ustida ishlashi, tabiatdan, san’atdan, hayotdan, fandan bahra olib, rivojlanib, mukammallashib borgandagina maqsadga erishadi. Inson psixologiyasining mohir ustasi F.N. Gonobolin ta’kidlaganidek, o‘qituvchi o‘zining butun kuch – quvvatini, irodasini, bilimini, o‘zida bor hamma yaxshi narsalarini o‘z shogirdlariga, xalqqa beradi. Ammo, u o‘zida bor narsalarning hammasini bugun, ertaga, indinga bersa-yu, o‘z bilimini, kuchini, quvvatini yana va yana to‘ldirib bormasa, u holda o‘zida hech narsa qolmaydi. O‘qituvchi bir tomondan o‘zida borini berishi, ikkinchi tomondan bulut singari, hayotdan, fandan, nimaiki yaxshi narsalar bo‘lsa olishga odatlanmog‘i, xalqning eng ilg‘or kishilari bilan hamkorlikda ishlamog‘i lozim. Ana shunday bo‘lganda, u o‘z talabalariga qancha ko‘p narsa bermasin, agar xalqdan, hayotdan, fandan oziqlanib, eng yaxshi xislatlarni o‘qiy olsa, u xolda, unda o‘z talabalari uchun bunday rizqli shiralar hamisha ortig‘i bilan mavjud bo‘ladi[9].

Binobarin, buyuk nemis pedagogi Adolf Disterveg o‘qituvchining muntazam ravishda fan bilan shug‘ullanishi haqida gapirib, shunday yozgan edi:- “O‘qituvchi muntazam ravishda fan bilan shug‘ullanmog‘i lozim. Aks holda u qurigan daraxt

[8] Гоноболин Ф.Н. Ўқитувчи ҳақида қисса. – Т.: 1967, 66- бет.
[9] Гоноболин Ф.Н. Ўқитувчи ҳақида қисса. – Т.: 1967, 67 - бет.

va toshga o‘xshab qoladi. Qurigan daraxt va tosh meva bera olmaganidek, kelajakda bu o‘qituvchidan hech natija ko‘tib bo‘lmaydi”.

Hozirgi fan va texnika jadal ravishda rivojlanayotgan, axborotlar keskin oshib borayotgan bir davrda o‘qituvchi pedagogik mahoratini tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Agar, ilgari fanning biror sohasida ro‘y berayotgan yirik kashfiyot qariyib o‘n, o‘n besh yillik samarali va kishi zo‘rg‘a ishonadigan voqea hisoblangan bo‘lsa, hozirgi vaqtda har yili, hatto har oy ichida fan, texnika sohasida shunday yangi - yangi kashfiyotlar ro‘y bermoqdaki, bilimlarning ilgari noma’lum bo‘lgan yangi yo‘nalishlari maydonga kelmoqdaki, buning uchun har bir kasb egasi, jumladan o‘qituvchi o‘z mahorati ustida muntazam ishlash kerak bo‘ladi. Kishilarda, eng avval yoshlarda, bilimga bo‘lgan intilish beqiyos darajada o‘sib borayotir. Shuning uchun hozir o‘qituvchi faqat o‘z fani bo‘yicha emas, balki o‘z faniga yaqin bo‘lgan sohalardagi yangiliklarni bilishi ham lozim bo‘ladi. Chunki, adabiyot darslarida talabalarni – nisbiylik nazariyasi, molekulyar biologiya, kibernetikaga doir masalalar qiziqtirib qoladi. Qiziquvchan o‘quvchi – yoshlarni fanning bu sohalari bo‘yicha savollariga javob bera oladigan o‘qituvchigina ularning sevimli o‘qituvchisi bo‘la oladi. Buning uchun mahorat zarur. Shunday vaqtlarda o‘qituvchi va yosh o‘qituvchilarga: “Izlaning, o‘qing, iloji boricha yana ko‘proq o‘qing!”, deging keladi. Fikrimizcha, badiiy adabiyotni etarli o‘qimagan o‘qituvchi tarixdan, fizikadan, matematikadan yaxshi dars bera olmaydi.

O‘qituvchi faoliyatining pedagogik qobiliyatlar tizimida tadqiq qilgan N.V. Kuzmina shunday yozadi: “Ta’lim – tarbiyada ro‘y beradigan ko‘pgina kamchiliklar o‘qituvchi - tarbiyachining pedagogik qobiliyatining amaliy yo‘nalishini yaxshi bilmaslik, iste’dodning o‘qituvchida yo‘qligidir”.

A.S. Makarenko, “jamoada 40 ta qobiliyatli o‘qituvchi o‘rniga 4 ta qobiliyatli tarbiyachi-o‘qituvchi bo‘lgani ma’qul”ligi haqida gapirgan edi. Bu bilan u qobiliyatsiz kishilar ta’lim-tarbiya ishiga katta zarar etkazishi mumkinligini alohida uqtiradi. Avvalo, o‘qituvchi — maktabdagi ta’lim-tarbiya jarayonining asosiy tashkilotchisidir. Yig‘it va qizlarning ma’lumot jihatidan umumiy tayyorgarlik darajasi hamda mustaqil ijodiy tafakkur taraqqiyoti, tarbiyalanganlik darajasi dastur va darsliklargagina emas, balki o‘qituvchiga, uning mahorati hamda fuqarolik xislatlariga ham taalluqli bo‘ladi. Shu boisdan ham pedagogika oliy ta’lim muassasalariga o‘qituvchilik kasbini sevgan, unga chin ko‘ngildan qiziqqan va moyilligi bo‘lgan iqtidorli yoshlargina qabul qilinishi lozim.

Pedagogik mahoratni tarbiyalashning ilmiy - nazariy asoslari yana bir rus pedagogi V.A.Slastyonin tomonidan tadqiq qilingan. Kasbiypedagogik tayyorgarlik jarayonida o‘qituvchining shaxsi va kasbiy shakllanishi yo‘nalishidagi ihniy maqolalarida V.A. Slastyonin pedagogik mahorat to‘g‘risida so‘z yuritib, shunday

yozadi: - "O‘qituvchi muntazam ravishda pedagogik nazariyalarga tayansagina, o‘qituvchilik mahoratini egallaydi. Chunki, pedagogik amaliyot doimiy ravishda pedagogic nazariyaga murojaat qilishni taqozo etadi. Birinchidan, ilmiy nazariyalar - taraqqiyotning umumiy qonuniyatlarini, tamoyillarini, qoidalarini aks ettiruvchi ilohiy bilimlardir. Amaliyot bo‘lsa, doimo aniq vaziyatga asoslanadi. Ikkinchidan, pedagogik faoliyat - falsafa, pedagogika, psixologiyaga oid bilimlar sinteziga asoslanuvchi yaxlit jarayondir. Bu bilimlar sintezisiz pedagogik amaliyotni maqsadli qurish juda mushkul". Demak, pedagogik mahorat egasi bo‘lib, pedagogik amaliyotni to‘g‘ri va maqsadli tashkil qilish uchun ilmiy-nazariy ma’lumotlarga ega bo‘lish talab qilinar ekan, o‘qituvchi doimo uni qo‘lga kiritishga harakat qilmog‘i darkor.

1.5. Pedagogning kasbiy kompetentligi va kreativ rivojlanishi

Zamonaviy ta’lim sharoitida mehnat bozorida ustuvor o‘rin egallagan kuchli raqobatga bardoshli bo‘lish har bir mutaxassisdan kasbiy kompetentlikka ega bo‘lish, uni izchil ravishda oshirib borishni taqozo etmoqda. Xo‘sh, kompetentlik nima? Kasbiy kompetentlik negizida qanday sifatlar aks etadi? Pedagog o‘zida qanday kompetentlik sifatlarini yorita olishi zarur? Ayni o‘rinda shu va shunga yondosh g‘oyalar yuzasidan so‘z yuritiladi.

“Kompetentlik” (ingl. “competence” – “qobiliyat”) – faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish degan ma’noni anglatadi. “Kompetentlik” tushunchasi ta’lim sohasiga psixologik ilmiy izlanishlar natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik “noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o‘zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to‘la ma’lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi.

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo‘nalish bo‘yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o‘zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o‘rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma’lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o‘z faoliyatida qo‘llay bilishni taqozo etadi.

Pedagogning kasbiy kompetentligi va kreativ rivojlanishi o‘zaro bog‘liq bo‘lgan ikkita muhim jihatdir. Kompetentlik – bu pedagogning bilim, ko‘nikma va malakalar majmuasi bo‘lib, uning kasbiy faoliyatini samarali bajarishiga imkon

beradi. Kreativlik esa pedagogning yangi g‘oyalarni yaratish, nostandart yechimlar topish va o‘z faoliyatiga ijodkorona yondashish qobiliyatidir.

Pedagogning kasbiy kompetentligi quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi:

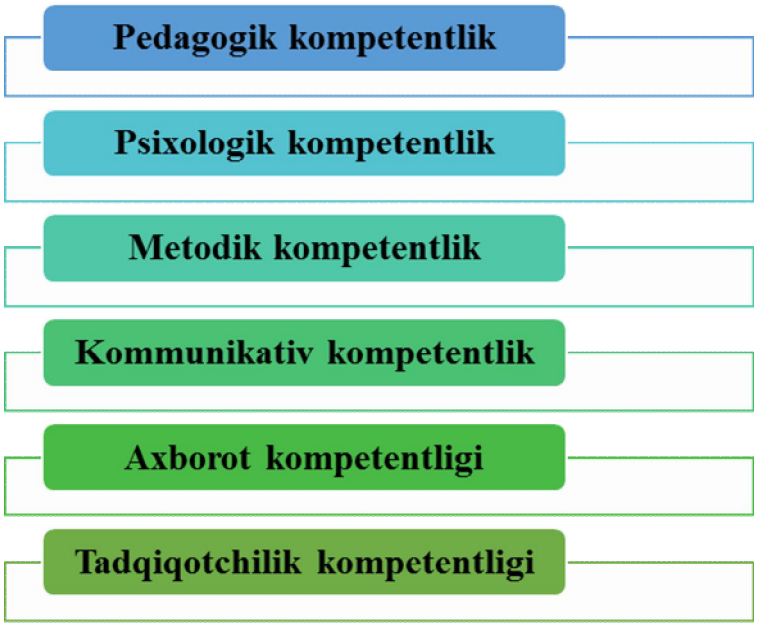

7-chizma. Kasbiy kompetentlikning asosiy tarkibiy qismlari.

Pedagogik kompetentlik: O‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etish, o‘quvchilar bilan ishlash, ularning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, ta’lim-tarbiya metodlari va vositalaridan samarali foydalanish qobiliyati.

Psixologik kompetentlik: O‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini bilish, ular bilan to‘g‘ri muloqot qilish, psixologik muhit yaratish, o‘quvchilarni ruhiy qo‘llab-quvvatlash qobiliyati.

Metodik kompetentlik: Fanni chuqur bilish, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, o‘quv materialini tushunarli va qiziqarli tarzda yetkazish qobiliyati.

Kommunikativ kompetentlik: O‘quvchilar, ota-onalar, hamkasblar bilan samarali muloqot qilish, o‘zaro tushunish va hamkorlik qilish qobiliyati.

Axborot kompetentligi: Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, internet resurslaridan unumli foydalanish, axborotlarni qayta ishlash va taqdim etish qobiliyati.

Tadqiqotchilik kompetentligi: Pedagogik jarayonni ilmiy asosda tahlil qilish, tadqiqot ishlarini olib borish, o‘z faoliyatini takomillashtirish qobiliyati.

Pedagoglarning kasbiy kompetentligini shakllantirish uzoq muddatli va ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, turli samarali yo‘llar orqali amalga oshiriladi. Quyida aniq misollar va olimlarning nazariyalari asosida bu yo‘llarni ko‘rib chiqamiz:

1. Nazariy bilimlarni chuqurlashtirish: Pedagogika, psixologiya, metodika fanlari bo‘yicha maxsus adabiyotlarni o‘qish, ilmiy-amaliy konferensiyalarda

ishtirok etish, malaka oshirish kurslarida qatnashish. Bu yerda ***Vigotskiy***ning ta'lim va rivojlanish haqidagi nazariyasi muhim rol o'ynaydi. Uning fikriga ko'ra, ta'lim rivojlanishdan oldinda boradi va uni rag'batlantiradi. Shuning uchun pedagog doimiy ravishda o'z bilimlarini yangilab, rivojlantirib borishi zarur.

2. Amaliy ko'nikmalarni takomillashtirish: Darslarni kuzatish va tahlil qilish, ochiq darslar o'tkazish, o'quvchilar bilan individual va guruhli ishlarni tashkil etish, turli pedagogik texnologiyalardan foydalanish. ***Bruner***ning konstruktivizm nazariyasiga ko'ra o'qituvchi o'quvchilarga bilim berish o'rniga, ularning bilim konstruksiyalash jarayoniga ko'maklashishi, ularga mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni yechishga o'rgatishi lozim.

3. Ijodkorlik va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash: Noan'anaviy dars usullarini qo'llash, o'quvchilarning ijodiy ishlarini rag'batlantirish, yangi pedagogik loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish***. Gardner***ning ko'p qirrali intellekt nazariyasi bu yerda muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'qituvchi har bir o'quvchining individual qobiliyatlarini aniqlab, ularni rivojlantirishga yordam berishi kerak. Bundan tashqari, o'qituvchining o'zi ham ijodiy yondashuvni qo'llab, yangi g'oyalarni ishlab chiqishi va ularni amaliyotga tatbiq etishi muhim.

4. Refleksiya va o'z-o'zini baholash: O'z darslarini tahlil qilish, o'quvchilarning fikr-mulohazalarini o'rganish, hamkasblari bilan tajriba almashish, o'zining kuchli va kuchsiz tomonlarini aniqlash. ***Flavell***ning metakognitiv kompetensiya nazariyasi bu borada muhimdir. Pedagog o'zining o'qitish usullarini doimiy ravishda tahlil qilib, ularning samaradorligini oshirish yo'llarini izlashi kerak.

5. Hamkorlik va muloqotni rivojlantirish: Ota-onalar bilan hamkorlik qilish, hamkasblar bilan tajriba almashish, pedagogik jamoalarda faol ishtirok etish. ***Vigotskiy***ning ijtimoiy-madaniy nazariyasi bu yerda ham muhim ahamiyatga ega. Uning fikricha, o'quvchilar boshqalar bilan muloqot orqali o'rganadilar va rivojlanadilar. Shuning uchun pedagog hamkorlik va muloqotni rivojlantirishga e'tibor qaratishi lozim.

Yuqoridagi yo'llarni qo'llash orqali pedagoglar o'zlarining kasbiy kompetentligini oshirishlari va o'quvchilarga sifatli ta'lim berishlari mumkin.

Zamonaviy pedagogikada "kreativ pedagogika" tushunchasi qo'llanila boshlaganiga hali u qadar ko'p vaqt bo'lmadi. Biroq, o'qitish jarayoniga innovatsion hamda ijodkorlik yondashuvlarini qaror toptirishga bo'lgan ehtiyoj "Kreativ pedagogika"ning pedagogik turkum fanlar orasida mustaqil predmet sifatida shakllanishini ta'minladi. "Kreativ pedagogika" fanining umumiy asoslari mutaxassis, shu jumladan, bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kamol topishlari uchun zarur shart-sharoitni yaratishga xizmit qiladi. Shaxsning mutaxassis sifatida kasbiy kamol topishi, rivojlanishi o'z mohiyatiga ko'ra jarayon tarzda namoyon bo'ladi. Kasbiy yetuklik inson ontogenezining muhim davrlari kasbiy kamol

topish, rivojlanish g‘oyalarining qaror topishi (14-17 yosh)dan boshlanib, kasbiy faoliyatning yakunlanishi (55-60 yosh)gacha bo‘lgan jarayonda kechadi. Ijodkor shaxsning shakllanishi va rivojlanishi uning ichki va tashqi olami o‘zgarishining o‘zaro mos kelishi, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar hamda inson ontogengizi – tug‘ilishidan boshlab to umrining oxiriga qadar uzluksizlik, vorisiylikni taqozo etadigan faoliyat mazmuniga bog‘liq.

Kreativlik (lot., ing. “create ” – yaratish, “creative” – yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g‘oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati. ***Pedagogik kreativlik*** – pedagogning an’anaviy pedagogik fikrlashdan farqli ravishda ta’lim va tarbiya jarayonini samaradorligi ta’minlashga xizmat qiluvchi yangi g‘oyalarni yaratish, shuningdek, mavjud pedagogik muammolarni ijobiy hal qilishga bo‘lgan tayèrgarligini tavsiflovchi qobiliyati.

Pedagogning kreativ rivojlanishi haqida ko‘plab olimlar fikr bildirgan, ammo bu borada yagona yondashuv mavjud emas. Quyida ba'zi olimlarning qarashlari keltirilgan:

- ***Torrens (E. Paul Torrance):*** Kreativlikni ravonlik, moslashuvchanlik, originallik va batafsil bayon qilish kabi ko‘rsatkichlar orqali o‘lchash mumkin deb hisoblagan va pedagoglarning kreativligini rivojlantirish uchun maxsus mashqlar va metodlardan foydalanishni taklif qilgan. Uning fikricha, pedagoglar o‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishdan oldin o‘zlarining kreativ salohiyatlarini rivojlantirishlari kerak.
- ***Gardner (Howard Gardner):*** Ko‘p qirrali intellekt nazariyasi muallifi. Uning fikriga ko‘ra, har bir inson turli intellekt turlariga ega va pedagoglar o‘quvchilarning barcha intellekt turlarini rivojlantirishga harakat qilishlari kerak. Bu esa o‘z navbatida pedagoglardan ham yuqori darajadagi kreativlikni talab qiladi, chunki har bir intellekt turiga mos o‘quv metodlarini topish va qo‘llash kerak bo‘ladi.
- ***Vigotskiy (Lev Vygotskiy):*** Ijtimoiy-madaniy nazariyasi asoschisi. U ta’limni rivojlanishning asosiy omili deb hisoblagan va pedagogning roli o‘quvchilarga bilim berishdan ko‘ra ularning mustaqil fikrlash va muammo yechish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi kerakligini ta’kidlagan. Bu esa pedagogdan kreativ yondashuvni talab qiladi.
- ***Bruner (Jerome Bruner):*** Kognitiv psixolog. U o‘quvchilarning bilim olish jarayonlarini o‘rgangan va konstruktivizm nazariyasini rivojlantirgan. Uning fikricha, o‘quvchilar o‘z bilimlarini faol ravishda quradilar va o‘qituvchi bu jarayonda yo‘naltiruvchi rol o‘ynaydi. Bu esa pedagogdan o‘quv jarayonini kreativ tashkil etishni talab qiladi.
- ***Maslou (Abraham Maslow):*** Ehtiyojlar iyerarxiyasi nazariyasi muallifi. Uning fikricha, insonning o‘z-o‘zini aktualizatsiya qilish ehtiyoji eng yuqori ehtiyoj hisoblanadi. Pedagoglarning kreativ rivojlanishi ularning o‘z-o‘zini

aktualizatsiya qilish ehtiyojini qondirishga yordam beradi va ularning kasbiy faoliyatidan qoniqish hosil qilishlariga imkon beradi.

Bundan tashqari, ***Amabile (Teresa Amabile)*** kabi olimlar pedagoglarning kreativligini oshirish uchun motivatsiya, muhit va resurslarning muhimligini ta'kidlashadi.

Yuqoridagi olimlarning qarashlarini umumlashtirib aytish mumkinki, pedagogning kreativ rivojlanishi uning kasbiy faoliyati samaradorligi uchun muhim ahamiyatga ega. Kreativ pedagoglar o‘quvchilarning qiziqishini uyg‘ota oladilar, ularning mustaqil fikrlash va muammo yechish qobiliyatlarini rivojlantiradilar hamda o‘quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladilar.

Demak, yuqoridagi olimlarning pedagogik qarashlarini umumlashtirgan holda pedagogik kreativlikning quyidagi asosiy komponentlarini ajratib ko‘rsatishimiz mumkin bo‘ladi:

1. Divergent fikrlash (Torrans): Bu ko‘plab g‘oyalarni ishlab chiqarish, muammolarga turli yechimlar topish qobiliyatidir. Torrans ta'kidlaganidek, divergent fikrlash kreativlikning asosiy ko‘rsatkichidir. Pedagoglar o‘quvchilarga turli xil yondashuvlarni ko‘rsatib, ularni nostandart fikrlashga undashlari kerak.

2. Moslashuvchanlik (Gilford): Bu fikrlash tarzini o‘zgartirish, yangi vaziyatlarga moslashish qobiliyatidir. Gilfordning "Intellekt strukturasi" modeli kreativlikni aql-idrokning asosiy omillaridan biri sifatida ko‘radi va moslashuvchanlikni uning muhim tarkibiy qismi deb hisoblaydi. Pedagoglar o‘quv jarayonida turli xil metodlar va yondashuvlarni qo‘llash orqali o‘zlarining va o‘quvchilarining moslashuvchanligini rivojlantirishlari mumkin.

3. Originallik (Torrans): Bu noyob va o‘ziga xos g‘oyalarni yaratish qobiliyatidir. Torrans originallikni kreativlikning muhim mezonlaridan biri sifatida belgilaydi. Pedagoglar o‘quvchilarni o‘z fikrlarini erkin ifoda etishga undashlari, ularning individualligini qo‘llab-quvvatlashlari kerak.

4. Motivatsiya (Amabile): Bu ichki turtki bo‘lib, insonni yangi narsalarni o‘rganishga, yaratishga undaydi. Amabile tadqiqotlarida ichki motivatsiya kreativlikning asosiy sharti ekanligini ko‘rsatdi. Pedagoglar o‘quv jarayonini qiziqarli va mazmunli qilish, o‘quvchilarning qiziqishlarini hisobga olish orqali ularning motivatsiyasini oshirishlari mumkin.

5. Bilim va tajriba: Pedagogning chuqur bilim va keng tajribaga ega bo‘lishi uning kreativ salohiyatini rivojlantirish uchun zamin yaratadi.

Kasbiy faoliyatda pedagogning kreativligi turli shakllarda namoyon bo‘ladi. Ular quyidagilardir:

- Me'yoriy hujjatlar (o‘quv fanlari bo‘yicha DTS, o‘quv dasturi va rejalari)ni tayyorlash; O‘quv manbalari (darslik, o‘quv-metodik va metodik qo‘llanma, tavsiyanoma, lug‘at, ensiklopediya, atlas, ish daftari va b.)ni yaratish;
- Ta'lim jarayoni va ma'naviy-ma'rifiy ishlar loyihalarini tayyorlash;

- O‘quv axborotlari, nazorat hamda sinov topshiriqlarini shakllantirish;
- Ta’lim jarayonini qiziqarli, jonli, jo‘shqin tashkil etish;
- Ilmiy-tadqiqotlarni muvaffaqiyatli olib borish;
- Ilmiy va metodik anjumanlarda faol ishtirok etish, chiqishlar qilish;
- Ilmiy, ilmiy-metodik va metodik ishlarni chop ettirish;
- Davriy hisobotlarni topshirish, attestatsiyadan o‘tish.

Pedagog tomonidan ushbu shakllarda kasbiy faoliyatning samarali tashkil etilishi uning kreativligi qay daraja ekanligiga bog‘liq bo‘ladi.

Pedagogning kreativ rivojlanishiga quyidagi omillar ta’sir ko‘rsatadi:

Shaxsiy xususiyatlar: Ijodkorlik, tashabbuskorlik, izlanuvchanlik, yangilikka intiluvchanlik.

Kasbiy muhit: Ijodiy muhit, hamkasblar bilan hamkorlik, rahbariyatning qo‘llab-quvvatlashi.

O‘z-o‘zini rivojlantirish: Kasbiy adabiyotlarni o‘rganish, malaka oshirish kurslarida qatnashish, tajriba almashish.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish: Interfaol metodlar, loyihalar ustida ishlash, o‘yin texnologiyalari.

8-chizma. Pedagogning kreativ rivojlanishi namoyon bo‘lishining ko‘rinishlari

Pedagog o‘zining kasbiy kompetentligi va kreativ salohiyatini doimiy ravishda oshirib borishi, zamonaviy pedagogik talablarga javob beradigan malakali mutaxassis bo‘lishi kerak. Pedagoglar o‘zlarining va o‘quvchilarining kreativ rivojlanishiga doimiy e’tibor qaratishlari, yangi metodlarni o‘rganishlari va qo‘llashlari, ijodiy muhit yaratishga harakat qilishlari kerak. Bu esa ta’lim sifatini oshirish va o‘quvchilarni kelajak hayotga tayyorlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogning kasbiy kompetentligi va kreativ rivojlanishi zamonaviy ta’lim tizimining muhim talablaridan hisoblanadi.

Kompetent pedagog o‘z sohasini chuqur biladi, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan unumli foydalana oladi, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ular bilan samarali muloqot qila oladi. Kreativ pedagog esa o‘z faoliyatiga yangicha va nostandart yondashadi, o‘quv jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etadi, o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga ko‘maklashadi.

Pedagogik kompetentlik va kreativlik bir-biri bilan chambarchas bog‘liq. Kompetentlik kreativlik uchun zamin yaratadi, kreativlik esa kompetentlikni boyitadi va rivojlantiradi. Pedagog doimiy ravishda o‘z ustida ishlashi, yangi bilimlarni egallashi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘rganishi, o‘zining kreativ salohiyatini rivojlantirishi lozim. Faqat shu yo‘l bilan u zamonaviy talablarga javob beradigan, o‘quvchilarni hayotga tayyorlay oladigan yetuk mutaxassis bo‘la oladi. Zero, ta’lim tizimining rivoji bevosita pedagoglarning kasbiy va kreativ salohiyatiga bog‘liq.

1.6. O‘qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyatlar

O‘qituvchi faoliyati – bu nafaqat bilim berish, balki tarbiyalash, rivojlantirish va o‘quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish jarayonidir. Pedagogik qobiliyatlar o‘qituvchining professional muvaffaqiyatida muhim rol o‘ynaydi. Ular o‘qituvchining bilim, ko‘nikma va malakalarini birlashtirib, ta’lim jarayonini samarali tashkil etish imkonini beradi. Pedagogik qobiliyatlar, shuningdek, o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish, ularning ehtiyojlarini tushunish va individual yondashuvni amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega.

O‘qituvchi pedagogik qobiliyatlari orqali o‘quvchilarning intellektual va emosional rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Bu qobiliyatlar, o‘qituvchining o‘z bilimini etkazish uslublarini tanlashdan tortib, o‘quvchilar bilan samarali muloqot qilishgacha bo‘lgan ko‘plab jihatlarni o‘z ichiga oladi. Shuningdek, pedagogik qobiliyatlar o‘qituvchining o‘z-o‘zini rivojlantirish va kasbiy o‘sish jarayonida ham muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchilar uchun zarur bo‘lgan qobiliyatlarni aniqlash va ularni rivojlantirish yo‘llari ta’lim tizimining samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Avvalo, qobiliyat o‘zi nima? - degan savolga javob topib olsak. **Qobiliyat** - shaxsning individual-psixologik xususiyati bo‘lib, muayyan faoliyat yuzasidan layoqati va ishni muvaffaqiyatli amalga oshirish subyektiv shart-sharoitini ifodalovchi individual psixik sifatlar yig‘indisiga aytiladi, zarur bo‘lgan bilim, malaka va ko‘nikmalarni egallash dinamikasidagi farqlarni aniqlaydi. Qobiliyatlar individual-psixologik xususiyat bo‘lgani sababli, shaxsning boshqa sifatlari va xususiyatlariga, ya’ni aql sifatlariga, xotira va xarakter xususiyatlariga, his-tuyg‘ulariga qarama-qarshi qo‘yilmaydi, balki ular bilan bir qatorga qo‘yilishi

kerak. Qobiliyatni inson tug‘ma, tabiat in’omi sifatida tayyor holida olmaydi, balki hayotiy faoliyati davomida shakllantiradi. Qobiliyat o‘qituvchining individual imkoniyatlarini xarakterlaydi. Bir xil sharoitda qobiliyatli o‘qituvchilar o‘z faoliyatlarida ham qobiliyati past kishilarga qaraganda ko‘proq yutuqlarga erishadilar. Qobiliyat shaxsning ham umumiy, ham maxsus rivojlanishida tezroq siljib borishini, uning ijrochilik va ijodkorlik faoliyatlarida eng yuqori natijalarga erishishini ta’minlaydi. Qobiliyatli kishi mutaxassislikni tez egallay oladi va yuqori mahoratga erishadi hamda ishlab chiqarish, fan yoki madaniyatga yangilik kirita oladi. Qobiliyat bilimdan farq qiladi. Bilim - bu ilmiy mutolaa natijasidir, qobiliyat esa kishi psixologik va fiziologik tuzilishining xususiyatidir. Qobiliyat bilim olish uchun zaruriy shart-sharoit bo‘lib, shu bilan birga, u ma’lum darajada bilim olish mahsulidir. Umumiy va maxsus bilimlarni o‘zlashtirish, shuningdek, kasbiy mahoratni egallash jarayonida qobiliyat mukammallashib va rivojlanib boradi. Qobiliyatga yaqinroq turadigan tushunchalar ko‘nikma va malakalardir.

Ko‘nikmalar - o‘qituvchining kasbiy faoliyati jarayonida hosil qilingan tajriba va bilimlar asosida bajariladigan ishning mukammal usulidir. Malakalar — o‘qituvchining ongli faoliyatni bajarishi jarayonida hosil qilingan kasbiy intellektual faoliyatning avtomatlashgan komponentlari yig‘indisidir. Ular o‘qituvchining kasbiy faoliyati mexanizmining asosini tashkil qiluvchi jarayonlardir, ular qobiliyat bilan birgalikda pedagogik mahoratga erishishni ta’minlaydilarki, buning natijasida o‘qituvchi kasbiy faoliyatida ulkan yutuqlarni qo‘lga kiritadi.

O‘qituvchining pedagogik qobiliyatini tahlil qilgan N.V. Kuzmina shunday yozadi: “Ta’lim - tarbiyada ro‘y beradigan ko‘pgina kamchiliklar o‘qituvchi o‘z pedagogik qobiliyatining amaliy yo‘nalishlarini yaxshi bilmasligi, iste’dodning o‘qituvchida yo‘qligi natijasida ro‘y beradi”.

Pedagogikada o‘qituvchi qobiliyati - bu imkoniyatdir, uning mohirligi zaruriy darajasi faqatgina o‘qitish va tarbiyalash jarayonida takomillashib boradi va yutuqlarga erishishida zamin yaratadi. Tug‘ma qobiliyatlar zehn deyiladi. Iqtidor, iste’dod, daholik - insonning ijodiy faoliyati jarayonida erishiladigan qobiliyatlarning rivojlanish bosqichlari hisoblanadi. Qobiliyatlar, xarakter kabi - shaxsning faqatgina ma’lum faoliyatidagina mavjud bo‘lgan sifatlaridir. Psixologiyada qobiliyat - insonning kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni qiyinchiliksiz, osonlik bilan mukammal egallashi va biror faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug‘ullanishiga aytiladi. U o‘qituvchining kasbiy faoliyatida ham yorqin namoyon bo‘ladi. Kasbiy faoliyatning ta’lim mazmunini belgilovchi sifatlari o‘qituvchining ijodkorligida namoyon bo‘ladi. Ijodkorlik - bu sifat jihatidan yangi, original va takrorlanmas biror yangilikni paydo kiluvchi faoliyatdir. Mahsuldor ijodkorlikda belgilangan har qanday muammo muvaffaqiyatli hal qilinadi; ijod qilishga layoqatli bo‘lgan o‘qituvchilarning asosiy qismida bu jihatlar namoyon bo‘ladi.

O‘qituvchi faoliyatida **pedagogik qobiliyatlar** – bu o‘qituvchining ta’lim jarayonida muvaffaqiyatli ishlashi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar to‘plamidir. **Pedagogik qobiliyat -** kishining pedagogik faoliyatga

yaroqliligini va shu faoliyati bilan muvaffaqiyatli shug‘ullana olishini aniqlab beradi. Qobiliyat bilim, ko‘nikma va malakalar mahsuli, shu bilan birga faoliyat usullarini egallash tezligi, teranligi va mustahkamligida namoyon bo‘ladi. Pedagogik qobiliyatlar o‘qituvchining o‘z ishini samarali amalga oshirishiga, o‘quvchilar bilan muloqot qilishga va ularning rivojlanishiga yordam beradi.

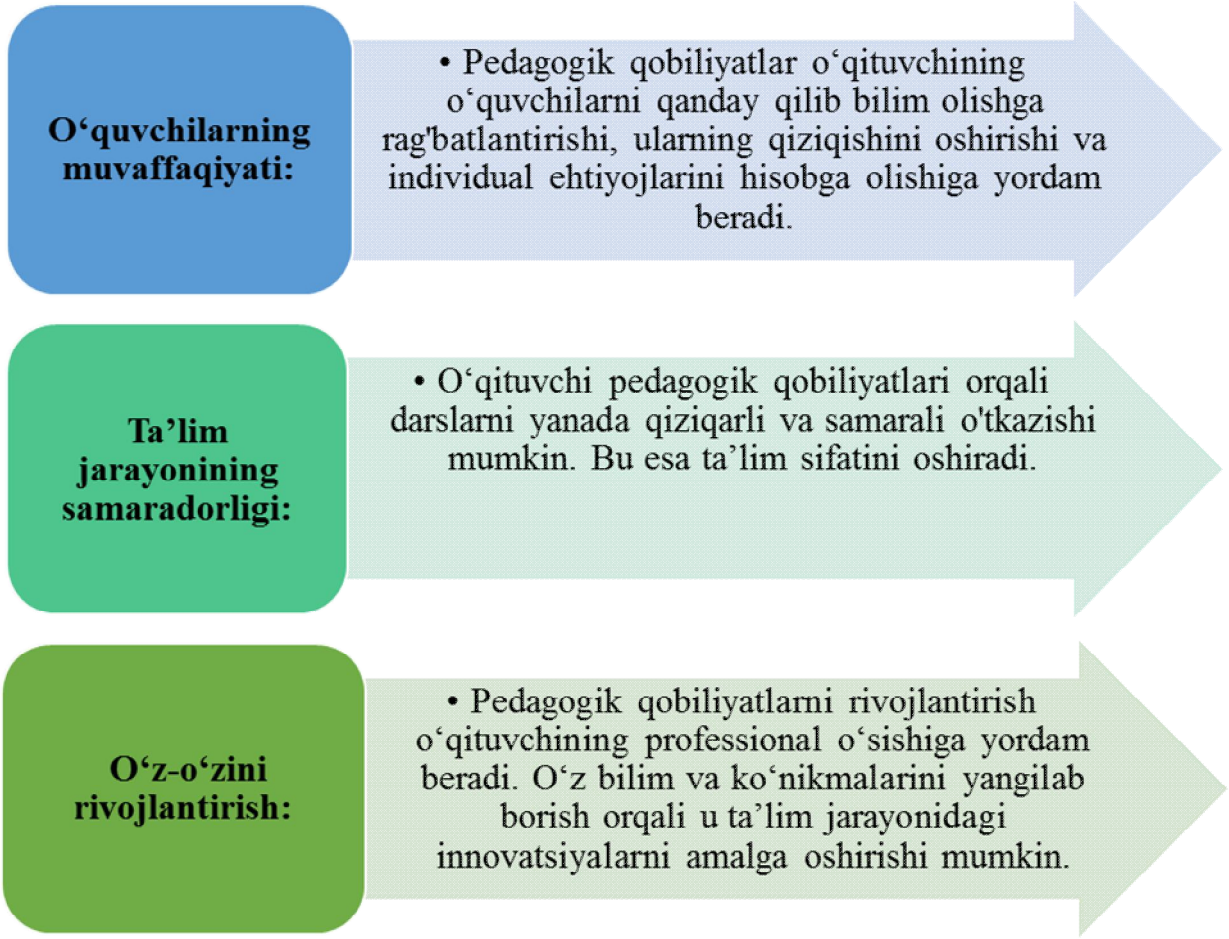

9-chizma. Pedagogik qobiliyatlarning ahamiyati.

Pedagogik qobiliyatlar o‘qituvchi faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Ular nafaqat o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali qilishga, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun o‘qituvchilarning pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirish ta’lim tizimining sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik qobiliyatlar va ularning turlari haqida turli olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar va nazariyalar mavjud. Quyida biz ba’zi olimlar va ularning pedagogik qobiliyatlarni tasniflashga oid fikrlarini keltiramiz:

A.A. Konnich - Konnich pedagogik qobiliyatlarni quyidagi turlarga bo‘ladi:

• Nazariy qobiliyatlar: O‘qituvchining ta’lim metodologiyasi va pedagogik nazariya bo‘yicha bilimlari.

• Amaliy qobiliyatlar: Ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan metod va texnikalar.

• Emosional qobiliyatlar: O‘quvchilarning hissiy holatini tushunish va boshqarish qobiliyati.[10]

V.A. Slastenin - U pedagogik qobiliyatlarni quyidagi asosiy guruhlarga ajratadi:

• Intellektual qobiliyatlar: Ta’lim jarayonini rejalashtirish va baholash.

• Shaxsiy qobiliyatlar: O‘qituvchining shaxsiy xususiyatlari, masalan, sabr-toqat, empatiya.

• Ijtimoiy qobiliyatlar: Muloqot va hamkorlik qilish qobiliyati.[11]

N.K. Gurevich - Gurevich pedagogik qobiliyatlarni quyidagi turlarga bo‘ladi:

• Kognitiv qobiliyatlar: O‘qituvchining fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyati.

• Emosional-intellektual qobiliyatlar: O‘quvchilarning hissiy holatini anglash va boshqarish.

• Amaliy ko‘nikmalar: Ta’lim jarayonida o‘z bilimlarini amalda qo‘llay olish.[12]

M.I. Dyachenko - U pedagogik qobiliyatlarni quyidagi turlarga ajratadi:

• Pedagogik intellekt: O‘qituvchining nazariy bilimlari va ularni amaliyotda qo‘llay olish qobiliyati.

• Pedagogik ijodkorlik: Yangi g‘oyalarni ishlab chiqish va yaratish qobiliyati.

• Pedagogik muloqot: O‘quvchilar bilan samarali muloqot qilish.[13]

Ushbu olimlarning fikrlarini o‘rganish orqali pedagogik qobiliyatlarning turli jihatlarini tushunish mumkin. Har bir olim o‘z yondashuvi bilan pedagogik faoliyatning muhim jihatlarini ta’kidlaydi.

9-chizma. O‘qituvchi faoliyatidagi pedagogik qobiliyatlar asosiy turlari.

[10] Konnich, A.A. “Pedagogik qobiliyatlar: nazariya va amaliyot”. Moskva: 1999. 45-47b.
[11] Slastenin, V.A. “Pedagogika: nazariya va amaliyot”. Moskva: Oliy maktab. 2002. 78-80b.
[12] Gurevich, N.K. “Pedagogik psixologiya”. Tashkent: O‘zbekiston. 2005. 112-115b.
[13] Dyachenko, M.I. “Pedagogik ijodkorlik”. Sank-Peterburg: Rossiya. 2010. 33-35b.

• ***Kommunikativ qobiliyat:*** O‘qituvchining o‘quvchilar, ota-onalar va boshqa pedagogik jamoa bilan samarali muloqot qilish qobiliyati. Bu qobiliyat o‘qituvchining ruhiy holatlarni tushunish va ularga hamdard bo‘lishiga yordam beradi. Kengroq tushunadigan bo‘lsak, kommunikativ qobiliyat – bu bolalar bilan muloqotda bo‘lishga, o‘quvchilarga yondashish uchun to‘g‘ri yo‘l topa bilishga, ular bilan pedagogik nuqtai-nazardan maqsadga muvofiq o‘zaro aloqa bog‘lashga pedagogik taktning mavjudligiga qaratilgan qobiliyatdir. O‘qituvchining pedagogik takti masalasi munosabati bilan shuni ham aytish joizki, qachon o‘quvchilar o‘qituvchining ijobiy xislatlari to‘g‘risida gapirar ekanla, ular hamisha o‘qituvchining adolatliligi kabi xislatlarini birinchi o‘ringa qo‘yadilar.

• ***Perseptiv qobiliyat:*** O‘qituvchining tashqi muhitni sezish va idrok etish qobiliyati. Bu qobiliyat o‘qituvchining o‘quvchilarni tushunishi va ularning psixologik holatini baholashda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, Perseptiv qobiliyatlar- bu o‘quvchining, tarbiyalanuvchining ichki dunyosiga kira bilish, psixologik kuzatuvchanlik, o‘quvchi shaxsining vaqtinchalik psixologik holatlari bilan bog‘liq nozik tomonlarini tushuna bilishdan iborat qobiliyatdir. Qobiliyatli o‘qituvchi bolalarni har qanday mayda-chuyda xatti-harakatlarida, yorqin ifodalanadigan ayrim tashqi holatlarida hamda ularning ichki dunyosida yuzaga keladigan o‘zgarishlarni sezdirmasdan bilib oladi.

• ***Empatik qobiliyat:*** O‘qituvchining o‘quvchilarning his-tuyg‘ularini, psixologik holatlarini his etish va tushunish qobiliyati. Bu, bolalarga bo‘lgan muhabbatdan kelib chiqadi.

• ***Didaktik qobiliyat:*** O‘qituvchining dars berish jarayonida ta’lim metodlarini va qonuniyatlarini chuqur o‘zlashtirib, samarali dars o‘tish qobiliyati. Didaktik qobiliyatlarga ega o‘qituvchi zarurat tug‘ilganda qiyin o‘quv materialini osonroq, murakkabrog‘ini soddaroq, tushunishi qiyin bo‘lganini tushunarliroq qilib o‘quvchilarga moslashtirib bera oladi. O‘qituvchining mana shu xislatlarini bilib olgan o‘quvchilar odatda: “O‘qituvchining eng muhim tomoni ham uning hamma narsani aniq-ravshan va tushunarli qilib berishida. Bunday o‘qituvchini qo‘liga mazza qilib o‘qiging keladi. Hozirgi tushunchamizdagi kasbiy mahorat shunchaki bilimlarni osonroq hammabop va tushunarli qilib o‘quvchilar ongiga etkazib berish qobiliyatinigina emas balki, shu bilan birga o‘quvchilarning mustaqil ishlarini, ularning bilish faolligini oqilona va mohirlik bilan boshqarib, ularni kerakli tomonga yo‘naltirib turishdan iborat qobiliyatni ham o‘z ichiga oladi. Mana shu qobiliyatlar asosida o‘quvchilar psixologiyasiga xos doimiy ustanovka yotadi. qobiliyatli pedagog o‘quvchilarni tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda bolalarning nimani bilishi va nimani bilmasligini, nimalarni allaqachon esdan chiqarilganliklarini tasavvur qila oladi. Pedagogik qobiliyatni aniqlash uchun psixolog N. Gonobolin juda qulay test tavsiya etdi. Bu testga ko‘ra bilish xarakteridagi matnda o‘qituvchining fikri ayrim sinf o‘quvchilari uchun qiyin deb hisoblangan qismlarni alohida ko‘rsatib, nima uchun bu qismlar qiyinligini tushuntirib berish, shundan so‘ng esa matnni o‘quvchilarga engil va ularning o‘zlashtirishlari uchun qulay qilib to‘zish tavsiya etiladi.

• ***Tashkilotchilik qobiliyati:*** O‘qituvchining sinf jamoasini uyushtirish, jipslashtirish va muhim vazifalarni hal etishda ruhlantirish qobiliyati. O‘qituvchining o‘z ishini tashkil qila bilish deganda uning o‘z ishini to‘g‘ri rejalashtirib, uni nazorat qila olishi nazarda tutiladi. Tajribali o‘qituvchilarda vaqtga nisbatan o‘ziga xos sezuvchanlik – ishni vaqt bo‘yicha to‘g‘ri taqsimlab, mo‘ljallangan vaqtdan to‘g‘ri foydalana olish ko‘nikmasi paydo bo‘ladi.

• ***Akademik qobiliyatla***r: matematika, fizika, biologiya, ona tili, adabiyot, tarix va boshqa shu kabi fanlar sohasiga xos qobiliyatlardir. qobiliyatli o‘qituvchi o‘z fanini faqat hajmidagina emas, balki atroflicha keng, chuqur bilib, bu sohada erishilgan yutuqlar va kashfiyotlarni doimiy ravishda kuzata borib, o‘quv materialini mutlaqo erkin egallab, unga katta qiziqish bilan qaraydi hamda ozgina bo‘lsada tadqiqot ishlarini olib boradi.

• ***Avtoritar qobiliyat*** – bu o‘quvchilarga bevosita emosional-irodaviy ta’sir etib, ularda obro‘ orttira bilishdan iborat qobiliyatdir. Avtoritar qobiliyat o‘qituvchining rostgo‘yligi, irodaviy uddaburonligi o‘zini tuta bilishi, farosatliligi, talabchanligi kabi irodaviy xislatlari hamda qator shaxsiy xislatlarga, shu bilan birga o‘quvchilarning ta’lim tarbiyasida javobgarlikni his etish, uning e’tiqodi, o‘quvchilarga ma’naviy va ma’rifiy e’tiqodni singdira olganligini ishonchi kabi xislatlarga ham bog‘liq.

• ***Nutq qobiliyati:*** kishining o‘z tuyg‘u-hislarini nutq yordamida, shu bilan birga mimika va pantomimika yordamida aniq va ravshan qilib ifodalab berish qobiliyatidir. Bu o‘qituvchidan o‘quvchilarga uzatiladigan axborot asosan ikkinchi signal tizimi – nutq orqali beriladi. Darsda qobiliyatli o‘qituvchining nutqi hamma vaqt o‘quvchilarga qaratilgan bo‘ladi. O‘qituvchi yangi materialni tushuntiradimi, o‘quvchilar javobini sharhlab beradimi, o‘quvchilar javobini, ularni xatti-harakatlari yoki xulq-atvorini ma’qullaydimi yoki tanbeh beradimi, xullas nima qilishidan qat’iy nazar nutqi hamma vaqt o‘zining ishonchliligi jozibadorligi kabi ichki quvvat bilan alohida ajralib turishi lozim. O‘qituvchining nutqi, uning talaffo‘zi aniq ravshan, oddiy va o‘quvchilarga tushunarli bo‘lish kerak. Beriladigan axborotlar shunday tuzilishi kerakki, bunda o‘quvchini fikri zikri va diqqat e’tiborini yuqori darajada faollashtiradigan bo‘lsin.

Har qanday kasb sirlarini mukammal egallash uchun qobiliyat kerak. Pedagogik qobiliyat sog‘lom o‘qituvchidagina shakllanadi. Biroq u yuqori, o‘rtacha va past darajada bo‘lishi mumkin. Ushbu turli darajadagi qobiliyatlarda mujassamlashgan xislatlar va xususiyatlar orasida ba’zilari yordamchi rol o‘ynaydi. Pedagogik qobiliyatlar tizimiga kiradigan yordamchi xususiyatlar va xislatlar quyidagilardan iborat:

- aql-idrokning muayyan turlari, hozirjavoblik; kamchiliklarga tanqidiy e’tibor, sobitqadamlik;
- o‘qituvchining nutqi: notiqlik san’ati, so‘z boyligining terailigi;
- aktyorlik xususiyati: mimika va pantomimika, xayoliy fantaziya ishlata olish, ruhiy hissiyotni jilovlay olish.
- pedagogik takt va pedagogik nazokatga ega bo‘lish.

O‘qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyatlar nafaqat ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi, balki o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishini ham qo‘llab-quvvatlaydi. O‘qituvchi bu qobiliyatlarni rivojlantirib borishi orqali ta’lim sifatini yaxshilashga erisha oladi. Pedagogik qobiliyatlar tizimi har bir o‘qituvchining kasbiy malakasini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Quyida biz pedagogik qobiliyatlarni rivojlantirishning ba’zi samarali yo‘llarni keltirib o‘tamiz:

• ***Talim dasturlari va seminarlar:*** O‘qituvchilar uchun maxsus treninglar, seminarlar va kurslar tashkil etish orqali ularning pedagogik qobiliyatlarini oshirish mumkin. Shuningdek, pedagogik malakani oshirish uchun treninglarda ishtirok etish va ilmiy-amaliy anjumanlarda qatnashish ham samarali hisoblanadi.

• ***Mentorlik va hamkorlik:*** Tajribali o‘qituvchilar bilan hamkorlik qilish, tajribalar almashish, “ustoz-shogird” an'analarini davom ettirish va bir-biridan o‘rganish pedagogik qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

• ***O‘z-o‘zini baholash:*** O‘qituvchilar o‘z faoliyatini tahlil qilib, kuchli va zaif tomonlarini aniqlashlari va ularni yaxshilash yo‘lida harakat qilishlari muhimdir.

• ***O‘z ustida ishlash:*** O‘qituvchi doimiy ravishda o‘z bilimlarini yangilab turishi, yangi metodlarni o‘rganishi zarur.

• ***Ijodiy yondashuv:*** Ta’lim jarayoniga ijodiy yondashish orqali o‘z pedagogik uslublarini takomillashtirish.

O‘qituvchi pedagogning mahorati shunday bir malakalar yig‘indisidirki, u o‘qituvchiga talabalar ko‘rib va eshitib to‘rgan narsalar orqali o‘z fikrlarini etkazish imkonini beradi. Bu jarayonni tinglovchini qulog‘iga quyib miyasiga joylash, pedagogdan, ya’ni o‘qituvchidan katta artistik mahoratini talab qiladi. O‘qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyatlar ta’lim jarayonining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun zaruriy omil hisoblanadi. Ushbu qobiliyatlar o‘qituvchining nazariy bilimlari, amaliy ko‘nikmalari, emosional intellekti va muloqot qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi. Ular o‘quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etish, ularning motivatsiyasini oshirish va individual ehtiyojlarini hisobga olishda muhim rol o‘ynaydi. Pedagogik qobiliyatlar nafaqat o‘quvchilarning muvaffaqiyatiga, balki ta’lim jarayonining umumiy sifatiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. O‘qituvchilar o‘z qobiliyatlarini doimiy ravishda rivojlantirib borish orqali professional o‘sishga erishadilar va ta’lim tizimiga innovatsiyalarni joriy etishda faol ishtirok etadilar.

Shu sababli, pedagogik qobiliyatlarni rivojlantirishga e’tibor berish, o‘qituvchilar uchun maxsus treninglar va seminarlar tashkil etish, shuningdek, tajribali mutaxassislar bilan hamkorlik qilish muhimdir. Bu yo‘nalishlarda olib boriladigan ishlar ta’lim sifatini oshirishga va o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘qituvchi sifatida pedagogik qobiliyatlarni rivojlantirish – bu nafaqat o‘z kasbiy majburiyatini bajarish, balki kelajak avlodni tarbiyalashda ulkan mas’uliyatni his qilishdir.

1.7. O‘qituvchining kommunikativ qobiliyati

O‘zbekistonda ta’lim tizimida yangi pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar joriy etilishi bilan birga, o‘qituvchining kommunikativ qobiliyatlari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O‘qituvchilar o‘quvchilar bilan samarali muloqot qilish orqali ularning motivatsiyasini oshirish, ta’lim jarayonini qiziqarli va samarali o‘tkazish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Shuningdek, kommunikativ qobiliyatlar o‘qituvchilarni professional rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi, chunki ular o‘z bilim va tajribalarini boshqalar bilan baham ko‘rish, hamkorlik qilish va yangi g‘oyalarni ilgari surishda yordam beradi. Bundan tashqari, globalizatsiya jarayonlari, turli madaniyatlar va tillar bilan muloqot qilish zaruriyati o‘qituvchining kommunikativ qobiliyatlarini yanada oshirishni talab qiladi. O‘qituvchilar zamonaviy pedagogik uslublar va texnologiyalarni qo‘llash orqali o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishi, ularni mustaqil fikrlashga va ijodkorlikka undashi lozim. Shuning uchun, o‘qituvchining kommunikativ qobiliyati nafaqat ta’lim jarayoni uchun, balki jamiyatimizning kelajagi uchun ham muhim ahamiyatga ega.

O‘qituvchining kommunikativ qobiliyati ta’lim jarayonining samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biridir. O‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi muloqot, ta’limning mazmuni va sifatini belgilaydi. O‘qituvchining kommunikativ qobiliyati nafaqat bilim berishda, balki o‘quvchilarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishida ham muhim rol o‘ynaydi. Ushbu qobiliyat, o‘qituvchining fikrlarini aniq va tushunarli tarzda ifodalash, o‘quvchilarning fikrlarini tinglash va ularga mos ravishda javob berish qobiliyatini o‘z ichiga oladi.

Nutq bu og‘zaki kommunikatsiya, ya’ni til yordamida munosabat qilish jarayoni demakdir. Ijtimoiy tajribada biron bir mohiyatni anglatadigan so‘zlar og‘zaki kommunikatsiya vositasi hisoblanadi. So‘zlar eshittirib yo ovoz chiqarmasdan aytilishi, yozib qo‘yilishi yoki kar-saqov kishilarga biron bir mohiyatga ega bo‘lgan imo-ishoralar bilan almashinishi mumkin. Odamlar o‘rtasidagi munosabatni telegraf orqali axborot berishga o‘xshatish mumkin emas. Odamlar munosabatiga aloqa bog‘lovchilarning his-hayajoni ham qonuniy ravishda jalb etilgan. U kommunikatsiyaning mazmunini hisoblanishi nazarga ham, munosabatga ham, kirishganlarga nisbatan ham muayyan tarzda taalluqli bo‘lib nutqiy fikr mulohazalar bilan qo‘shilgan holda yuzaga chiqadigan bu his-hayajonli munosabatda axborot ayriboshlashning alohida nutqsiz jihati o‘zgacha nutqsiz kommunikatsiya tarkib topadi. Nutqsiz kommunikatsiya vositalarga qo‘l, barmoq va yuz harakatlari, imo-ishora, ohang, pauza, turq-tarovat, kulgu, ko‘z yoshi qilish va shu kabilar kiradi. Bular og‘zaki kommunikatsiya vositalari so‘zlarni to‘ldiruvchi va kuchaytiruvchi, ba’zan esa o‘rnini bosuvchi belgilar sistemasini hosil qiladi. O‘rtog‘ining boshiga tushgan kulfatdan xabar topib unga hamdardlik bildirayotgan suhbatdosh nutqsiz kommunikatsiya belgilarini ishlatadi: yuzlarini g‘amgin tutadi, past ohangda, qo‘llarini yuziga yo peshonasiga qo‘ygan

va boshini chayqagan holda chuqur xursinib gapiradi va h.k. Nutqsiz kommunikatsiya amalga oshirish uchun turli xil yosh gruppalarga turlicha vositalar tanlanadi. Masalan, Yosh bolalar yig‘idan ko‘pincha katta yoshdagilarga ta’sir qilish va ularga o‘z istaklari hamda kayfiyatini yetkazish vositasi sifatida foydalanadilar. Nutqsiz kommunikatsiyada qo‘llaniladigan vositalarning axborotni so‘z bilan yetkazish maqsadlariga va mazmuniga muvofiqligi munosabat madaniyatining tarkibiy qismlaridan hisoblanadi. Pedagog bitta so‘zning o‘zini o‘quvchiga goho buyruq, goho iltimos, goho nasihat va hakozo ma’no baxsh etgan xilda turli ohangda talaffuz eta bilishi kerak. Nutqsiz kommunikatsiya imo-ishora, pantomimika, nutqning ohangidagi rang-baranglik ham rivojlana boradi. Kommunikatsiya jarayonida teskari aloqalar shakllanadi, ya’ni bola hamsuhbatining yuzlaridagi ifodani o‘qishga uning ohangida ma’qullash yoki ma’qullamaslik alomatini payqashga katta yoshdagi kishining so‘zlariga ilova bo‘ladigan va kuchaytiradigan qo‘l-barmoqlari va yuz-harakatining ma’nosini tushunishga o‘rganadi.

O‘qituvchi faoliyatida tarbiyalanuvchilar bilan pedagogik aloqalarning uzluksizligi tarbiyaning asosiy qonuniyatlaridan biridir. O‘quvchilar bilan ta’lim-tarbiyaviy jarayonda ijobiy aloqalar o‘matish, ijobiy iqlim yarata olish, o‘ziga ishontira olish va jalb qilish - o‘qituvchi kommunikativ qobiliyatining asosiy mohiyati bo‘lib. bunda bevosita o‘qituvchi bilan bog‘liq bo‘lgan minglarcha ruhiy jarayonlar, ma’lum bir qolipdan chiqishi mumkin bo‘lmagan muomala turlari va shartlari mavjud. Tarbiyaning samaradorligi, pirovard natijada o‘quvchilar bilan aloqa o‘rnatishning shakl va uslublariga qat`iy rioya qilgan holda amalga oshirilishi bilan belgilanadi. Asosiy maqsad, o‘qituvchi va o‘quvchi munosabatida majburiy itoatkorlik o‘mini ongli intizom egallashi, o‘quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko‘nikmalarini hosil qilishdan iborat. O‘qituvchi tarbiya usullari tizimini belgilab olgandan keyin bir qator aloqa o‘rnatish vazifalarini rejalashtirishi kerak. Albatta, bu nihoyatda qiyin jarayon, zero tarbiyaning har bir usuli, tarkibiy qismi va tashkil etuvchi usullari muomala orqali aloqa o‘rnatishning samaradorligiga bog‘liq. Ushbu jarayon bevosita o‘qituvchining fikr almashuvi (refleksiya) bilan bog‘liq xususiyatlariga, o‘quvchi ruhiy holatini fikr tezligi bilan uqib olish san’atiga va pedagogik ta’sir ko‘rsatishning turli usullarini bir-biri bilan o‘zaro aloqadorlikda qo‘llay bilishiga taalluqli bo‘lib, ular uzluksiz shakllanadi.

O‘qituvchining fikr almashuvi bilan bog‘liq kommunikativ qobiliyatini shakllantiruvchi asosiy xususiyatlari o‘quvchi ongiga qaratilgan laoliyat bo‘lib, nihoyatda murakkab jarayonda takomillashadi. o‘zaro fikr almashish omillari bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan kommunikativ qobiliyatning quyidagi yo‘nalishlari mavjud:

- ***o‘quvchilarni ishontirish;***
- ***o‘quvchilar ongiga ta’sir etish;***
- ***o‘zgalarga taqlid qilish.***

O‘quvchilarni ishontirish tarbiyalanuvchining ongiga qaratilgan ho‘lib, o‘qituvchi fikr-mulohazalarini ta’sirchan nutq orqali o‘quvchining bilimlar tizimiga, dunyoqarashiga, xulq-atvoriga, xatti- harakatiga ta’sir etadi va uni qisman o‘zgartiradi. Ishontirish o‘qituvchining kasb faoliyatiga taalluqli bo‘lgan murakkab

faoliyatida asosiy ta’sir ko`rsatish vositasi bo‘lib, ta’lim-tarbiya jarayonida ishlatiladigan usullardan biri hisoblanadi. O‘quvchi ongiga ta’sir ko‘rsatish bilan bog‘liq bo‘lgan ishontirish usuli o‘qituvchidan bahs, munozara asosida dalillar keltirishni, isbot va mantiqqa tayanishni talab qiladi. Ayniqsa, o‘qituvchi bilan o‘quvchilar orasida o‘rganilayotgan mavzuga taalluqli muqobillik mavjud bo‘lganda, tanqid va fikrlar kurashiga tayanilganda samarali bo‘ladi.

Ishontirish tarbiyalanuvchining ongiga qaratilgan ekan, o‘qituvchining his-tuyg‘usi, nutqi va ishontira olish san’ati bunda muhim ahamiyatga ega. U pedagogik ta’sir ko‘rsatish usuli sifatida darslarda yangi mavzuni tushuntirishda, o‘quv-tarbiyaviy soatlarda, turli uchrashuvlar va ijodiy suhbatlarda munozaralar shaklida qo‘llaniladi. Tarbiyaviy tadbirlarda ishontirish usuli sinf jamoasi bilan hamda alohida o‘quvchi bilan individual suhbatlar o‘tkazish, siyosiy mavzulardagi darslarda keng qo‘llaniladi. Ishontirish usuli yordamida o‘quvchilarning dunyoqarashi shakllantiriladi. Bu ayniqsa o‘quvchi ongini begona mafkuraviy g‘oyalardan himoya qilishda muhim ahamiyatga ega, ishontirish asosida o‘quvchiga ideal va mustaqil fikrlar qayta quriladi, ularni ba`zi psixik ta’sirlar tufayli sodir bo‘ladigan tushkunlik holatidan asraydi, ularda erkinlikni hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini o‘stiradi, o‘ziga va kelajagiga ishonch uyg‘otadi, o‘z-o‘zini tarbiyalashda, mustahkam irodani shakllantirishga undaydi.

O‘quvchilar ongiga ta’sir **o‘zaro fikr almashish jarayonida qo‘llaniladigan murakkab psixologik xususiyat bo‘lib, o‘qituvchi kommunikativ qobiliyatining universal omili hisoblanadi. O`qituvchilarning suhbati va faoliyati jarayonida tarbiyalanuvchi ongiga ta’sir tizimining o‘ziga xos xususiyati shundan iboratki, u o‘quvchilarning psixikasi va xulq-atvoriga sezilarsiz ravishda ta’sir ko‘rsatadi. Ta’sir o‘quvchilar ongiga, psixikasiga nazoratsiz kirib borishi bilan** alohida **ahamiyatga ega, o‘quvchilarning ijodiy faoliyatida, xatti-harakatlarida, intilishlarida yo‘l-yo‘riqlar ко`rsatish tarzida amalga oshiriladi.**

Ongga ta’sir - shunday bir psixik jarayonki, o‘quvchilar o‘qituvchining yoki biror shaxsning ta’siri ostida, o‘z ongining yetarli nazoratisiz voqelikni idrok etadi. Agar o‘qituvchi bunda pedagogik mahoratga, psixologik tajriba va bilimlarga ega bo‘lmasa, o‘quvchilar ongiga ta’sir qila olmaydi, natijada ta’lim-tarbiya jarayoni ijobiy natijalar bermaydi, o‘qituvchi o‘quvchilaming hurmat-e’tiboriga sazovor bo‘la olmaydi. o‘qituvchi o‘z tarbiyalanuvchilari ongini tashqi muhitning salbiy ta’sirlaridan, sinf jamoasi norasmiy yetakchilarining turli yashirin buzg‘unchi g‘oyalaridan himoya qilishga mas`ul shaxsdir. O‘quvchi ongiga ta’sir o‘tkazishda o‘qituvchi yetakchilikni o‘z qo‘liga kiritishi uchun:

- o‘quvchilarning salbiy xatti-harakatlari tufayli sodir bo‘ladigan emotsional his-tuyg‘ularga berilmasligi;
- har bir o‘quvchining psixologik va ruhiy holatini puxta o‘rganmasdan uning ongiga tarbiyaviy ta’sir o‘tkazishga harakat qilmasligi;
- har bir o‘quvchiga alohida shaxs sifatida hurmat-e’tibor bilan munosabatda bo‘lishi;
- sinf jamoasining norasmiy yetakchisini sezdirmasdan aniqlab olishi va uning hatti-harakatidan doimo ogoh bo‘lishi;

• pedagogik mahoratning muhim jihatlarini uzluksiz o‘zida takomillashtirib borishi;

• o‘ylanmay aytilgan har bir so‘z, noo‘rin fikr-mulohazaning oqibatini hech qachon tuzatib bo‘lmasligini o‘qituvchi doimo his etishi lozim.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, hozirgi kunda axborot texnologiyalari maydonining nihoyatda kengligi tufayli o‘quvchilar ongi tarbiyaga salbiy ta’sir o‘tkazuvchi g‘oya va mafkuralar bilan band bo‘lishi tabiiy hol. O‘qituvchilar yosh avlodni tarbiyalashda ongga ta’sir qilishning keng imkoniyatlarini o‘z o‘rnida qo‘llay olsalar, o‘quvchilar ongini turli keraksiz g‘oyalar va mafkuralardan himoya qila oladilar. Shuni unutmaslik kerakki, o‘quvchilar o‘zlarining yosh xususiyatlari va psixologik ta’sirga moyilligi tufayli har qanday ta’sirga nihoyatda beriluvchan bo‘ladilar.

Taqlid qilish **shaxsning psixologik xususiyati bo‘lib, o‘zi sevgan biror inson harakatiga, namunasiga, ibratiga amal qilishidir. O‘quvchi o‘zi uchun ideal deb bilgan kishining xulq-atvor namimalariga ongsiz ravishda taqlid qiladi.** O‘quvchilar o‘zgalar xulq-atvoridan andoza olib, taqlid qilish yo‘li bilan ulardan o‘zining muhitida foydalanadi. Taqlid qilishning o‘ziga xos xususiyati shundan iboratki, o‘quvchilar o‘z xatti- harakati va muomalasi jarayonida o‘zi ko‘rgan, kattalar bajargan harakatlarni takrorlashga intiladi. Taqlid qilishning yana bir xususiyati o‘quvchi badiiy asarlarda o‘qigan, kinofilmlarda ko‘rgan sevimli idealidagi qahramon obraziga, xarakteriga, jasoratiga, imo-ishora, nutq, kiyinish uslublariga beixtiyor taqlid qiladi, o‘z faoliyatida takrorlaydi.

Beixtiyor taqlid qilish o‘quvchi shaxsi shakllanishining ilk bosqich- larida muhim ahamiyatga ega. O‘quvchi taqlid qilish yo‘li bilan nutqni, buyumlarni, turli harakatlami o‘rganadi, xulq-atvori shakllanadi, ruhiyatidagi ushbu jarayon asta-sekin va ko‘r-ko‘rona davom etadi.

O‘qituvchi kommunikativ qobiliyati bilan pedagogik faoliyat olib borish jarayonida o‘zaro fikr almashish yo‘li bilan ta’sir ko‘rsatishning ko‘rib chiqilgan asosiy turlari o‘quvchini ishontirish, o‘quvchi ongiga ta’sir qilish, taqlid qilish bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan psixologik xususiyatlardir va ayni vaqtda, o‘ziga xos farqlarga ega. Ishontirish va ongga ta’sirning o‘zaro bog‘liqligi shundan iboratki, biz ta’sir ko‘rsatish usulining unisidan ham, bunisidan ham foydalanganda ko‘pincha notiqlik san’atini namoyish etamiz. O‘qituvchining so‘z boyligi va notiqlik malakasi ishontirish va o‘quvchi ongiga ta’sir etishning muhim manbalaridir.

Pedagogik ta’sir ko‘rsatish - kommunikativ qobiliyatning asosiy usuli bo‘lib, o‘qituvchining muhim kommunikativ qobiliyatlaridan biridir. Avvalo, o‘qituvchining tashqi qiyofasini ifodalovchi madaniyati, munosabatga kirishishi va nutq madaniyati asosida o‘quvchilar bilan muntazam tarbiyaviy faoliyat olib borish jarayonida namoyon bo‘ladi.

Pedagogik ta’sir ko‘rsatish - tarbiyalanuvchiga ongli intizom va mustaqil fikr yuritish ko‘nikmalarini hosil qilish, tarbiyani ma’lum bir maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun shaxsga muntazam va tizimli ta’sir ko‘rsatish, jamiyatning ijtimoiy-tarixiy tajribalariga yondashib shaxsni har tomonlama kamol toptirish, uning xulq-atvori va dunyoqarashini takomillashtirish, yosh avlodni muayyan

maqsad asosida tarbiyalash, ijtimoiy ong va xulq-atvorni xalqimizning boy mafkuralari asosida shakllantirishga yo‘naltirilgan faoliyat jarayonidir. Pedagogik ta’sir ko‘rsatish asosida tarbiyalanuvchining ongi shakllanadi, ma’naviy boyligi va his-tuyg‘ulari rivojlanadi, unda ijtimoiy hayot uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy aloqalami tashkil etishga xizmat qiladigan xulqiy odatlar hosil bo‘ladi.

Pedagogik ta’sir ko‘rsatish bilan jamiyatning shaxsga qo‘yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlari hosil qilinadi. Bunga erishish uchun o‘quvchining onggi, hissiyoti va irodasiga ta’sir etib boriladi. Agar bulaming birortasi e’tibordan chetda qolsa, o‘qituvchining ta’lim va tarbiyaviy maqsadlarga erishishi qiyinlashadi. Tarbiya jarayoniga o‘qituvchi rahbarlik qiladi. U o‘quvchilar faoliyatini belgilaydi, ularning pedagogik jarayonda ishtirok etishlari uchun shart- sharoitlar yaratadi.

Pedagogik ta’sir ko‘rsatish mazmunida tarbiya mohiyati ifodalangan bo‘lib, uning mazmuni mamlakatning ijtimoiy maqsadlaridan kelib chiqib asoslanadi. Tarbiya mohiyati turli davrlarda har xil ifodalangan bo‘lsa ham, ammo yo‘naltiruvchanlik xususiyatiga ko‘ra bir-biriga o‘xshash g‘oyalami ifodalaydi. Zero, har bir xalqning taraqqiy etishi, davlatlarning qudratli bo‘lishi avlodlar tarbiyasiga ko‘p jihatdan bog‘liqligi qadimdan o‘z isbotini topgan.

Har qanday ijtimoiy jamiyatda yosh avlod tarbiyasi muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Tarbiyaning maqsadi ijtimoiy jamiyat taraq- qiyoti, uning rivojlanish yo‘nalishi, ijtimoiy munosabatlar mazmunidan kelib chiqib belgilanadi. Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida tashkil etilayotgan tarbiyaning asosiy maqsadi komil insonni tarbiyalab kamolotga yetkazishdan iborat.

Pedagogik ta’sir ko‘rsatishning asosiy tarbiyaviy usullari hayotdan, millatning yashash tarzidan, milliy an`ana va urf-odatlardan kelib chiqib tanlanadi. Ular o‘quvchilar tarbiyasini pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tarzda tashkil etish nuqtai nazaridan tanlab oladi.

Pedagogik ta’sir ko‘rsatish o‘quvchilarning ijtimoiy foydali mehnat faoliyatini pedagogik jihatdan ma’lum bir maqsadga muvofiq tarzda tashkil etish uchun foydalaniladigan vositalar tizimidan iborat. Ushbu vositalar tarbiyalanuvchi shaxsiga qaratilgan bo‘lib, o‘quvchilarning xulq-atvorini shakllantiradi.

Ta’lim va tarbiya jarayonida o‘qituvchi tomonidan pedagogik ta’sir ko‘rsatishning asosiy usullari: talab, istiqbol, rag‘batlantirish va jazolash, jamoatchilik fikri.

10-chizma. Pedagogik ta’sir ko‘rsatishning asosiy usullari.

Talab - ta’lim va tarbiya jarayonida o‘qituvchining tarbiyalanuvchiga nisbatan shaxsiy munosabatlarida namoyon bo‘ladi. O‘quvchining u yoki bu hatti harakati o‘qituvchi nazoratida bo‘lib, ijobiy jihatlari rag‘batlantirilib boriladi yoki aksincha nojo‘ya xatti-harakati to‘xtatib qo‘yiladi.

Istiqbol - ta’sirchan pedagogik usul bo‘lib, o‘quvchilarda mustaqil fikr yuritishni, ma’lum bir maqsadga, orzuga erkin intilish hissini takomillashtiradi. Bu maqsadlar ularning shaxsiy intilishlarida, qiziqish va muddaolarida namoyon bo‘ladi. Ushbu usul maktab o‘quvchilarini shaxs sifatida eng muhim insoniy fazilatlaridan biri bo‘lgan maqsadga intiluvchanlikni rivojlantiradi.

Rag‘batlantirish va jazolash - tarbiyaviy ta’sirning eng an`anaviy usuli bo‘lib, o‘quvchilar xulq-atvoriga ijobiy ta’sir etishdan iborat. Yaxshi xulq, foydali mehnat va xatti-harakat, axloqiy hislat, topshiriqlaming so‘zsiz bajarilishi uchun o‘quvchi rag‘batlantiriladi. Nomaqbul xatti-harakat, tartibbuzarlik, o‘z burchini bajarmaslik jazolash orqali bartaraf etiladi. Ushbu usul axloqiy ta’sir ko‘rsatishni ta’minlaydi, uni qo‘llash jarayonida o‘qituvchidan nihoyatda ehtiyotkorlik, sezgirlik va hushyorlik talab etiladi.

Jamoatchilik fikri - tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatishning eng muhim usuli bo‘lib, o‘quvchilarning ijtimoiy foydali faoliyatini bajarilish natijalariga qarab muntazam rag‘batlantirib borishda namoyon bo‘ladi. Jamoaning tarbiyaviy vazifalarini ma’lum bir yo‘nalishda amalga oshirilishini ta’minlaydi, o‘quvchilarning bir-birlariga do‘stona munosabatini shakllantiradi. Pedagogik ta’sir ko‘rsatish usullaridan samarali foydalanishning eng muhim sharti o‘qituvchining insonparvarlik nuqtai nazaridan yondashishini talab etadi. Ushbu usullar kasbiy mas`uliyatni his etadigan yagona intilishga qaratilgan jonli kishilaming jonli munosabatidir. Pedagogik ta’sir qilish o‘quvchilar psixikasining anglanmaydigan sohasiga qaratilgan bo‘lib, tarbiyachi bilan tarbiyalanuvchilaming yaqindan aloqada bo‘lishini, ularning o‘zaro bir-birlariga ishonishini, o‘zaro tushunishini, ta’sir qilish mazmuni, shaxsning bir butun holatiga amaliy ta’sir qilishini nazarda tutadi. Shunday qilib, ta’sir qilish ta’lim-tarbiya samaradorligini hozirgi zamon talablari darajasida takomillashtirib borishda yo‘l-yo‘riq yaratib o‘quvchilarning faolligini rag‘batlantiradi.

O‘qituvchi tarbiyalanuvchilarning o‘zaro tarbiyaviy ta’sirga ega ekanliklarini, ularning o‘zaro kommunikativ munosabatlari hamda faoliyatlari o‘rtasidagi bog‘lanishning mavjudligi, uning samaradorligini belgilashini unutmasligi shart. O‘qituvchi sinf jamoasiga va alohida tarbiyalanuvchiga pedagogik ta’sir ko‘rsatishida muvaffaqiyatlarga erishishi uchun, o‘quvchilar orasida o‘zaro pedagogik munosabatlar tizimini oqilona rejalashtirishi va psixologik muhitni ijobiy tomonga o‘zgartirishi lozim. To‘g‘ri tashkil etilgan va har jihatdan mukammal bo‘lgan, yosh avlodning qalbi va ongini asrashga, ularni milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga qaratilgan pedagogik munosabatlar tizimini tashkil etish uchun o‘qituvchi har bir o‘quvchi ruhiyatini chuqur bilib olishi, ularning ichki imkoniyatlaridan xabardor bo‘lishi, axborot berishi, fikr almashishi, ular qayg‘usini, tuyg‘ularini tushunishi va hamdard bo‘lishi zarur. Pedagogik munosabatda muvaffaqiyatlarga erishish uchun o‘qituvchi:

- o‘quvchilar bilan bo‘lajak munosabatni modellashtira olishi;

- munosabatda bo‘ladigan sinf jamoasi xususiyatlarini oldindan bilishi;
- bevosita samimiy va hamjihatlikka asoslangan munosabat o‘rnatish;
- munosabatda ustunlikka ega bo‘lib, uni demokratik talablar asosida oqilona boshqarish; .
- munosabatning ijobiy va salbiy jihatlarini uzluksiz tahlil etib borishi lozim.
- O‘qituvchi tarbiyachi sifatida tarbiyalanuvchi o‘quvchilarni o‘zi uchun hamisha tarbiya obyekti deb hisoblashi kerak. Biroq tarbiyalanuvchi o‘qituvchi-tarbiyachi bilan erkin va ongli munosabatda bo‘lishga erishsagina, tarbiyaviy munosabatlar samarali xarakter kasb etadi. Tarbiyaviy faoliyatning kommunikativ munosabatlar jarayonida o‘ziga xos qator qoidalari ham mavjud bo‘lib, o‘qituvchi o‘quvchilarga pedagogik ta’sir ko‘rsatishda ushbu qoidalarni mukammal bilishi lozim:

O‘quvchilarga pedagogik ta’sir ko‘rsatishda o‘qituvchi amal qiladigan qoidalar

- tarbiyaning aniq bir maqsadga qaratilganligi
- tarbiyaning hayotiy faoliyat bilan bog‘liq hodisa ekanligi
- shaxsni jamoada tarbiyalanishida o‘ziga xos xususiyatlarini e’tiborga olish
- tarbiyalanuvchi shaxsga nisbatan talabchan bo‘lish va uning shaxsini hurmat qilish
- tarbiyalanuvchining yosh va o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olishi
- tarbiyaviy ishlarning izchilligi va muntazam olib borilishini ta’minlash

O‘qituvchining kommunikativ qobiliyatida **so‘z bilan og‘zaki ta’sir o‘tkazish** ham asosiy bir jihat bo‘lib, so‘z bilan og‘zaki ta’sir o‘tkazish o‘qituvchining madaniy saviyasida va o‘quvchi muloqotida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki inson ning “aql-zakovati, fikr-tuyg‘ulari, bilimi va madaniyat saviyasi, tafakkuri ma’lum darajada so‘zda ifoda etiladi. Muomala madaniyatida so‘z aqldan kuch, tildan ixtiyor oladi” **(Aziz Yunusov).** So‘z bilan og‘zaki ta’sir o‘tkazishni amalda o‘z pedagogik faoliyatida qo‘llovchi o‘qituvchi o‘z hissiyotlarini, ijodiy ta’sirlanishini boshqarish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi va o‘z his-tuyg‘ularini faqat ta’lim-tarbiyaviy maqsadni amalga oshirish uchun ifodalashi hamda o‘quvchi qalbini noo‘rin so‘zlar bilan jarohatlab qo‘ymasligi, so‘zlarni aniq ifodalashda pedagogik takt normalaridan chiqib ketmasligi lozim. So‘z qudrati haqida ***R.Dekartning*** quyidagi fikrlari o‘qituvchilarga ham bevosita taalluqlidir: “***So‘zlarning ma’nolarini, qudratini odamlarga aniq ifodalab tushuntirib bering, shunda siz insoniyat olamini barcha anglashilmovchiliklarning yarmidan xalos qilgan bo `lasiz”.***

Bunda o‘qituvchining shirinsuxanligi mujassamlashgan notiqlik san’ati hamda aktyorlik qobiliyatini namoyon qila olishini alohida e’tirof etish kerak. O‘qituvchi aktyordek tayyor tekstni yod olmaydi, biroq u har gal takrorlanmas vaziyatda ijod qiladi. So‘z bilan og‘zaki ta’sir o‘tkazish o‘qituvchidan fikrlarni, pedagogik qobiliyat texnikasini, ijodkorlikni talab qiladi.

O‘qituvchining imo ishoralari va yuz harakatlari so‘z bilan og‘zaki ta’sir qilishni kuchaytiradi. Yuz harakatlari va imo-ishoralar nutqda ovozning baland-pastligi bilan mos kelishi kerak. **Ogohlantiruvchi so‘zlar, notiqlik san’ati asosida ta’sir**

etish, vazifani ijro etishga undovchi buyruqlar, ta'qiqlangan iboralarni ishlatmaslik, hazil orqali fikrini anglatish, o'quvchining erkin mulohazalarini ma'qullash yoki nojo'ya harakatlari uchun ayblash so'zning og'zaki ta'sir etuvchi komponentlaridir. So'z bilan imo-ishoraning va yuz harakatlarining birligi ma'lum qilinayotgan axborot hajmdorligi va ta'sirchanligini kuchaytirishi lozim. Har qanday sharoitda o'qituvchi o'quvchilar bilan sinfda uchrashishga maxsus hozirlik ko'rishi lozim.

O'qituvchining sinf jamoasi bilan bo'lg'usi muloqotga tayyorgarlikka doir ibratli misol F.Samuylenkovning "Masterstvo, pedagogicheskiy takt - eto avtoritet uchitelya" ("O'qituvchining mahorati va takti - uning obro'sidir") kitobida keltiriladi: **"Men VIII "B" sinfga kirishga otlanayotgan vaqtimda o'qituvchilar xonasidayoq yuzimdagi tabassumni quvaman. Sinfga kirishdan oldin ongli ravishda bir lahza to'xtab o'zimni to'g'rilab olaman, o'zimga jiddiy, deyarli ifodasiz tus beraman. O`quvchilar bilan kam, juda aniq, keskin gaplashaman. Hech qanday hazilga yo'l qo'ymayman. Dars berayotgan vaqtimda o`tirmayman, bolalar bilan rasman xushmuomalada bo'laman. Bunday maromni saqlash menga oson emas, lekin shunga o`rganganman, chunki hozircha bu sinfda o'zimni boshqacha tutishim mumkin emas: sinf tez ta'sirlanuvchan, tezda "qirg'oqdan chiqib ketadi va yana qaytib oqimga tushishi qiyin".** *Olimning bu mulohazalari hozirgi kunda ham o'z qudratini yo'qotgan emas. U o'qituvchining deyarli har bir harakatda jiddiy fikr yuritishga undaydi. Darhaqiqat, o'qituvchining har qanday hazili yoki bachkana qilig'i darhol teskari reaksiya berishi mumkin.*

Hatto yengil hazilga ham sinf o'quvchilari qizg'in javob beradi, ularning fikrini qaytadan "jamlab" diqqatini jalb etish va ish kayfiyatini yaratish keyin juda qiyin bo'lishi mumkin.

So'z bilan og'zaki ta'sir qilishda o'qituvchi nutqi nihoyatda muxtasar, ravon, va muloyim bo'lishi, intonatsiyalar o'z o'rnida ishlatilishi kerak. So'z bilan og'zaki ta'sir o'tkazish qudrati Sharq xalqlarida azaldan ma'lum bo'lgan. Chunki, o'qituvchining "**Ma'noli va bejirim gapira bilishi, nutq daryosidagi maqbul va nomaqbul to'lqinlarni ilg'ay olishi, so'zning orqa-o'ngini, munosib o`rnini farqlay bilishi, nutqiy fahmu farosat, ta'sirli so'z odobi kabi fazilatlar Turonda inson umumiy axloqining, ma'naviy rasoligining tayanch ustunlaridan sanalgan",** deb ta'kidlaydi tilshunos olim N.Mahmudov.

Hozirgi davrda o'qituvchi faoliyatida uchraydigan kommunikativ munosabatlarda so'z bilan og'zaki ta'sir etish nihoyatda xilma xil bo'lib, bevosita pedagogik ta'sir ko'rsatishning nisbatan mustaqil ko'rinishini o'zida mujassamlashtiradi. Bilish, anglash, ekspressiv (his-tuyg'uga berilish holati), ijtimoiy an`anaviy muloqot, inson holatini so'zsiz tushunish, dilkashlik o'qituvchining pedagogik faoliyatida uchraydigan doimiy takrorlanib turadigan kommunikativ munosabatlarning turlaridir. Tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda ularni nazarda tutish lozim.

Ayniqsa, pedagogik ta'sir ko'rsatishni tashkil etishda so'zning ahamiyati bilan bog'liq bo'lgan pedagogik muomala madaniyatiga va tarbiyachining shirin so'zligiga alohida talablar qo'yiladi. So'zlashganda odob va ehtirom o'qituvchining pedagogik mahoratida uchraydigan muhim insoniy fazilati sifatida

namoyon bo‘ladi. **Xushmuomalalik**-o‘qituvchi va tarbiyachilarning sinfda individual ish olib borish jarayonida ota-onalar hamda o‘quvchilar bilan muloqotni aniq bir tarbiyaviy maqsadni ko‘zlagan holda tashkil eta olishi va ta’lim-tarbiyaviy faoliyatni to‘g‘ri boshqara bilishidir. O‘qituvchining kasbiy faoliyatida xushmuomalalikning yosh o‘qituvchi amal qiladigan quyidagi mezonlarini alohida ta’kidlab o‘tamiz(11-chizma).

O‘qituvchi kasbiy mahoratida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan insoniy fazilat hamda xushmuomalalikni o‘zida shakllantirishi uchun muntazam faoliyat olib borishi zarur. O‘qituvchi pedagogik faoliyatiga oid shaxsiy o‘z-o‘zini tarbiyalashning o‘zaro fikr almashish va aloqadorlikka doir quyidagi tizimlarini tavsiya etish mumkin.

1. Kasbiy faoliyat jihatidan o‘z-o‘zini anglashni (muomalada o‘zaro fikr almashishga doir sifatlarni, ijobiy va zaif tomonlarini aniqlashni) amalga oshirish va shu asosda o‘zaro fikr almashish asosida o‘z-o‘zini tarbiyalash dasturini ishlab chiqish.

2. O‘z kasbiy faoliyatiga quyidagi yo‘nalishlarda baho berish maqsadga muvofiq: kishilar bilan bo‘lgan muomaladan so‘ng olingan taassurotlarni tahlil qilish, o‘quvchilar bilan muomalaning so‘nggi holatlarini o‘rganib, muomala haqida o‘zining yutuq va kamchiliklarini tahlil qilish, muomaladagi imkoniyatlaringizni atrofdagilar (o‘qituvchilar jamoasi, ota-onalar, o‘quvchilar) qanday baholashi haqidagi tasavvurlarga ega bo‘lish.

3. O‘zida insonparvarlikning asosiy xususiyatlarini rivojlantirish yuzasidan ixtisoslashtirilgan o‘z-o‘ziga ta’sir o‘tkazuvchi “autogen” mashqlar asosida ishlash.

4. O‘quvchilar va ota-onalar bilan turli jamoat ishlarini olib borish, bundan o‘zaro fikr almashish faoliyatida ko‘nikma va malakalar (ma’ruzalar, suhbatlar, kamolot yoshlar uyushmalari) hosil bo‘ladi.

5. So‘z bilan og‘zaki ta’sir o‘tkazishda salbiy kayfiyatlami yengish tajribasini shakllantiradigan va xushmuomalalikni rivojlantiradigan vaziyatlar tizimini yaratish.

6. Xushmuomalalikka milliy an`ana va urf-odatlarimiz, o‘zbekona muomala madaniyati, milliy ma’naviyatimiz nuqtai nazaridan yondashish.

7. O‘z ona tilida puxta, lo‘nda va jarangdor so‘zlar tuza olish va uni nutqiy mahorat bilan ifodalash ta’lim muassasalarida o‘rganilayotgan har bir fan o‘qituvchisi uchun eng zarur kommunikativ qobiliyatlardan biridir.

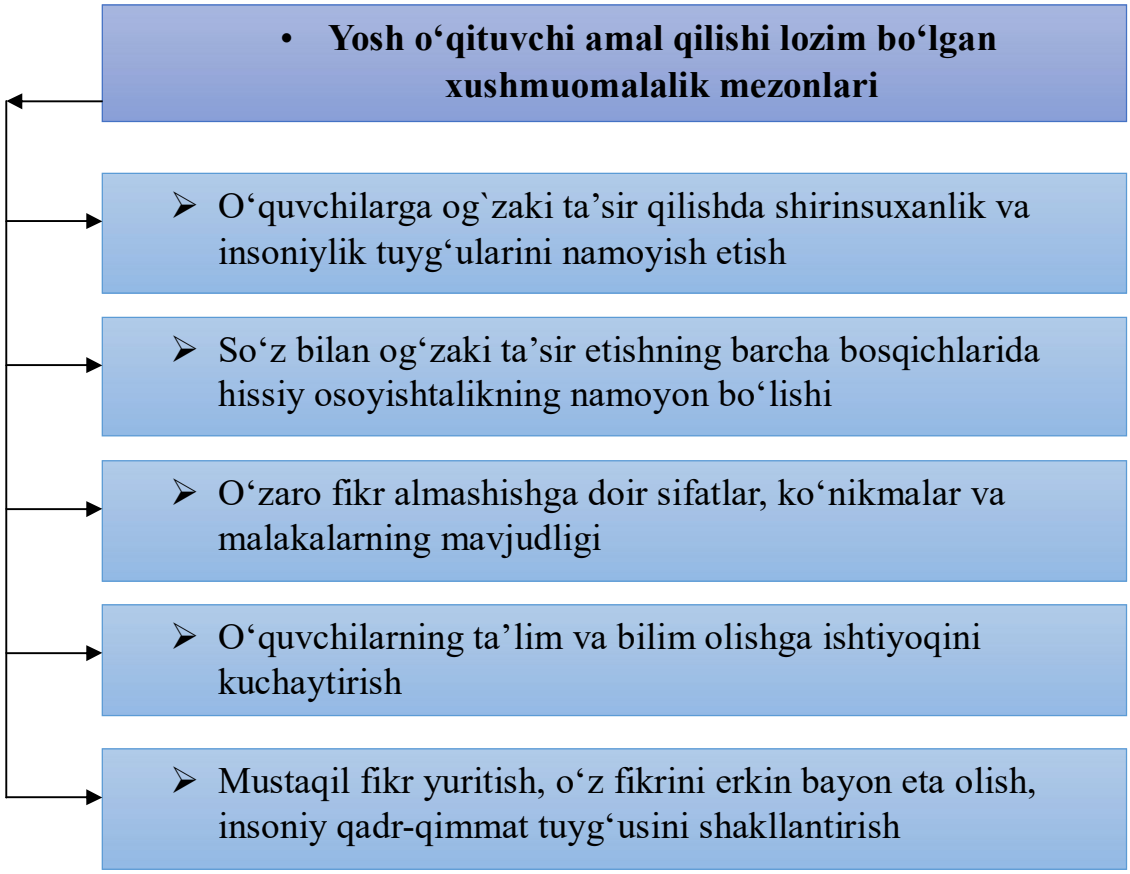

11-chizma. Xushmuomalalik mezonlari.

Taklif etilgan ushbu tizim asosida pedagogik faoliyat olib borish o‘qituvchi kasbiga oid shaxsiy fazilatlardan biri bo‘lgan insonparvarlik va xushmuomalalikni shakllantiradi. O‘qituvchi kasbiy faoliyati davomida nutqidagi so‘z qudratini takomillashtirib boradi. U o‘zbek tilining boy imkoniyatlaridan unumli foydalanish orqali so‘z boyligini go‘zal, ravon, ifodali, ta’sirchan bo‘lishiga intiladi. Zero, go‘zal va ta’sirchan so‘zlay bilish ham san’at. Bu san’atdan bebahra bo‘lgan o‘qituvchining kasbiy mahorati shakllanmaydi. Qaysi fanni o‘qitishdan qat’iy nazar, o‘qituvchining asosiy quroli so‘z boyligidir, u so‘z qudrati asosida kommunikativ qobiliyatini namoyish etadi.

1.8. Pedagogik muloqot o‘qituvchining ijodiy faoliyati

Pedagogik muloqot o‘qituvchining ijodiy faoliyatining ajralmas qismi bo‘lib, ta’lim jarayonida o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro aloqani tashkil etadi. Bu jarayon nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ham xizmat qiladi. O‘qituvchi pedagogik faoliyatida muloqot orqali o‘quvchilar bilan o‘zaro munosabatlarni o‘rnatadi, bu esa ijodiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Demakki, muloqot nafaqat bilim almashinuvi, balki fikrlar, hissiyotlar va tajribalarni ham bir-biriga yetkazishning muhim vositasidir. O‘qituvchi muloqoti orqali talabalarning

motivatsiyasini oshirish, ularning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish va individual ehtiyojlariga javob berish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shuningdek, pedagogik muloqot o‘qituvchining ijodkorligini namoyon etishiga, yangi g‘oyalar ishlab chiqishiga va ta’lim jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi. Buni quyidagi bir necha jihatlar asosida ko‘rishimiz mumkin:

1. Ta’limning sifatini oshirish: Pedagogik muloqot o‘qituvchining talabalari bilan samarali aloqasini ta’minlaydi, bu esa ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. O‘qituvchi talabalarning ehtiyojlarini, qiziqishlarini va qiyinchiliklarini aniqlab, ularga mos ravishda yondashishi mumkin.

2. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish: O‘qituvchi o‘z kommunikativ qobiliyatlari orqali talabalarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Muloqot jarayonida talabalar o‘z fikrlarini ifoda etish, muammolarni hal etish va yangi g‘oyalarni ishlab chiqishda faol ishtirok etadilar.

3. Emotsional va ijtimoiy rivojlanish: Pedagogik muloqot talabalarning emotsional va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. O‘qituvchilar talabalarning emotsional holatini tushunib, ularni qo‘llab-quvvatlash orqali ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishlariga yordam beradi.

4. O‘qituvchining professional rivojlanishi: Muloqot jarayonida o‘qituvchilar o‘z bilim va ko‘nikmalarini yangilab boradilar. Ular talabalardan olingan fikrlar va mulohazalar asosida o‘z pedagogik yondashuvlarini takomillashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

5. Innovatsion yondashuvlar: Pedagogik muloqot zamonaviy ta’lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni tatbiq etishga yordam beradi. O‘qituvchilar yangi texnologiyalar va metodlarni qo‘llash orqali talabalarga yanada qiziqarli va samarali ta’lim berishlari mumkin.

Shunday qilib, pedagogik muloqot o‘qituvchining ijodiy faoliyatining muhim jihati bo‘lib, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishda, talabalar bilan o‘zaro aloqani kuchaytirishda va ularning shaxsiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Bu jarayonda o‘qituvchining kommunikativ qobiliyatlari, ijodkorligi va yangiliklarga ochiqligi ta’limning sifatini belgilovchi omillardir.

O‘qituvchining ijodkorligi, uning pedagogik muloqoti orqali ifodalanadi. Muloqot jarayonida o‘qituvchi o‘z bilimlarini va tajribasini o‘quvchilarga yetkazish bilan birga, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Pedagogik muloqot ikki tomonlama jarayon bo‘lib, bunda o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘zaro fikr almashadilar. Bu jarayon ijodiy fikrlashni rag‘batlantiradi va o‘quvchilarning mustaqil fikr yuritish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Pedagogik muloqot haqida ko‘plab pedagog olimlar ma’lumotlar bergan bo‘lib, masalan, ***V.A.Suxomlinskiy*** - Pedagogik muloqotni o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi murakkab, ko‘p qirrali jarayon sifatida ko‘rib chiqqan. Uning fikricha, samarali pedagogik muloqot o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi

uchun muhim ahamiyatga ega. Suxomlinskiyning "Yuragimni bolalarga bag‘ishlayman" asari bu borada muhim manba hisoblanadi.

A.S.Makarenko esa pedagogik muloqotni jamoa va shaxs o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir sifatida ko‘rib chiqqan. Uning fikricha, pedagogik muloqot o‘quvchilarni tarbiyalash va ularni jamiyatga moslashtirishda muhim rol o‘ynaydi. "Pedagogik poema" asarida u o‘zining pedagogik muloqotga oid qarashlarini batafsil bayon qilgan.

Pedagogik muloqotning o‘qituvchi faoliyatidagi ahamiyat borasida ***L.S.Vigotskiy***ning ham qarashlari alohida ahamiyatli. Vigotskiy psixolog bo‘lganligi sababli, pedagogik muloqotni o‘quvchilarning aqliy rivojlanishiga ta’sir qiluvchi muhim omil sifatida ko‘rib chiqqan. Uning fikricha, o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi muloqot o‘quvchilarning bilim olish va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Sh.A.Amonashvili insonparvarlik pedagogikasining asoschilaridan biri sifatida pedagogik muloqotga alohida e’tibor qaratgan. Uning fikricha, o‘qituvchi o‘quvchilarga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi, ularning shaxsiy xususiyatlarini inobatga olishi va ular bilan do‘stona muhit yaratishga harakat qilishi kerak.

Y.K. Babanskiy o‘z qarashlarida pedagogik muloqotni o‘quv jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqqan. U o‘qituvchining kommunikativ kompetentsiyasini oshirishga, pedagogik muloqotning samaradorligini ta’minlashga qaratilgan usullarni ishlab chiqqan.

Bu olimlardan tashqari, pedagogik muloqot masalalariga I.P. Podlasiy, A.A. Leontyev, V.F. Shatalov kabi olimlar ham o‘z hissalarini qo‘shganlar. Ularning asarlari va tadqiqotlari pedagogik muloqotning nazariy va amaliy asoslarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kasbiy-pedagogik muloqot deganda, o‘qituvchi va ta’lim-tarbiya jarayoni obyektlarining o‘zaro hamkorlik tizimi tushuniladi, uning asosiy faoliyat mazmuni o‘zaro axborot almashish, shaxsni bilish, tarbiyaviy ta’sir o‘tkazish sanaladi. O‘qituvchi bu jarayonni faollashtiruvchisi sifatida maydonga chiqadi, uni tashkil etadi va boshqaradi. A.N.Leontev pedagogik muloqotning tarbiyaviy-didaktik ahamiyatini baholar ekan, quyidagi fikrlarni bildiradi: faol pedagogik muloqot - o‘qituvchining, umuman olganda pedagogik jamoaning ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarni bilish va o‘rganish kaliti va o‘quv faoliyatining ijodiy xarakteri, o‘quvchi shaxsining shakllanishi uchun eng yaxshi sharoit yaratadigan, ta’lim-tarbiyada maqbul bo‘lgan emosional muhitni ta’minlovchi, jumladan, ruhiy psixologik to‘siqlarning paydo bo‘lishini oldini oladigan, bolalar jamoasida ijtimoiy-psixologik jarayonlarni to‘g‘ri yo‘lga solib boshqarishni ta’minlaydigan va o‘quv tarbiyaviy jarayonda o‘qituvchining o‘z pedagogik mahoratidan oqilona foydalanishi uchun imkoniyatlar yaratadigan muhim vositadir.

Pedagogik faoliyatda muloqot o‘quvchilarga zamon talablari asosida ta’lim berish vazifalarini hal qilish vositasi, tarbiyaviy jarayonlarni ijtimoiy-pedagogik

jihatdan ta’minlash tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. Ilg‘or pedagogik tajribalarni tahlili hamda taniqli olimlar A.S. Makarenko, V.A. Suxomlinskiy va boshqalarning pedagogik faoliyatini o‘rganish natijasida shunday xulosaga kelish mumkin, aynan o‘quvchilar bilan o‘qituvchi muloqotining pedagogik ta’sir vositasi nihoyatda beqiyos, muloqotni pedagogik mahoratning eng muhim birlamchi vositasi sifatida chuqur egallaganlik ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini har tomonlama oshirishni ta’minlaydi. ***A.S. Makarenko*** muloqotni pedagogik ta’sirning ajoyib vositasi sifatida ta’riflab, insonlararo muloqotni ta’minlovchi eng muhim va nozik faoliyat ekanligini aytadi.

Pedagogik muloqot — shunchaki ijtimoiy-psixologik, pedagogik yoki kommunikativ hodisa emas, avvalo kasbiy axloqiy fenomendir (hodisa). Jamiyatda axloq normalariga qat’iy rioya qilish hamda pedagogik vositalarning ilgor jarayonlarini amaliy hayotga keng tatbiqi uchun o‘quvchilar bilan o‘zaro hamkorlik texnologiyalarini mukammal egallash lozim. Shunday «texnologiya»larning mavjudligini pedagogik tadqiqotlar isbotlab berdi.

O‘qituvchining kommunikativ faoliyati maqsadli faoliyatga nisbatan ko‘pincha ikkilamchi xarakterga ega bo‘ladi, pedagogik mehnatning o‘ziga xosligi ham aynan kommunikativ faoliyat uning asosini tashkil etishidan iborat ekanligidadir. Pedagogik muloqot o‘qituvchi pedagogik ijodkorligining yaxlit tizimida qanday ahamiyat kasb etadi? Pedagogik faoliyatning muhim mikroelementlari nostandart echimlardan iborat, garchi o‘qituvchi faoliyatida pedagogik vaziyatlar bir qarashda bir-biriga o‘xshash ko‘rinsada, o‘qituvchining ushbu vaziyatlardagi har bir xatti-harakati mutlaqo noyob va betakrordir. O‘qituvchining ijodiy pedagogik faoliyati tahlil qilinganda, mukammal shaklga ega bo‘lgan tizimlardan iborat ekanligini ko‘ramiz: — o‘qituvchining sinfda, o‘quvchilar jamoasi bilan ta’lim-tarbiyaviy maqsadlarga qaratilgan ijodiy tayyorgarligi; — o‘quvchilar bilan bevosita o‘zaro hamkorlik asosidagi ijodkorlik. O‘qituvchining pedagogik muloqoti jarayonidagi ijodkorligi bir nechta ko‘rinishda namoyon bo‘ladi: — o‘qituvchining o‘quvchilarni mukammal bilish jarayonidagi ijodkorligi; — ular bilan o‘zaro hamkorlik tizimidagi ijodkorlik; — o‘quvchiga bevosita ta’sirni tashkil qilishdagi yujodkorligi; — o‘z xulq-atvorini boshqara olishda (muloqotni o‘zini-o‘zi bilgan holda bir maromda olib borish) ijodkorlik; — o‘quvchilar bilan o‘zaro munosabatlarni tashkil qilish jarayonida ijodkorlik.

Modomiki shunday ekan, o‘qituvchining muloqoti kasbiy-ijodiy kategoriya bo‘lib, pedagogik faoliyatda o‘qituvchi tomonidan ko‘plab kommunikativ vazifalarni hal qilish jarayoni va ijobiy natijalar majmuasidir. O‘qituvchi ta’lim-tarbiya jarayonida muntazam pedagogik ta’sir o‘tkazish metodlari bilan ishlaydi: masalan, dars jarayonida yangi materialni tushuntirishda, o‘quvchiga aybi uchun dashnom berishda. Ushbu vaziyatda yosh o‘qituvchi avvalo nimalarga e’tibor berishi kerak: Birinchidan, vaziyat tahlil qilinadi; ikkinchidan, murakkab vaziyatdan chiqishning mumkin bo‘lgan variantlari saralanadi, uchinchidan, ushbu

faoliyat, odatda tezkor amalga oshiriladi (bunda ham pedagogik kommunikasiyaning o‘ziga xosligi namoyon bo‘ladi) va optimal metodlar tanlanadi, faqat shundan keyingina pedagogik ta’sir tashkil qilinadi. Biroq hali tanlangan ta’sir metodiga adekvat bo‘lgan, u orqali pedagogik ta’sir amalga oshiriladigan muloqot tizimini topishimiz kerak. Ya’ni, ma’lum bir maqsadga qaratilgan umumiy pedagogik vazifani hal etgandan so‘ng, ta’sir metodini tanlab bevosita ta’sirni tashkil qilish uchun asosiy vazifa sifatida kommunikativ vazifa belgilanishi kerak. Kommunikativ vazifa pedagogik faoliyatda, nisbatan ishlab chiqaruvchi xarakterga ega bo‘lib, murakkab vazifani hal etadi. Zero u pedagogik vazifadan kelib chiqqan, shu sababli o‘qituvchi tomonidan tanlanadi va belgilanadi. Aytish mumkinki, kommunikativ vazifa aynan kommunikasiya tiliga o‘tkazilgan pedagogik vazifaning o‘zi. Kommunikativ vazifa pedagogik vazifaning asosini aks ettirib, unga nisbatan yordamchi, instrumental xarakterga ega bo‘lgan jarayondir.

Kasbiy-pedagogik muloqot asoslarini bo‘lajak o‘qituvchi oliy pedagogik ta’lim muassasalarida, qizg‘in pedagogik faoliyati davomida hamda o‘z-o‘zini tarbiyalash jarayonida egallashi mumkin. Bunda o‘qituvchi quyidagi muhim kommunikativ vazifalarni bajarishni mukammal bilishi lozim:

1) kasbiy-pedagogik muloqotning uzluksiz jarayonlarini o‘rganish qonuniyatlari, tizimi va tamoyillarini anglab etish.

2) pedagogik kommunikasiyani ta’lim-tarbiya jarayonida bevosita qo‘llash tartibi va texnologiyalarini egallash.

3) kasbiy-pedagogik muloqotning ko‘nikma va malakalarini uzluksiz o‘zlashtirib borish, kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish.

Ushbu yo‘nalishlar o‘qituvchining kasbiy muloqot ko‘nikmalarini egallash jarayonini to‘la ta’minlay oladi, deb o‘ylash xato bo‘ladi. Umumiy ijodiy pozisiyalarni o‘zining kasbiy-pedagogik, muloqot faoliyati tajribasi bilan doimiy ravishda o‘zaro nisbatlash, o‘zi uchun uning tizimi, mantiqi, optimal individual shakllarini aniqlash pedagogik muloqotni egallash bo‘yicha olib boriladigan faoliyatning muqarrar sharti sanaladi. SHuningdek, pedagogik kommunikasiyaning nazariy qoidalarini o‘qituvchi o‘z tajribalarida aprobasiyalash (sinovdan o‘tkazish) zarur. Ta’lim-tarbiya jarayonida o‘qituvchi kommunikativ vazifalarni qanday amalga oshiradi va u qanday funksiyalarni bajaradi? Pedagogik faoliyatda kommunikativ vazifalarning ahamiyati ko‘p qirrali ekanligini o‘qituvchi yaxshi his qiladi. Ta’lim-tarbiya davomida bolalar bilan o‘zaro hamkorlik, o‘quvchilarni qandaydir jamoaviy ishlarni bajarishga uyushtirish, jamoa a’zolarining o‘zaro munosabatlarini shakllantirish, maqbul emosional mikroiqlimni ta’minlash kabi kommunikativ vazifalarning pedagogik muammolarni hal qilishda yordam beradigan masalalari ro‘yxatini hali uzoq davom ettirish mumkin.

I MODUL YAKUNI BO‘YICHA

Nazorat uchun savollar

1. Pedagogik mahorat tushunchasiga ta’rif bering.
2. Pedagogik mahorat fanining ob’ekti, predmeti, maqsad va vazifalari nimalar?
3. Pedagogik mahorat fanining oliy maqsadi nima?
4. Pedagogik mahorat fanining asosiy tarkibiy qismlari nimalar?
5. O‘qituvchi faoliyatida pedagogik mahoratning ahamiyati qanday?
6. O‘qituvchining jamiyat va yosh avlod o‘rtasidagi vositachi sifatidagi ma’suliyatlari nimalar?
7. Shaxsda ijodiy tafakkurnining rivojlanishi deganda nimani tushunasiz?
8. Ijodiy tafakkurning ijtimoiylashuv jarayonida shaxs sifatlari shakillanishidagi ahamiyati qanday?
9. Eng qadimgi davrlardan to XII asrgacha o‘qituvchilik faoliyati haqida qanday ijtimoiy qarashlar mavjud bo‘lgan?
10. Sharq va g‘arb mutafakkirlarining o‘qituvchilik faoliyati haqidagi qanday qarashlarini bilasiz?
11. Hozirgi davrda o‘qituvchining pedagogik mahoratini takomillashtirishning qanday usullarini bilasiz?
12. Kompetentlik va pedagogik kompetentlik deganda nimani tushunasiz?
13. Qobiliyat va pedagogik qobiliyat haqida tushuncha bering.
14. Pedagogik qobiliyatning turlari va ularning tavsifi.
15. Pedagogik qobiliyatni shakllantirish yo‘llari.
16. O‘qituvchining kommunikativ qobiloyati deb nimaga aytiladi?
17. O‘qituvchining kasbiy faoliyatida muloqotning ahamiyati nimada?

Testlar

1. Ta’lim tizimini modernizatsiyalashning asosiy maqsadi nima?
a) O‘qituvchilarning ish yuklamasini kamaytirish.
b) Ta’lim muassasalarini kompyuterlar bilan ta’minlash.
c) Komil insonni tarbiyalash va uzluksiz ta’lim tizimini isloh qilish
d) Oliy o‘quv yurtlariga kirish imtihonlarini soddalashtirish.
2. Pedagogik mahoratning asosiy mohiyati nimadan iborat?
a) O‘qituvchining tashqi ko‘rinishi va nutq madaniyati.
b) O‘qituvchining fan sohasidagi chuqur bilimlari.
c) O‘quvchilarning shaxsiy, ijobiy faoliyatlarini har tomonlama rivojlantirishga yo‘naltira olish
d) Darsliklar va kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish mahorati.
3.“Pedagogik mahorat” tushunchasi qachon ilmiy-nazariy va pedagogik jihatdan asoslanib mustaqil fan sifatida o‘qitila boshladi?

a) **XX asrning 80-90-yillarida** c) XIX asrning 80-90-yillarida
b) XX asrning 70-80-yillarida d) XIX asrning 60-60-yillarida

4. 1. Pedagogik mahorat fanining ob'ekti; 2. Pedagogik mahorat fanining predmeti; 3. Pedagogik mahorat fanining maqsadi; a) pedagogik ko‘nikmalar, metodlar, strategiyalar va ta’lim jarayonini samarali tashkil etish uchun zarur bo‘lgan bilimlar b) ta’lim jarayoni va pedagogik faoliyat; c) pedagoglarning professional mahoratini oshirish, ularni zamonaviy ta’lim talablariga mos keladigan bilim va ko‘nikmalar bilan ta’minlashdir. Quyidagilarni mos holda juftlashtiring.

a) 1-a; 2-b; 3-c c) 1-c; 2-a; 3-b
b) **1-b; 2-a; 3-c** d) 1-a; 2-c; 3-b

5. Pedagogik mahoratni pedagogik san’atning bir qismi sifatida ta’riflab bergan olim kim?

a) **I.P. Rachenko** c) Z.S.Kunsevich
b) A.L.Serkovskiy d) O.I.Gapova

6. Pedagogik mahorat tizimi quyidagi qaysi o‘zaro bir-biri bilan bog‘liq bo‘lgan asosiy komponentlardan iborat?

1.Pedagogik insonparvarlik talablariga bo‘ysunishi; 2.Kasbga oid bilimlarni boshqa fanlar bilan aloqadorlikda mukammal bilish; 3.Pedagogik qobiliyatga ega bo‘lish; 4.Pedagogik texnika sirlarini puxta egallash; 5.O‘z faoliyatini tahlil qilish va baholash qobiliyati; 6.Ta’limda yangi texnologiyalarni qo‘llash, zamonaviy pedagogik usullar va strategiyalarni ishlab chiqish.

a) 1,2,3,6 c) 2,4,5,6
b) **1,2,3,4,5,6** d) 1,2,4,5,6

7. … bir ish yoki faoliyatni yuksak darajada, hech bir qiyinchiliksiz, o‘ta mohirlik bilan bajarish. Tushurib qoldirilgan tushunchani toping.

a) Mahorat c) Pedagogik texnika
b) **Pedagogik mahorat** d) Qobiliyatlilik

8. Pedagogik mahorat tizimiga quyidagilar kiradi…?

a. His-hayojonni anglatuvchi so‘zlar ishlatish, o‘zgalarni tushunish, yolg‘on xushomad qilish.
b. Tadbirni tanlash, uni tayyorlash va o‘tkazish, tahlil qilish.
c. Kasbga oid bilimlar, insonparvarlik, pedagogik qobiliyat, pedagogik texnika.
d. **Nafas olish, ovoz o‘zgarishi, ravon nutq madaniyati.**

9. Shaxsda ijodiy tafakkurning rivojlanishi uning ijtimoiylashuvida qanday rol o‘ynaydi?

a) Ijodiy tafakkur shaxsning jamiyatdan ajralib qolishiga olib keladi.
b) Ijodiy tafakkur shaxsning faqat individual rivojlanishiga ta’sir qiladi.
c) Ijodiy tafakkur shaxsning jamiyatda o‘z o‘rnini topishiga va shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi
d) Ijodiy tafakkur shaxsning kasbiy faoliyatida deyarli ahamiyatga ega emas.

10. Pedagogik fikr tarixida o‘qituvchiga qanday talablar qo‘yilgan?
a) O‘qituvchidan faqat nazariy bilimlarni yetkazish talab etilgan.
b) O‘qituvchidan darslikdagi materialni so‘zma-so‘z takrorlash talab etilgan.
c) O‘qituvchidan ta’lim va tarbiyaning samarali usullarini qidirib topish va ularni amaliyotga tatbiq etish talab etilgan
d) O‘qituvchidan faqat imtihon natijalarini yaxshilash talab etilgan.
11. Pedagogning kasbiy kompetentligiga nimalar kiradi?
a) Faqat o‘z fanini mukammal bilish.
b) Faqat zamonaviy texnologiyalardan foydalana olish.
c) Pedagogik jarayonni tashkil qilish, boshqarish, kutilayotgan natijalarni oldindan loyihalashtirish va nizoli vaziyatlarni bartaraf eta olish
d) Faqat ota-onalar bilan yaxshi munosabatda bo‘lish.
12. O‘qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyatlar qanday ahamiyatga ega?
a) Pedagogik qobiliyatlar o‘qituvchining faqatgina dars o‘tish mahoratini belgilaydi.
b) Pedagogik qobiliyatlar o‘qituvchining shaxsiy hayotida ahamiyatga ega emas.
c) Pedagogik qobiliyatlar o‘qituvchining o‘quvchilar bilan til topishishi, ularning qalbini his qilishi va to‘g‘ri yo‘nalish berishi uchun zarur
d) Pedagogik qobiliyatlar faqat tajribali o‘qituvchilarga kerak.
13. Kommunikativ qobiliyat o‘qituvchiga nima uchun kerak?
a) O‘qituvchining kommunikativ qobiliyati faqat ma’muriyat bilan muloqot qilish uchun zarur.
b) O‘qituvchining kommunikativ qobiliyati o‘quvchilarga buyruq berish uchun kerak.
c) O‘qituvchining kommunikativ qobiliyati o‘quvchilar bilan muloqot qilish uchun kerak
d) Kommunikativ qobiliyat o‘qituvchining kasbiy faoliyatida deyarli ahamiyatga ega emas.
14. Pedagogik muloqotning ijodiy faoliyat sifatidagi mohiyati nimada?
a) Pedagogik muloqot faqat dars vaqtida amalga oshiriladi.
b) Pedagogik muloqot faqat o‘qituvchining o‘quvchilarga ma’lumot berishidan iborat.
c) Pedagogik muloqot o‘qituvchi va o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligi, fikr almashuvi va birgalikda yangi bilimlarni yaratish jarayonidir
d) Pedagogik muloqotda faqat o‘qituvchi ijodiy bo‘lishi kerak.
15. O‘qituvchi mahoratini takomillashtirishda qanday omillar muhim rol o‘ynaydi?
a) Faqat o‘qituvchining shaxsiy intilishi.
b) Faqat davlat tomonidan yaratilgan sharoitlar.
c) O‘qituvchining kuzatuvchanligi, ijodkorligi va ilg‘or pedagogik tajribalarni mustaqil o‘zlashtirish qobiliyati
d) Faqat ota-onalarning yordami.

Topshiriqlar

1. Ta'lim Tizimini Modernizatsiyalash: maqsad, vazifa va istiqbollar.

Maqsad: O‘quvchilar zamonaviy ta'lim tizimining o‘zgarishlarini tushunish va ularga moslashish qobiliyatini rivojlantirish.

Topshiriq: Talabalar ta'lim tizimini modernizatsiyalashning tashkiliy va metodik asoslarini o‘rganishlari uchun bir maqola tayyorlasinlar. Ular o‘z maqolalarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, innovatsion yondashuvlar va ularning ta'lim jarayoniga ta'sirini tahlil qilishlari kerak.

2. Loyiha ishi.

Maqsad: O‘quvchilar ijodiy tafakkurning ahamiyatini anglab, uni rivojlantirish usullarini o‘rganishlari.

Topshiriq: O‘quvchilarga ijodiy tafakkur rivojlanishi va uning shaxs sifatida ijtimoiylashuv jarayonidagi o‘rni haqida bir loyiha tayyorlashni topshiring. Loyiha davomida ular ijodiy tafakkurning asosiy komponentlarini va ularni qanday rivojlantirish mumkinligini ko‘rsatishlari kerak.

Namuna: Loyihani bajarishning ish rejasi

Ishtirok-chilarning F.I.Sh.	*Topshiriq*	*Faoliyat turi*	*Tayyor mahsul ko‘rinishi*	*Bajarilish muddati*
*	Loyiha doirasida qatnashchilarni aniqlash, har bir qatnashchining vazifasini belgilash	Qatnashchilar ro‘yxati tuziladi, qatnashchilar imkoniyatlariga qarab loyiha uchun tanlangan faoliyat yo‘nalishidagi korxonaning hisob siyosatidagi bandlar o‘zaro taqsimlanadi	Loyihani amalga oshirish rejasi shakllanadi	**
	Loyiha mavzusi ma'lumotlari bankini shakllantirish	Tanlangan Loyiha mavzusining o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi ma'lumotlar bazasi shakllantiriladi	loyiha pasporti	
	Loyihani rasmiylashtirish	Loyiha ishi natijalarini to‘plash	Loyiha tayyor holga keltiriladi	
	Loyihalashtirish faoliyati natijalari	Mavzu dolzarbligi va muammoni asoslab	Hisobot	

	va loyiha taqdimoti bo‘yicha hisobotni tayyorlash	berish, loyihaning maqsad va vazifalarini ko‘rsatib berish va boshqalar		
	MS Power Pointda loyiha taqdimotini tayyorlash	Taqdimotni umumiy rasmiylashtirish va uning mazmunini yana bir bor tekshirish, yangi slaydlarni qo‘shish va hokazo	Taqdimot	

Izoh:* – har bir guruhdagi ishtirokchilar hamda mavjud vaziyatdan kelib chiqqan holda ishtirokchilarning F.I.Sh.lari belgilanadi;

3. “Pedagogik muloqot” rolli o‘yin metodi.

Maqsad: O‘quvchilar kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish va pedagogik muloqotning samaradorligini oshirish.

Topshiriq: O‘qituvchilar pedagogik muloqotning ijodiy faoliyat sifatida ahamiyatini o‘rganishlari uchun rolli o‘yin o‘tkazsinlar. Har bir talaba o‘qituvchi yoki o‘quvchi rolini o‘z zimmasiga olib, pedagogik muloqotda qanday qobiliyatlar zarurligini amaliy tarzda ko‘rsatishi kerak.

4. “Senkveyn” metodi.

Maqsad: kategoriyaga xarakteristika berish

Talab: Har bir talaba “Pedagogik mahorat” tushunchasini ushbu metod orqali o‘z nuqtai nazaridan yoritib beradi. Vaqt me’yori o‘qituvchi tomonidan belgilanadi. javoblar mazmunini og‘zaki bayon qiladi

SINKVEYN SXEMASI		
1-qator	©	tushuncha
2-qator	©	tushunchani tavsiflovchi 2 sifat
3-qator	©	ushbu tushuncha vazifalari to‘g‘risidagi 3 ta fe’l
4-qator	©	ushbu tushuncha mohiyati to‘g‘risidagi 4 yoki undan ortiq so‘zdan iborat so‘z birikmasi
5-qator	©	ushbu tushuncha sinonimi

5. Quyida berilgan so‘zlar ishtirokida kichik Esse yozing.

O‘qituvchi, zamonaviy ta’lim, 3- renessans pedagogik mahorat, shaxsiy sifatlar, kasbiy sifatlar.

Esse – fransuzcha tajriba, dastlabki loyiha, shaxsning biror mavzuga oid yozma ravishda ifodalangan dastlabki mustaqil erkin fikri. Bunda tinglovchi o‘zining mavzu bo‘yicha ta’surotlari, g‘oyasi va qarashlarini erkin tarzida bayon qiladi. Esse yozishda xayolga kelgan dastlabki fikrini zudlik bilan qog‘ozga tushirish, iloji boricha ruchka (qalam) ni qog‘ozdan uzmasdan – to‘xtamasdan yozish, so‘ngra matnni qayta tahlil qilib, takomillashtirish tavsiya etiladi. Esseni muayyan mavzu, tayanch tushuncha yoki erkin mavzuga bag‘ishlab yozish tavsiya etiladi. Ba’zan, ayniqsa tarbiyaviy soatlarda talabalarga o‘zlariga yoqqan mavzu (tushuncha) bo‘yicha esse yozdirish ham yaxshi natija beradi.

Talab: har bir talaba “**Pedagogik mahoratning o‘qituvchi faoliyatida tutgan o‘rni**” mavzusiga kichik Esse yozadi. Vaqt me’yori o‘qituvchi tomonidan belgilanadi. Esse mazmunini og‘zaki bayon qiladi

II MODUL. O‘QITUVCHI VA O‘QUVCHI O‘RTASIDAGI MULOQOT

2.1. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot

O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot ta’lim jarayonining ajralmas qismidir. Bu muloqot o‘qitish va o‘rganish jarayonlarining muvaffaqiyati uchun muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi o‘z bilimlarini o‘quvchilarga etkazishdan tashqari, ularning fikrlarini tinglash, ularning ehtiyojlarini tushunish va mo‘ljallangan ta’lim maqsadlariga erishishda yordam berishlari kerak. Muloqotning samarali bo‘lishi o‘qituvchining pedagogik mahorati va o‘quvchilar bilan o‘rnatgan munosabatlariga bog‘liq. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi aloqa ta’lim jarayoni sifatini oshiradi. Samarali muloqot o‘quvchilarning darslarda faol ishtirok etishi, savollar berishi va o‘z fikrlarini bildirishiga imkon beradi. Yaxshi muloqot o‘quvchilarning ta’limga nisbatan qiziqishini oshiradi. O‘qituvchi o‘z munosabati va ko‘maklari orqali o‘quvchilarni o‘z maqsadlariga erishishga undashi mumkin. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot orqali o‘quvchilar ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Bu ko‘nikmalar kelajakda muvaffaqiyatli shaxs bo‘lishiga yordam beradi. Muloqot o‘qituvchiga o‘quvchilarni yaxshiroq tushunish, ularning ehtiyojlarini aniqlash va darslarni shunga mos ravishda rejalashtirish imkonini beradi.

O‘qituvchi va o‘quchilar o‘rtasidagi muloqot ta’lim jarayonining asosiy elementlaridan biridir va ko‘plab pedagog olimlar tomonidan o‘rganilgan. Quyida dars va darsdan tashqari jarayonlardagi muloqotga qo‘yiladigan talablar haqida ***L.Vygotskiy*** o‘zining ijtimoiy konstruktivizm g‘oyasida, ta’lim jarayonida ijtimoiy aloqa va muloqotning ahamiyatini o‘rgangan. U muloqot orqali o‘quvchilar o‘z bilimlarini rivojlantiradilar natijada o‘qituvchi va o‘quchilar o‘rtasidagi muloqot o‘quvchilarning “yaqin rivojlanish zonasini” oshirishga yordam beradi deya ta’kidlagan. ***J.Devey*** esa pedagogik qarashlarida faol o‘qitish, tajriba asosida o‘rganish va muloqot muhimligini ta’kidlagan, u ijtimoiy o‘rganish jarayoni davomida o‘quvchilar o‘zaro fikr almashish va amaliy tajribalar orqali o‘rganishlari zarurligini belgilaydi. Ta’lim jarayonida muloqot o‘quvchilar va o‘qituvchilar o‘rtasida o‘rganish jarayonini kuchaytiradi. **P.Freire** o‘zining “qul bilim” g‘oyasida ta’limdagi muloqotning davomiyligini va o‘rgatuvchi sifatida o‘qituvchining roli hamda o‘quvchilarning o‘z mustaqil fikrlarini bildirishiga imkon berish zarurligini ilgari surib, o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashlarini rivojlantiradi va ta’lim jarayonini demokratik qiladi**.** ***K.Gilliganning*** “etika va qabul qilish” bilan bog‘liq izlanishlarida, muloqot va hissiy aloqaning ahamiyatini ko‘rsatilgan bo‘lib, “O‘qituvchi va o‘quchilar o‘rtasidagi muloqotning hissiy

o‘lchovi o‘qitish jarayonini yanada samarali qiladi, chunki o‘quvchilar o‘z fikrlaridan xabardor bo‘lishlari kerak” – degan fikrlari bayon etilgan. ***J.Bruner*** ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faol ishtirokini va o‘qituvchi bilan faol muloqotni ahamiyatli deb bilgan. U o‘rganish jarayonining ijtimoiy jihatlarini o‘rganishga e’tibor qaratadi va o‘quvchilar o‘zlarining bilimlarini yanada chuqurroq o‘rganishlari uchun muloqot qilishi kerakligini ta’kidlaydi.

Ushbu olimlarning ishlariga asoslangan holda aytishimiz mumkinki, o‘qituvchi va o‘quchilar o‘rtasidagi muloqotga qo‘yiladigan talablar quyidagilardan iborat:

- ***Ochiqlik va samimiyat:*** Darsda va darsdan tashqari faoliyatlarda o‘zaro ishonchni rivojlantirish.
- ***Tinglash va so‘rash:*** O‘quvchilar fikrlarini tinglay olish va savollarga murojaat qilish.
- ***Qiziqarli va faol ishtirok:*** O‘quvchilarni doimiy ravishda jalb qilish va tadbirlarda faol ishtirok etishga undash.
- ***Fikr almashish:*** Muloqot, tajriba va bilimlarni almashish imkoniyatini yaratish.
- ***Ijtimoiy jihatlarga e’tibor:*** O‘quvchilarning hissiy holatini tushunish va muayyan vaziyatlarga mos muloqot olib borish.

Umuman, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot ta’lim jarayonining har jihatda, o‘qitish sifatini yaxshilash va o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot samaradorligini oshirish uchun bir nechta usullar va strategiyalar mavjud, Masalan:

1. Ochiq va samimiy muloqot:

- O‘qituvchi o‘z fikrlarini aniq va ochiq ifodalashi, o‘quvchilar esa o‘z savollarini va fikrlarini erkin aytishlari kerak. Bu, o‘zaro ishonchni oshiradi.

2. Faol tinglash:

- O‘qituvchi o‘quvchilarning fikrlariga diqqat bilan quloq solishi va ularning javoblariga qiziqishi kerak. Bu o‘quvchilarga o‘z fikrlarining qadrini bilishga yordam beradi.

3. Interfaol o‘qitish usullarini qo‘llash:

- Guruh ishlari, muhokamalar va rolli o‘yinlar kabi interfaol ta’lim usullarini qo‘llash o‘quvchilarni jalb qilish va ularga muloqot qilish imkonini beradi.

4. Savollar orqali fikrlarni rivojlantirish:

- O‘qituvchi o‘quvchilardan savollar berish va fikrlarini kengaytirish uchun ko‘proq ochiq savollar so‘rashi kerak. Bu ularning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

5. Feedback berish:

- O‘qituvchi o‘quvchilarga tez-tez izohlar va fikrlar berishi, shuningdek, ularning ishlari va yutuqlari bo‘yicha konstruktiv baho berishi muhimdir.

6. Tegishli resurslardan foydalanish:

- O‘zbekiston va xalqaro ta’lim standartlariga mos keladigan, o‘quvchilarga rag‘bat beruvchi va qiziqarli materiallardan foydalanish.

7. Ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish:

- O‘quvchilarni bir-biriga yordam berishga va o‘zaro muloqotga undovchi faoliyatlar tashkil qilish. Bu, guruhda ishlash va muloqot qilish ko‘nikmalarini oshiradi.

8. Emotsional yondashuv:

- O‘quvchilarni tushunish va ularning emotsional ehtiyojlariga e’tibor berish, samarali muloqot uchun muhimdir. O‘qituvchi o‘z o‘quvchilarini qo‘llab-quvvatlashi va ularning muvaffaqiyatlariga mas'uliyat bilan yondashishi kerak.

9. Texnologiyalardan foydalanish:

- Online platformalar va ta’lim texnologiyalaridan foydalanish, masofadan o‘qitish imkoniyatlarini yaratish va muloqotni yanada kengaytiradi.

10. Muloqot madaniyatini oshirish:

- O‘quvchilarga ijtimoiy muloqot qoidalarini, madaniyatini va professionallikni o‘rgatish. Bu, o‘zaro hurmat va o‘rganish muhitini kuchaytiradi.

Bu usullar o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot samaradorligini oshirishda yordam beradi.

A.S.Makarenkoning fikricha, o‘qituvchi muloqoti hurmat va talabchanlikka asoslangan munosabat shaklida bo‘lishi lozim. V.D.Suxomlinskiy o‘qituvchining *"...maktab hovlisida gapirgan har bir so‘zi puxta o‘ylangan, aql va mulohazalarga boy, ma’lum bir tarbiyaviy maqsadga qaratilgan bo‘lishi kerak"* deb ta’kidlaydi. O‘qituvchining har bir so‘zi olimning fikricha, nafaqat o‘quvchi qulog‘iga aytiladi, balki uning qalbiga ham qaratilgan bo‘lishi shart. Umuman ilg‘or o‘qituvchilarning fikricha, ta’lim va tarbiya faqat o‘qituvchi va o‘quvchining o‘zaro hamkorlik pozitsiyasi asosidagi muloqot jarayonida quriladi.

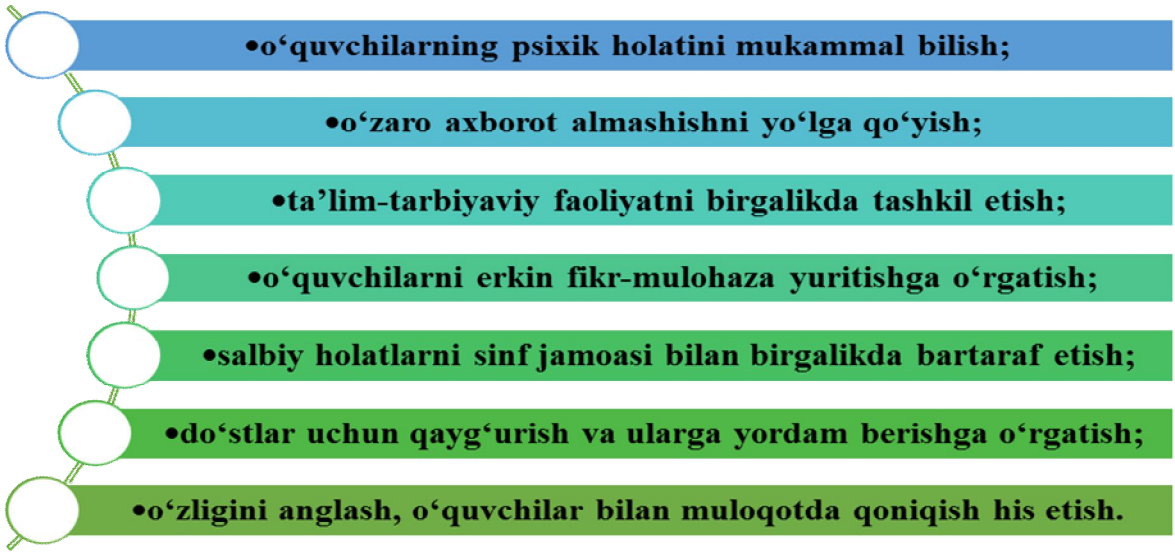

12-chizma. O‘qituvchining pedagogik muloqoti funksiyalari.

Pedagogik muloqot funksiyalari

Muloqot jarayonida o‘qituvchi qisqa muddatda o‘zining psixologik bilimlariga tayanib o‘quvchilarning psixik xususiyatlarini mukammal bilishga harakat qilishi lozim. O‘quvchilarning ichki dunyosiga, ruhiy holatiga kirib bormasdan, unga nisbatan turli tarbiyaviy jazolar qo‘llash, tanbeh berish mumkin emas. Bu holat o‘quvchilar bilan o‘zaro muloqotni tuzatib bo‘lmas darajada buzilishiga, o‘quvchilarning yashirin holatga, o‘z “qobig‘i”ga kirib olishiga sabab bo‘ladi.

O‘qituvchilarning o‘zaro axborot almashishi bilan bog‘liq xususiyatlari, uning sinf jamoasiga singib keta olish qobiliyati bilan bog‘liq. Sinf jamoasida ro‘y berayotgan har qanday voqea va hodisalar o‘qituvchilar nazoratida bo‘lishi, ularning oqibatini o‘qituvchilar tez va adolatli tahlil qilishi va oldini olishi lozim. Bu faqat faol o‘quvchilar bilan axborot almashib turish natijasida amalga oshiriladi. Shundagina, o‘qituvchining o‘quv tarbiyaviy jarayondagi faoliyati uchun qulay sharoitlar yaratiladi va ijobiy natijalar beradi.

O‘qituvchi ta’lim-tarbiyaviy faoliyatni o‘quvchilar bilan birgalikda tashkil etadi. Bunda sinfning faol o‘quvchilari hamda norasmiy liderlari bilan o‘zaro muloqotning adolatli bo‘lishi muhim ahamiyatga ega: o‘quvchilarni tarbiyaning turli elementlarini ongli ravishda mustaqil 6ajarishga jalb etish, bunda o‘quvchilarga tashkilotchilik va ijro etish rollarini bajarishga imkoniyat yaratib berish lozim.

O‘qituvchining to‘g‘ri tashkil etilgan muloqoti o‘quvchining o‘zligini anglash funksiyasini takomillashtiradi. Bunda o‘qituvchining vazifasi muloqot asosida o‘quvchilarga o‘zining "Men"ligini anglashni, shaxs sifatida o‘z fikrini dadil va erkin gapirishni, jamoada o‘z o‘rnini bilishni, o‘z-o‘zini baholashni o‘rgatishi kerak.

Pedagogik muloqot tuzilishi jihatidan o‘qituvchi ijodkorligining noyob namunasidir. Pedagog olimlar o‘qituvchining o‘quvchilar bilan muloqotiga ko‘plab tavsiflarni ilmiy asarlarida bayon etsalarda, muloqot avvalo, o‘qituvchining shaxsiy psixologik xususiyati sifatida namoyon bo‘ladi. Olimlar esa, muloqot uchun o‘qituvchiga yo‘nalish beradi xolos. Jumladan, rus pedagogi ***V.A.Kan-Kalikning*** fikricha, o‘qituvchining pedagogik muloqoti tuzilishi quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

1. Prognostik bosqich (modellashtirish): O‘qituvchi tomonidan sinf jamoasi bilan bo‘lajak muloqotni modellashtirish.

2. Kommunikativ aloqa: O‘quvchi bilan dastlabki o‘zaro tanishuv jarayonida bevosita muloqotni tashkil etishga erishish.

3. Pedagogik jarayon: O‘qituvchining hatti-harakati, pedagogik mahora-ti bevosita muloqotni boshqarishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

4. Natijalar tahlili: Amalga oshirilgan muloqotni tahlil etish, yutuq va kamchiliklarni xolisona baholab kelgusi faoliyat uchun modellashtirish.

Olimning fikrlari asosida muloqotning ushbu yo‘nalishlarini quyidagicha ta’riflash mumkin?

Modellashtirish bosqichida auditoriyaning barcha andozalarga javob berishi, har bir o‘quvchining psixologik xususiyatlarini o‘rganishi, ta’lim-tarbiyaviy jarayonda uchrashi mumkin bo‘lgan qiyinchiliklar dinamikasini oldindan ko‘ra olish va bartaraf etish, muloqotning o‘zaro hamkorlik asosida qurilishi, ya’ni muloqot o‘qituvchi shaxsiga emas, balki o‘quvchi shaxsiga ham mos kelishini ta’minlash zarur.

Kommunikativ aloqa bosqichida sinf jamoasini o‘zaro muloqotga tez jalb etadigan suhbat texnikasini puxta bilish, ularning barcha qiziqishlariga javob bera olish, erkin fikr bildirishlariga imkoniyat yaratish va o‘quvchilar ongiga ijobiy ta’sir etishning turli usullarini qo‘llash metodlarini egallash lozim.

Pedagogik jarayon bosqichida o‘qituvchining faoliyati bevosita ta’lim-tarbiyaviy ishlarni ma’lum bir yo‘nalishga solish, o‘quvchilar tashabbusini qo‘llab quvvatlash, sinf jamoasining rasmiy va norasmiy liderlari bilan adolatli muloqotni tashkil etish, o‘z fikrlarini jamoa fikrlari bilan real sharoitga moslashtira olish ko‘nikmalarini yaratish kabi faoliyat olib boriladi.

*Natijalar tahlili*da o‘qituvchi o‘z faoliyatiga xolisona baho berishi, yutuq va kamchiliklarni inobatga olib, kelgusi ta’lim-tarbiyaviy faoliyatida tanqidiy qo‘llashni bilishi lozim, ushbu yo‘nalishda maqsad, reja va natijalarning birligi ta’minlanadi, o‘quv-tarbiya jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilar bilan muloqotni tashkil etish va boshqarishda rahbarlikni, tashabbuskor bo‘la olishni bilishi kerak.

Pedagogik faoliyatda o‘qituvchi muloqot asosida o‘quvchilar bilan yaxshi munosabatni tashkil eta olishi, demokratik talablarni qo‘llashi va birgalikda ijodiy faoliyat olib borishi kerak. Pedagogik muloqot esa, bu o‘qituvchi kasbiy faolligining bir ko‘rinishi bo‘lib, bunda ta’lim va tarbiya muammolari o‘qituvchi hamda o‘quv-tarbiya jarayonining boshqa ishtirokchilari o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir vositasi bilan hal qilinadi. Bu vaziyatda o‘qituvchi baho beruvchi rolida namoyon bo‘ladi hamda uning o‘zi baho oluvchi hisoblanadi. bunday hollarda pedagogik ta’sir ko‘rsatish vazifalari va vositalari hamda o‘qituvchining o‘quvchilar bilan pedagogik muloqoti quyidagi prinsiplarda namoyon bo‘ladi:

1. Kommunikativ muloqotda bir tomonlama axborot uzatiladi. Muomala o‘z ichiga hamkorlik faoliyatining qatnashchilari bilan o‘zaro axborot almashuvini qamrab olgan bo‘lib, kommunikativ muloqot sifatida tavsiflanishi mumkin. O‘qituvchi va o‘quvchi bir - birlari bilan muloqotga kirishishi jarayonida muloqotning muhim vositalari bo‘lmish til va nutq faoliyati bevosita muhim ahamiyat kasb etadi.

2. Interaktiv muloqotning muhim jihati ikki tomonlama bir-biriga ta’sir etishdir. Muloqotga kirishuvchi o‘qituvchi o‘zaro ta’sir etishda, o‘quvchilarning tarbiyaviy faoliyatiga nafaqat so‘z orqali, balki fikr almashinuv, hatti-harakat va xulq atvori bilan o‘zaro ta’sir o‘tkazishi tushuniladi.

3. Perseptiv muloqotda o‘qituvchi va o‘quvchilar jamoasi o‘zaro bir-birlarini idrok qilishi, anglashi tushuniladi. Bunda muloqotga kirishuvchilar o‘zaro bir-birlarini idrok qilish asosida ulardan biri ikkinchisining ishonchini qozonadi, aqlli, farosatli, tajribali, yuksak tayyorgarlikka ega barkamol inson sifatida idrok qilinadi.

Muloqotning har uchala tomonini yaxlit olib qaraganda o‘zaro hamkorlik faoliyatini tashkil qilishning usullari va unda ishtirok etuvchilarning munosabatlari yaqqol namoyon bo‘ladi. Pedagogik muloqot muvaffaqiyatli tashkil etilishi uchun, o‘qituvchi o‘quvchilar bilan hamkorlik faoliyatiga chuqur kirishib keta olishi, shaxsni har tomonlama shakllantirishning maqsad va vazifalarini chuqur anglab, faoliyat olib borishi lozim.

Jonli muloqot *– o‘qituvchi tomonidan tashkil etiladigan, har qanday ta’lim-tarbiyaviy tadbir mohiyatini og‘zaki so‘z bilan o‘quvchilarga yetkazadigan, o‘qituvchini ziddiyatli jarayonlardan olib chiqish qudratiga ega bo‘lgan faoliyatdir.*

Yosh o‘qituvchi pedagogik mahoratida mujassamlashgan nutqning jozibadorligi, bilim saviyasining va tafakkurining kengligi, o‘tkir dunyoqarashi, ma’naviy madaniyat darajasi, pedagogik qobiliyati, ta’lim-tarbiyaviy maqsadlarning mutanosibligi har qanday dars va darsdan tashqari ta’lim-tarbiyaviy tadbirning muvaffaqiyatini ta’minlovchi hamda o‘qituvchi jonli muloqotini tashkil etuvchi omillardir. O‘qituvchi kasbiy faoliyatidagi jonli muloqot qobiliyatini takomillashtirish uchun o‘z oldiga doimo quyidagi savollarni qo‘yib, unga mustaqil fikr-mulohazasi asosida javob bera olishi kerak:

1. Nimaga o‘rgatish:

a) o‘quvchilarni o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha ilmiy yangiliklardan xabardor etish, fan terminlarini tushuntirish, o‘quv predmetini to‘liq o‘zlashtirish;

b) o‘quvchilarda shaxs erkinligini, mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish;

v) o‘quvchilarning o‘rganilayotgan fan bo‘yicha qobiliyatlarini, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish;

g) yangi mavzuni fanlararo aloqadorlik asosida tushuntirish;

d) dars jarayonini pedagogik va axborot texnologiyalarining qiziqarli metodlari asosida tashkil etish.

2. Kimni o‘rgatish:

a) kelajakda mamlakat taraqqiyoti uchun mas’ul, davlat siyosatining ustuvor sohasi bo‘lmish barkamol insonga ta’lim-tarbiya berish;

b) o‘quvchilarni bilim olish va tarbiyalanishi jarayonida duch keladigan muammolar va qiyinchiliklarni mustaqil bartaraf etishga o‘rgatish;

v) o‘quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko‘nikmalarini hosil qilish;

g) dars va darsdan tashqari ta’lim-tarbiya jarayonini o‘quvchilar fikrlarini inobatga olgan holda tashkil etish;

d) yosh va murg‘ak qalb egasi bo‘lmish o‘quvchilarning psixologik o‘zgarishlari va rivojlanishlarini inobatga olish;

ye) iqtidorli o‘quvchilar bilan yakka holda pedagogik faoliyat olib borish.

3. Qanday o‘rgatish:

a) o‘qituvchi o‘z faoliyati davomida to‘plagan pedagogik tajribalari asosida kompyuter, axborot va innovatsion texnologiyalarni qo‘llagan holda ta’lim berishi;

b) yuksak pedagogik mahorat bilan dars va darsdan tashqari vaziyatlarda tarbiyaviy jarayonni milliy mafkura, an’ana va qadriyatlar asosida tashkil etish;

v) o‘quvchilarni bilim olishga qiziqishini oshirish maqsadida pedagogik ta’sir ko‘rsatishning turli usullaridan foydalanish;

g) ta’lim-tarbiyaviy faoliyatda belgilangan maqsadga erishish uchun, mahalla faollari, ota-onalar bilan o‘zaro hamkorlikni mustahkamlash.

O‘qituvchining o‘quvchilar hamda o‘qituvchilar jamoasi bilan uzviy aloqada bo‘lishi, uning jonli muloqotni to‘g‘ri tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘quvchilar bilan jonli muloqotga kirishib, ularning hurmat e’tiboriga sazovor bo‘lish birdaniga sodir bo‘ladigan va ta’lim-tarbiya sohasida yutuqlarga darhol yetaklaydigan jarayon emas. Buning uchun o‘qituvchi yillar davomida tayyorlanadi, pedagogik mahorat sirlarini egallaydi, tajribali ustoz o‘qituvchilarning yutuqlaridan foydalanadi. Yosh o‘qituvchilar uchun jonli muloqotni yaratishda quyidagi vazifalarga e’tibor berish talab qilinadi:

- o‘quvchilarning individual xususiyatlarini, psixik holatini chuqur o‘rganish, sinf jamoasining rasmiy va norasmiy liderlari faoliyati bilan tanishish, ularga nisbatan adolatli munosabatda bo‘lish;

- jonli muloqot asosida mustaqil fikrlovchi, o‘zining qadr-qimmatini anglaydigan, irodasi baquvvat, iymoni butun, hayotda aniq maqsadga intiluvchi erkin shaxsga ta’lim-tarbiya berishi shartligini unutmaslik;

- jonli muloqotning pirovard natijasi o‘quvchilarni o‘z aqli, o‘z tafakkuri, o‘z mehnati bilan mas’uliyatni his etishini ta’minlashi, ularni ongli ravishda ozod va hur fikrlovchi inson bo‘lib tarbiyalanishini ta’minlash;

- jonli muloqot tufayli o‘quvchilarning yuksak darajadagi intellektual salohiyatlarini, aql zakovati qudratini yuzaga chiqarishga erishish.

O‘qituvchining o‘quvchilar bilan muloqotni tashkil etish usullari va muloqotda tarbiyaviy jarayon tamoyillari

O‘qituvchining o‘quvchilar bilan muloqoti samarali bo‘lishi uchun suhbatdoshni o‘ziga moyil qilib olish zarur. O‘zaro moyillikka erishish uchun amalda qo‘llanilib kelinadigan bir qator murakkab bo‘lmagan pedagogik ta’sir etuvchi usullardan foydalaniladi. Ularning eng muhimlari o‘quvchi *ishonchini qozonish hamda ta’sir etish va ma’qullash* usullaridir.

– ***ishonchini qozonish usuli*** o‘quvchilar bilan muloqot asosida ta’sir ko‘rsatishning yuqori samara beradigan usulidir. U o‘quvchi ongiga qaratilgan bo‘lib, idrok qilish orqali o‘quvchilar ishonchini qozonishni va ularning roziligini

nazarda tutadi. Ishonchini qozonish dalillash, isbotlash orqali olib boriladi. Ishonchini qozonish usuli muloqot dasturi sifatida darsdan tashqari jarayonlarda, o‘quvchi bilan yakka holda suhbatlarda, ma’naviy-tarbiyaviy soatlarda qo‘llaniladi. Ishonchini qozonish usuli yordamida o‘qituvchi o‘quvchilarning dunyoqarashini shakllantiradi, ularda o‘z-o‘zini tarbiyalashga nisbatan javobgarlik hissini oshiradi.

O‘quvchilar ishonchini qozonishning yana bir muhim xususiyati o‘quvchilarni shaxs sifatida rivojlanishida o‘z-o‘zini tarbiyalashidir. O‘z-o‘zini tarbiyalash o‘quvchining o‘zini o‘zi idora qilishi, o‘zida erkinlikni, ijtimoiy mavqeini, tashabbuskorlik va mustaqillikni shakllantirishdir. O‘quvchining yashirin qobiliyatlari o‘z-o‘ziga ishonch orqali yuzaga chiqadi. O‘quvchi uchun o‘z o‘zini baholash qiyin jarayon. O‘quvchi ta’lim-tarbiya berayotgan o‘qituvchilarga ishonch bilan ergashib, o‘ziga nisbatan ishonch ruhida tarbiyalanar ekan, unda avvalo, mustahkam iroda shakllanadi, o‘z burchini to‘g‘ri tushunadi, bilish va o‘rganishga qiziqishi kuchayadi, o‘z-o‘zini har tomonlama takomillashtirishga intiladi, o‘ziga atrof muhitdagi o‘rtoqlari ko‘zi bilan xolisona baho beradi, o‘ziga ishonadi va unda qoniqish hissi paydo bo‘ladi. Xarakteridagi salbiy odatlarni, zararli sifatlarni tez anglab, ularni yo‘qotish va bartaraf etishga intiladi.

– ***ta’sir etish va ma’qullash usuli*** muloqotning umumiy jarayonidir. Ikki suhbatdoshning bir-birlariga ta’sir ko‘rsatishlari, tarbiyaviy maqsadni ma’qullattirish vositasi sifatida o‘ziga xos xususiyati shundan iboratki, ushbu usul vositasida o‘qituvchi o‘quvchi ruhiyatiga va xulq-atvoriga tarbiyaviy maqsadni ko‘zlab sezilarsiz ravishda psixologik ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchi psixikasida nazoratsiz kiradi. Ushbu usul, muloqot jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarda axloqiy-irodaviy hislatlarni faol takomillashtiradi. O‘qituvchi xushmuomalaligi, muosharat odobining cheksiz qudrati bilan o‘quvchilar psixikasining anglanmagan qirralariga pedagogik ta’sir etadi, o‘qituvchi va o‘quvchining yaqindan muloqotda bo‘lishini, bir-birlariga ishonchini, topshiriqlarni ma’qullab vaqtida bajarish uchun javobgarlik hissini shakllantiradi.

O‘qituvchi o‘quvchilar jamoasi bilan pedagogik muloqotni har tomonlama mukammal tashkil etish va ko‘zlangan maqsadga erishishi uchun tarbiyaviy jarayonning jamiyat talablariga mos keluvchi yetakchi ***tamoyil***laridan o‘rinli foydalanishi lozim:

1. Tarbiyaviy maqsadni amalga oshirishda demokratik yondashuv. Muloqot jarayonida o‘qituvchi o‘quvchini ijtimoiy qadriyat deb tan olishi, har bir bola, o‘smir va o‘spirinning betakror va o‘ziga xos xususiyatlarini hurmat qilishi, uning ijtimoiy xulqi va erkinligini e’zozlashi lozim. Zero, ta’limni isloh qilishdan asosiy maqsad, tarbiyada demokratiyaning ustunligi, tarbiyani ma’muriy ehtiyoj va qiziqishlardan yuqori qo‘yish, tarbiyachi va tarbiyalanuvchining bir-birlariga o‘zaro ishonchi, hamkorlik asosida pedagogik munosabat mohiyatini ijobiy tomonga yo‘naltirish demakdir. Muloqotni demokratik uslubda tashkil etishdan maqsad, ta’lim-tarbiyani insonparvarlashtirish, pedagogik faoliyat markazida inson shaxsi turganini unutmaslik, insonga nisbatan bebaho boylik sifatida munosabat tuyg‘ularini o‘quvchilarda ham shakllantirish vazifasi bajariladi.

2. O‘quvchilar bilan do‘stona munosabat. Aslida muloqotdan maqsad o‘quvchilar bilan do‘stona munosabatni ro‘yobga chiqarishdir. O‘quvchi shaxsini hurmat qilish o‘qituvchining insonparvarlik tuyg‘ularidan kelib chiqadi. O‘quvchi shaxsini hurmat qilish, ularga cheksiz mehr-muxabbat ko‘rsatish va ularga ishonish shart. Bolalarga nisbatan hurmat tuyg‘usi ularning kuchiga kuch qo‘shadi, o‘z imkoniyatlariga ishonch tuyg‘usini shakllantiradi, tarbiyaning samaradorligini oshiradi. O‘quvchi shaxsini hurmat qilish va munosabatni adolatli talabchanlik mezonlari asosida qurishdir. Do‘stona muloqot o‘qituvchi bilan o‘quvchi o‘rtasidagi bilimlarni puxta o‘zlashtirilishini ta’minlaydi va mukammal shaxsiy fazilatlarni tarkib toptirishga xizmat qiladi. Pedagogik jarayonda sodir bo‘ladigan muomala odobi o‘qituvchilarning axloqiy madaniyati, tarbiyalanganlik darajasida aks etadi. O‘qituvchining o‘ziga va o‘z kasbiga, o‘quvchilarga bo‘lgan munosabati uning muloqotida yaqqol namoyon bo‘lishi mumkin.

3. Muloqotni ijtimoiy hayot qonuniyatlari bilan bog‘lab olib borish. Yosh avlodning o‘sib ulg‘ayishi va shakllanishiga hayot, ijtimoiy muhit qonuniyatlari ham muntazam ta’sir etadi. Muhit ijtimoiy omillarning eng muhim xususiyati bo‘lib, u shaxsga ijobiy yoki salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Muhit deganda, shaxsning tarbiyalanib, shakllanishiga ta’sir etuvchi tashqi olam voqealari, hodisalar majmui tushuniladi. Muhit tushunchasi o‘zida geografik-hududiy, ijtimoiy va mikromuhit xususiyatlarini ifodalaydi. Ayniqsa, oila, maktab, do‘stlar davrasi, tengqurlar kabilarni o‘z ichiga oladigan mikromuhit shaxsni tarbiyalash jarayoniga muhim ta’sir etishi pedagog va psixolog olimlar tomonidan e’tirof etilgan.

4. Muloqotni tashkil etishda mehnat faoliyatining o‘rni. Ta’lim muassasalarida o‘quvchi mehnat faoliyati bilan o‘z qobiliyati va iste’dodini namoyon qiladi. Mehnat – yosh avlodni yuksak ongli, mustaqil fikrlay oladigan, xulq-atvorini namoyon qiluvchi, kasbiy qobiliyatlarini uyg‘otuvchi, tarbiyaviy jarayonning eng qadimiy va sinalgan vositasidir. O‘quv mehnati va ijtimoiy foydali mehnat o‘quvchi shaxsiga ijobiy ta’sir etadi, bu ikki faoliyat birligi bolani jismonan chiniqtiradi va faollashtiradi, xulq mukammalligini ta’minlaydi, tashabbuskor va izlanuvchan qilib shakllantiradi. Shunday ekan, o‘qituvchi o‘quvchilar bilan muloqotni ularning mehnatsevarligiga yoki dangasaligiga qarab belgilasa ham bo‘ladi.

5. Qo‘rquv va hayajonga asoslangan muloqot uslubi. Bunday muloqot uslubiga odatda yosh, tajribasiz o‘qituvchilar tushib qolishi mumkin. Ushbu uslub asosida boshlangan muloqot ko‘pincha o‘quvchilarni tez-tez ogohlantirish, ularni qattiqqo‘llik bilan tarbiyalashga harakat qilish, o‘qituvchi yoqtirmagan o‘quvchilar hatti-harakatini ta’qiqlash vaziyatida olib boriladi. O‘quvchilar faolligi, tashabbuskorligi inkor etiladi. Natijada o‘qituvchi bilan o‘quvchilar orasida ko‘z ilg‘amas qarama-qarshiliklar paydo bo‘ladi.

O‘qituvchining muloqot asosida sinf jamoasini boshqarish usullari

Ijtimoiy munosabatlar ko‘lamining kengayishi o‘qituvchidan o‘sib kelayotgan yosh avlodni o‘ta murakkab xususiyatga ega munosabatlar jarayonida har tomonlama chuqur bilimga ega, barkamol inson qilib tarbiyalash vazifasini qo‘ymoqda. Psixologik, intellektual va fiziologik jihatdan sog‘lom muhitda mukammal tarbiyalangan inson hayotiy qarama-qarshiliklar, xususan turli buzg‘unchi g‘oyalar ta’siriga tushib qolish, nosog‘lom turmush kechirish va noqonuniy hatti-harakatlarni sodir etishdan o‘zini saqlab qola oladi. shuningdek, shaxsning aqliy salohiyatga egaligi jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta’minlovchi asosiy omildir.

O‘zbekiston respublikasida demokratik va huquqiy jamiyat barpo etilayotgan mavjud sharoitda yosh avlodning mustaqil va erkin fikrlay olishi ro‘y berayotgan voqea-hodisalarga shaxsiy munosabatini bildirishga imkon beradi. ijtimoiy borliqda kechayotgan o‘zgarishlarga nisbatan shaxsiy nuqtai nazarning shakllanishi shaxs faolligini ko‘rsatuvchi muhim jihatlardan biridir. Qolaversa, mustaqil fikr egasi bo‘lgan shaxs o‘z imkoniyatlari, qobiliyatini erkin namoyon eta oladi. ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning ham asosiy maqsadi erkin, mustaqil fikrga ega bo‘lgan barkamol shaxs va malakali mutaxassislarni tarbiyalab voyaga yetkazishdan iborat.

Pedagogik mahorat bo‘lajak o‘qituvchilarda yosh avlod ta’lim-tarbiyasi uchun mas’uliyat hissini shakllantiradi. O‘qituvchi bunday murakkab vazifalarni amalga oshiruvchi, davlat va jamiyatning ishonchli vakilidir. Pedagog va psixolog olimlarning ko‘p yillik ilmiy izlanishlari, kuzatishlari va ilmiy tajribalariga asoslangan holda o‘qituvchilarning rahbar sifatida sinf jamoasini boshqarishida qo‘llaydigan muloqot uslublari quyidagicha tavsiflanadi:

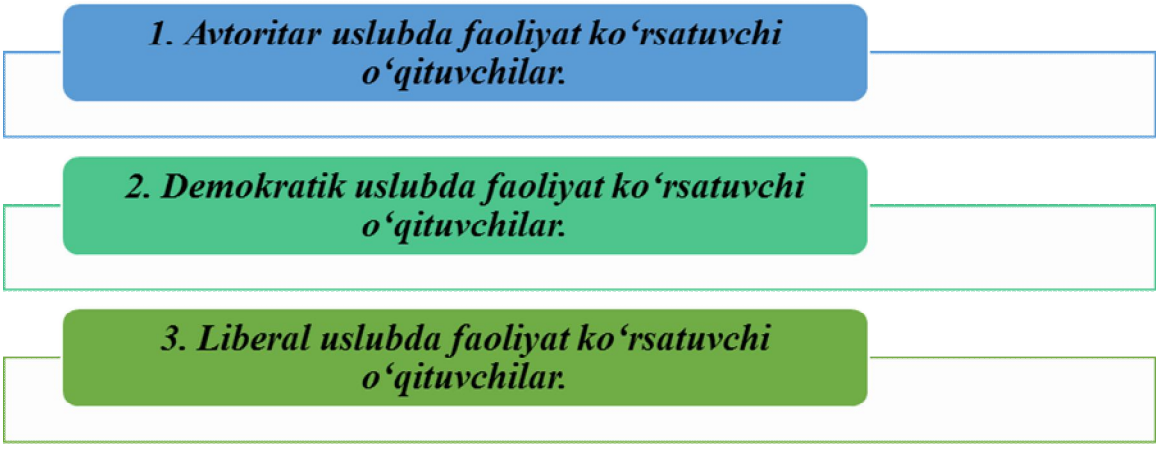

13-chizma. Sinf jamoasini boshqarishida qo‘llanadigan muloqot uslublari.

Avtoritar uslubda faoliyat olib boradigan o‘qituvchi ish faoliyati va xarakterida quyidagi xususiyatlar mujassamlashgan bo‘ladi:

- o‘zi yakka holda guruh faoliyatining yo‘nalishlarini belgilaydi;
- o‘zi o‘quvchilarga ko‘rsatmalar va buyruqlar beradi;
- ta’lim-tarbiyaviy jarayonga javobgarlikni o‘z zimmasiga oladi;
- o‘quvchilarning unga so‘zsiz bo‘ysunishini da’vo qiladi;

- qattiq intizom asosida ish olib boradi;
- topshiriqlarning to‘liq bajarilishini talab qiladi;
- gap qaytargan, fikr bildirgan o‘quvchini yoqtirmaydi;
- aytgan tashakkuri ham buyruqdek chiqadi, so‘zlari qattiq va qo‘pol;
- o‘quvchilarga biror muammoni to‘liq tushuntirmasdan talab qiladi.

Demokratik uslub asosida faoliyat olib boradigan o‘qituvchining bosh shiori o‘quvchilarda mustaqil va erkin fikr yuritish ko‘nikmalarini va ongli intizomni hosil qilishdan iborat. O‘qituvchining muloqoti barcha demokratik talablar asosida quriladi. Zero, «Demokratik jamiyatda bolalar, umuman har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi»[1]. Ushbu uslubni mukammal egallagan o‘qituvchi o‘z pedagogik faoliyati va xarakterida quyidagi xususiyatlarni mujassamlashtiradi:

- pedagogik faoliyatda sinf jamoasining fikr mulohazalariga tayanib ta’lim-tarbiyaviy ishlarni tashkil etadi;
- sinf jamoasining tashabbusini ma’qullaydi, rivojlantiradi, o‘quvchilarning erkin fikr bildirishlariga imkoniyat yaratadi;
- muloqot jarayonida o‘quvchilar fikr-mulohazalarini inobatga olib, pedagogik faoliyatida qo‘llaydi;
- muloqotga kirishishning asosiy shakllari: iltimos, maslahat berish, samimiy muomala.

Liberal uslub asosida faoliyat olib boruvchi o‘qituvchi xususiyatlariga sho‘rolar zamonidan qolgan ta’lim-tarbiya tizimiga xos mafkuraviy qarashlar mujassamlashgan. O‘qituvchining pedagogik faoliyati va xarakterida quyidagi xususiyatlar mavjud:

- tashabbussiz, eski qolipda pedagogik faoliyat olib boradi;
- sinf jamoasining tarbiyaviy faoliyatiga aslo aralashmaydi;
- ta’lim-tarbiyaga oid muammolarga yuzaki qarab chiqadi;
- o‘z mustaqil fikriga ega emas, javobgarlikdan o‘zini olib qochadi;
- o‘quvchilarga berilgan topshiriqlarning natijalari bilan kiziqmaydi;
- o‘quvchilar kelajagiga, taqdiriga e’tiborsiz, beg‘am qaraydi;
- o‘z pedagogik faoliyatiga sovuqqonlik bilan munosabatda bo‘ladi.

Biroq, yillar o‘tib, zamonlar o‘zgargan sari, XXI asrda jamiyatning ijtimoiy talablaridan kelib chiqib, o‘qituvchining xulq–atvori, pedagogik va psixologik bilimlar saviyasi, o‘z kasbiy faoliyatiga nisbatan munosabati, pedagogik va axborot informatsion texnologiyalarini puxta o‘zlashtirish saviyasi ham o‘zgarmoqda. Shu sababli, o‘qituvchilar o‘z bilim va tafakkurlari nuqtai nazaridan kelib chiqib, sinf jamoasini boshqarishning turli shakl va metodlarini amalda qo‘llamoqdalar. Sinf jamoasining har qanday boshqaruv uslubi o‘qituvchi muloqoti asosida tashkil etiladi. Muloqotdan kutilayotgan natija, tarbiya asosida o‘quvchining ongini va tafakkurini boyitish va o‘zgartirishdir.

[1] Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. – Toshkent, O‘zbekiston, 2000. – 97-bet.

2.2. Pedagogik nazokat va odob – axloq

O‘qituvchining o‘quvchilar muhitiga uzviy ravishda qo‘shilib keta olishi nihoyatda qiyin jarayon. Lekin uning pedagogik faoliyati bevosita o‘quvchilar orasida olib boriladi. O‘zaro munosabatlarni ishonch va do‘stlik tuyg‘ulari bilan mustahkamlab borish o‘qituvchidan jiddiy psixologik tayyorgarlikni talab qiladi. Buning uchun o‘qituvchi avvalo, turli xarakterdagi o‘quvchilardan iborat bo‘lgan, sinf jamoasida tez-tez o‘zgarib turadigan pedagogik vaziyatlarga darhol o‘z munosabatini bildirishi va unga odilona baho berishi kerak. U o‘quvchilar hatti-harakatini to‘g‘ri idrok etishi, vaziyatlarni oldindan ko‘ra bilishi, tarbiyaviy metodlarni o‘z o‘rnida qo‘llashi, o‘quvchilar bilan muomalada bosiqlik, sabr, milliy an’ana va turmush tarzimizdan kelib chiqqan muruvvat va himmat, odamiylik va mehr-oqibat tuyg‘ularini ko‘rsata olishi shart. Bu vazifalar o‘qituvchining zimmasiga yuklanadigan va u rioya qilishi lozim bo‘lgan ***pedagogik nazokat*** deb atalmish faoliyatning zarur shartidir.

Pedagogik nazokat *– o‘qituvchi axloqiy-ma’naviy qiyofasini namoyon etuvchi me’yor tuyg‘usi yoki xulq va odob qoidalariga rioya qilishi demakdir. Pedagogik nazokat o‘qituvchining o‘quvchilar bilan o‘zaro munosabatini tashkil qilish vositasi. Psixologik til bilan aytilganda, nazokat insonning bir qolipdagi barqaror tasavvurlarida mujassamlashgan shaxsiy insoniy hislatlarining yig‘indisidir.*

Pedagogik nazokat me’yorlari o‘qituvchidan avvalo yuksak insoniy fazilatlarga ega bo‘lishni talab qiladi. Zero, ta’lim-tarbiya tizimini isloh qilishning asosiy maqsadlaridan biri komil inson tarbiyasi bo‘lib, u davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi deb e’lon qilingan. Ongi yuksak, mustaqil fikrlay oladigan, xulq-atvori bilan o‘zgalarga ibrat bo‘ladigan bilimli, ma’rifatli yoshlarni tarbiyalab voyaga yetkazish o‘qituvchi zimmasida. Shunday ekan, hozirgi demokratik jamiyat o‘qituvchisining o‘zi avvalo barkamol inson bo‘lishi, mukammal bilimlar sohibi, o‘z kasbining yetuk egasi bo‘lishi zarur. O‘qituvchi xulq-atvorida pedagogik nazokat ma’lum bir muddatda shakllanib tugaydigan jarayon emas, uning omillari ham jamiyat taraqqiyoti natijasida uzluksiz sayqallanib boradi.

O‘qituvchi pedagogik nazokatga ta’lim va tarbiya jarayonidagi har bir vaziyatga adolatli baho berishi, o‘quvchilarning hatti-harakatini to‘g‘ri idrok etishi, sabot va matonat, o‘zini tuta bilish, sabr-toqat, sezgirlik, vijdon, oriyat kabi xususiyatlarni o‘zida mujassamlashtirishi bilan erishadi. Pedagogik faoliyatda o‘z kasbini sevgan o‘qituvchigina butun kuch g‘ayratini, qalb nuri va dil haroratini shu ishga bag‘ishlaydi va o‘z faoliyatida yaxshi natijalarga erishadi. Bolalarni sevish, ularga mehr-muhabbatli bo‘lish o‘qituvchi axloqiy qiyofasini namoyon etuvchi muhim fazilatlardir.

O‘qituvchi deyarli har kuni o‘quvchilar bilan uchrashadi, savol-javob qiladi, ularning yaxshi xulq va ezgu ishlarini ma’qullaydi, bilimlarini baholaydi, nojo‘ya

hatti-harakatlari uchun tanbeh berib, lozim bo‘lganda tarbiyaviy metodlarni qo‘llaydi.

Pedagogik nazokat doimiy izlanishni, ijodkorlikni talab qiladi. Doimiy ijodiy izlanishda bo‘lgan o‘qituvchi tadqiqotchilik ko‘nikma va malakalariga ega bo‘ladi, ilm-fan muammolari, tarbiya etikasi va psixologiyasi yuzasidan erkin fikr yurita oladi. O‘qituvchi o‘quvchilarning kattalar bilan muloqotga kirishish tizimiga ma’lum darajada kirib borib, ularning ichki qoidalarini o‘rganishga harakat qilishi kerak. Bu narsa o‘quvchilar bilan suhbatlashish orqali, fe’l-atvorini o‘rganish, tengdoshlari va kattalar bilan munosabatlarini kuzatish, o‘quvchilar hayotidagi turli voqealar va muammolarni birgalikda tahlil qilish, ular muhitida ro‘y berayotgan hodisalarga nisbatan fikr-mulohazalarini bilish asosida amalga oshiriladi.

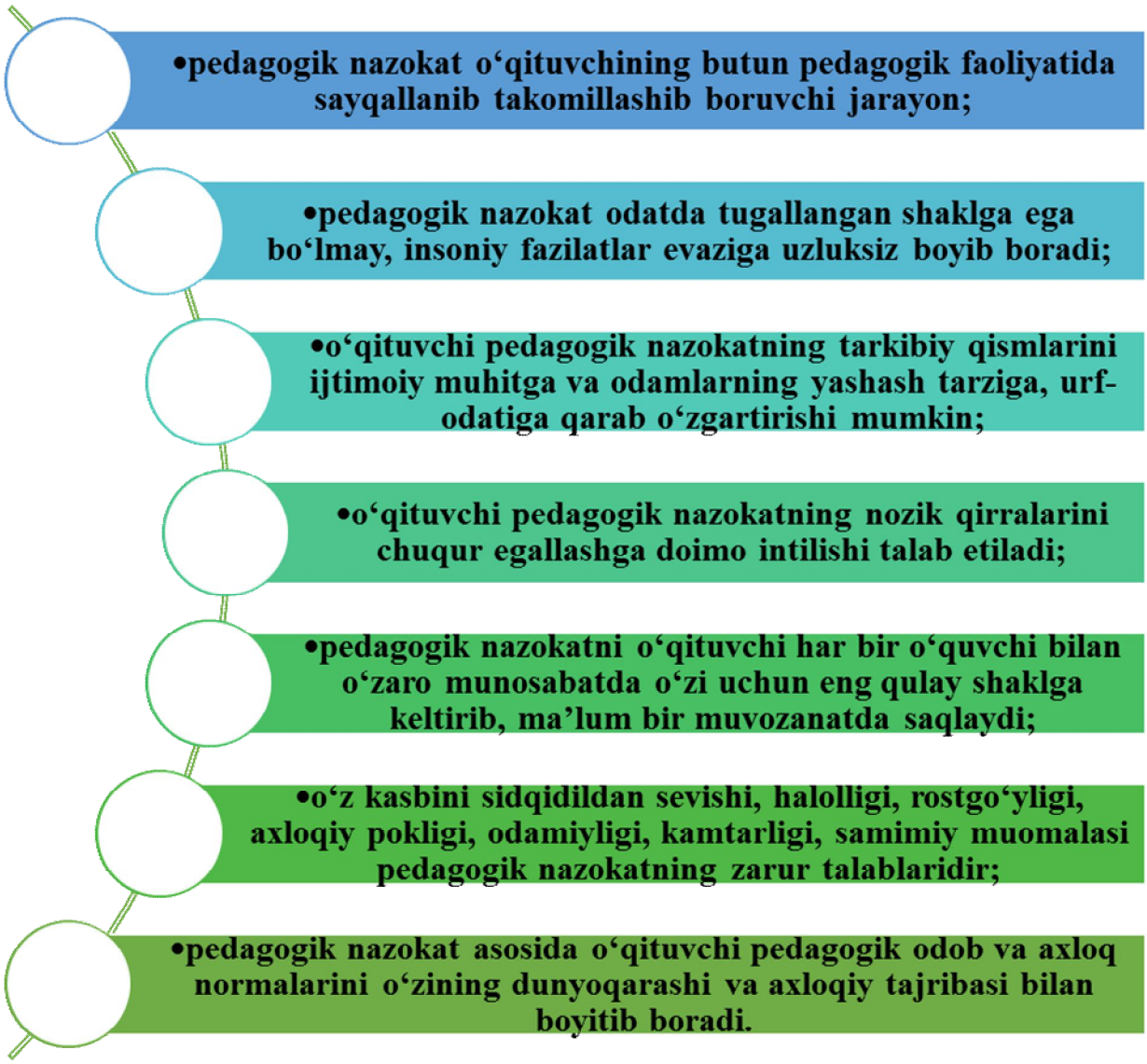

14-chizma. Pedagogik nazokatning uzluksizligini ta’minlovchi omillar.

Bunda u o‘quvchilar jamoasida ro‘y berib turadigan, tashqi tomondan kuzatganda aslo bilib bo‘lmaydigan yashirin hodisalar va voqealarni o‘rganish

imkoniyatiga ega bo‘ladi. Natijada o‘qituvchi ta’lim-tarbiyaviy jarayonda o‘z oldida turgan vazifalarni hal etishda o‘quvchilarning o‘zlarini ham jalb qila oladi.

Ijobiy natijalarga erishish uchun, o‘qituvchi o‘quvchilarning **ishonchini** qozona olishi shart. Yosh o‘quvchi “do‘st”lar ishonchini qozonish yoki ishonchiga kirishi uchun o‘qituvchi pedagogik nazokat imkoniyatlarini o‘z o‘rnida qo‘llay olishi lozim. O‘zaro ishonch munosabatlari o‘rnatilgach, o‘quvchilar og‘ir damlarda o‘qituvchidan yordam so‘rab murojaat qiladilar, o‘z mulohazalarini u bilan baham ko‘radilar. O‘zaro ishonch norasmiy munosabatlarda ham o‘qituvchiga o‘quvchilarning ba’zan anglab bo‘lmaydigan ichki dunyosini ko‘rish imkoniyatini beradi. ***O‘quvchilar bilan munosabatlarda pedagogik nazokatni qo‘llash natijasida:***

- o‘qituvchi o‘quvchilarning xarakterini, ichki dunyosini yaxshi bilib oladi, o‘quvchilar bilan munosabatda do‘stona muloqot qilish imkoniyatlari paydo bo‘ladi;
- o‘qituvchi o‘quvchilar bilan chin ko‘ngildan bir-biriga yaqin bo‘ladi, ba’zan eshitmasligi kerak bo‘lgan o‘quvchilarning o‘zaro sirli gaplarini eshitmasdan o‘tib ketishi mumkin, negaki o‘zgalar gapini tinglash odobsizlikdir;
- o‘qituvchi ba’zan o‘quvchilar jamoasining kundalik ishlariga aralashmasligi, jamoada ro‘y beradigan ba’zi ko‘ngilsiz hodisalarni ijobiy hal etishni jamoa faollari zimmasiga havola etishi mumkin.

Bularning hammasi o‘qituvchining o‘quvchilar bilan bo‘ladigan ixtiloflariga, kelishmovchilik va ziddiyatlariga barham beradi.

Mamlakatimizda har qanday kasb egasi avvalo odob va axloq namunalariga ega bo‘lishi tabiiy, lekin pedagogik nazokat va odoblilik mutlaqo o‘zgacha harakatni va muomalani talab qiladigan o‘qituvchilar uchun chinakam mahoratdir. Chunki bu hislatlar faqatgina pedagogik qobiliyat va iste’dodga ega bo‘lgan o‘qituvchida yillar davomida shakllanadi.

Pedagogik nazokatning mohiyati va xususiyatlari

O‘qituvchining pedagogik nazokati mohiyatida avvalo etnopedagogik tuyg‘ular, milliy qadriyatlar, urf-odat va an’analar, o‘zbekona tavoze va muomala madaniyati, o‘quvchilar jamoasiga singib keta oladigan har qanday ijtimoiy muhitga moslashuvchi individual qobiliyatlar, kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalar mujassamlashgan bo‘ladi.

Hozirgi kunda informatsion jarayonning jadal rivojlanishi o‘quvchi ruhiyatiga keskin ta’sir qiladi. Ularning psixologik xususiyatlarini, ruhiy holatini bir maromda ushlab turish uchun o‘qituvchidan kuchli iroda, muomala madaniyati va bosiqlik, pedagogik mahoratning keng imkoniyatlaridan foydalanish talab qilinadi. Yosh avlod tarbiyasida o‘qituvchi eng qiyin vaziyatlarda ham pedagogik nazokatning quyidagi holatlariga rioya qilishi va ushbu faoliyatga o‘zini moslashtirishi lozim:

- emotsional his tuyg‘ular va kechinmalarda, stress va affekt holatlarida o‘zini boshqara olish qoidalariga rioya qilish;

- o‘zining xulq-atvor xususiyatlarini doimiy bir muvozanatda saqlagan holda qo‘llash;
- bachkana qiliqlar, ortiqcha hatti-harakatlar, pedagogik etikaga to‘g‘ri kelmaydigan bema’ni so‘zlardan o‘zini qat’iy tiyish;
- o‘qituvchiga xos notiqlik san’ati sirlarini puxta egallash, o‘quvchi shaxsiga og‘ir ta’sir etadigan, uning ruhiyatini jarohatlaydigan iboralarni ishlatmaslik, muomalada, jazo metodlaridan foydalanishda qo‘pol va dag‘al so‘zlar qo‘llamaslik;
- dars jarayonida hissiy, aqliy bilim berishda belgilangan muayyan psixologik va fiziologik me’yorlarga asoslanish, manmanlikka yo‘l qo‘ymaslik, o‘z holatidan boshqa holatga o‘tishdan saqlanish;
- o‘qituvchilar jamoasi va o‘quvchilar bilan, ota-onalar hamda notanish kishilar bilan munosabatda kommunikativ qobiliyatning rasmiy va qat’iy muomala hamda ishbilarmonlik uslublariga asoslanish.

Pedagogik nazokatni egallash malakalari. Pedagogik nazokat pedagogik mahorat bilan birga yillar davomida ustozlar tajribasini o‘rgangan holda va o‘z hayotiy hamda kasbiy faoliyati tajribalaridan kelib chiqib shakllantirilib boriladi. O‘qituvchining ma’naviy yetuklik darajasi, nazokat sirlarini o‘rganishda o‘quvchilar bilan muloqot qilish ko‘nikma va malakalarini egallashi, maxsus psixologik bilimlarga ega bo‘lishida, o‘z ustida tinimsiz mehnat qilishi natijasida erishiladi. Avvalo bu bilimlar o‘quvchilar yosh xususiyati psixologiyasini va bolalarning individual xarakterini bilish bilan bog‘liq.

Axloq asoslarini bilish, hatti-harakatlarda axloqiy ma’noni kasb ettirish ham katta ahamiyatga ega. Shu bilan birga o‘quvchi ruhiyatiga ijobiy-tarbiyaviy ta’sir etish yo‘llarini bilish o‘qituvchilarning kundalik faoliyatiga aylanishi lozim:

- o‘quvchilarni chin ko‘ngildan sevish, o‘z muhabbatini o‘zaro munosabatda ko‘rsata olish;
- o‘quvchilar xulqi va ruhiyatidagi yashirin ichki tuyg‘ularni anglashga harakat qilish, ko‘rish va kuzatish;
- sinf jamoasidagi har qanday sharoit va muhitga moslashish;
- sinf jamoasi bilan o‘zaro hamkorlikni ta’lim-tarbiyaviy maqsadga muvofiq yo‘lini tanlash;
- o‘quvchilar bilan norasmiy suhbatlarda o‘z ichki hissiyotini sezdirmaslik, aksincha ular ishonchini qozonish.

Pedagogik nazokatning asosiy xususiyati shundan iboratki, o‘qituvchiga muloqotni ijobiy hissiyotlar asosida qurishga, o‘quvchilar bilan psixologik kontaktga kirishish uslublarini saqlashga yordam beradi. Pedagogik nazokatning quyidagi xususiyatlari hozirgi kunda muvaffaqiyat poydevori hisoblanadi:

- o‘qituvchi pedagogik nazokat talablariga amal qilib, o‘zida muloqotning erkin demokratik asosini shakllantiradi;
- sinf jamoasida ongli intizomni vujudga keltiradi; o‘quvchilar bilan haqiqiy muloqot madaniyatiga erishadi;

- o‘qituvchi sinfda yakka (avtoritar) hukmronlikdan, erkin muloqotga o‘tib, demokratik prinsiplar asosida pedagogik faoliyatga kirishish shaklini qo‘llaydi;
- o‘quvchilarni ongli ravishda tartib-intizomga muloqot asosida o‘rgatadi.

Pedagogik nazokat asosida o‘qituvchi o‘quvchilar bilan muloqotda qarama-qarshilikka yo‘l qo‘ymasligi o‘zaro munosabatni to‘g‘ri tashkil etishga yordam beradi. Bizga ma’lumki, o‘qituvchining fikr-mulohazalarida nisbiylik va sub’ektivlik alomatlari ham mavjud. U hammaga birdek, to‘g‘ri munosabatda bo‘la olmasligi tabiiy holdir, lekin u mohiyatan barcha o‘quvchilarga holis niyatli, yaxshilik qilishga intiluvchi, adolatli kishi ekanligiga ishonch uyg‘otishi kerak. Bu holat pedagogik nazokatning muhim xususiyatlaridan biridir.

O‘qituvchi nazokatida dilkashlik va pedagogik takt

Pedagogikada axloq va odobning muhim xususiyatlaridan biri bo‘lmish dilkashlik insonning atrofdagi odamlar bilan barqaror, yaqin munosabatda bo‘lishga intilishi deb ta’riflanadi. Bu intilish o‘qituvchining o‘quvchilar va atrofidagi kishilar bilan tez aloqa o‘rnata olishi va belgilangan maqsadga erishishini ta’minlaydi. Albatta bu jarayon birdaniga sodir bo‘lmaydi, ayniqsa yosh o‘qituvchilardan psixologik bilim, kishilar bilan muloqotda xushmuomalalik, ehtiyotkorlik talab qilinadi. Psixologlar o‘qituvchilarning dilkashlik xususiyati ikki toifadagi odamlar xarakterida mujassamlashgan deb ta’kidlaydilar:

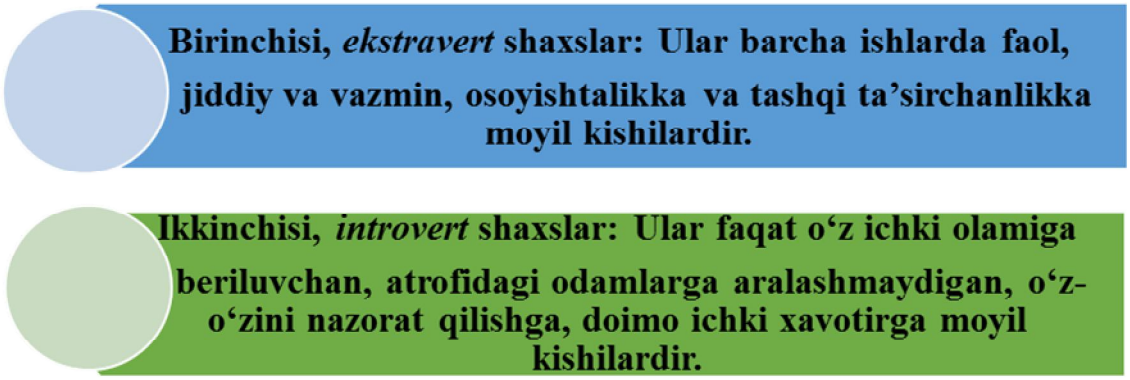

15-chizma. Shaxs toifalari.

Pedagog olimlar o‘qituvchining dilkashligi ekstravert yoki introvert xususiyatlarga ega bo‘lgan shaxslar xarakterining birlashuvida paydo bo‘lishini ta’kidlaydilar. Biroq, *ko‘pincha pedagogikada ekstravert tipdagi shaxslar dilkash insonlar sifatida e’tirof etilganlar.* O‘qituvchida ushbu hislatlarning mavjudligi, uning pedagogik nazokat qoidalariga rioya qilib dilkashlik xususiyatlarini rivojlantirishi pedagogik mahorat sirlarini takomillashtirish zamini va shartidir.

Dilkashlik munosabatini doimiy ravishda o‘z kasbiy faoliyatida mujassamlashtirgan o‘qituvchi quyidagilarni unutmasligi kerak:

- sinf jamoasiga nisbatan bir qolipdagi fikrlarning muayyan tizimiga ega bo‘lishi;
- o‘quvchilar bilan doimo erkin muloqot qila olishi, har bir o‘quvchiga individual shaxs sifatida yondashishi;

- birorta ham o‘quvchisining yomon bo‘lishiga, ularning hurmat e’tiborini qozonmasligi mumkin emasligiga ishonch hosil qilishi;
- biror o‘quvchiga nisbatan ishonchsizlik, salbiy munosabat sinf jamoasi bilan o‘zaro yaxshi munosabatni yo‘lga qo‘yilishiga xalaqit qilishini bilishi;
- o‘quvchilar bilan muloqotda haddan tashqari masofani (subardinatsiya) saqlash mumkin emasligi;
- sinf jamoasida sodir bo‘ladigan kulgili vaziyatlarda o‘qituvchining o‘ta jiddiy va qat’iy bo‘lishi jamoadagi qaltis ahvolni murakkablashtirib yuborishini unutmasligi;
- har bir o‘quvchiga beriladigan xolisona va adolatli baho (ijobiy yoki salbiy) o‘qituvchi va o‘quvchi orasidagi munosabatni mustahkamlaydigan ko‘prik ekanligini unutmaslik.

O‘qituvchining kasbiy pedagogik faoliyatida dilkashlik fazilati o‘quvchilar jamoasi bilan qizg‘in, muvaffaqiyatli muloqotga kirishib ketishida namoyon bo‘ladi. Avvalo, o‘qituvchi o‘zining kasbiy-pedagogik dilkashlik fazilati haqida va uning nima ekanligini va tarkibiy qismlari nimalardan iboratligi to‘g‘risida aniq ma’lumotga ega bo‘lishi lozim. Shu bilan birga o‘qituvchi o‘zining kasbiga xos bo‘lgan shaxsiy fazilatlari nuqtai nazaridan e’tibor berib, dilkashlikning qanday jihatlarini o‘zida shakllantirish lozimligini aniqlashi va o‘z-o‘zida kommunikativ hislatlarni tarbiyalashning shaxsiy rejasini tuzishi kerak.

Pedagogik kommunikatsiyaning o‘qituvchi kasbiy faoliyatidagi ahamiyati shundan iboratki, unda o‘qituvchining yuksak kommunikativ madaniyati qay darajada ekanligi namoyon bo‘ladi. O‘qituvchining kommunikativ madaniyati o‘z navbatida turli pedagogik vaziyatlarda paydo bo‘ladigan oddiy insoniy dilkashlik xususiyatiga tayanadi. Har birimizda, o‘z shaxsiy muloqotimizning va o‘zgalarning biz bilan olib boradigan shirin xushmuomalali muloqotidan ko‘plab ajoyib taassurotlar xotiramizda saqlanadi. O‘zaro muomalada dilkashlik fazilatlarini namoyish etadigan ko‘plab pedagog ustozlarni bilamiz. Ular har qanday vaziyatlarda kishilar bilan bemalol muloqotga kirishib keta oladilar. Biroq, muloqotda butun suhbat jarayonini faqat o‘ziga qaratib, kommunikatsiyaning qoq markazida faoliyat ko‘rsatishni istovchi o‘qituvchilar ham bor. Hayotda yana shunday o‘qituvchilar uchraydiki, ular muloqotda kamgap, suhbatda istar-istamas ishtirok etishadi, mutlaqo faol kommunikativ rolni bajarishmaydi. Faqat kommunikativ xulqi bilan suhbatdoshini qo‘llab turadi. Ba’zan hech kim bilan umuman muloqotga kirisha olmaydigan tund toifali o‘qituvchilar ham uchraydi. Ammo, pedagogik faoliyatda muloqotdagi xushmuomalalilik nafaqat insoniy fazilat sifatida, balki o‘qituvchilik kasbini tanlagan har bir kishining ***kasbidagi yuksak shaxsiy fazilati*** sifatida namoyon bo‘ladi. Xushmuomalalilik, Sharq mutafakkirlari ijodida yuksak odob namunasi sifatida tasvirlangan. Dilkashlik, o‘qituvchi uchun ajoyib bezak hisoblanadi va muosharat odobi sifatida talqin qilinib, o‘quvchilar ongiga singdirilgan.

O‘qituvchining xushmuomalaligi va dilkashligi o‘zida butun bir global insonparvarlik jarayonini qamrab oluvchi, ko‘plab tarkibiy qismlardan iborat bo‘lgan ajoyib fazilatlaridan biridir. O‘z pedagogik kasbidan voz kechgan sobiq o‘qituvchilar bilan suhbat jarayonida shu narsa ma’lum bo‘ldiki, ularning ko‘pchiligi qo‘pol, muloqotda nazokatsiz kishilar. Odamlar bilan muloqotga kirishish, ular uchun qiziqarli emas. Shu sababli o‘qituvchi sifatida kasbiy hislatlari ham shakllanmagan. Muloqot jarayoni – doimiy, uzoq vaqt davomida shakllanuvchi, keng qamrovli jarayon. Zero, shuning uchun pedagogik faoliyat – muomalada qo‘pol, nazokatsiz o‘qituvchilarni charchatadi, ish jarayoni uning g‘ashiga va asabiga tegadi, ta’lim muassasasidagi faoliyatiga putur yetkazadi.

Xushmuomalalilik va dilkashlik shaxsning insoniy fazilati sifatida o‘qituvchilarning ham kasbiy faoliyatidagi yuksak fazilatlaridan biriga aylanib, o‘qituvchining pedagogik muloqoti unumdorligini ta’minlaydi. Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbga yo‘naltirishda, xushmuomalalilik va dilkashlikni shakllantirish uchun maxsus tayyorgarlikdan o‘tishni taqozo etadi. O‘qituvchining dilkashligi – uchta tarkibiy qismni birlashtiruvchi jarayondir:

- muloqotda zaruriyatning mavjudligi;
- muloqotdan keyin, muloqot paytida, muloqotgacha yaxshi kayfiyat;
- kommunikativ ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lish.

Ushbu ta’rifda muloqotning o‘qituvchi kasbiy faoliyatidagi ijodiy jihatlari ko‘rsatilgan. Biroq, muloqot uchun zaruriyat hamisha mavjudligi – umuminsoniy xususiyat bo‘lib, u barcha kasb egalariga taalluqlidir.

Rus olimi ***A.V.Mudrik*** o‘z ilmiy tadqiqotlarida o‘qituvchining xushmuomalalilik bilan muloqotga kirishishi va unga ko‘nikma hosil qilishga nisbatan qobiliyatini aniqlaydigan quyidagi mezonlarni ajratib ko‘rsatadi:

- inson tafakkurining o‘ziga xos xususiyatlarga muvofiqligi;
- notiqlik san’atini mukammal egallaganlik yoki nutqda erkinlik;
- xushmuomalalilik va shirinsuxanlik;
- empatiya va o‘z-o‘zidan paydo bo‘ladigan o‘tkir zehnga ega bo‘lish;
- ma’lum bir maqsadga qaratilgan aniq ijtimoiy munosabat (masalan, muloqot jarayonining natijalariga emas, balki o‘ziga nisbatan qiziquvchanlik);
- kommunikativ mahoratda – vaqtni, suhbatdosh ichki dunyosini, munosabatni, vaziyatni aniq mo‘ljalga olish.

Ushbu nuqtai nazardan ta’kidlash joizki, o‘qituvchining kasbiy faoliyatida mavjud bo‘lgan pedagogik dilkashlik ham o‘ziga xos mazmunga ega va uning quyidagi tarkibiy qismlarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

- ta’lim va tarbiyaning turli sharoitlarida o‘quvchilar bilan doimiy muloqotda bo‘lish uchun barqaror zaruriyatning mavjudligi;
- o‘qituvchining shaxsiy va kasbiy jihatdan dilkashlik va xushmuomalalik fazilatlarini namoyon qilishda uzviylikning doimiyligi;

- dilkashlik va xushmuomalalikning barcha bosqichlarida ruhiy xotirjamlikni his etish;
- muloqotning samaradorligi va pedagogik faoliyatning turli tarkibiy qismlariga ijobiy ta’sir etishi;
- pedagogik kommunikatsiya jarayonini amalga oshirishda qobiliyatning mavjudligi;
- o‘qituvchining pedagogik kommunikativ ko‘nikma va malakalarni doimiy egallab borishi.

Hozirgi kunda ta’lim-tarbiyaning insonparvar, demokratik xarakterda ekanligi, o‘quvchilarni erkin, mustaqil fikr yuritishga va ongli intizomga o‘rgatish, intellektual va ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, o‘qituvchidan chuqur bilimga, kasbiy malaka va ko‘nikmalarga, yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo‘lishni talab qiladi. Shu jihatdan o‘qituvchining o‘quvchilar bilan munosabatida “Pedagogik takt” muhim pedagogik qobiliyat sifatida e’tirof etiladi.

Takt so‘zi azaldan pedagogikada tarbiyaviy ta’sir etish ma’nosini bildiradi va o‘quvchilar bilan o‘zaro munosabatni boshqarishga yordam beruvchi axloqiy kategoriya sifatida ta’riflanadi. O‘quvchilar bilan muloqot jarayonida ro‘y beradigan eng og‘ir vaziyatlarda ham pedagogik takt o‘qituvchidan mutlaqo bosiqlikni, suhbatdoshiga nisbatan hurmat va ehtiromni talab qiladi.

Pedagogik takt – o‘qituvchi kasbiy mahoratining asosi bo‘lib, o‘quvchilarga barcha demokratik talablar asosida pedagogik ta’sir o‘tkazish, muloqotni insonparvarlik tuyg‘ulari asosida o‘rnatish o‘lchovi, o‘quvchilarda mustaqil fikr yuritishni hamda ongli intizomni tarkib toptirish ko‘nikmalarini hosil qilish shaklidir. Pedagogikada o‘qituvchining o‘quvchilar bilan munosabati ularning yosh xususiyatlariga qarab belgilanishi va bu qonuniyatga amal qilinishi qat’iy talab qilinadi. *Shunday ekan, o‘qituvchi ta’lim–tarbiya jarayonida hali to‘liq shakllanmagan, ta’sirlarga va ruhiy kechinmalarga tez beriluvchi, ota–onasining sevimli farzandi bo‘lgan murg‘ak qalb egalari bilan muloqot qilayotganligini aslo unutmasligi kerak.*

O‘quvchilar bilan muloqotda pedagogik taktga zid bo‘lgan qo‘pollik, adolatsizlik, qo‘rqitish, haqorat, mensimaslik, pedagogikaga zid bo‘lgan jazolash usullarini qo‘llash va boshqa ular shaxsiga salbiy ta’sir qiladigan turli jargon so‘zlar ishlatish o‘quvchilar qalbini umuman tuzalmaydigan darajada jarohatlab qo‘yishi, yoki o‘qituvchining obro‘siga putur yetkazishi mumkin. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi bunday qarama-qarshiliklar ko‘pincha dars va darsdan tashqari jarayonlarda sodir bo‘ladi. Bunda ayniqsa yosh o‘qituvchilarning pedagogik takt sirlarini bilmasligi, tajribasizligi pand beradi.

O‘qituvchining taktik mahorati birdaniga shakllanib qolmaydi, u yillar davomida pedagogik faoliyatda, ustozlar tajribasini o‘rganishda, dars jarayonida, sinfdan tashqari faoliyatda va tarbiyaviy soatlarda o‘quvchilar bilan muloqotda takomillashib boradi. Dars jarayonida pedagogik mahoratning asosi bo‘lmish pedagogik taktga ega bo‘lish o‘qituvchi uchun juda zarurdir.

2.3. Pedagogik takt va taktika

Pedagogik takt va taktika — bu ta’lim jarayonida muhim rol o‘ynaydigan tushunchalardir. Ta’lim jarayoni zamonaviy pedagogik metodlar va usullar yordamida amalga oshiriladi, unda o‘qituvchi va o‘quvchining o‘zaro aloqalari muhim o‘rin tutadi.

Pedagogik takt, avvalo, o‘qituvchining talabalarga nisbatan tutgan munosabatidir. U o‘qituvchining pedagogik vaziyatlarni boshqarishdagi mahoratini, o‘zaro hurmat va ishonch muhitini yaratish, shuningdek, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish qobiliyatini ifodalaydi. Pedagogik takt — bu o‘qituvchining kasbiy mahoratining asosiy komponentlaridan biri bo‘lib, ta’lim jarayonida o‘quvchilarga samarali pedagogik ta’sir ko‘rsatishga yordam beradi. Takt, asosan, o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi munosabatlarni boshqarish va muvofiqlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Bu tushuncha o‘qituvchining o‘z xatti-harakatlarini, uslublarini va pedagogik strategiyalarini qanday qilib eng maqbul tarzda qo‘llashini anglatadi.

Pedagogik taktika esa, pedagogik takti amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan usullar va strategiyalar to‘plamidir. U o‘qituvchining dars davomida qanday qilib talabalarning qiziqishini oshirish, ularning bilimlarini mustahkamlash va tarbiyaviy muhitni yaratish uchun qo‘llaniladi. Pedagogik taktika o‘qituvchining vazifalarini bajarishda, talabalarga ta’sir o‘tkazishda va ularning faoliyatini boshqarishda muhim rol o‘ynaydi.

O‘qituvchining takt va taktika qo‘llanishi o‘zaro bog‘liqdir. Takt — bu umumiy prinsiplar va yondashuvlar bo‘lib, u o‘qituvchining shaxsiy xususiyatlari, tajribasi va bilimlariga asoslanadi. Pedagogik taktika esa, bu prinsiplarni amaliyotga tatbiq etish uchun aniq usullarni o‘z ichiga oladi. O‘qituvchi, pedagogik takti orqali talabalarning ehtiyojlarini tushunib, ularga mos ravishda taktikalarni tanlaydi. Samarali o‘qitish jarayoni uchun o‘qituvchi nafaqat texnik ko‘nikmalarga ega bo‘lishi, balki pedagogik taktni ham bilishi zarur. Har qanday darsda o‘qituvchi o‘z taktikasini o‘zining taktiga mos keladigan tarzda rivojlantirish kerak.

Pedagogik taktning ahamiyati shundaki, u ta’lim jarayonini yanada samarali qiladi. O‘qituvchi pedagogik taktni to‘g‘ri qo‘llaganida, u nafaqat bilim berish jarayonini boshqaradi, balki talabalarning psixologik holatini ham inobatga oladi. Bu esa talabalar bilan ijobiy aloqalar o‘rnatishga yordam beradi va ularning motivatsiyasini oshiradi. O‘qituvchilar uchun pedagogik takt va taktika usullarini yaxshi egallash va o‘z ish uslubini moslashtirish, o‘quvchilarning o‘qishga nisbatan qiziqishini oshirishga yordam beradi.

Pedagogik takt va taktika mavzusi bo‘yicha bir qator pedagog olimlarning ishlarida muhim ma’lumotlar mavjud. Quyida ushbu mavzuga oid ba'zi asosiy

olimlar va ularning tadqiqotlari va tahlillarini keltiramiz. Masalan, ***Djon Lokk*** o‘qituvchi psixologiyasining asosiy jihatlarini ishlab chiqqan. U pedagogik mahorat, o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatini rivojlantirish, hamkorlik va muloqot olib borish taktikasi haqida muhim fikrlarni ilgari surgan. Lokk pedagogik faoliyatda psixologiyaning ahamiyatini ta’kidlab, o‘qituvchining qobiliyatlari, o‘zaro munosabatlar va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish zarurligini belgilagan. Uning fikricha, o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchilarning ruhiy holatini tushunish va ularga mos ravishda ta’sir ko‘rsatish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak. Shuningdek, Lokk pedagogik mahoratni o‘qituvchining kasbiy faoliyatini rivojlantirishda muhim omil sifatida ko‘radi. U pedagogik mahoratni quyidagi komponentlarga ajratadi:

- ***Kompetensiya:*** O‘qituvchining bilim va ko‘nikmalari.
- ***Ijodkorlik:*** O‘qituvchining yangi metodlarni ishlab chiqish qobiliyati.
- ***Muomala madaniyati:*** O‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi muloqotning sifatini oshirish.
- ***Pedagogik taktika:*** O‘qituvchining dars jarayonida qanday usullar va strategiyalarni qo‘llashi.

Lokkning fikricha, bu komponentlar birgalikda o‘qituvchining samaradorligini oshiradi va ta’lim jarayonini yanada samarali qiladi. Djon Lokk pedagogik muloqotga katta e’tibor berib, o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasidagi samarali muloqotning ahamiyatini ta’kidlaydi. U pedagogik muloqot orqali ta’sir etish, hamkorlik qilish va o‘zaro tushunishni rivojlantirish zarurligini belgilaydi. Bu jarayonda o‘qituvchi o‘z ruhiy holatini boshqarish va muloqotda tarbiyaviy jarayon tamoyillarini qo‘llash ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak. Djon Lokning pedagogik psixologiyaga qo‘shgan hissasi bugungi kunda ham ta’lim tizimida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, o‘qituvchilarning kasbiy malakalarini oshirishda asosiy manba sifatida xizmat qiladi.

V.A. Slastyonin pedagogik mahoratni shakllantirishning ilmiy nazariy asoslarini tadqiq qilgan. U o‘qituvchining muomala madaniyati, pedagogik texnika malakalarini shakllantirishga alohida e’tibor qaratgan. Slastyonin pedagogik mahoratni o‘qituvchining kasbiy faoliyatini samarali amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar, bilimlar va qobiliyatlar to‘plami sifatida ta’riflaydi. U pedagogik mahoratni quyidagi asosiy komponentlarga ajratadi:

- ***Pedagogik nazariya:*** O‘qituvchilar pedagogik nazariyalarni bilishi va ulardan amaliyotda foydalanishi zarur.
- ***Pedagogik texnika:*** O‘qituvchining dars jarayonida qo‘llaydigan uslublari va metodlari.
- ***Pedagogik muloqot:*** O‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi samarali muloqotning ahamiyati.
- ***Pedagogik qobiliyat:*** O‘qituvchining o‘z ishini yaxshi bajarish uchun zarur bo‘lgan shaxsiy fazilatlari.

Slastyonin o‘qituvchining muomala madaniyatini ta’kidlab, uning o‘quvchilar bilan muloqotda qanday axloqiy va estetik talablarni bajarishi kerakligini belgilaydi. U o‘qituvchining bolalar bilan munosabatda bo‘lishi, ularga mehribonlik ko‘rsatishi va ularni tarbiyalashda axloqiy qadriyatlarni namoyon etishi zarurligini ta’kidlaydi. Slastyonin pedagogik taktika masalasiga ham e’tibor qaratadi. U pedagogik taktikaning muhimligini ta’kidlab, o‘qituvchining o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, muomala madaniyatini saqlash va muloqotda psixologik taktlarni qo‘llash qobiliyatini rivojlantirish zarurligini belgilaydi. V.A. Slastyoninning ishlarida pedagogik mahoratning nazariy asoslari, o‘qituvchining muomala madaniyati va pedagogik texnika malakalarini shakllantirishga oid ko‘plab foydali fikrlar mavjud. Uning tadqiqotlari zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchilarning kasbiy malakalarini oshirishga yordam beradi va ta’lim jarayonini yanada samarali qilishga yo‘naltirilgan.

N.V. Kuzmina pedagogik qobiliyatlarning turli turlarini o‘rganib, ularning diagnostik va kommunikativ jihatlarini ta’kidlagan. U pedagogik faoliyatda kuzatuvchanlik va uning o‘quvchilar bilan muloqotdagi ahamiyatini belgilab bergan.

Kuzmina kuzatuvchanlikni pedagogik qobiliyatlar orasida alohida ajratadi. U o‘qituvchining o‘quvchilarni diqqat bilan kuzatishi, ularning ichki holatini tushunishi va dars jarayonida yuzaga keladigan muammolarni oldindan ko‘rishi zarurligini ta’kidlaydi. Bu qobiliyat, shuningdek, o‘qituvchining o‘z ishini muvaffaqiyatli amalga oshirishiga yordam beradigan asosiy omil hisoblanadi. Kuzmina pedagogik faoliyatda kommunikativ jihatlarni ham muhim deb biladi. U o‘qituvchining muloqotda qanday qilib samarali aloqa o‘rnatishi, o‘quvchilar bilan samimiy munosabatlar yaratishi va ularning fikrlarini tinglashi zarurligini belgilaydi. Bu jarayonda o‘qituvchining xushmuomalaligi va e’tiborliligi muhim ahamiyatga ega.

N.V. Kuzminaning tadqiqotlari pedagogik qobiliyatlarning rivojlanishi va o‘qituvchilarning kasbiy malakalarini oshirishda muhim manba hisoblanadi. Uning ishlarida kuzatuvchanlik, kommunikativ qobiliyatlar va pedagogik faoliyatdagi boshqa jihatlar ta’kidlangan bo‘lib, bu ta’lim jarayonining sifatini oshirishga yordam beradi.

I.P. Podlasiy pedagogik qobiliyatning tuzilishini o‘rganib, bu qobiliyatlarni tashkilotchilik, diagnostik va boshqa turlarga ajratgan. U pedagogik takt va etika masalalariga ham e’tibor qaratadi. Podlasiy o‘qituvchining dars jarayonida qanday usullar va strategiyalarni qo‘llashini, shuningdek, o‘quvchilar bilan muloqotda axloqiy qadriyatlarni namoyon etishini ta’kidlaydi.

• ***Pedagogik taktika:*** O‘qituvchining dars jarayonida o‘zaro munosabatlarni boshqarish, muammolarni hal qilish va o‘quvchilarning ehtiyojlariga javob berish uchun qo‘llaniladigan usullar to‘plami.

• ***Pedagogik etika:*** O‘qituvchining o‘z ishida axloqiy qadriyatlarni saqlashi, o‘quvchilarga nisbatan mehribonlik ko‘rsatishi va ularning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashi zarurligini belgilaydi.

I.P. Podlasiyning tadqiqotlari pedagogik qobiliyatlarning tuzilishi, ularning ahamiyati va pedagogik faoliyatda qanday qo‘llanilishi haqida keng qamrovli ma’lumotlar taqdim etadi. Uning ishlarida pedagogik taktika va etikaning ahamiyati ham ta’kidlangan bo‘lib, bu ta’lim jarayonining sifatini oshirishga yordam beradi. Podlasiyning nazariyalari zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchilarni tayyorlash va ularning kasbiy malakalarini oshirishda muhim manba hisoblanadi.

A.I. Shcherbakov pedagogik faoliyatni murakkab psixologik akt sifatida ko‘rib, o‘qituvchining talablariga javob berish uchun zarur bo‘lgan sifatlarni ta’kidlagan.

Ushbu olimlarning ishlarida pedagogik takt va taktikaning nazariy asoslari, amaliy qo‘llanilishi va o‘qituvchilar uchun ahamiyati haqida keng qamrovli ma’lumotlar mavjud. Bu tadqiqotlar pedagogika sohasida o‘qituvchilarni tayyorlash va ularning kasbiy malakalarini oshirishga yordam beradi.

Pedagogik takt va taktikaning tarkibiy qismlari o‘qituvchining ta’lim jarayonidagi faoliyatini samarali tashkil etish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar, bilimlar va qobiliyatlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu tarkibiy qismlar o‘qituvchining pedagogik mahoratini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

16-chizma. Pedagogik taktning tarkibiy qismlari

1. O‘qituvchi faoliyati: O‘qituvchining pedagogik faoliyatining maqsadi, mazmuni va uni tashkil etish usullari. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarning bilimlarini oshirishga qaratilgan.

2. O‘zaro munosabatlar: O‘qituvchi va o‘quchilar o‘rtasidagi pedagogik o‘zaro munosabatlar. O‘qituvchi o‘zining muloqot uslubi va pedagogik yondashuvi orqali o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishi kerak.

3. Pedagogik qobiliyatlar: O‘qituvchining pedagogik qobiliyatlari, jumladan, tashkiliy, diagnostik va kommunikativ qobiliyatlar. Bu qobiliyatlar o‘qituvchining dars jarayonini samarali tashkil etishiga yordam beradi.

4. Pedagogik etika: O‘qituvchining axloqiy qadriyatlari va professional madaniyati. O‘qituvchi o‘z ishida axloqiy me’yorlarga rioya qilishi va o‘quvchilarga nisbatan mehribonlik ko‘rsatishi zarur.

5. Pedagogik taktika: O‘qituvchining dars jarayonida qo‘llaydigan uslublari va strategiyalari. Bu taktika darsni qanday tashkil etish, qanday metodlarni qo‘llash va o‘quvchilarni qanday rag‘batlantirishni belgilaydi.

Quyidagilar esa pedagogik taktikaning asosiy tarkibiy qismlari hisoblanadi:

1. Darsni tashkil etish: Dars jarayonini samarali tashkil etish uchun zarur bo‘lgan rejalashtirish va tayyorgarlik bosqichlari.

2. O‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi muloqot: Muloqotning sifatini oshirish uchun o‘qituvchining nutqi, imo-ishora va harakatlari.

3. O‘zaro ta’sir: O‘qituvchi va o‘quchilar o‘rtasidagi ijobiy ta’sirni yaratish uchun zarur bo‘lgan strategiyalar.

17-chizma. **Pedagogik taktikaning tarkibiy qismlari**

4. Innovatsion yondashuvlar: Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali ta’lim jarayonini yanada samarali qilish.

5. Kuzatuvchanlik: O‘qituvchining o‘quvchilarni diqqat bilan kuzatishi va ularning ehtiyojlarini tushunishi.

Ushbu tarkibiy qismlar pedagogik takt va taktikaning muhim jihatlarini tashkil etadi va ta’lim jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi. Pedagogik taktika orqali o‘qituvchilar o‘z faoliyatlarini yaxshilab, ta’lim sifatini oshirishlari mumkin.

Pedagogik takt va taktika o‘quv jarayonida muhim jihatlarni tashkil etadi. Ular o‘qituvchining ta’lim berish uslublari va o‘quvchilar bilan muloqotda qanday strategiyalarni qo‘llashini belgilaydi. Quyida pedagogik takt va taktikaning o‘quv jarayonidagi namoyon bo‘lishi va shakillantirish usullari haqida ma’lumotlar keltirilgan.

2.4. Pedagogik texnika haqida tushuncha. Pedagogik texnikani shakillantirish uslublari.

Pedagogik texnika – o‘qituvchining nafaqat ta’lim–tarbiya jarayonida, balki butun kasbiy faoliyatida zarur bo‘lgan umumiy pedagogik bilim va malakalari majmuidir. Pedagogik texnikaning muhim jihatlari – bu avvalo o‘qituvchining mahoratini belgilovchi kasbiy ko‘nikmalari hisoblanadi, ya’ni uning savodli va ifodali so‘zlay olishi, o‘z fikr-mulohazasini va bilimini tushunarli tilda ta’sirchan bayon qilishi, his-tuyg‘usini jilovlay olishi, o‘zining shaxsiy xususiyatlariga xos mimik va pantomimik qobiliyatlarga ega bo‘lishi, aniq imo-ishora, ma’noli qarash, rag‘batlantiruvchi yoki istehzoli tabassum, so‘zning cheksiz qudrati orqali o‘quvchilar ongiga va tafakkuriga ta’sir o‘tkazishi, hozirjavoblik, psixologik bilimlarga ega bo‘lishi kabilardir.

O‘qituvchining pedagogik texnikasi qanday ko‘nikma va malakalardan iborat ekanligi, pedagogik texnika vositasida o‘qituvchi ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiyaviy faoliyatni zamonaviy talablar asosida qanday tashkil qilishi, o‘quvchilarga tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatishida qanday ahamiyatga ega ekanligi kabi muammolar hozirgi kungacha dunyo olimlarining diqqatini o‘ziga jalb etib kelmoqda.

Hozirgi kunda pedagogik texnika tushunchasi ikkita guruhga bo‘lib o‘rganiladi. Birinchi guruh komponentlari o‘qituvchining shaxsiy axloqiy fazilatlari va xulqi bilan bog‘liq bo‘lib, ta’lim–tarbiya jarayonida o‘z–o‘zini boshqarish malakalarida (refleksiya) namoyon bo‘ladi:

- ta’lim-tarbiya jarayonida o‘z xatti-harakatlarini boshqarishi, (mimika, pantomimika);
- ta’lim-tarbiya jarayonida o‘z hissiyotini va kayfiyatini jilovlay olishi va turli nojo‘ya ta’sirlarga berilmaslik;
- mukammal ijtimoiy perseptiv qobiliyatlarga (diqqat, kuzatuvchanlik, xayol) egaligi;
- nutq texnikasini (nafas olish, ovozni boshqarish, nutq tempi) bilishi va o‘z o‘rnida qo‘llay olishi.

Pedagogik texnikaning ikkinchi guruh komponentlari o‘qituvchining shaxs va jamoaga ta’sir ko‘rsatish malakalari bilan bog‘liq bo‘lib, bu guruh ta’lim-tarbiya jarayonining texnologik tomonini qamrab oladi:

- o‘qituvchining didaktik, tashkilotchilik, konstruktiv, kommunikativ qobiliyatlari;
- ma’lum bir reja asosida o‘z oldiga qo‘yilgan talablarning bajarilishini nazorat qilishi;
- ta’lim muassasasida va o‘quvchilar jamoasida ta’lim-tarbiya bilan bog‘liq bo‘lgan ijodiy faoliyatni tashkil eta olishi;
- o‘quvchilar bilan pedagogik muloqot jarayonini bir muvozanatda saqlab boshqara olishi.

O‘qituvchining tarbiyalanuvchi obyektlar oldida o‘z harakatlarini boshqarishida aktyorlik san’atiga xos bo‘lgan xususiyatlari, ya’ni mimik va pantomimik qobiliyatlari muhim rol o‘ynaydi. Aktyor bir obrazni ma’lum bir muddatda tayyorlab, bir yoki bir necha marotaba bir xil ko‘rinishda sahnada namoyish etsa, o‘qituvchi butun o‘quv yili davomida, har bir darsda yangi mavzuni o‘tilgan mavzular bilan bog‘lab, zamonaviy innovatsion usullar vositasida o‘quvchilar ongiga etkazish uchun chuqur tayyorgarlik ko‘radi, sinf jamoasidagi o‘ziga xos pedagogik va psixologik muhitni, har bir o‘quvchining shaxsiy xususiyatlarini e’tiborga olib pedagogik faoliyat ko‘rsatishga majbur. Bunday ulkan mas’uliyatni yuqori saviyada bajarish uchun o‘qituvchidan yuksak pedagogik texnik tayyorgarlikka ega bo‘lish talab etiladi.

Hozirgi zamon o‘qituvchisi pedagogik mahorat tizimida pedagogik texnikaning rolini beqiyos deb biladi. Chunki u o‘qituvchiga o‘z gavdasini tuta bilishi (mimika, pantomimika), his-tuyg‘ularini (emotsiyasini) boshqara olishi, ishtiyoq, qobiliyatlar, nutq texnikasini egallashi va ularni o‘quv faoliyatida, o‘qishdan tashqari ta’lim va tarbiyaviy faoliyatlar jarayonida qo‘llash yo‘llarini tushuntiradi.

Demak, pedagogik texnika o‘qituvchi kasbiy faoliyatida shunday kasbiy va shaxsiy malakalar yig‘indisiki, u o‘qituvchining pedagogik faoliyatiga ta’sir ko‘rsatishi, ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish va boshqarish ishlarida asosiy yo‘l ko‘rsatuvchi bo‘lib xizmat qiladi.

Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlari

O‘qituvchining tashqi ko‘rinishida, pedagogik texnikasi tizimidagi mimik, pantomimik holatlar muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchining hatti-harakatini bevosita namoyish etuvchi mimik va pantomimik ifodasi, o‘qituvchining imo-ishorasida, ma’noli qarashlarida, rag‘batlantiruvchi yoki istehzoli tabassumida namoyon bo‘ladi va ular o‘qituvchi-tarbiyachining pedagogik ta’sir ko‘rsatishida, mashg‘ulotlarni samarali va mazmunli o‘tishida puxta zamin tayyorlab beradi.

Pantomimika - bu gavda, qo‘l va oyoqlarning harakatidir. U asosiy firkni ajratib ko‘rsatishga imkon beradi. O‘qituvchi o‘z gavdasi, qo‘li, oyoq harakatlarining holati orqali har qanday pedagogik ma’lumotlarning obrazini “chiza” olsa, o‘quvchilar bundan zavqlanadilar, ular ichki his-tuyg‘ulari, tashqi hissiyotlari bilan qo‘shilib butun ongini o‘quv materiallari mazmunini

o‘zlashtirishga qaratadilar. Pantomimika gavdani rost tutib yura bilish, qo‘l va oyoq harakatlarining bir-biriga mosligi, fikrlarini aniq va to‘liq bayon qilib qo‘lini, boshini turli harakatlarda ifodalash o‘qituvchining o‘z bilimiga, kuchiga ishonchini bildiradi. Shuning uchun o‘qituvchining o‘quvchilar oldida o‘zini tuta bilish holatini tarbiyalashi lozim (oyoqlari 12-15 sm. kenglikda, bir oyoq sal oldinga surilgan holda turish). O‘qituvchining yurishi, qo‘l va oyoq orqali imo-ishoralari ortiqcha harakatlardan holi bo‘lishi kerak. Masalan: auditoriyada orqaga oldinga tez-tez yurish, qo‘llari bilan turli imo-ishoralar qilish, boshini har tomonga tashlash va hokazo. Bunday holatlar dars davomida o‘quvchilarning e’tiborini bo‘lib, g‘ashini keltiradi va o‘rganilayotgan fanga, o‘qituvchiga nisbatan hurmatsizlik kayfiyatini uyg‘otadi.

O‘qituvchining pantomimik harakatlari tizimida o‘z hissiy holatini boshqara olishi muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi o‘quvchilar bilan muloqot jarayonida qizg‘in kuzatuv ostida bo‘ladi. Uning kayfiyatidagi o‘zgarishlar pantomimik harakatlarida namoyon bo‘ladi. Shu tufayli o‘quvchilarga ta’lim-tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish jarayonida (darsda, darsdan tashqari mashg‘ulotlar paytida, tarbiyaviy ishlar jarayonida) o‘z hissiyotini boshqara olishi, jiddiy bo‘lishi, umidbaxshlik, xayrixohlik kayfiyatida bo‘la olish qobiliyatlariga ega bo‘lishi zarur. Pantomimik harakatlar tizimi o‘qituvchiga birdaniga paydo bo‘ladigan ko‘nikma emas. Buning uchun o‘qituvchi o‘z ustida tinimsiz ishlashi, ilk pedagogik faoliyati davrida kamchiliklarini tezda topib bartaraf eta olishi darkor. Chunki, yillar davomida o‘qituvchi o‘zining har bir harakatiga moslashib uni odat qilib olishi mumkin. Mukammal pantomimik malakalarga ega bo‘lgan o‘qituvchi o‘z-o‘zini nazorat qila oladi, ko‘p yillik faoliyati davomida sog‘lom asab tizimini o‘zida tarbiyalab asabiylashishdan, hissiy va aqliy zo‘riqishlardan o‘zini saqlay oladi.

Gavda tutish estetikasi oldinga-orqaga tebranish, og‘irlikni bir oyoqdan ikkinchi oyoqqa o‘tkazib turish, stul suyanchig‘iga tayanib turish, boshni qashlash, burunni artish, quloq kavlash kabi zararli odatlarga yo‘l qo‘ymaydi. O‘qituvchi gavdasining harakati chegarali va bosiq bo‘lishi, ortiqcha silkinish va keskin harakatlardan holi bo‘lishi shart.

Mimika - yuz muskullari orqali o‘z sezgisi, fikri, kayfiyatini ifodalashdir. O‘qituvchining yuz ifodasi va qarashi ba’zan o‘quvchilarga so‘zdan ham qattiqroq ta’sir ko‘rsatadi. Mimika axborotning xususiy ahamiyatini oshiradi, uni puxtaroq o‘zlashtirilishini ta’minlaydi. O‘quvchilar o‘qituvchi kayfiyati va munosabatini uning yuzidan uqib oladilar. Shuning uchun ham o‘qituvchining yuzi uning sezgirligini ifodalashi bilan birga ularni yashirib turishi ham lozim. Oila tashvishlari, tashqaridagi kelishmovchiliklarni o‘qituvchi o‘zining yuz ifodasida bildirmasligi kerak. Yuz ifodasi va harakatlar faqat dars maqsadiga, o‘quv-tarbiyaviy ishni yaxshilashga yo‘naltirilishi lozim. Yuz ifodasida ko‘zlar muhim o‘rin tutadi. Jozibasiz ko‘zlar ma’nosiz qalbni aks ettiradi. O‘qituvchi yuz muskullari va ko‘zlarini tez-tez harakatlantirish bilan birga ularni birday qotib qolishidan ehtiyot bo‘lishi lozim. O‘qituvchi nigohi o‘quvchilarga qaratilgan bo‘lishi, bevosita ko‘rish kontaktini vujudga keltirishi zarur, barcha o‘quvchilarni diqqat markazida ushlab turishga intilishi lozim.

Mimik harakatlar, ifodalar ma’lumotlarning hissiy ahamiyatini kuchaytirib, ularni chuqur o‘zlashtirish imkoniyatini beradi. O‘quvchilar o‘qituvchining muomalasi va xatti-harakatiga qarab kayfiyatini, munosabatini tezda «uqib» oladilar. Shuning uchun oiladagi ba’zi noxushliklar, hissiyotga berilish, g‘am va tashvishning o‘qituvchi chehrasida va mimik belgilarida ifodalanishi mumkin emas. Chunki ushbu noxushliklar o‘qituvchining pedagogik faoliyatiga dars mashg‘ulotlarini mukammal bajarishida o‘zining salbiy ta’sirini ko‘rsatadi. O‘qituvchining chehrasida, mimik belgilarida faqat dars mashg‘ulotlariga xos bo‘lgan, o‘quvchilarga ta’lim va tarbiyaviy topshiriqlarni yechishga yordam bera oladigan ko‘rinishlarni ifodalash lozim.

O‘qituvchining chehrasidagi ifoda, nutqi, o‘quvchilar bilan o‘zaro munosabati uning individual xarakteriga mos bo‘lishi kerak. O‘qituvchi chehra ko‘rinishidagi mimik ifoda, ta’lim-tarbiya qonuniyatlariga mos ishonch, ma’qullash, ta’qiqlash, norozilik, quvonch, faxrlanish, qiziquvchanlik, befarqlik, ikkilanish kabi xususiyatlarni ifodalashi mumkin. Bunda ovozdagi turli o‘zgarishlar, nutqning tushunarli bayon etilishi muhim ahamiyatga ega. Mimik ifodaning asosiy belgilarini namoyish etishda qosh, ko‘z, chehra ko‘rinishi ishtirok etadi.

Inson his tuyg‘ulari uning yuzida – yuz mushaklarini qisqarishi va bo‘shashishi natijasida – namoyon bo‘ladi. Yuz mushaklari holatini boshqarish unchalik qiyin bo‘lmaganligi uchun odamlar haqiqiy hislarini yashirishga ham urinadilar.

Yuz mushaklari harakatlari simmetrikligi ushbu insonning samimiyligidan dalolat beradi. Inson so‘zlarida qanchalik yolg‘onni ko‘p qo‘shsa, simmetriya shunchalik buziladi.

Haqiqatni bildiruvchi mimika juda tez, sezdirmasdan namoyon bo‘lishi mumkin va uni to‘g‘ri talqin qilish uchun tajriba yoki hattoki maxsus trenirovka kerak. Yana bir xususiyat: ijobiy hissiyotlar salbiyga qaraganda osonroq anglanadi.

Ayniqsa, inson lablari hissiy ifodaliligi bilan ajralib turadi (masalan, lablarni tishlash – hayajonni, bir tomonga qiyshaygan lablar ishonqiramaslik yoki istehzoni anglatishi mumkin)

Tabassum odatda do‘stona munosabat yoki qo‘llab quvvatlashga bo‘lgan ehtiyojni bildiradi. Erkak kishi uchun tabassum u har qanday vaziyatda ham o‘zini tuta olishini namoyish qilishi bo‘lsa, ayol tabassumi ko‘proq haqiqiy kayfiyatini bildiradi.

Tabassum turli hissiyotlarni anglatganligi uchun ularning ba’zi turlarini hisobga olish maqsadga muvofiq:

1) ortiqcha ko‘p jilmayish – qo‘llab quvvatlanishga ehtiyoj;
2) qiyshiq kulish – nazorat qilinayotgan asabiylik;
3) ko‘tarilgan qoshlar va tabassum - bo‘ysunishga tayyorlik;
4) pastga tushirilgan qoshlar va tabassum – o‘zini katta olish;
5) tabassum bilan bir paytda pastki qovoqlarning ko‘tarilmasligi – samimiyatsizlik;
6) tabassum bilan bir paytda ko‘zlarning olayishi – qo‘rqitish.

Turli hislar kechirayotganda yuz mimikasini bilish faqatgina boshqalarni tushunishdagina emas, balki o‘z imitatsiya mahoratini o‘stirish uchun ham zarurdir.

Odamning ichki kechinmalari haqida eng to‘g‘ri ma’lumotni ko‘zlar namoyon qiladi:

1) ko‘zning odatiy ifodasidagi o‘zgarish;

2) ko‘zlarning beixtiyor harakatlari – hayajon, oriyat, yolg‘on, qo‘rquv, asabiylashuv;

3) yonib turgan nigoh – qizishish;

4) qotib qolgan nigoh – o‘yga cho‘kkanlik yoki holsizlik;

5) qorachig‘larning kattarishi qiziqish va qabul qilinayotgan axborotdan, atrofdagilardan, taomdan va boshqa shunga o‘xshash omillardan qoniqish his etayotganligi yoki qattiq og‘riq: ma’lum dori-darmon yoki narkotik qabul qilganligi;

6) qorachiqlarning kichrayishi – g‘azablanish yoki ma’lum turdagi narkotiklarni qabul qilganligi va boshqalar.

Muloqot davomida ko‘proq eshitayotgan odam suhbatdoshi ko‘ziga qarab turadi. Muloqotning umumiy vaqtining uchdan biridan kamroq vaqt ichida ko‘zingizga qarab turgan insonning sizga nisbatan samimiyligiga shubhalaning; butun dialog davomida tikilib qarayotgan inson yoki sizga nisbatan katta qiziqish bildirmoqda yoki (agar qorachig‘i kichraygan bo‘lsa) uning sizga nisbatan adovati bor, yoki sizni o‘ziga tobe qilmoqchi.

Insonning ichki holati haqida uning statik holati ma’lumot berishi mumkin. Shunisi qiziqki, agar ma’lum bir turishlar (poza) inson uchun odatiy bo‘lib qolgan bo‘lsa bu uning xarakteridagi turg‘un sifatlardan dalolat beradi. .

Quyida bir necha pozaning psixologik nuqtai nazardan talqinini ko‘rib chiqamiz:

1) qo‘llar orqada, bosh yuqori ko‘tarilgan, iyak oldinga surilgan – o‘ziga ishonch, o‘zini boshqalardan ustun qo‘yish;

2) tananing yuqori qismi oldga intilgan, qo‘llar belda – dadillik, o‘ziga ishonch va faol harakatlarga tayyorligi, tajovuzkorlik, o‘z fikrini oxirigacha himoya qilishlikka tayyorlik;

3) qo‘llar bilan stol yoki stulga tayanish – suhbatdoshi bilan to‘la kontakt yo‘qligi;

4) qo‘llar tirsaklar ochilgan holda bosh orqasida qovushgan – o‘zini boshqalardan ustunligini his etish;

5) bosh barmoqlarini belbog‘ yoki cho‘ntaklarga solib turish – tajovuz, o‘ziga ishonganlikni ifodalaydi;

6) bosh barmoqni cho‘ntaklardan chiqargan holda turish – o‘zini katta olishlik;

7) qo‘l va oyoqlar almashtirilgan holda – suhbatdoshiga nisbatan ishonqiramaslik va o‘zini himoyalash;

8) qo‘l va oyoqlar almashtirilmagan holda, pidjak tugmalari echilgan – ishonish belgisi;

9) boshning chetga egilishi – qiziqish uyg‘onganligi;

10) boshning quyi egilganligi – salbiy munosabat;

11) boshning sal ortga egilganligi – tajovuz belgisi;

12) stul chetida o‘tirish – har qaysi momentda turib ketishga tayyorgarlik: chiqib ketish uchun yoki harakt qilish uchun, o‘ziga e’tiborni qaratib, suhbatga qo‘shilish uchun yoki qizishgan inson o‘zini qo‘lda tutish uchun qilgan harakati.

Insonlar his-tuyg‘ularini aniqlashda faqat beixtiyor qo‘l harakatlariga diqqatni qaratish lozim. Har xil odamlarda bir xil qo‘l harakatlari turli ma’noga ega bo‘lishi mumkin, lekin ma’nosi o‘xshash holatlar ham mavjud:

1) qo‘llarning faol harakati – ko‘pincha ijobiy emotsiyalar, do‘stona munosabat va qiziqishni anglatadi;

2) ortiqcha qo‘l harakati – hayajon, o‘ziga ishonchsizlik belgisi;

3) kaftlar ochiq – ochiqlik ifodasi;

4) qo‘llarni musht qilish – ichki qo‘zg‘alish, tajovuz;

5) so‘zlayotganda og‘izni qo‘l bilan to‘sish – hayron bo‘lish / yolg‘on so‘zlash / suhbatdoshiga ma’lumotni ishonib etkazish;

6) so‘zlayotganda burunga tegib turish – aytayotgan so‘zlariga ishonqiramaslik / yolg‘on / yangidan-yangi dalillar izlash;

7) qovog‘ini barmoq bilan ishqalamoq – yolg‘on / ishonqiramaslik; so‘zlayotganda yuzining turli qismlarini ishqalash – tashvish, uyalish, o‘ziga ishonmaslik;

8) iyagini silash – qaror qabul qilish;

9) qo‘llarning beixtiyor ortiqcha harakatlanishi (biror narsani aylantirish, burash, kiyimining detallariga tegish) - ogohlik, asabiylashganlik, uyalish;

10) kiyim yoqasini tortish – yolg‘oni oshkor bo‘lganligini sezgan odam yoki g‘azabdan havo etishmasligi;

11) biror narsaga tayanishga bo‘lgan intilish – vaziyatning murakkabligini his qilish, ushbu vaziyatdan chiqib ketish yo‘lini topa olmayotganligidan dalolat beradi.

O‘qituvchining pedagogik texnikasini shakllantirish yo‘llari

O‘qituvchi pedagogik faoliyatida pedagogik texnikaning ko‘nikma va malakalarini mukammal takomillashtirgan holda o‘z mahoratini oshirish uchun quyidagi jarayonlarni bilishi lozim:

Pedagogik texnika malakalarini mukammal egallash uchun avvalo, o‘qituvchi o‘z fanini, o‘qitadigan predmetining boshqa fanlar bilan o‘zaro aloqadorlikda bilishi, pedagogik va axborot texnologiyalarini, pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini davr taraqqiyoti darajasida bilishi, kasbiy jihatdan o‘z-o‘zini tarbiyalay oladigan bo‘lishi zarur. Chunki pedagogik texnika o‘qituvchilarning individual shaxsiy xususiyatlariga ham bog‘liq. Har bir o‘qituvchi o‘z tafakkuriga, fikrlash qobiliyatiga, o‘zining kasbiy yo‘nalishi, kasbiy laboratoriyasiga ega bo‘lishi kerak. Bu yo‘nalish va laboratoriyani o‘qituvchilarning o‘zlari mustaqil fikr yuritishlari, mustaqil bilim olishlari, pedagogik mahoratini oshirib borishlari orqali qo‘lga kiritadilar va mohir o‘qituvchiga xos fazilatlarni tarbiyalaydilar hamda kasbiy ideal sari harakat qiladilar.

Pedagogik texnika sirlarini mukammal bilish o‘qituvchining tashkiliy - metodik malakalarni egallashiga ham bog‘liq. Bu malakalar zarur bilimlar bo‘yicha ma’ruzalarni tinglash, maxsus adabiyotlarni o‘qish orqali qo‘lga kiritiladi. Tashkiliy-metodik malakalar aytilgan yo‘l-yo‘riqlar, ko‘rsatmalarni o‘zining individual kasbiy tajribasida sinab, ko‘nikma hosil qilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Tashkiliy-metodik malakalarning individual xususiyatlari, jamoa va guruh bo‘lib ishlash, o‘qish, faoliyat ko‘rsatish asosida qurilgani ma’qul. Chunki guruh yoki jamoa bo‘lib o‘qish, ishlash har bir o‘qituvchiga refleksiv qobiliyatlari asosida, o‘zini boshqalar ko‘zi bilan ko‘rishni va baho berishni, faoliyatidagi nuqsonlarni seza bilishni, muomala va xulq-atvorning yangi shakllarini izlab topish va sinash imkoniyatini beradi. Bu esa o‘z-o‘zini bilish, o‘z-o‘zini tarbiyalash uchun asos bo‘ladi va pedagogik vazifalarning yangi usullarini tekshirib ko‘rish, nazariy masalalarini hal qilish uchun tajriba maydonini tashkil qilishga zamin yaratadi. Demak, tashkiliy - metodik malakalarni egallashda guruh, jamoa faoliyati, mashg‘ulotlar pedagogik texnika asoslarini egallash imkoniyatini beradi.

Pedagogik texnikani egallashning asosiy yo‘llari o‘qituvchining malaka oshirish kurslariga ishtiroki, ustoz murabbiylar rahbarligidagi mashg‘ulotlar (ulardan pedagogik texnika sirlarini o‘rganish) va mustaqil (kasbiy jihatdan o‘z-o‘zini tarbiyalash) ishlashdir. Pedagogik texnika ko‘nikma va malakalarini egallash individual-shaxsiy salohiyat ekanligini hisobga olib, pedagogik texnikani egallashda va uni takomillashtirishda kasbiy jihatdan o‘z-o‘zini tarbiyalash, ya’ni talabalik yillarida o‘zida tajribali o‘qituvchilarning shaxsiy fazilatlarini va kasbiy malakalarini shakllantirishga qaratilgan faoliyat yetakchi rol o‘ynaydi, deb aytish mumkin. Kasbiy ideal sari intilishda bu harakat pedagogik texnikani egallashda muhim rol o‘ynaydi.

Pedagog va psixolog olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, o‘z faoliyatini endigina boshlayotgan o‘qituvchilar duch keladigan qiyinchiliklarning asosiy sababi aynan pedagogik texnikaga oid ma’lumotlarni bilmasligi oqibatida sodir bo‘lmoqda. Pedagogik texnika to‘g‘risida yuqorida aytib o‘tilgan fikr va mulohazalarga e’tibor qilmaslik, pedagogik faoliyatda nazariy va amaliy tajribalarning yo‘qligi, o‘z faoliyatiga tanqidiy nazar bilan baho berolmaslik oqibatida hamda o‘qituvchida individual pedagogik texnikani rivojlantirish, tahlil qilish va uni takomillashtirish yuzasidan aniq maqsadga qaratilgan pedagogik faoliyatning yo‘qligi mazkur qiyinchiliklarning asosiy sabablaridan biri ekanligini unutmaslik kerak.

2.5. Nutq texnikasi va notiqlik madaniyati.

Nutq – tildagi mavjud ifoda vositalaridan foydalangan holda reallikka aylangan fikr bo‘lib ikki xil ko‘rinishda namoyon bo‘ladi: 1) ichki nutq; 2) tashqi nutq.

O‘qituvchi ongida hosil bo‘ladigan, hali amalga oshmagan til elementlaridan tashkil topgan, kishining og‘iz ochmasdan fikrlashi, mulohaza yuritishi, o‘ylashi ichki nutqdir.

O‘qituvchi mulohazasi va fikrining til vositasida nutq organlariga ta’siri va harakati bilan real tovushlar sifatida yuzaga keladigan nutq – tashqi nutq bo‘lib, u ijtimoiy hodisadir.

18-chizma. Individual nutq madaniyati xususiyatlari.

O‘qituvchining nutqiy faoliyati: so‘zlash, mutolaa qilish va eshitishdan iborat. Nutq hodisasi monolog, dialog, polilog, deklamatsiya hamda ayrim matn va kitob shaklida bo‘lishi mumkin. Nutq maxsus belgilangan tartibda o‘zining hajmi bilan notiqqa havola etiladi.

Pedagogik-psixologik adabiyotlar tahlili asosida nutqning quyidagi o‘ziga xosliklarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

1. Funktsiyalari: muloqot, shaxsga ta’sir ko‘rsatish, ta’lim va tarbiya vositasi.
2. Shakllari: tashqi nutq (og‘zaki): monolog, dialog, polilog; yozma: doklad, referat, annotatsiya va boshqalar; ichki nuqt.
3. Nutq texnikasi: pedagog ovozining kasbiy sifati: tembr, intonatsiya, diktsiya, temporitm (bir minuda 120 ta so‘z).
4. Nutqiy faoliyat turlari: o‘qish, yozish, gapirish.

5. Nutq uslublari: ilmiy, rasmiy, so‘zlashuv, badiiy, ommabop.

6. Nutqqa qo‘yiladigan talablar: talaffuzning aniqligi, ifodaviylik, emotsionallik, diktsiyaning tushunarligi, tovushlarning aniq talaffuz qilinishi, obrazlilik, nutq madaniyati, so‘zdan foydalanish qoidalariga rioya qilish, temporitmga amal qilish.

7. Nutqni egallashda yo‘l qo‘yiladigan kamchiliklar: monotonlik, temporitmning oshib ketishi, noto‘g‘ri diktsiya, so‘zlarni noo‘rin qo‘llash, til qoidalarini buzish.

O‘qituvchi nutqining ta’sirchanligi nutqning asosiy sifatlaridan biri sanaladi va nutqdagi to‘g‘rilik va aniqlik, mantiqiylik va tozalik tinglovchiga ta’sir etish uchun yo‘naltirilgan bo‘ladi.

Nutqning ta’sirchanligi deganda, asosan, o‘qituvchining og‘zaki nutq jarayoni nazarda tutiladi va o‘quvchilar tomonidan qabul qilinishida paydo bo‘ladigan ruhiy vaziyat e’tiborga olinadi. Ya’ni notiq-o‘qituvchi o‘quvchilarni hisobga olishi, ularning bilim darajasidan tortib, hatto yosh xususiyatlarigacha, nutq ijro etilayotgan paytdagi kayfiyatlarigacha kuzatib turishi, o‘z nutqining o‘quvchilar tomonidan qanday qabul qilinayotganini nazorat qilishi lozim. Professional bilimga ega bo‘lgan o‘qituvchilar jo‘n, sodda tilda gapirishlari maqsadga muvofiq emas, oddiy, yetarli darajada notiqlik ma’lumotiga ega bo‘lmagan yosh o‘qituvchilar ham ilmiy va rasmiy tilda gapirishga harakat qilishlari kerak emas. Xullas, notiq–o‘qituvchidan vaziyatga qarab ish tutish talab qilinadi va ifodalamoqchi bo‘lgan har qanday fikrini to‘laligicha o‘quvchilarga yetkazishga harakat qilish vazifa qilib qo‘yiladi.

O‘quvchilar tushuna oladigan tilda gapirish, ularni ishontira olish o‘qituvchi oldiga qo‘yiladigan asosiy shartlardan biri hisoblanadi. Buning uchun esa, o‘qituvchida yuqorida aytilganidek, mavzuni yaxshi bilishdan tashqari, uni bayon etishning aniq belgilangan rejasi bo‘lishi kerak. Nutqdagi fikrlarni birinchi va ikkinchi darajali tarzda tuzib, ularni o‘zaro bog‘lab, o‘quvchilarni avvalo nutq rejasi bilan tanishtirib, so‘zni boshlash lozim. Vaqtni hisobga olish, notiqlik fazilatlaridan biridir. Chunki so‘zlash muddati oldin e’lon qilinib, shunga rioya qilinsa, agar iloji bo‘lsa, sal oldinroq tugatilsa, o‘quvchilar zerikishmaydi.

Nutqning ta’sirchanligi va ifodaliligi haqidagi gap ma’lum ma’noda nutq sifatlari haqida aytilgan gaplarga yakun yasashdir. Chunki yaxshi nutqning fazilatlarini ko‘rsatib o‘tish, nutqda uchraydigan ayrim tipik xatoliklarni tahlil qilish, pirovard natijada ta’sirchan bir nutqni shakllantirishga xizmat qiladi. Nutqdagi fikrlarni o‘quvchilarga mazmunli yetkazishning xilma-xil yo‘llari va vositalari mavjud. Ularni yordamchi vositalar deb ham atash mumkin. Masalan, yumor yoki biror hikoyatni olaylik. Nutqdagi uzluksiz ilmiy-ommabop fikr oqimi, uning bir maromda bayon qilinishi o‘quvchini ham, har qanday tinglovchini ham zeriktirib qo‘yishi mumkin. Shunday paytda, yumor, hikoyat, qiziqarli voqealar haqida gapirish o‘qituvchiga juda qo‘l keladi. Yumorning nutq mazmuniga mos holda keltirilishi yana ham yaxshidir. Shunday qilinsa, o‘quvchi ham dam oladi, ham o‘rganilayotgan mavzuga nisbatan qiziqish paydo bo‘ladi.

Nutqda mavzu doirasida ba’zi fikr va mulohazalarni keltirish ham maqsadga muvofiqdir. Bunday fikrlar notiq fikrining to‘g‘riligini, haqqoniy ekanligini

isbotlash uchun foydalaniladi, faqat ulardan foydalanishni suiste'mol qilmaslik kerak. Badiiy adabiyot namunalaridan, hikmatli so‘zlardan, tildagi ifoda – tasvir vositalaridan nutqda o‘rni bilan foydalanish ham ijobiy natijalarga erishishni ta'minlaydi.

Nutqning o‘quvchilarga qanday ta'sir qilishida va ularda qanday taassurot qoldirishida o‘qituvchining nutqiy jarayon davomida o‘zini qanday tuta bili shi, imo-ishoralari, hatto kiyinishi kabi omillarning ham o‘rni bor. Samimiylik, xushmuomalalik, odoblilik, o‘quvchilarga hurmat bilan qarash kabi fazilatlar nutqning o‘quvchilar tomonidan e'tibor bilan tinglanishiga sabab bo‘ladi.

Mukammal notiqlik san'atiga ega bo‘lish – o‘qituvchilar uchun ulkan mehnat talab qiladigan murakkab jarayondir. Nutqning o‘tkirligi, yorqinligi va originalligi tinglovchi va o‘quvchilarda his-tuyg‘u va qiziqish uyg‘otishi, uning e'tiborini qaratishi, aytilayotgan narsaning mazmunini yaxshilab yetkazish uchun zarurdir.

Demak, nutq aniq va ravon bo‘lishi, grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzilgan bo‘lishi, adabiy talaffuz qoidalariga bo‘ysunishi, boshlanishidan oxirigacha izchil bayon qilinishi lozim. Ana shunday nutq asosida o‘rganilayotgan bilim o‘quvchi xotirasida uzoq vaqt saqlanib qoladi. Shunday nutq madaniy nutq talablariga javob beradi. Buning uchun o‘qituvchilardan tinimsiz izlanish va o‘z ustida ishlash, filologik bilim va muttasil nutqiy mashq qilish talab qilinadi.

Nutq texnikasi: nafas olish, tovush, diktsiya, ritmika

Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlaridan biri o‘qituvchining nutq malakalarini, ya'ni savodli gapirish, o‘z nutqini chiroyli va tushunarli, ta'sirchan qilib bayon etish, o‘z fikr va his-tuyg‘ularini so‘zda aniq ifodalash malakalarini egallashdan iborat.

O‘qituvchining nutq madaniyatiga ega bo‘lishi, to‘g‘ri nafas olishni ishlab chiqishi eng katta – eng asosiy qiymatdir. Og‘zaki nutq mahoratini yuksaltirish, nafaqat hikoya va tushuntirish, balki urg‘u berilgan so‘z ham pedagogik ta'sir usullaridan yaxshiroq foydalanishga imkon yaratadi.

Pedagog o‘zining ovozi va ko‘rinishini boshqarishni bilishi, tashqi qiyofani, mimikani ushlab turishni bilishi zarur.

Men faqat “buyoqqa kel” so‘zini 15-20 xilda gapira olganimdan, yuz, tashqi qiyofa va ovozni 20 xil ko‘rinishda bera olganimdan so‘nggina haqiqiy mahorat egasiga aylandim,- degan ***A.S. Makarenko***.

O‘qituvchining takomillashgan nutqqa ega bo‘lishi - o‘quv materiallarining o‘quvchilar tomonidan puxta o‘zlashtirilishini ta'minlash garovidir. O‘quvchilar o‘qituvchi nutqiga alohida e'tibor beradilar. Biror harf yoki tovush noto‘g‘ri aytilishi kulgiga sababchi bo‘ladi. Bir xil ohangdagi nutq o‘quvchilarni tez charchatadi.

Ayrim mutaxassislar tovush va uning tembri tug‘ma xususiyat, deydilar, lekin hozirgi eksperimental fiziologiya tovush sifatining o‘zgarishi mumkinligini tasdiqlaydi. Nutqning ifodali, sof bo‘lishi ustida ishlash fikrlarning ravon bo‘lishiga ta'sir qiladi. Nutq imo-ishora, mimika, harakat bilan birga sodir bo‘ladi,

uzluksiz o‘zini tuta bilish ta’sirchan vositalarini tanlashga muvaffaqiyatli ravishda tuzatish kiritib borish imkonini beradi.

Bugungi kunda nutq texnikasi bo‘yicha bir necha mashq komplekslari ishlab chiqilgan. Ular, asosan teatr pedagogikasi tajribasiga asoslangan bo‘lib, so‘zlashish paytida nafas olish, tovush hosil qilish va uni ma’noli ifodalash malakalarini takomillashtiradi, bu esa o‘qituvchiga o‘z so‘zi mazmunini o‘quvchilarga yanadi to‘laqonli qilib yetkazishga imkon beradi.

Nafas olish organizmga hayot bag‘ishlovchi fiziologik funktsiyani bajaradi. Shu bilan birga u nutq energiya bazasi bo‘lib ham hisoblanadi. Nutq so‘zlayotganda nafas olish – fonatsion nafas olish deyiladi (rengo-tovush). Kundalik hayotdagi nutq asosan dialog shaklida bo‘ladi. Shuning uchun ham nafas olish ortiqcha qiyinchilik tug‘dirmaydi. Dars davomida o‘qituvchi juda ko‘p gapiradi, yangi mavzuni tushuntiradi, ma’ruza o‘qiydi. Nutq so‘zlashda qaysi mushaklarning ishtirok etishiga qarab nafas olish 4 turga bo‘linadi.

Yuqori nafas – yelkalarning ko‘tarilib tushishi va ko‘krak qafasining yuqori qismi ishtirokida hosil qilinadi. Bu bo‘sh yuzaki nafas bo‘lib, unda o‘pkaning faqat yuqori qismi ishtirok etadi.

Ko‘krak nafas - qovurg‘alar o‘rtasidagi mushaklar yordamida hosil bo‘ladi. Bunda ko‘proq nafasning ko‘ndalang hajmi o‘zgaradi. Diafragma ishtirokidagi nafas - ko‘krak nafasning bo‘ylama hajmini oshishi hisobiga vujudga keladi. Diafragma - qovurg‘ali nafas, diafragmaning qisqarishi qovurg‘alar oralig‘idagi nafas mushaklari ishtirokida vujudga keladi.

Tovush – chiqarilayotgan havo hiqqildoqdan o‘tishi paytida ovoz pardalarining tebranishi natijasida vujudga keladi. Tovush o‘zining qo‘yidagi xususiyatlari bilan xarakterlanadi:

Tovush kuchi - tovush apparati organlarining faol ishlashiga bog‘liq. Chiqarilayotgan havo oqimining tovush tarqalishiga bo‘lgan bosimi qancha katta bo‘lsa, tovush ham shuncha kuchli bo‘ladi.

Ammo, oddiy nafas olgandagi havo nutq uchun kamlik qiladi. Nutq so‘zlayotganda nafas chiqarish, nafas olishga qaraganda ancha cho‘ziqroq davom etadi. Ovoz nafas chiqarganda yuzaga keladi. Diafragmani, qorin muskullarini va qovurg‘alararo muskullarni mustahkam qiluvchi maxsus mashqlar mavjud. Bularga yetgan joyda burun orqali chuqur nafas olish kiradi. Siz o‘pkaning kichik bo‘lakchalari nafasga to‘lib kelayotganini, qorin muskullarining taranglashayotganini va pastki qovurg‘alarning kengayayotganligini sezasiz. Xuddi shunday mashqni tik turgan holda bajarishga urinib ko‘rish kerak. Ammo, iloji boricha havo o‘pkaning pastki qismlarida bo‘lishi zarur.

Ovoz – tomoqdan (o‘pkadan) kelayotgan havoning ovoz paylari orqali o‘tishida hosil bo‘ladi va og‘iz bo‘shlig‘i yordamida kuchayadi. Ovoz maxsus mashq qilinib turilmasa, ba’zan yo‘qolib ketadi.

Ovoz apparati uch qismdan iborat:

1. Generator – ovoz generatsiyasi ovoz paylarida hosil bo‘ladi, bunda og‘iz bo‘shlig‘ining roli kam. Ovoz paylari shovqin va tonlarni farqlaydi.

2. Rezonator tizimi – bunda tomoq, halqum, burun bo‘shlig‘i, og‘iz bo‘shlig‘i qatnashadi va ular ovozning kuchini (statikasini) va dinamikasini ta’minlaydi.

3. Energetika tizimi - o‘pkadan kelayotgan kuchli nafasning miqdori va tezligini ta’minlaydi.

Pedagogning nutqi uchun avvalambor tovushning kuchi zarur. Bu o‘pkadan kelayotgan nafasning kuchiga va tezligiga bog‘liq.

Tovushning yuqoriligi – bu tovushni uzoqqa yetkaza olish va yuqori-pastligini boshqara olishdir.

Tovushning harakatchanligi va o‘zgaruvchanligini tovushning mazmuniga, sharoitiga, tinglovchilarning kayfiyatiga qarab oson o‘zgartira olish mumkin. Harakatchanligi esa past, o‘rta, yuqori tiplarga bo‘linadi.

Tovush parvozi – tovushning uzoq masofaga uzatilishi va qattiqligini sozlab olish.

Tovush ixchamligi va harakatchanligi uni mazmunga tinglovchi moslab o‘zgartira olish imkoniyatini bildiradi.

Diapazon – tovush hajmi bo‘lib, uning chegarasi eng yuqori va quyi ohang bilan belgilanadi. Diapazon qisqarishi nutqning bir ohanli bo‘lib qolishiga sabab bo‘ladi. Bir ohangda gapirish axborotni idrok qilishni susaytiradi, uyquni keltiradi.

Tembr – tovush rangdorligi, yorqinligi hamda uning yoqimliligi va alohidaligidir.

Diktsiya – aniq talaffuz qilish. Talaffuzning aniqligi o‘qituvchi nutqining o‘quvchilar tomonidan to‘g‘ri tushunilishini ta’minlaydi.

Ritm – bu ayrim so‘z va bo‘g‘inlarning aytilishi muddati va to‘xtash, nutq va ifodalarning navbat bilan o‘z o‘rnida ishlatilishini bildiradi. Ritm nutqning eng asosiy qismidir, chunki, nutq ohangi va to‘xtamlar ham tinglovchilarga beixtiyor o‘zgacha hissiy ta’sir ko‘rsatadi. So‘zlayotganda obrazga kirish, ovozni kerakli joyda pastlatish, ohista gapirish o‘qituvchi mahoratiga bog‘liq.

O‘qituvchining nutq malakasini shakllantirish yo‘llari

Ongli ravishda ovozni mashq qildirish uzoq, muntazam va individual davom etadi. Ko‘p olimlar olib borgan tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, past ovoz o‘quvchilar tomonidan yaxshi idrok etiladi. Past ovoz ularga yuqori ovozga nisbatan yoqadi. Yuqori ovoz o‘quvchilarni ham, o‘qituvchining o‘zini ham tez charchatib qo‘yadi. O‘qituvchi kasb kasalliklarining 40,2 foizini ovoz kasalliklari tashkil etadi. Ovoz kasalligining sabablari: a) yuqori ovozda gapirish; b) ovoz apparatlaridan to‘g‘ri foydalanmaslik; v) ovoz gigiyenasiga amal qilmaslik; g) ovoz apparatining tug‘ma kamchiliklaridir. Turli xil ovoz kasalliklarining oldini olish maqsadida so‘ng pedagog 2-3 soat davomida kam va sekin gapirishi kerak. 3-4 soat dars berishdan so‘ng bir soat ovoz apparatlariga dam berish kerak.

O‘qituvchilar asabiylashmasligi, ayniqsa, ovqat yeyish kun tartibiga rioya qilishlari kerak. Masalan: achchiq, issiq, sovuq, spirtli ichimliklar ichish, chekish ovoz paydo bo‘lish a’zolarining qizarishiga, yallig‘lanishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Tomoqni qurib qolishidan saqlash uchun mutaxassislar soda va yod eritmasi bilan halqumni chayqab turishni tavsiya etadilar. Quyidagi maslahatlar ham o‘qituvchilarga foydali:

1) bir xil tonda gapirish ovoz muskullarini charchatib qo‘yadi. Agar har xil, ifodali belgilar bilan gapirilsa, ovoz apparatlari sog‘lom bo‘ladi;

2) bo‘r-melning mayda changlari ovoz paylari uchun juda ham zararli, doimo doskani ho‘l latta bilan artish kerak;

3) dars bergandan so‘ng, agar havo sovuq bo‘lsa, tez yurmaslik kerak. Chunki, sovuq havo xalqumni yallig‘lantiradi.

O‘quvchilarning o‘qituvchi nutqini yaxshi idrok etishlari uchun o‘qituvchi tovush, so‘zlarni aniq va ifodali talaffuz qilishi kerak. Tovush, bo‘g‘in va so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishda ovoz apparati: lablar, til, tish, jag‘lar, tanglay, kichik til, halqum, ovoz paylari qatnashadi. Nutqdagi organik kamchiliklarni jarrohlik va logopedik uslublar bilan bartaraf etish mumkin.

Noorganik kamchiliklar esa: to‘ng‘illab gapirish, soqovlanish, duduqlanish, ba’zi bir tovushlarni talaffuz eta olmaslik, burunda gapirish, tez gapirish, chala gapirish.

Bularni bartaraf etish uchun nutq organlari harakatini artikulyatsiya gimnastikasi orqali mashq qildirish tavsiya etiladi. Bu ikki yo‘l bilan amalga oshiriladi: a) nutq apparatlarini mashq qildirish, b) har bir unli va undosh tovushlarning to‘g‘ri artikulyatsiyasini mashq qilish.

Nutqning tezligi, alohida bo‘g‘inlarning va so‘zlarning jaranglashi, shuningdek, nutq ritmidagi pauzalarga rioya qilish nutqning ritmini tashkil etadi. ***K.S.Stanislavskiyning*** ta’kidlashicha, intonatsiya va pauzaning o‘zi, so‘zdan ham ortiqroq eshituvchiga hissiy ta’sir etar ekan. Nutq tezligi o‘qituvchining individual xususiyatlariga, nutq mazmuniga va muloqot vaziyatiga qarab o‘zgaradi.

Pedagogik texnikani egallashning asosiy yo‘llari: o‘qituvchi rahbarligidagi mashg‘ulotlar (pedagogik texnikani o‘rganish) va mustaqil ishlash (kasbiy jihatdan o‘z-o‘zini tarbiyalash)dir.

Pedagog malakalarining individual-shaxsiy tusda ekanligini hisobga olib, pedagogik texnikani egallashda va uni takomillashtirishda kasbiy jihatdan o‘z-o‘zini tarbiyalash, ya’ni talabaning o‘zida mohir o‘qituvchiga xos shaxsiy fazilatlarni va kasbiy malakalarni shakllantirishga qaratilgan faoliyat yetakchi rol o‘ynaydi, deb aytish mumkin.

Tashkiliy-metodik jihatdan pedagogik texnika mashg‘ulotlari individual, guruh bilan yoki ketma-ketlikda o‘tkazilishi mumkin. Masalan, zarur bilimlar ma’ruzalarda yoki tegishli adabiyotni mustaqil o‘qishda egallanishi mumkin.

Avtomatlashtirishga doir ayrim oddiy harakatlar (to‘g‘ri artikulyatsiya, fonatsion nafas olish usullari, relaksatsiya usullari va shu kabilar) ketma-ket ko‘rsatilish mumkin.

Pedagogik texnika malakalarini shakilantirishning boshlang‘ich darajasiga qarab uni egallashning individual dasturi yetishmaydigan malakalarni shakllantirishga qaratilgan ayrim mashqlarni yoki mashqlarning to‘liq majmuini o‘z ichiga oladi.

Oliy o‘quv yurtidagi kasbiy tayyorgarlik jarayonida pedagogik texnikani egallash o‘qituvchiga o‘zining kasb yo‘nalishining boshlanishidayoq ko‘pgina xatoliklarning oldini olishida, o‘quvchilarga ta’lim-tarbiya berishning yuksak samaradorligiga erishishida yordam beradi.

Nutq qobiliyatini o‘stirish vositalari.

Matn o‘qish. Matnni baland ovozda o‘qish. Bunda vaqti-vaqti bilan faraz qilinayotgan auditoriyaga nigoh tashlab turing. Bunda faraziy ko‘z qarashlar orqali erkin nutq hissiga erishishga harakat qiling. SHu bilan birgalikda matnning keyingi so‘zlarini bir zumda oldindan o‘qib xotirangizda saqlash va keyin talaffuz qilishga o‘rganing. Shunda nutqingizda uzilish bo‘lmaydi.

Matn ma’nosini etkazib berish. Matnning ikkitadan beshta gapgacha bo‘lgan qismini o‘qib uni gapirib bering. Bunda so‘zma-so‘z gapirishga yoki o‘z so‘zlaringiz bilan ifodalashga harakat qiling.

Fikr yuritish. Erkin nutqqa ko‘p marotaba o‘qish yoki yodlash olib kelmaydi. Aksincha bu maqsadga erishishga konspekt va tayanch iboralar asosida nutq tuzish va fikr yuritish zamin yaratadi. “Fikr yuritish” iborasidan tafakkur va nutq o‘rtasidagi mustahkam bog‘lanishni belgilash uchun foydalanamiz. Bu degani, fikrning asosi kalit so‘zlar qatori orqali ifodalangan. Bitta fikrni kalit so‘zlarga tayangan holda turlicha shakllantirish mumkin.

Hikoya. O‘zingiz yoki boshqa kimdir bilan sodir bo‘lgan voqealarni gapirib berishda mashq qiling.

Ish yuzasidan axborot berish. Gazeta maqolasidan kalit so‘zlar majmuasini tayyorlang va “o‘zingizning so‘zlaringiz”ga o‘girgan holda uning mazmunini yoriting. Shundan so‘ng maqolani birgina gapgacha qisqartiring, keyin esa o‘z fikrlaringizni qo‘shish orqali uni kengaytiring.

Rasmlarni sharhlash, ekspromt tarzda nutq so‘zlash ham katta samara beradi.

Notiq nuqtai nazarini ifodalovchi nutq. Aniq mavzuga (xobbi, kasbiy maqsad va hokazo) bag‘ishlangan 3 minutdan 5 minutgacha bo‘lgan axborot tayyorlang. Uning boshki qismida kalit so‘zlardan foydalaning, oxirgi qismini esa erkin tarzda shakllantiring (nutqni ham ovoz chiqarib, ham ovozsiz takrorlab ko‘ring). Maqolada berilgan ma’lumotga o‘z munosabatingizni aniqlang: shu fikrga qo‘shilasizmi yo‘qmi? Fikringizni tasdiqlovchi qo‘shimcha ma’lumotlar keltiring.

Notiqlar nutqini o‘rganish. Notiqlar chiqishlarini kuzatganda ularni ikki nuqtai nazardan tahlil qiling:

1) nima deyildi?

2) qanday aytildi? (ovoz kuchi, balandligi, urg‘u, temp, talaffuzi, imo-ishora).

Nutq tahlili. Chop etilgan nutq “jonli” nutqni aynan ifodalay olmaydi, lekin ko‘p narsaga o‘rgatishi mumkin: tuzilishi, kompozitsiyasi, uslub va boshqaga.

Munozaralar. Nazariy tayyorgarlik, mashqlarni mustaqil bajarganingizdan so‘ng oldin kichik, keyin esa kattaroq auditoriyalar oldida nutq so‘zlashda mashq qilishingiz kerak.

Nutq. Endi dokladga o‘tsa ham bo‘ladi. Buning uchun oldin o‘zingiz puxta bilgan bilimlar sohasini tanlang va barcha ko‘rsatmalarni yodda tutgan holda nutq so‘zlashga harakat qiling.

2.6. O‘qituvchining ta’lim jarayonidagi mahorati

O‘qituvchi – pedagogik va psixologik jihatdan o‘z ixtisosligi bo‘yicha maxsus ma’lumotga ega, kasbiy tayyorgarlikka va yuksak axloqiy fazilatlarga boy, ta’lim muassasalarida faoliyat ko‘rsatuvchi shaxsdir.

O‘qituvchi ta’lim jarayonida o‘qitish shakllarini optimal darajada tashkil etishni, barkamol shaxsni shakllantirish nazariyasini turli yangi g‘oyalar bilan boyitishni puxta bilishi lozim. Hozirgi kunda o‘qituvchining pedagogik mahoratida *“bilish, tushunish, qo‘llash, tahlil qilish, sintez qilish, baholash”* kabi didaktik qonuniyatlar ta’lim berishning muhim kategoriyalari sifatida e’tirof etilgan. Shaxsga ta’lim–tarbiya berish nihoyatda murakkab jarayon, qadimdan ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk kishilari jalb etilgan. Mazkur holat yosh avlod tarbiyasi, uni tashkil etish mazmuni nafaqat shaxs kamoloti, balki jamiyat taraqqiyotini ham belgilovchi muhim ahamiyatga molik bo‘lgan omil ekanligi ta’kidlanadi.

O‘zbekiston respublikasida o‘qituvchi kadrlarning ma’naviy qiyofasi, aqliy salohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo‘yilgan. Chunonchi, bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev quyidagilarni qayd etadi: *“Tarbiyachi – ustoz bo‘lish uchun, boshqalarning aql-idrokini o‘stirishi, ma’rifat ziyosidan bahramand qilishi, haqiqiy vatanparvar, haqiqiy fuqaro etib yetishtirishi uchun, eng avvalo, tarbiyachining o‘zi ana shunday yuksak talablarga javob berishi, ana shunday buyuk fazilatlarga ega bo‘lishi kerak”*.

Bugungi kun o‘qituvchisiga nisbatan qo‘yilayotgan talablar mazmuni yil sayin yangilanib, zamon talablariga moslashib bormoqda. zamonaviy o‘qituvchi ta’limni qanday tashkil etishi zarur?

- avvalo u o‘z mutaxassisligi bo‘yicha ta’lim beradigan fanlardan pedagogik texnologiyalarga asoslangan ma’ruza, seminar, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlarini mazmunan yaxlitligini ta’minlashi;
- pedagogik va axborot texnologiyalari hamda o‘quvchilar o‘quv faoliyatini faollashtiruvchi metodlarni qo‘llashi, o‘quv mashg‘ulotlarida pedagogik va axborot texnologiyalarining so‘nggi yutuqlarini uyg‘unlashtirish malakasiga ega bo‘lishi;
- ta’lim muassasalarida fanlarni o‘qitish mazmuniga mos ravishda pedagogik tizimni loyihalay olishi;
- ta’lim beradigan fanlar turkumini rivojlantirish istiqbollarini ochib berishga qaratilgan ilmiy izlanishlarni muntazam amalga oshira olishi;
- ta’lim-tarbiyaviy faoliyatda jahonning rivojlangan mamlakatlarida pedagogika va psixologiya sohasida erishilayotgan ilg‘or tajribalarni amalda modernizatsiya qilgan holda qo‘llashi;
- o‘rta osiyo mutafakkirlarining pedagogik qarashlari va ma’naviy meroslaridan ta’lim-tarbiyaviy faoliyatda foydalana olishi;

• darsning barcha turlarida, mashg‘ulotlarda zamonaviy axborot texnologiyalari asosida o‘qitish metodlaridan foydalanishi;

• o‘qitadigan fan turkumi bo‘yicha avtomatlashtirilgan ta’lim tizimi uchun amaliy dasturlar paketini yaratishi lozim.

Bizning nazarimizda, zamonaviy o‘qituvchi qiyofasidagi shaxs pedagogik-psixologik jihatdan yuksak tayyorgarlikka ega bo‘lishi uchun, unda quyidagi fazilatlar namoyon bo‘lishi kerak (so‘z yuritilayotgan sifatlar mohiyatan o‘qituvchi tomonidan amalga oshirilishi zarur bo‘lgan vazifa, burch va mas’uliyatlarni ifodalaydi):

1. O‘qituvchi jamiyat ijtimoiy va siyosiy hayotida ro‘y berayotgan o‘zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab yetishi hamda bu borada o‘quvchilarga to‘g‘ri, asosli ma’lumotlarni bera olishi lozim.

2. Zamonaviy o‘qituvchining ilm-fan, texnika va texnologiya yangiliklari va yutuqlaridan xabardor bo‘lishi talab etiladi.

3. O‘qituvchi o‘z mutaxassisligi bo‘yicha chuqur, puxta bilimga ega bo‘lishi, o‘z ustida tinimsiz izlanishi shart.

4. O‘qituvchi pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini puxta bilishi, ta’lim-tarbiyaviy faoliyatda o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda o‘z faoliyati tashkil etishi kerak.

5. O‘qituvchi ta’lim-tarbiyaviy faoliyatda pedagogik va axborot texnologiyalarining eng samarali shakl, metod va vositalaridan unumli foydalana olish imkoniyatiga ega bo‘lmog‘i lozim.

6. O‘qituvchi ijodkor, tashabbuskor va tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo‘lishi davr talabidir.

7. O‘qituvchi yuksak darajadagi pedagogik mahorat, chunonchi, kommunikativ layoqatni, pedagogik texnika sirlarini (nutq, yuz, qo‘l-oyoq va gavda harakatlari, mimika, pantomimika, jest) chuqur o‘zlashtirib olishga erishishi lozim.

Ayniqsa, o‘qituvchi o‘zining individual nutq madaniyatiga ega bo‘lishi zarur, uning nutqi quyidagi xususiyatlarni aks ettirishi kerak:

a) nutqning to‘g‘riligi;

b) nutqning aniqligi;

v) nutqning ifodali bayon etilishi;

g) nutqning sofligi (ya’ni, nutq tozaligiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi so‘zlardan holi bo‘lishi, faqat abadiy tilda ifoda etilishi); jargon (muayyan kasb yoki soha mutaxassisliklariga xos bo‘lmagan so‘zlar); varvarizm (muayyan millat tilida bayon etiladigan, o‘zga millatlarga xos so‘zlarni noo‘rin qo‘llanilishi); vulgarizm (haqorat qilishda qo‘llaniladigan qo‘pol so‘zlar) hamda konselyarizm (o‘rni bo‘lmagan vaziyatlarda rasmiy so‘zlardan foydalanish) so‘zlaridan holi bo‘lishi;

d) nutqning ravonligi;

j) nutqning boyligi (hikmatli so‘zlar, ibora va maqollar, matallar hamda ko‘chirma gaplardan o‘rinli va samarali foydalana olish). o‘qituvchining nutqi sodda, ravon va tushunarli bo‘lishi kerak.

O‘qituvchi pedagogik-psixologik muloqot jarayonining faol ishtirokchisi sifatida o‘zida bir qator sifatlarni tarkib topishiga erishishi zarur. Chunonchi, u eng

avvalo, mulohazali, bosiq, vaziyatni to‘g‘ri baholay oladigan, mavjud ziddiyatlarni o‘z iroda kuchi bilan bartaraf etishning uddasidan chiqa olishi zarur.

O‘qituvchi o‘quvchilar, ota-onalar hamda hamkasblari bilan muloqot jarayonida fikrini aniq va to‘la bayon etilishiga ahamiyat qaratishi maqsadga muvofiqdir. ular bilan munosabat jarayonida so‘zni salbiy holatlar haqidagi dalillarni keltirishdan emas, aksincha, o‘quvchi (yoki hamkasbi, ota-onalar)ning muvaffaqiyatlarini e’tirof etishi, ularning yanada boyishiga ishonch bildirishi, u bilan tillasha olishiga imkon beradi. Muloqot jarayonida o‘qituvchining so‘zlaridan suhbatdoshiga nisbatan xayrixohlik, samimiylik, do‘stona munosabat sezilib turishi, shuningdek, imkon qadar ko‘tarinki kayfiyatda bo‘lishi zarur.

O‘qituvchining mazkur talablarga muvofiq keluvchi qiyofasi uning o‘quvchilar, hamkasblar hamda ota-onalar orasida obro‘-e’tibor qozonishini ta’minlaydi.

Dars – ta’lim jarayonining asosiy shakli

Dars **–** ta’lim jarayonining asosiy tashkiliy usuli bo‘lib, unda sinf dars tizimining barcha xususiyatlari aks etadi. Darsda o‘qituvchi tashkiliy tartibni va o‘quv ishlarining muntazamligini ta’minlaydi.

Dars bevosita o‘qituvchi rahbarligida aniq belgilangan vaqt davomida muayyan o‘quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta’lim jarayonining asosiy shaklidir. O‘qituvchining o‘quvchilarga pedagogik ta’sir ko‘rsatish mahorati dars jarayonida namoyon bo‘ladi.

O‘qituvchi darsda bir xildagi muayyan tayyorgarlikka ega o‘quvchilar sinfi bilan faoliyat olib boradi. Darsda o‘qituvchi o‘ziga tegishli mutaxassislik fanining ma’lum bir reja asosida belgilangan mavzusi bo‘yicha ishlaydi. Bilimlarni ta’lim metodlari asosida o‘quvchilar ongiga singdiradi, o‘quvchilarning olgan bilimini muntazam ravishda baholab boradi. Dars doirasida ommaviy, guruhli va individual ta’lim shakllarini birlashtirish imkoniyatlari paydo bo‘ladi.

Darsda o‘qituvchi rahbarligida har bir o‘quvchining bilim olish xususiyatlari inobatga olinadi, o‘quvchilarning mashg‘ulot jarayonida o‘rganilayotgan fan asoslarini egallab olishlari, ularning idrok etish qobiliyatlarini rivojlantirish va ma’naviy-axloqiy sifatlarini tarbiyalash hamda shakllantirish uchun qulay sharoitlar yaratiladi.

Darsning tuzilishi oddiy va ancha murakkab bo‘lishi mumkin. Bu o‘quv materialining mazmuniga, darsning didaktik maqsadiga, o‘quvchilar va sinf jamoasining xususiyatlariga bog‘liq.

Zamonaviy didaktikada darsning quyidagi **turlari** ajratib ko‘rsatilgan:

- aralash darslar;
- yangi materiallar bilan tanishish darslari;
- bilimlarni mustahkamlash va takrorlash darslari;
- o‘rganilganlarni umumlashtirish va tizimlashtirish darslari;
- ko‘nikma va malakalarni ishlab chiqish va mustahkamlash darslari;
- bilimlarni tekshirish darslari;

Aralash (kombinatsiyalashgan) darslar, yoki murakkab tuzilishga ega bo‘lgan ushbu dars jarayonida o‘qituvchi quyidagi kombinatsiyani qo‘llashi

mumkin: *uy vazifalarini tekshirish va o‘quvchilar bilan savol-javob, yangi materialni o‘rganish, bilimlarni mustahkamlash, o‘quvchilar bilimlarini tekshirish va baholash, uyga vazifa berish.*

O‘quvchilarning **yangi materiallar bilan tanishish darsi** yoki yangi bilimlarni berish (o‘rganish) darsida o‘qituvchi rahbarligida o‘quvchilarning mustaqil ishlari olib boriladi, o‘qituvchi darsning tuzilishi va olib borilishini quyidagicha ta’minlaydi: *yangi materialni o‘rganish uchun asos bo‘lgan avvalgi materialni takrorlash, o‘qituvchining yangi materialni va darslik bilan ishlashni tushuntirishi, bilimlarni tekshirish va mustahkamlash, uyga vazifa berish.*

Bilimlarni mustahkamlash va takrorlash darsida o‘qituvchi darsning asosiy mazmunini ilgari o‘zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlashga qaratadi. O‘qituvchi asosiy e’tiborni o‘rganilgan mavzularni takrorlash tarzida mashg‘ulot olib borishga qaratadi. Tuzilishi bo‘yicha bunday darslarni o‘qituvchi quyidagi bosqichda tashkil etadi: *o‘quvchilarning bilish qobiliyatini va tafakkurini tekshirish, og‘zaki va yozma mashqlarni bajarish, topshiriqlarning bajarilishini nazorat qilish, uyga vazifa berish.*

O‘rganilganlarni umumlashtirish va tizimlashtirish darslarida bevosita o‘qituvchi rahbarligida o‘rganilgan o‘quv materiallaridan murakkab savollarni takrorlash va tizimlashtirish asosida *o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirilgan bilimlarning mavjud kamchiliklari to‘ldiriladi va o‘rganilayotgan yangi mavzuning muhim g‘oyalari ochib beriladi.* O‘rganilganlarni umumlashtirish va tizimlashtirish darslarini o‘qituvchi o‘rganilgan mavzuning, bo‘lim yoki o‘quv kurslarining yakunida o‘tkazadi.

Ko‘nikma va malakalarni ishlab chiqish va mustahkamlash darsi egallangan bilimlarni o‘quvchilar tomonidan mustahkamlash hamda amaliyotda qo‘llay olish bilan bog‘liqdir. Bu jarayon bir necha maxsus darslarda amalga oshiriladi. Yangi mavzularni o‘rganishda davom ettiriladi. *Bunda o‘qituvchining vazifasi o‘quvchilarning nazariy bilimlar asosida egallagan malaka va ko‘nikmalarini, hayotiy amaliyotlarida turli vaziyatlarda qo‘llashni o‘zlashtirib olishlarini nazorat qilishdan iborat.*

Bilimlarni tekshirish (nazorat) darsida o‘qituvchi o‘quvchilarning *fanlar yuzasidan o‘zlashtirgan bilimlarini egallash, ko‘nikma va malakalarning shakllanganlik darajasini, o‘quv materiallarining o‘zlashtirishdagi kamchiliklarini aniqlash, shuningdek, navbatdagi topshiriqlarni bajarish yo‘llarini belgilab olishiga yordam beradi.*

Yuqorida ifodalangan barcha darslarning samaradorligiga erishish o‘qituvchining pedagogik mahoratiga, pedagogik-psixologik metodlarni qo‘llay olish tajribasiga bog‘liq. Darslarning majburiy elementi tashkiliy va yakuniy bosqich hisoblanadi. Tashkiliy bosqich maqsadlarni qo‘yish va ularni o‘quvchilar tomonidan qabul qilish sharoitlarini ta’minlash, bilimlarni idrok etish, anglash, eslab qolish yuzasidan beriladigan ko‘rsatmalarni shakllantirish ko‘zda tutiladi. Darsga yakun yasash bosqichida maqsadlarga erishish qayd etiladi. Shu bilan birga o‘qituvchi yangi, zamonaviy, odatdan tashqari dars berishning dars–ma’ruza, dars–seminar, dars–munozara, dars–konferensiya, dars–sayohat, dars–musobaqa, mustaqil ish darslari kabi noan’anaviy metodlaridan foydalanishi mumkin.

O‘qituvchi o‘z tajribalaridan va kasbiy mahoratidan kelib chiqqan holda, sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlarini e’tiborga olib zamonaviy darslarning quyidagi kombinatsiyalariga alohida e’tibor berishi lozim:

- integral fanlarning ilg‘or yutuqlari, kompyuter, pedagogik texnologiyalar va axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan keng foydalanish, darsni hozirgi zamon o‘quv-tarbiyaviy jarayon qonuniyatlari asosida tashkil etish;
- darsda barcha didaktik tamoyil va qoidalarning optimal nisbatlarini ta’minlash;
- o‘quvchilarning qiziqishlari, iqtidori va talablarini e’tiborga olgan holda, ular tomonidan bilimlarning puxta o‘zlashtirilishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish;
- o‘quvchilarda fanlarning o‘zaro aloqadorligi asosida bilishga qiziqishni rivojlantirish;
- o‘quvchilar tomonidan egallangan bilim va malakalarga, shuningdek, ular ongi va tafakkurini rivojlantirish darajasiga tayanish;
- o‘quvchining o‘zi qiziqqan, orzu qilgan kasbi bo‘yicha mahoratini har tomonlama shakllantirishni motivatsiyalash va faollashtirish;
- o‘quv-tarbiyaviy faoliyatning barcha bosqichlarida mantiqiylik va emotsionallikni ta’minlash;
- pedagogik texnologiyalarning eng so‘nggi yutuqlaridan o‘z o‘rnida samarali foydalanishni bilish;
- zarur bilim, ko‘nikma va malakalar, fikrlash va faoliyatning ratsional usullarini shakllantirish;
- mavjud bilimlarni dunyoviy bilimlar bilan doimo boyitib borish va o‘z ehtiyoji darajasida foydalanish;
- har bir darsni yuksak mahorat bilan puxta loyihalashtirish, rejalashtirish, tashxislash va taxmin qilish.

O‘qituvchi darsga tayyorgarlik ko‘rar ekan, asosiy maqsadga erishish uchun quyidagi talablardan foydalanib, o‘z imkoniyatlariga erishishi lozim:

- ta’limiy;
- tarbiyaviy;
- rivojlantiruvchi.

Ta’limiy talablarga har bir darsning ta’limiy vazifalarini aniq belgilash, darsni turli axborot vositalari bilan boyitish, yangi o‘rganilayotgan mavzuni ijtimoiy hayot bilan, turmush tarzi bilan bog‘lab mazmunan boyitish va optimallashtirish, so‘nggi pedagogik texnologiya yutuqlaridan oqilona foydalanish, turli ta’lim shakli, metodlari va ko‘rinishlarini qo‘llash, dars tuzilishini shakllantirishga ijodiy yondashish, darsni yuksak pedagogik mahorat talablari asosida o‘tkazishni ta’minlash kabilar kiradi.

Tarbiyaviy talablardan asosiy maqsad, dars jarayonida o‘qituvchi tomonidan yangi o‘quv materiali asosida egallangan bilimlardan tashqari uning tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash, o‘quvchilarni umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularda tirishqoqlik, tartiblilik, mas’uliyatni his etish, intizomlilik, erkin fikr yuritish, qobiliyatlilik, e’tiborlilik, halollikni shakllantirishdir.

Rivojlantiruvchi talablar dars jarayonida o‘qituvchi o‘z imkoniyatlarini o‘quvchilarda o‘quv-bilish faoliyatining ijobiy sifatlariga nisbatan qiziqishni oshirishga, ijodiy tashabbuskorlik va faollikni rivojlantirishga hamda o‘quvchilarning mudroq qobiliyatlarini uyg‘otishga, ong va tafakkurlarini dars jarayonida shakllantirishga qaratadi.

Shu bilan birga, ta’kidlash joizki, ta’limning yordamchi shakllari ham mavjud bo‘lib, ular asosan o‘qituvchining pedagogik tashabbuskorligi natijasida tashkil etiladi. Ta’limning yordamchi shakllari quyidagilar: turli to‘garaklar, praktikum, seminar, konferensiya, maslahat (konsultatsiya), fakultativ mashg‘ulotlar, o‘quv sayohatlari, o‘quvchilarning mustaqil uy vazifalari.

Ta’lim jarayonida o‘qituvchiga qo‘yiladigan talablar va ijodiy kayfiyatni boshqarish

Ta’lim jarayoni o‘qituvchi ijodiy qobiliyatini namoyish etuvchi sahnadir. Yuqorida ta’kidlab o‘tilgan o‘qituvchilik mahorati hech qachon bir yo‘nalishda qotib qolmasligi kerak. O‘qituvchining ta’lim jarayonidagi mahorati jamiyatda fan olamida ro‘y berayotgan yangiliklar hodisalar bilan doimo chambarchas bog‘langan holda shakllanib boradi. Mamlakatimizda olib borilayotgan ijtimoiy – siyosiy o‘zgarishlar ta’lim sohasida o‘qituvchi oldiga yuksak vazifalarni qo‘ymoqda. Zamonaviy ta’lim o‘qituvchidan quyidagi vazifalarni e’tiborga olishni talab qiladi:

- o‘z mutaxassisligi bo‘yicha eng so‘nggi bilimlardan xabardor bo‘lib borish, ta’limni pedagogik texnologiyalar hamda axborot texnologiyalaridan foydalanib amaldagi o‘quv tarbiyaviy jarayon qonuniyatlari asosida tashkil etishi;
- ta’limda o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini e’tiborga olib o‘z mahoratini, bilimini va qobiliyatini namoyish etishi;
- o‘quvchilarning qiziqishlari, layoqati va talablarini xisobga olgan xolda, ular tomonidan bilimlarni puxta o‘zlashtirilishiga sharoit yaratish;
- o‘quvchilar tomonidan o‘rganilayotgan o‘quv fanlarining o‘zaro aloqadorlini ta’minlash;
- ta’limni tarbiyaviy jarayon bilan o‘zaro aloqadorligi asosida shaxsni har tomonlama kamol topishini faollashtirish;
- o‘quv tarbiyaviy faoliyatning barcha bosqichlarida ta’limning emotsionalligini ta’minlash;
- kompyuter va axborot texnologiyalari asosida fanning eng so‘nggi yutuqlaridan xabardor bo‘lib borish;
- ta’limda o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalari, fikrlash va faoliyat turlarini boyitish maqsadida ular ruhiyatini doimiy o‘rganib borish;
- har bir darsni puxta loyihalashtirish, rejalashtirish, tashxis va taxmin qilish.

Ta’lim jarayonida o‘qituvchi erishishi lozim bo‘lgan yutuqlar ko‘p jihatdan uning ijodiy kayfiyatini boshqara olishi bilan bog‘liq. Ijodiy kayfiyat o‘qituvchi kasbida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan xususiyatlardan biridir. Ijodiy kayfiyat, o‘qituvchi aql idrokini namoyon etuvchi pedagogik mahoratning muhim qirrasi hisoblanadi. ***Ijodiy kayfiyat*** *– o‘qituvchining ruhiy holatini bir maromda ushlab turuvchi, kasbiy jihatdan ijodkorligini ta’minlovchi, kasbiy xususiyatlarining*

o‘ziga xos jihatlarini ko‘rsatuvchi, o‘quvchilar jamoasiga tez kirishib ketishini ta’minlovchi vositadir.

O‘qituvchi o‘z ijodiy kayfiyatini vujudga keltirish uchun psixologik yo‘nalishlarning xilma-xil usullarini bilish kerak. Bu, darsni fikran xayoldan o‘tkazish va loyihalash, har bir o‘quvchi qalbiga oson yo‘l topa olish mahorati, muloqot madaniyati. O‘qituvchi ijodiy kayfiyatini avvalo o‘zi yaratadi, bu uning xarakter xususiyatidan, o‘z kasbiga nisbatan munosabatidan paydo bo‘ladi. Quyida tajribali ustozlar sinovidan o‘tgan, ijodiy kayfiyatni ta’lim jarayonida shakllantirishning ba’zi vositalarini havola etamiz:

- Yangi o‘rganilayotgan o‘quv mavzusidan o‘z ijodiy kayfiyati uchun vositalar qidirish.
- Sinf o‘quvchilari bilan bo‘layotgan har bir muloqotdan ijodiy kayfiyat uchun motivlar topa olish.
- His tuyg‘u va kechinmalarini yaxshilikka, ijodiy kayfiyatga yo‘naltira olish.
- O‘quvchilarning nojo‘ya hatti-harakatlariga doimiy e’tibor bermaslik va qulay vaziyatda rasmiy, ta’sirchan tanbeh berish.
- Dars jarayonida aslo g‘azablanmaslik, o‘quvchilar kulgisini achchiq so‘z bilan to‘xtatmaslik, aksincha to‘g‘ri qabul qila olish.
- Dars jarayonida muloyimlik, mehr shafqatli bo‘lish ulkan pedagogik yutuqlar kaliti ekanligini unutmaslik.
- Doimiy jiddiylik va asabiylashish, asab va yurak tizimini tez charchatishini unutmaslik.

Bolalar bilan bo‘lajak muomala oldidan o‘qituvchining ijodiy kayfiyatini hosil qilishida uning o‘rganilishi lozim bo‘lgan o‘quv materialiga o‘z hissiy munosabatini ifodalashning tashqi shakllarini oldindan topishga intilishi muhim rol o‘ynaydi: bular tegishli imo-ishoralar, yuz harakatlari, gapirish ohangidir.

Muomalada ijodiy kayfiyatni vujudga keltirish va saqlashning muhim vazifasi o‘qituvchining o‘rganilayotgan yangi o‘quv materialiga nisbatan o‘z hissiy munosabatini ifodalashda topgan tashqi shakllarni mustahkamlashdir, u o‘qituvchi tomonidan quyidagi yo‘llar orqali amalga oshiriladi: darsning borishini, tadbirni fikran yodga tushirish; ko‘zgu oldida takrorlash; namuna sifatida san’at (adabiyot, kino, rang tasvir) asarlaridagi vaziyatlardan foydalanish.

Ijodiy kayfiyatni boshqarish – o‘qituvchi mehnatining eng muhim kasbiy jihatdan talabi bo‘lib, u o‘qituvchining sinfda, bolalar bilan muomalada erkin bo‘lishini, xulq-atvorining samarali bo‘lishini ta’minlaydi. Pedagogik ijodkorlikning asosiy bosqichlariga nisbatan o‘qituvchining ijodiy kayfiyatiga muomala ta’sirining quyidagi jihatlarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

1) O‘qituvchi sinf jamoasi bilan bo‘ladigan dastlabki muomalani oldindan payqashi, uning ijodiy kayfiyatini saqlovchi omil ekanligi.

2) Sinf jamoasi bilan dastlabki aloqa bevosita muomala paytida sodir bo‘lishi, o‘qituvchi ijodiy kayfiyatini rag‘batlantiruvchi omil sifatida.

3) O‘qituvchining sinf jamoasi bilan muloqoti tizimi, pedagogik faoliyat jarayonida o‘qituvchining ijodiy kayfiyatini rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlaydi va rag‘batlantiradi.

4) O‘quvchilar bilan muomaladan qanoat hosil qilish, keyingi pedagogik faoliyatda o‘qituvchining ijodiy kayfiyatini rag‘batlantiruvchi omil ekanligi.

Pedagogik ijodkorlik va muomala jarayonida vujudga keladigan har qanday zo‘riqishni, shuningdek boshqa noxush holatlarni yengish uchun o‘qituvchi o‘z-o‘zini tarbiyalash yuzasidan doimiy faoliyat olib borishi zarur. O‘z-o‘ziga ta’sir qilishning bir qator usullari mavjud bo‘lib ulardan eng muhimlari quyidagilardir: *O‘z-o‘zini ishontirish, o‘z-o‘ziga buyruq berish, o‘z-o‘zini majbur qilish, o‘z-o‘ziga majburiyat yuklash, o‘z-o‘zini rag‘batlantirish, o‘z-o‘zini jazolash, o‘z-o‘zini mashq qildirish, nihoyat o‘z-o‘ziga ta’sir qilish.* O‘qituvchining o‘z-o‘ziga ta’sir qilishi va uning samarali jihatlari alohida mavzu asosida o‘rganiladi.

O‘qituvchining ta’lim jarayonida kasbiy omilkorligi

Mamlakatimiz ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlarning muvaffaqiyatini yuqori saviyadagi umumiy va kasbiy madaniyatga ega, metodologiya va pedagogika sohasida fundamental bilimlarni chuqur biladigan, ta’lim jarayonida pedagogik muammolarni tizimli ravishda olib boruvchi mahoratli va omilkor o‘qituvchilarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Shu jihatdan pedagogika oliy ta’lim muassasalarida asosiy e’tibor bo‘lajak o‘qituvchilarda ijodiy pedagogik faoliyatning o‘ziga xos usullarini shakllantirishga va takomillashtirishga qaratilgan.

O‘qituvchilik kasbining mohir ustasi bo‘lish, avvalo shaxsning o‘z individual xususiyatlaridan yuqori saviyada foydalanish va individual ishlay olish qobiliyatining qanday shakllanganligi bilan bog‘liq. Bu usul oliy o‘quv yurtida o‘quv va amaliy mashg‘ulotlar jarayonida shakllantiriladi va kelajakda ta’lim-tarbiyaning muvaffaqiyatini ta’minlovchi individual, o‘ziga xos usullar tizimidan iborat bo‘ladi. Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida mutaxassislarni tayyorlashda bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy mahorat va omilkorlikni shakllantirish g‘oyasi yetakchi o‘rinda bo‘lishi kerak. Yuqori malakali kasbiy mahoratni shakllantirish yo‘llari har xil bo‘lishi mumkin. Bo‘lajak o‘qituvchi o‘z kasbiy mahoratining shakllantirilganligini bildiruvchi kasbiy bilim, malaka va ko‘nikmalar yig‘indisiga, pedagogikmuomala madaniyatiga ega bo‘lishlik kasbiy – pedagogik omilkorlikning asosiy poydevori hisoblanib, o‘qituvchining kasbiga nisbatan shaxsiy tavsifnomasi hisoblanadi.

Ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyati o‘qituvchi kadrlarning kasb mahorati va savodxonligiga bevosita bog‘liq. Shu o‘rinda Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev quyidagi fikrlarni bayon etadi: *“Ta’lim-tarbiya islohoti haqida gapirar ekanmiz, uning mazmunini lo‘nda qilib ifoda etish mumkin: Bizga bitiruvchilar emas, maktab ta’lim va tarbiyasini ko‘rgan shaxslar kerak”.* Bu so‘zlarda ulkan ma’no bor. Negaki barcha rivojlangan jamiyatda bo‘lgani kabi, o‘qituvchining kasbiy mahorati maktabda – ta’lim jarayonida va ish faoliyatida shakllanadi. Shu nuqtai nazardan pedagogika oliy ta’lim muassasalarida ta’lim olayotgan bo‘lajak o‘qituvchi talabalar o‘z mahoratlarini ikki tomonlama – amaliyotda hamda pedagogika oliy ta’lim muassasalarida ta’lim olish jarayonida shakllantiradilar. Bo‘lajak o‘qituvchilar ko‘proq amaliy jihatdan o‘z malakalarini oshirishni xohlaydilar. Chunki ish faoliyati jarayonida paydo bo‘ladigan muammolar ko‘p. Ularning yechimini oliy ta’lim muassasasi partasida, yetakchi olimlar hamkorligida topishni orzu qilishadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarga avvalo, kasb mahorati va uni qanday qilib shakllantirish mumkinligi to‘g‘risida ma’lumotlar berish maqsadga muvofiqdir. Ma’lumki, barcha sohalarda bo‘lganidek, kasb mahorati ham o‘qituvchida yillar davomida shakllanib takomillashadi. Shu narsa alohida e’tiborga loyiqki, o‘qituvchining kasbiy mahorati, amaliy va uslubiy tajribaga ega bo‘lishi uchun asosiy zamin ish faoliyati jarayonida shakllanadi. Chunki kasb mahorati o‘ta murakkab va milliy xususiyatga ega jarayon bo‘lgani bois, uni egallash, yuqorida ta’kidlanganidek, o‘qituvchining uzoq yillar samarali izlanishlari, ijodkorlik mehnati evaziga ro‘yobga chiqadi.

Har tomonlama kamol topgan, jamiyatda ilg‘or turmush tarziga moslashgan, ta’lim va kasb hunar dasturlarini hamda pedagogik va axborot texnologiyalarning eng so‘nggi yutuqlaridan doimo xabardor, ongli ravishda ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, pedagogik-psixologik jihatdan bilimlarga ega bo‘lgan, davlat va oila oldida javobgarlikni his etadigan fuqarolarni tarbiyalovchi o‘qituvchida yuksak nazariy va metodologik tayyorgarlik bo‘lishi lozim.

O‘qituvchi o‘z kasbining mohir ustasi bo‘lishi uchun, avvalo o‘zining individual kasbiy xususiyatlaridan yuqori saviyada foydalanishi va individual ishlay olish qobiliyatining qanday shakllanganligi bilan bog‘liq. Bu usul oliy ta’lim muassasasi faoliyatida o‘quv va amaliy mashg‘ulotlar jarayonida shakllantiriladi va kelajakda muvaffaqiyatni ta’minlovchi individual, o‘ziga xos usullar tizimidan iborat bo‘ladi.

Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida mutaxassislarni tayyorlashda kasbiy mahorat va omilkorlikni shakllantirish g‘oyasi yetakchi o‘rinda bo‘lishi kerak. Bo‘lajak o‘qituvchi o‘z kasbiy mahoratining shakllantirilganligini bildiruvchi kasbiy bilim, malaka va ko‘nikmalar yig‘indisiga, pedagogik muomala madaniyatiga ega bo‘lishi kasbiy – pedagogik omilkorlikning asosiy poydevori hisoblanib, o‘qituvchining kasbiy mahoratini namoyon qiluvchi asosiy vosita hisoblanadi.

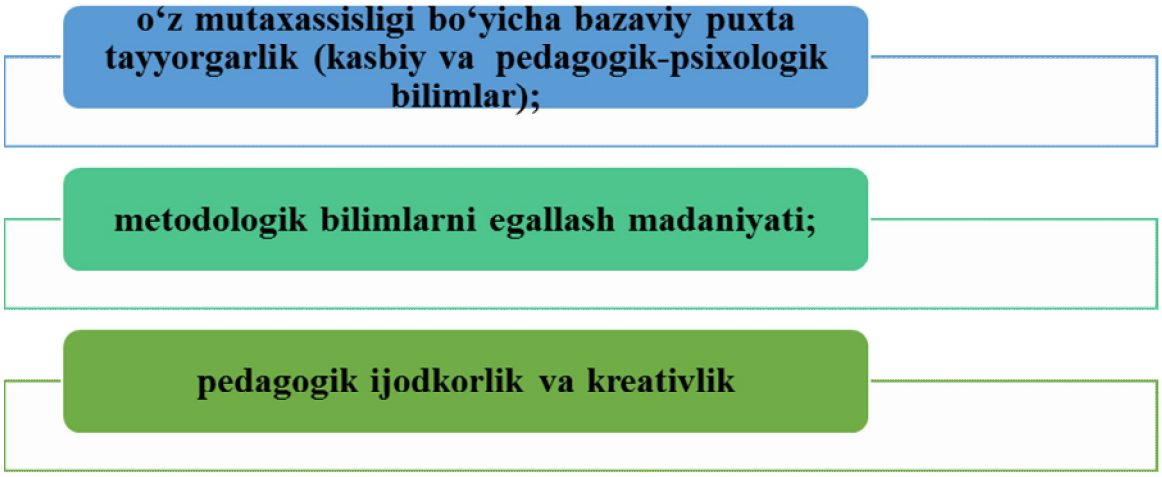

19-chizma. Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida yuksak mahoratli omilkor o‘qituvchini shakllantirish uchta yo‘nalish bo‘yicha amalga oshiriladi:

Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida kasbiy ta’lim tizimi bo‘lajak mutaxassisni shakllantiradi va uni murakkab kasbiy faoliyatga tayyorlaydi. Hozirgi kunda zamonaviy mutaxassis lozim bo‘lgan kasbiy sifatlarning murakkab to‘plamini an’anaviy ta’lim jarayonida qisqa fursatda egallashi lozim. Kasbiy tayyorgarlik jarayonida barcha ijobiy xususiyatlar amaldagi ta’lim tizimidagi kamchiliklarni bartaraf etib borgan holda ular yangi zamonaviy bilimlar bilan to‘ldirilib borilsa, unga ratsional yondashuvlar joriy etilgan integral bilimlar tizimi bir-birini to‘ldirib qo‘llanilganda shakllantirilishi mumkin.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbga ijodiy yo‘naltirilganligining muhim jihatlaridan biri uning pedagogik madaniyati bo‘lib, u pedagogik-psixologik fanlar tizimining turli yo‘nalishlarida tatbiq qilingan. Chunonchi: metodologik jihatdan V.A.Slastenin, V.V.Kraevskiy, axloqiy - estetik jihatdan E.A.Grishin, D.S.Yakovleva, kommunikativlik jihatlarini A.V.Mudrik, O.O.Kiseleva, T.N.Levasheva, texnologik jihatlarini M.M.Levina, N.E.Shurkova kabi olimlar ishlab chiqqanlar.

Ayniqsa, o‘qituvchining texnologik madaniyati uning texnologik faoliyati jarayonida kasbiy mahoratning muhim jihati sifatida individual pedagogik faoliyatini ochib beruvchi muhim ijodiy ko‘nikmasidir. O‘qituvchining texnologik tayyorgarligi “pedagogik omilkorlik” kategoriyasini tushunishning muhim qismi hisoblanadi va u pedagogik voqelikni idrok etish va saqlash vazifalarini bajaruvchi pedagogik madaniyatning mohiyatini aks ettiradi. Bugungi kunda bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy faoliyatidagi muvaffaqiyatlarning asosi sifatida qaralayotgan o‘qituvchining texnologik madaniyati o‘quvchilarning ichki imkoniyatlarini ijodiy tomonga yo‘naltiruvchi jarayondan iborat.

Ushbu jadvalda o‘qituvchining ta’lim jarayonida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan pedagogik mahoratini belgilab beruvchi yuqorida keltirilgan uchta yo‘nalishdan har birining (bazaviy, metodologik, ijodiy) tashkil etuvchi muhim jihatlari ko‘rsatilgan(20-chizma):

Har bir bo‘lajak oliy ma’lumotli mutaxassis-o‘qituvchi o‘z kasbiy faoliyatining ixtisosligi va xususiyatidan qat’iy nazar fundamental bilimlarga, kasbiy malaka va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi kerak. Ana shu bilim, malaka va ko‘nikmalarni egallashda, bo‘lajak mutaxassisga o‘z kasbiga oid u yoki bu savol yoki muammo bo‘yicha o‘z nuqtai nazarini aniqlab olish imkoniyatini beruvchi ijodkorlik, tadqiqotchilik va mustaqil faoliyat tajribasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Kasbiy pedagogik bilimlar ta’lim jarayonining samaradorligiga zamonaviy ta’lim muhiti talablari bilan talabaning o‘zgarib turuvchi o‘quv dasturlari sharoitida yetarlicha yo‘nalish ola bilmasligi natijasida salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Oliy pedagogika ta’lim muassasalarida ta’lim oluvchining yuksak tayyorgarlik darajasiga va ma’naviy axloqiy saviyasiga qo‘yiladigan talablar ham yangilanib boradi. Ijodkor o‘qituvchi esa o‘z sohasi bo‘yicha yangi pedagogik texnologiya metodikalarini ajrata olmog‘i hamda uni amalda samarali qo‘llay bilishi lozim.

20-chizma. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarida kasbiy mahorat va omilkorlikni ta'minlovchi xususiyatlar.

O'qituvchining ta'lim jarayonidagi faoliyati va darsga tayyorgarligi

Har qanday ta'lim muassasasida tashkil etiluvchi ta'lim jarayonida o'quvchining faoliyati o'qituvchining bevosita rahbarligi ostida kechadi.

O‘qituvchining vazifasi pedagogik mahorat imkoniyatlaridan foydalanib, o‘quvchilarni fan asoslarini chuqur egallashga yo‘naltirish, bilim olishga va kasbiy mahorat sirlarini bilishga nisbatan qiziqish uyg‘otish, ijtimoiy borliqqa erkin va ongli munosabatni tarbiyalashdan iboratdir.

O‘qituvchi tomonidan ta’lim jarayonini boshqarish quyidagi bosqichlardan iborat bo‘lishi mumkin va o‘qituvchi o‘zining ijodkorligi, pedagogik mahorati nuqtai nazaridan ushbu jarayonni tashkillashtiradi:

1) Rejalashtirish.
2) Tashkil etish.
3) O‘quv harakatlari.
4) Natijalarni baholash va tahlil qilish.

O‘qituvchi faoliyatida **rejalashtirish** bosqichi kalendar-tematik yoki darslarning rejalarini tuzish bilan yakunlanadi. Rejalar, reja-konspektlar yoki konspektlarni tuzish uchun uzoq, jiddiy ijodiy faoliyat lozim bo‘ladi. O‘qituvchi mustaqil ravishda o‘quvchilarning tayyorgarliklari darajasini, ularning o‘quv imkoniyatlarini, moddiy baza holatini, shaxsiy (kasbiy) imkoniyatlarini o‘rganib chiqishi, o‘quv materiali mazmunini tanlab olishi, dars olib borish shakli va metodini ishlab chiqishi kerak.

O‘quvchilarga dars o‘tish faoliyatini **tashkil etish** uchun o‘qituvchi o‘quvchilar oldiga o‘rganilgan mavzu asosida o‘quv masalalarini qo‘yishi va uni bajarishi uchun imkoniyatlar yaratishi lozim. Bunda o‘quvchilarning faoliyati bilim olishdan iborat bo‘ladi. Bilim olish faoliyatining o‘ziga xos xususiyati faoliyat qonuniyatlariga egaligidir. Bilim olish borliqni idrok etish, o‘rganish, mashq qilish va muayyan tajribalar asosida xulq-atvor hamda ko‘nikma va malakalarning mustahkamlanib borishi, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borishi jarayonidir. Bilim olishning ushbu komponenti ta’limiy xarakterga ega bo‘lgan faoliyat natijasida rag‘batni his etish, ehtiyojning yuzaga kelishidir.

Bilim olishning yana bir komponenti **o‘quv harakatlari** sanalab, ular belgilangan maqsadga binoan amalga oshiriladi. O‘quv harakatlari o‘quv jarayonini tashkil etishning barcha bosqichlarida namoyon bo‘ladi. Harakatlar tashqi (kuzatiladigan) va ichki (kuzatilmaydigan) ko‘rinishda bo‘ladi.

Tashqi o‘quv harakatlariga predmetli harakatlar (yozish, rasm chizish, tajribalar o‘tkazish); perseptiv harakatlar (tinglash, fikrlash, kuzatish, sezish) hamda nutqdan foydalanish kiradi.

Ichki, ya’ni mnemonik (yunonchadan «mnemonikon» — eslab qolish madaniyati) harakatlarga materialni eslab qolish, uni tartibga solish va tashkil etish, shuningdek, tasavvur va fikrlash harakatlari kiradi.

Natijalarni baholash va tahlil etish o‘quv harakatlarining ajralmas qismlari hisoblanadi. Ta’lim jarayonida o‘quvchi tomonidan o‘zini nazorat qilish, o‘zini baholash va o‘zini tahlil qilishni amalga oshirish o‘qituvchining o‘rgatuvchi harakatlari asosida shakllanadi. Bu harakatlarni shakllantirish o‘quvchilarni o‘z tengdoshlari faoliyatini kuzatishga jalb etish, o‘zaro nazoratni tashkil etish, o‘rnatilgan mezonlar asosida o‘z faoliyati natijalarini o‘zaro baholash va tahlil qilishga yordam beradi.

O‘qituvchining darsga tayyorgarligi. Darsning samaradorligi uni samarali tashkil etilganligi bilan bog‘liq. Yaxshi rejalashtirilmagan, yetarlicha o‘ylab chiqilmagan, shoshilinch tuzilgan va o‘quvchilar imkoniyatlariga moslashtirilmagan dars sifatli bo‘la olmaydi. Darsga tayyorgarlik aniq sharoitlarda eng yuqori yakuniy natijaga erishishni ta’minlovchi o‘quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etuvchi tadbirlarni ishlab chiqishdir.

O‘qituvchining ma’lum bir fan asosida darsga tayyorgarlik ko‘rishida quyidagi uchta bosqich muhim ahamiyatga ega: tashxislash, bashoratlash, loyihalashtirish (rejalashtirish).

- ***tashxislashda*** o‘qituvchi didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtiradi, uning natijalarini belgilaydi. O‘qituvchining tashxislashida o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish imkoniyatlari, ularning faoliyatlari va xulqlari, motivlari, talab va layoqatlari, qiziqish va qobiliyatlari, bilimdonlik darajasi, bilim, ko‘nikma va malakalarini nazorat qilish hamda tuzatish kabi holatlar namoyon bo‘ladi.

- ***bashoratlash*** o‘qituvchi tomonidan bo‘lajak darsni samarali tashkil etilishining turli variantlarini tanlab olib baholash va qabul qilingan mezonlarga muvofiq darsni tashkil etishning eng ma’qul variantini tanlab olish va qo‘llashdir.

- *loyihalashtirish* (rejalashtirish) o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini boshqarish dasturini yaratish bo‘lib, u darsga tayyorlanishning yakuniy bosqichi hisoblanadi. Loyiha (boshqarish dasturi) qisqa va aniq, erkin tuzilgan, o‘qituvchi o‘zi uchun boshqarish jarayoni (kimdan va qachon so‘rash, qayerda mavzuni kiritish, mashg‘ulot keyingi bosqichiga qanday o‘tish)ni belgilab olishga imkoniyat beruvchi faoliyatdir.

2.7. Pedagogik jarayonni loyihalash. O‘quv loyihalarining pedagogik imkoniyatlari.

Bugungi kunda samarali pedagogik tizimni yuqori samarali dastur va texnologiyalarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Zamonaviy pedagogik muammolar ko‘pincha o‘quv jarayoniga innovatsion tizimlarni yaratish va joriy etish orqali hal qilinadi, bu nafaqat kelajakdagi o‘zgarishlarni oldindan rejalashtirishda, balki ularning hayoti va sog‘lig‘iga ta’siri oqibatlarini oldindan ko‘rishda ham o‘z ifodasini topgan puxta dizaynni talab qiladi. yosh avlod vakillari. Bu loyihalash muammosini pedagogika nazariyasi va o‘quv faoliyati amaliyotida birinchi o‘rinlardan biriga olib keladi. Pedagogik loyihalash va uning qo‘llanilishini V.S. Bezrukova, V.P. Bespalko, E.S. Zair-Bek, N.N. Surtaeva, N.O. Yakovleva, Yu.K. Chernova, V.Z. Yusupov va boshqalar. Ammo olimlarning yagona nazariyani yaratish yo‘lida qizg‘in izlanishlariga qaramay, ushbu muammoning terminologiyasi va uning mazmuni masalalari hali ham yetarlicha o‘rganilmagan.

Pedagogik tizim bir butun, harakatlanuvchi yaxlit ijtimoiy-pedagogik hodisa bo‘lib, u *o‘quvchi, ta’lim-tarbiyaning maqsadi, mazmuni, o‘quv jarayoni,*

o‘qituvchi yoki texnik vositalar, ta’lim-tarbiya-ning tashkiliy shakllaridan tuziladi. Pedagogik tizim didaktik vazifa va ta’lim texnologiyalarini o‘z ichiga oladi. Ta’lim-tarbiyaning maqsadi va mazmuni – didaktik vazifa; o‘quv jarayoni, o‘qituvchi yoki texnik vositalar, ta’lim-tarbiyaning tashkiliy shakllari – ta’lim texnologiyasi.

Ta’lim muassasasining pedagogik tizimi – bir maqsadga yo‘naltirilgan, tashkiliy tizim bo‘lib, o‘sib kelayotgan avlodni jamiyat hayotiga jalb etish, ularni jamiyat madaniyatini o‘zlashtiruvchi, ijodkor, faol shaxs qilib rivojlantirish uning asosiy maqsadi hisoblanadi. Bu maqsad ta’lim muassasasi pedagogik tizimini takomillashtirish-ning barcha bosqichlarida, uning didaktik, tarbiyaviy tizimlarida hamda pedagogik jarayon barcha qatnashchilarining kasbiy va erkin muloqoti(boshqarish)da amalga oshiriladi.

Nazariy konsepsiya uchta o‘zaro bog‘langan, o‘zaro bir-biriga singib ketuvchi, bir-biriga bog‘liq bo‘lgan: didaktik, tarbiyaviy hamda muloqot(boshqaruv) tizimlarida amalga oshiriladi. Bu tizimlar takomillasha borib, o‘z navbatida nazariy konsepsiyaga ta’smr ko‘rsatadi. Ta’lim texnologiyasining asosiy maqsadi ham, o‘quv predmetlarini to‘liq o‘zlashtirishga mos keladigan ta’lim loyihasini yaratishdir. Bunday loyiha hozirgi zamon psixologiyasi, didaktikasi va pedagogik amaliyotining asosiy va ilg‘or g‘oyalariga tayangan holdagina yaratiladi.

Loyiha (lotincha projectus – oldinga tashlangan) – tasvir, asoslanma, aniq hisob kitob, chizmalar shaklida aks ettirilgan g‘oya, ma’lumotning mohiyatini ochib beruvchi, ularni amalga oshirishning aniq yo‘llarini belgilab beruvchi g‘oyalar, fikrlar, obrazlardir.

Pedagogik loyihalash – yaratilayotgan modelni dastlabki va yakuniy ko‘rinishda ishlab chiqish va uni amaliy qo‘llash darajasiga yetkazishdan iborat. Pedagogik faoliyatda loyihalash ob’ektlari sifatida pedagogik jarayon, pedagogik vaziyat, pedagogik tizim bo‘lishi mumkin.

Pedagogik loyihalash quyidagi bosqichlardan iborat bo‘ladi:

1. Ob’ekt haqidagi ilmiy asoslangan tasavvurga maksimal yaqinlashtirish uchun uni nima qilish kerakligi haqida umumiy tasavvurlarni izlash. Loyihaviy model pedagogik faoliyatning yangilangan qismi qanday bo‘lishi lozimligini, mazkur faoliyatni yaxshilashni ta’minlash omillari haqida bilimlarni o‘zida mujassam etadi;
2. Eskirgan samarasiz modellar o‘rniga taqdim etiladigan yangiliklarni model-lashtirish uchun qo‘llanishi mumkin bo‘lgan pedagogik xulosalar namunalarini izlash;
3. Pedagogik tizimning yangilangan bir bo‘lagining innavatsion modelini yasash;
4. Yangilikni amaliyotga joriy etish algoritmini qurish.

O‘quv loyihasi – ahamiyatga molik nazariy yoki amaliy muammolarni ta’lim oluvchilar tomonidan amalga tadbiq qilishning tadqiqotchilik, izlanuvchanlik, ijodkorlik ish turidir. ***O‘qitishni loyihalash*** esa ta’limning umumiy maqsadi, mazmuni o‘quv maqsadlari o‘qish, o‘qitish, o‘zlashtirishni baholash, tuzatishlar kiritishdir.

O‘quv loyihalari turli xil maqsadlar va uslublarga ko‘ra bir necha kategoriya va turlarga bo‘linadi. Quyida o‘quv loyihalarining asosiy turlari keltirilgan:

1. Amaliyotga yo‘naltirilgan loyihalar:

- Maqsad: Ijtimoiy muammolarni hal qilish.
- Mahsulot: Ko‘rgazmalar, maketlar, multimedia mahsulotlari, o‘quv qo‘llanmalar.

2. Tadqiqot loyihalari:

- Maqsad: Ma’lum bir obyekt yoki hodisa haqida chuqur tadqiqot o‘tkazish.
- Mahsulot: Insholar, musiqiy kompozitsiyalar, videofilmlar, ko‘rgazmalar.

3. Axborot loyihalari:

- Maqsad: Ma’lumot to‘plash va tahlil qilish.
- Mahsulot: Statistik ma’lumotlar, so‘rov natijalari, turli mualliflarning fikrlarini umumlashtirish.

4. Ijodiy loyihalar:

- Maqsad: Jamoatchilik e’tiborini jalb qilish.
- Mahsulot: Adabiy asarlar, tasviriy san'at asarlari, videofilmlar.

5. O‘yinga yo‘naltirilgan loyihalar:

- Maqsad: Jamoatchilikni loyiha muammosini hal qilishda ishtirok etishga undash.
- Mahsulot: Musobaqalar, viktorinalar, ekskursiyalar.

Loyihalarning davomiyligi bo‘yicha turlari:

- Qisqa muddatli loyihalar: Tezkor natijalarni talab qiladigan loyihalar.
- O‘rta muddatli loyihalar: Bir necha oy davomida amalga oshiriladigan loyihalar.
- Uzoq muddatli loyihalar: Yil davomida yoki undan ko‘proq vaqt davomida olib boriladigan loyihalar.

Ishtirokchilar soniga ko‘ra loyihalarning turlari:

- Dars jarayonida: O‘quvchilar bilan birga darsda amalga oshiriladigan loyihalar.
- Darsdan tashqari: O‘quvchilarning qiziqishlariga asoslangan qo‘shimcha faoliyatlar.
- Umummaktab loyihalari: Maktabning barcha o‘quvchilarini qamrab oladigan loyihalar.
- Hududiy va xalqaro loyihalar: Mahalliy yoki xalqaro darajada amalga oshiriladigan loyihalar.

O‘quv loyihalari ta’lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi, shuningdek, o‘quvchilarning ijodkorlik va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Demak, o‘qitish jarayonini loyihalash uchun ijtimoiy buyurtma sifatida ta’limning umumiy maqsadlari asosida, o‘quv maqsadlarini, buning uchun o‘qish va o‘qitishni, o‘zlashtirishni rejalashtirgan holda, o‘qish natijalarini kafolatlash tizimini ishlab chiqish lozim. SHunday qilib, pedagogik texnologiyada o‘quv mazmuni asosida o‘zlashtirish natijalarini kafolatlash uchun, o‘quv maqsadlari oydinlashtiriladi va o‘quv mashg‘u-lotlari loyihalashtiriladi. Buni qayta takrorlanadigan, tiklanadigan tuzilma deb qaraydigan bo‘lsak, unda o‘quv jarayoni ma’lum modullar, birliklardan iborat bo‘ladi, ular umumiy holda ushbu modullar, birliklarning qo‘shilishi asosida yagona va yaxlit mazmunga keltiriladi. Bunga eng muhimi, takrorlanadigan, qaytariladigan va tuzatishlar kiritilgan, ilmiy asoslangan teskari aloqaning mavjudligidir.

Bugungi kunda pedagogik tizimni loyihalash va rejalashtirish masalasi oliy ta’lim tizimida yetakchi tendensiya sifatida namoyon bo‘lmoqda. Biroq loyihalash va rejalashtirishga doir faoliyatning mazmun-mohiyati hamma uchun birdek tushunarli bo‘lmayapti. SHuning uchun fanlar bo‘yicha yaratilayotgan ta’lim texnologiyalarida formallik, takroriylik, maqsad va vazifalarning nomuvofiqligi, qayta aloqalarning intensiv emasligi, loyihalash va rejalashtirishning ketma-ket amalga oshirilmasligi kabi kamchiliklar ko‘zga tashlanmoqda.

Ta’limga texnologik yondashuv o‘qituvchidan o‘quv mashg‘ulotiga tayyorlanish jarayo-nida juda ko‘p mehnat qilishni talab qiladi. Mazkur jarayonda professor-o‘qituvchi har bir mavzu bo‘yicha o‘quv maqsadini oydinlashtirish, pedagogik vazifalarni to‘g‘ri qo‘yish, o‘quv faoliyati natijalarini aniqlashtirish, ta’limni tashkil etish shakl, metod va vositalarini to‘g‘ri tanlab olish, o‘quv vaqtini oqilona taqsimlash orqali o‘qituvchi va talabaning faoliyatini aniq tartiblangan algoritmini hosil qilishi lozim. Ana shu tartibda o‘quv jarayonini loyihalay olgan professor-o‘qituvchigina talabalarning o‘quv-bilish faoliyatini erkin boshqara oladi.

Ta’lim – boshqariladigan jarayon bo‘lib, uning natijasi, ko‘p jihatdan, tayyorlan-gan didaktik loyihaga bog‘liq. Didaktik loyiha esa ta’lim texnologiyasining mahsuli-dir. O‘quvchi-talabalarning bilish faoliyatini didaktik loyihaga ko‘ra boshqarish ta’lim texnologiyasining pedagogik asosi sanaladi. Har qanday jarayonning boshlanishi va yakuni mavjud bo‘lganidek, didaktik loyihani amalga oshirishning ham kirish va chiqish nuqtalari bor. Ikki nuqta orasiga juda ko‘p nuqtalarni joylashtirish mumkin bo‘lga-nidek, didaktik loyihani amalga oshirish ibtidosi bilan intihosigacha bo‘lgan masofada ta’limning samarali usullari, vositalari ko‘p topiladi. Bu yerda ta’lim texnologiyasi eng samarali usul bo‘lib, ta’limning samarali shaklini tanlashda o‘qituvchiga yordamga keladi.

Pedagogik loyihalash – bu ommaviy foydalanishga yo‘naltirilgan ta’lim-tarbiya tizimining innovatsion modelini yaratish bo‘yicha maqsadli faoliyat bo‘lib, u ham ta’lim, ham tarbiya jarayonlarini tashkil etilishi bosqichlari, mazkur jarayondagi maqsad va vazifalarni alohida-alohida oydinlashtirish, kutiladigan natijalarni aniq belgilab olishni shart qilib qo‘yadi.

Ma’lumki, pedagogikada o‘qituvchining darsga tayyorlanishi bosqichlari haqida gap borganda **tashxis etish (diagnostik), bashoratlash (prognostik) bosqichlari** bilan birga eng asosiy e’tibor **loyihalash** ekanligiga qaratiladi. Demak, loyihalash ta’lim jarayoni va o‘qituvchi faoliyatini bog‘lab turuvchi samarali mexanizmdir.

Ta’lim texnologiyasini loyihalashtirishning asosiy bosqichlari:

1. Ta’lim loyihasini tayyorlash. Loyiha o‘qituvchi yoki ekspert a’zolari tuza olish faoliyatining mahsuli bo‘lib, qator umumiy xususiyatlarga ega. Loyiha asosida o‘qituvchi (pedagog) va o‘quvchi-talabalarning kelajakda birgalikda amalga oshiradigan faoliyati yotadi.

Ta’lim loyihasi ma’lumot mazmunini davlat standartlari talablari asosida tahlil etishdan boshlanadi. Tahliliy ma’lumot mazmuni elementlari (bilimlar, ko‘nikma va malakalar, ijodiy faoliyat tajribasi, munosabatlar) dasturlarda qanday berilganligi, darsliklarda qanday aks ettirilganligiga qaratiladi. Keyin ta’lim mazmuni o‘rganiladi, u yoki bu mavzuni o‘rganishdan ko‘zda tutilgan maqsad, ta’limning didaktik maqsadi, o‘qituvchi (pedagog) va talabalar maqsadi, maqsadlarni amalga oshirish va hisobga olish varaqalari, beriladigan uy ishlari miqdori, mavzular bo‘yicha o‘tkaziladigan test savollari, reyting nazorati bosqichlari, etalon darajasida o‘zlashtirish usuli oldindan belgilab qo‘yiladi. Bu ishlarning barchasi ta’lim modelini yaratishga olib keladi.

2. Ta’lim loyihasini amalga oshirish. Ta’lim loyihasi bevosita ta’lim sharoitida amalga oshiriladi. Bu jarayonda quyidagi ishlarga alohida e’tibor qaratiladi:

- o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha maqsad, vazifalar bilan o‘quvchi-talabalarni oldin-dan tanishtirish, muammo, topshiriqlarni, shuningdek, uy vazifalari, mustaqil bajari-ladigan ishlarni, ularni bajarish tartibi, vaqtini e’lon qilish, mavzuni to‘liq o‘zlashtirish bo‘yicha ko‘rsatmalar berish, o‘zlashtirish me’yorlarini aytib berish;
- talabalarni faol, mustaqil faoliyatga rag‘batlantirish, ular diqqatini bo‘lim yoki mavzu mazmuniga tortish, uni qanday o‘rganish zarurligini aytib berish, bilishga qiziqish uyg‘otish, o‘qish-o‘rganishga havas, muammolarni bajarishga ehtiyoj uyg‘otish, emotsiyalar, tafakkur hodisalari, bilimlarni o‘quv holatlariga tatbiq etish yo‘llari orqali mavzu bo‘yicha ma’lumotlar to‘plash, to‘plangan ma’lumotlar yuzasidan joriy nazoratni tashkil etish, mavzuni to‘liq o‘zlashtirishga oid o‘zgarish, qo‘shimcha, tuzatishlarni belgilash;
- bo‘lim yoki mavzu bo‘yicha to‘plangan bilimlarga ishlov berish.

Ta’lim jarayoni stoxastik xarakterga ega. Unda kutilgan va kutilmagan, rejalashtirilgan, favqulodda va tasodifiy hodisalar ham uchrab turadi. O‘rganilgan bilimlarga ishlov berish jarayonida ham joriy nazorat natijalariga asoslanib, loyihaga yangi o‘zgarish, qo‘shimcha va tuzatishlar kiritiladi;

- bo‘lim yoki mavzu bo‘yicha umumiy xulosalar chiqarish, chiqarilgan xulosalarni murakkab o‘quv holatlariga tatbiq qilish, oraliq nazorat natijalariga ko‘ra mavzu yoki bo‘lim bo‘yicha axborot to‘plash, to‘plangan axborotlarga ishlov berish jarayonlarida talabalar erishgan yutuqlarni tahlil qilish, talabalarning bilim, ko‘nikma va malakasi, ijodiy faoliyat tajribasidagi kamchiliklarini ko‘rsatish, guruhdagi har bir o‘quvchi-talabaga yakuniy nazoratgacha bajariladigan qo‘shimcha topshiriqlarni berish, ularni o‘quv materialini yanada atroflicha o‘zlashtirishga rag‘batlantirish;

- yakuniy nazoratning asosiy vazifasi talabalarning ma’lumot va ta’lim mazmuni elementlarini etalon darajasida o‘zlashtirishlarini aniqlash, etalon darajasidan past o‘zlashtirgan talabalarni ogohlantirish, qo‘shimcha topshiriqlar berish kabilardan iborat.

Yuqorida berilgan ko‘rsatkichlar loyihalangan o‘quv jarayonining texnologik dara-jasini to‘liq ifodalaydi, amalda joriy etilishi esa pedagogni yuqori malakali mutaxassisga aylantiradi, talabaning nufo‘zini ham birmuncha oshiradi va ijodiy faoliyatni rivojlantirishning yangi qirralarini ochadi. O‘quv loyihalarining pedagogik imkoniyatlari ta’lim jarayonini samarali tashkil etish va o‘quvchilarning rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu imkoniyatlar quyidagi asosiy jihatlarni o‘z ichiga oladi:

O‘quv loyihalari pedagogik texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liqdir. Ular:

• Innovatsion ta’lim texnologiyalarini joriy etish va ulardan samarali foydalanishni ta’minlaydi.

• O‘quvchilarda kreativlik va pedagogik kompetentlikni rivojlantirishga yordam beradi.

• Ta’lim jarayonini boshqarishda yangi yondashuvlarni taklif etadi, bu esa o‘qituvchi faoliyatining samaradorligini oshiradi.

O‘quv loyihalari orqali ta’lim jarayoni quyidagi jihatlarda takomillashadi:

• Interaktivlik - o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi, bu esa ularning bilim va ko‘nikmalarini oshiradi.

• Mustaqil fikrlash - muammoli vaziyatlar orqali mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

• Motivatsiya - o‘quvchilarni o‘z fikrlarini ifodalashga va ijodiy ishlarga jalb qiladi, bu esa ularning motivatsiyasini oshiradi.

O‘quv loyihalari nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalarni ham shakllantirishga yordam beradi. Ular o‘quvchilarga jamiyatda faol ishtirok etish, mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish kabi qobiliyatlarni rivojlantirish

imkonini beradi. Bu jarayonlar ta’limning sifatini oshirishga xizmat qiladi va kelajak avlodni har tomonlama kamol toptirishda muhim rol o‘ynaydi.

2.8. Zamonaviy ta’lim sohasidagi ilg‘or xorijiy tajribalar.

Ta’lim tizimida, jumladan, oliy ta’limda amalga oshirilgan islohotlar natijasida yuz bergan o‘zgarishlar ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, iqtisodiy va ma’naviy jihatdan katta tarixiy ahamiyatga ega. Amalga oshirilgan islohotlar nafaqat mamlakatimizda ijobiy o‘zgarishlarga olib keldi, balki xalqaro maydonda ham mamlakatimiz nufuzini yangi bosqichga olib chiqdi. Bu borada bir qator me’yoriy hujjatlar qabul qilindi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20-apreldagi PQ-2909 sonli qarori bunga yaqqol misoldir. Vatanimiz ta`limi keng qamrovli islohotlarni hamda qayta qurish ishlarini amalga oshirishdek murakkab jarayonni boshidan kechirdi va kechirmoqda. Ulardan ko‘zda tutilgan maqsad maktab faoliyatini demokratlashtirish uning, insonparvarlik tamoyillarini rivojlantirish, shu asosida o‘quv tarbiya ishlari mazmunini, uning shakl va uslubini kompleks yangilash va yanada takomillashtirishdan iboratdir.Yangilangan ta’lim to‘la ma’noda yangicha tafakkur, sog‘lom fikr demakdir. Hozirgi davrda ta’limning qadr -qimmati, obro va nufuziga teng darajada unnig ijrochilarida tashabbuskorlik, fidoyilik va ishbilarmonlik ham bo‘lmogi zarur. Ta’limdagi muvvafaqiyat, aksariyat dadil harakat qiluvchilar tarafida bo‘ladi. Dadil harakat, shijoat tufaylifdir. Shijoatni esa insonga, o‘zbek milliy pedagogikasining mumtoz namoyondasi Abdulla Avloniy takidlaganlaridek maktab ilm- ma’rifat baxsh eta oladi.

Vatanimiz ta`limi keng qamrovli islohotlarni hamda qayta qurish ishlarini amalga oshirishdek murakkab jarayonni boshidan kechirdi va kechirmoqda. Ulardan ko‘zda tutilgan maqsad maktab faoliyatini demokratlashtirish uning, insonparvarlik tamoyillarini rivojlantirish, shu asosida o‘quv tarbiya ishlari mazmunini, uning shakl va uslubini kompleks yangilash va yanada takomillashtirishdan iboratdir. Yangilangan ta’lim to‘la ma’noda yangicha tafakkur, sog‘lom fikr demakdir. Hozirgi davrda ta’limning qadr -qimmati, obro va nufuziga teng darajada unnig ijrochilarida tashabbuskorlik, fidoyilik va ishbilarmonlik ham bo‘lmogi zarur. Ta’limdagi muvvafaqiyat, aksariyat dadil harakat qiluvchilar tarafida bo‘ladi. Dadil harakat, shijoat tufaylifdir. Shijoatni esa insonga, o‘zbek milliy pedagogikasining mumtoz namoyondasi Abdulla Avloniy takidlaganlaridek maktab ilm- ma’rifat baxsh eta oladi.

Xabaringiz bor, yurtimizda professional ta’lim tizimini ilg‘or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, boshlang‘ich, o‘rta va o‘rta maxsus professional ta’lim bosqichlarini joriy qilish orqali mehnat bozori uchun malakali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash hamda mazkur jarayonga ish beruvchilarni keng jalb qilish

maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-sentyabrdagi “Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha choratadbirlar to‘g‘risida”gi farmoni qabul qilindi. Mamlakatimizda pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimi yo‘lga qo‘yilgan. Bu boradagi xalqaro tajriba ham o‘rganilmoqda. Professoro‘qituvchilarimiz Buyuk Britaniya, Germaniya, Avstriya, Italiya, Fransiya, Chexiya, Slovakiya, Gretsiya, Ispaniya, Belgiya, Niderlandiya kabi davlatlarda ta’lim olib, malaka oshirib kelmoqda. Yevropa Ittifoqi komissiyasining «Erasmus+», «Texnik yordam dasturlari» kabi loyihalari oliy ta’lim tizimini modernizatsiyalash, yanada takomillashtirishda qo‘l kelmoqda.

Mamlakatimizdagi barcha oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilarining kasb malakasi muttasil oshirib borilmoqda, Oliy ta’lim muassasalari xodimlari Yevropa oliy ta’lim tizimidagi samarali usullar, ta’lim berish va ta’lim olish jarayonini yaxshilashga doir ilg‘or yondashuvlar bilan tanishdi. Qadimdan bizda bilim olish qadrlangan.Bilimdon kishilar esa el- yurt ardog‘ida bo‘lganlar. Shuning uchun ham bilim olish va olingan bilimni mamlakatimiz xizmati yo‘lida xizmat qildirish oliy insoniylik burchimizdir.Bu vazifalarni muvvafaqiyatli hal etishni muhim shartlaridan biri chet el maktabi va pedagogikasi tajribalari o‘rganishdir.

Xalqaro tajribalarini sinchkovlik va qunt bilan o‘rganish orqali ta’lim tarbiyada qotib qolgan, o‘z dolzarbligini yo‘qotb borayotgan ish shakllari, uslublaridan xalos bo‘lish bilan birga, uni munosib tarzda yangilashda qo‘shimcha boy manbalarga ega bo‘lamiz.

Davlatimiz rahbari mamlakatda kadrlar muammosi mavjudligini barcha sohalarga islohotlar sur’atiga mos zamonaviy mutaxassislar kerakligini aytgan edi. Shu maqsadda butun ta’lim tizimi takomillashtirilmoqda. Maktabgacha ta’lim rivojlantirilayotganini maktab saboqlariga puxta zamin bo‘lmoqda. Umumiy o‘rta ta’lim sifati ilg‘or xalqaro tajriba va zamon talablari asosida yuksaltirilmoqda. Prezident maktablari, buyuk allomalarimiz nomi bilan ataladigan ixtisoslashtirilgan maktablar, ijod maktablari, Temurbeklar maktablari kabi zamonaviy va innovatsion ta’lim maskanlari tashkil etildi.Ularda xalqaro tajribalar yo‘lga qo‘yilganligi kelajakda yetuk kadrlar yetishib chiqishidan dalolat beradi. 2019-yil 26- noyabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining, , Zamonaviy maktab” larni tashkil etish chora tadbirlari to‘g‘risida“gi qaror qabul qilindi. Qarorga muvofiq 2021-yilgacha maktablarnng kamida 3 foizi, 2025-yilgacha 20 foizi 2030- yilga qadar esa 50 foizini, , zamonaviy maktab” larga aylantirishning asosiy parametrlari belgilandi. Prezidentimiz shu yil yanvar oyida Oliy Majlisga yo‘llagan Murojaatnomada maktab o‘quv dasturlarini ilg‘or xorijiy tajriba asosida takomillashtirish, o‘quv yuklamalari va fanlarni qayta ko‘rib chiqish, ularni xalqaro standartlarga moslashtirish, darslik va adabiyotlar sifatini oshirish zarurligini takidladi. Maktablarda moddiy-texnik ta’minotini yaxshilash, o‘quv tarbiya jarayonida

xalqaro zamonaviy pedagogik texnologiyalarini qo‘llash bo‘yicha vazifalarini belgilab berdi. Yurtimizda matematika, kimyo, fizika, va biologiya darslarining 10 foizigina amaliy mashg‘ulotga ajratilgan.Rivojlantirilgan davlatlarda bu ko‘rsatkich 30-50 foizni tashkil etadi.

2017–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida milliy ta’lim tizimi sifatini oshirish hisobiga yuqori malakali, mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni takomillashtirish markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh. Mirziyoev ta’kidlaganidek, “Biz ta’lim va tarbiya tizimining barcha bo‘g‘inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o‘zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz”. Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 17 dekabrdagi - Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasida xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish to‘g‘risidagi 997-sonli qarori qabul qilindi. Qarorga muvofiq quyidagi xalqaro baholash dasturlari yuzasidan xalqaro tadqiqotlarni tashkil etildi:

1) Progress in International Reading and Literacy Study (PIRLS) - boshlang‘ich 4-sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasini baholash;

2) Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) - 4 va 8-sinf o‘quvchilarining matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan o‘zlashtirish darajasini baholash;

3) The Programme for International Student Assessment (ISA) - 15 yoshli o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash;

4) The Teaching and Learning International Survey (TALIS) - rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida o‘qitish va ta’lim olish muhitini hamda o‘qituvchilarning ish sharoitlarini o‘rganish.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspektsiyasi huzurida Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi tashkil etildi. Milliy markazning asosiy vazifalari va faoliyatining yo‘nalishlari etib quyidagilar belgilandi:

- xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish hamda muvofiqlashtirishda O‘zbekiston Respublikasining vakili sifatida ishtirok etish;

- ta’lim tizimida o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini rivojlantirishning innovatsion metodlarini ishlab chiqish va joriy etishga yo‘naltirilgan ilmiy izlanishlar olib borish;

- ta’lim sifatini baholash sohasida xalqaro aloqalarni o‘rnatish, xalqaro loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish, xalqaro ilmiy anjumanlar va simpoziumlarni tashkil etish va o‘tkazishda ishtirok etish;

- ta’lim sifatini baholash sohasida fundamental va amaliy tadqiqotlar o‘tkazish;

- ta’lim sifatini baholash bo‘yicha tadqiqotlarni ilmiy va uslubiy jihatdan qo‘llab quvvatlash;

- umumiy o‘rta ta’lim muassasalarining xalqaro tadqiqotlarda muvaffaqiyatli ishtirok etishini ta’minlash;

- O‘zbekiston Respublikasining xalqaro baholash dasturlarida qayd etgan natijalarini boshqa davlatlar natijalari bilan qiyosiy taqqoslash;

- xalqaro baholash dasturlarini ta’lim jarayoniga joriy etish bo‘yicha tizimli monitoring olib borish, ushbu sohadagi ilg‘or tajribani ommalashtirish va uning asosida ta’lim muassasalari uchun tavsiyalar va qo‘llanmalar ishlab chiqishda ishtirok etish;

- o‘qitishning innovatsion usullaridan foydalangan holda o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlar bo‘yicha pedagog kadrlarning malakasini oshirish bo‘yicha o‘quv-uslubiy tavsiyalar tayyorlash.

O‘zbekiston Respublikasi zamonaviy ta’lim sohasida ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish va tatbiq etish jarayoni so‘nggi yillarda faol ravishda amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston hukumati ta’lim sifatini oshirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va xalqaro standartlarga moslashish maqsadida bir qator davlatlarning tajribalarini o‘rganmoqda. Quyida ba'zi muhim yillarda amalga oshirilgan tadbirlar va qaysi davlatlarning tajribalari qo‘llanilayotgani keltirilgan: Masalan, 2017-yildan O‘zbekiston ta’lim tizimiga Finlandiya modelini o‘rganish va joriy etish jarayonlari boshlandi. Bu model o‘qituvchilarning malakasini oshirish, talabalar uchun erkin o‘qish muhitini yaratish va individual yondashuvni ta’minlashga qaratilgan. 2018-yildan esa Germaniyaning dual ta’lim tizimini o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish jarayonlari boshlandi. Bu tizim kasb-hunar ta’limida nazariy bilimlar bilan birga amaliy tajribalarni ham olish imkoniyatini beradi. 2019-yil ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash, masalan, interaktiv darslar va onlayn ta’lim platformalarini joriy etish bo‘yicha hamkorlik boshlanadi. 2020-yildan Amerika Qo‘shma Shtatlari innovatsion yondashuvlari, masalan, loyiha asosida ta’lim berish va kichik guruhlar bilan ishlash usullari o‘rganila boshlandi. O‘zbekistonning ta’lim muassasalarida raqamli ta’lim resurslarini rivojlantirishga qaratilgan dasturlar amalga oshirildi. 2021-yil Shvetsiya modeli bo‘yicha inklyuziv ta’lim va har bir talabaga individual yondashuvni ta’minlash bo‘yicha dasturlarni joriy etish jarayoni boshlandi. 2022-yil ingapur ta’lim islohotlari asosida ta’limda yuqori standartlar va amaliyotga yo‘naltirilgan yondashuvlarni o‘rganish davom ettirildi. Singapur modelida o‘quvchilarning ijodkorligini rivojlantirishga e’tibor qaratildi.

Ushbu tajribalar O‘zbekiston ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, o‘qituvchi malakasini oshirish va ta’lim sifatini yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim sohasidagi islohotlar davomida xalqaro hamkorlik va tajriba almashinuvi orqali global ta’lim standartlariga moslashishga intilmoqda.

II MODUL YAKUNI BO‘YICHA

Nazorat uchun savollar

1. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotning samaradorligiga ta’sir etuvchi omillar nimalardan iborat?

2. Pedagogik nazokat va odob-axloqning o‘qituvchi faoliyatidagi ahamiyati nimada?

3. Pedagogik takt va taktikani amaliyotda qo‘llashning o‘ziga xos xususiyatlari qanday?

4. Pedagogik texnika tushunchasining mohiyati nimadan iborat va uning tarkibiy qismlari qanday?

5. Pedagogik texnikani shakllantirishda qanday uslublardan foydalanish mumkin?

6. Nutq texnikasi va notiqlik madaniyatining o‘qituvchi kasbiy faoliyatidagi roli qanday?

7. O‘qituvchining ta’lim jarayonidagi mahorati qanday ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi?

8. Pedagogik jarayonni loyihalashning asosiy bosqichlari va tamoyillari nimalardan iborat?

9. O‘quv loyihalarining pedagogik imkoniyatlari nimadan iborat va ularni ta’lim jarayonida qanday qo‘llash mumkin?

10. Zamonaviy ta’lim sohasidagi ilg‘or xorijiy tajribalardan qaysilarini O‘zbekiston ta’lim tizimida qo‘llash mumkin?

11. Pedagogik muloqotda mimika va pantomimikaning ahamiyati nimada?

12. O‘qituvchi faoliyatida muomala madaniyati va psixologiyasining o‘rni qanday?

13. Pedagogik takt nima va uni qo‘llash shartlari qanday?

14. Pedagogik texnologiyalarning qanday turlari mavjud?

15. O‘qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etishning asosiy yo‘nalishlari nimalardan iborat?

Testlar

1.O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotning asosiy maqsadi nima?
a) O‘quvchilarga bilim berish.
b) O‘quvchilarni baholash.
c) Ta’lim-tarbiya jarayonida o‘zaro hamkorlikni ta’minlash
d) Sinfda tartibni saqlash.

2.Pedagogik nazokat nima?
a) O‘qituvchining qat’iyligi.
b) O‘qituvchining adolatliligi.
c) O‘qituvchining o‘quvchilar bilan munosabatida sezgirlik va hurmat ko‘rsatishi

d) O‘qituvchining o‘z huquqlarini bilishi.
3.Pedagogik odob – axloqning asosiy vazifasi nima?
a) O‘qituvchining tashqi ko‘rinishiga qo‘yiladigan talablar.
b) O‘qituvchining jamiyatda qabul qilingan axloq normalariga rioya qilishi
c) O‘qituvchining o‘z shaxsiy manfaatlarini himoya qilishi.
d) O‘qituvchining o‘quvchilarni jazolash huquqi.
4.Pedagogik takt nima?
a) O‘qituvchining dars o‘tish uslubi.
b) O‘qituvchining o‘quvchilarga pedagogik ta’sir o‘tkazish me’yori
c) O‘qituvchining o‘z fanini chuqur bilishi.
d) O‘qituvchining o‘z ishini rejalashtirishi.
5.Pedagogik taktika nima?
a) O‘qituvchining har bir darsda qo‘llaydigan usullari.
b) Turli vaziyatlarda turli rollarni bajarish bilan bog‘liq pedagogik usullar
c) O‘qituvchining o‘quvchilarga individual yondashuvi.
d) O‘qituvchining o‘z tajribasidan foydalanishi.
6.Pedagogik texnika deganda nimani tushunish kerak?
a) O‘qituvchining kompyuterda ishlash mahorati.
b) O‘qituvchining darsliklar bilan ishlash usuli.
c) Ta’lim-tarbiya jarayonida o‘qituvchining o‘zini tutishi, nutqi, mimikasi va harakatlari
d) O‘qituvchining o‘quvchilarni baholash mezonlari.
7.Pedagogik texnikani shakllantirish uslublariga nima kiradi?
a) Faqat nazariy bilimlarni o‘zlashtirish.
b) Amaliy mashqlar, rolli o‘yinlar va treninglar
c) O‘qituvchining shaxsiy tajribasi.
d) Ilmiy maqolalar yozish.
8.Nutq texnikasi nima?
a) O‘qituvchining tez va ravon gapirishi.
b) O‘qituvchining nutqining aniqligi, ravshanligi va ta’sirchanligi
c) O‘qituvchining chet tillarini bilishi.
d) O‘qituvchining ilmiy uslubda yozishi.
9.Notiqlik madaniyati deganda nimani tushunish kerak?
a) O‘qituvchining faqat ma’ruza o‘qishi.
b) O‘z fikrini tinglovchilarga yetkaza olish san’ati, nutqning to‘g‘ri tuzilishi va ifodaliligi
c) O‘qituvchining bahslarda g‘alaba qozonishi.
d) O‘qituvchining hazil-mutoyiba qila olishi.
10. O‘qituvchining ta’lim jarayonidagi mahorati nimada namoyon bo‘ladi?
a) O‘quvchilarga faqat topshiriq berishda.
b) O‘quvchilarning shaxsiy, ijobiy faoliyatlarini har tomonlama rivojlantirishga yo‘naltira olishda
c) O‘quvchilarni qattiq nazorat qilishda.
d) O‘quvchilarga yuqori baholar qo‘yishda.
11. Pedagogik jarayonni loyihalash nima?

a) Dars rejasini tuzish.
b) Ta’lim-tarbiya jarayonini maqsadli, rejalashtirilgan va tizimli tashkil etish
c) O‘quvchilarning uy vazifalarini tekshirish.
d) O‘qituvchining o‘z faoliyatini tahlil qilishi.
12. O‘quv loyihalarining pedagogik imkoniyatlari nimadan iborat?
a) O‘quvchilarni faqat baholash.
b) O‘quvchilarning mustaqil fikrlashini, ijodiy qobiliyatlarini va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish
c) O‘quvchilarga ko‘proq uy vazifasi berish.
d) O‘quvchilarni sinfdan tashqari mashg‘ulotlarga jalb qilish.
13. Zamonaviy ta’lim sohasidagi ilg‘or xorijiy tajribalarga nima kiradi?
a) Faqat an’anaviy ta’lim usullarini qo‘llash.
b) Interaktiv ta’lim usullari, masofaviy ta’lim, STEM ta’lim va boshqalar
c) O‘quvchilarni faqat yodlashga o‘rgatish.
d) O‘qituvchining o‘z tajribasiga tayanishi.
14. O‘qituvchi odobining normalari nimaga aylanishi lozim?
a) Har bir muallimning shaxsiy fikriga
b) O‘qituvchining buyruqlariga so‘zsiz rioya qilish.
c) O‘qituvchining o‘z manfaatlarini ko‘zlash.
d) O‘qituvchining o‘z bilimi bilan cheklanish.
15. Pedagogik mahorat o‘qituvchilarga nimani o‘rgatadi?
a) Faqat dars o‘tish usullarini.
b) Pedagogik ijodkorlik, pedagogik texnika, ta’lim-tarbiya jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligi
c) O‘quvchilarni jazolash usullarini.
d) O‘z faoliyatini yashirishni.

Topshiriqlar

1. ***“4 K” Metodi***

Maqsad: Ushbu metod yuqorida ko‘rsatilgandek bir vaqtning o‘zida talabalarda 4 ta kompetensiya shakillantirishga yordam beradi.

Topshiriq: Talabalar 5-6 kishilik kichik guruhlarga bo‘linishadi va har bir guruh o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotning samaradorligiga ta’sir etadigan asosiy omilni ajratib, ajratib ko‘rsatgan omilini asoslab beradi.

2. “SWOT tahlil” metodi

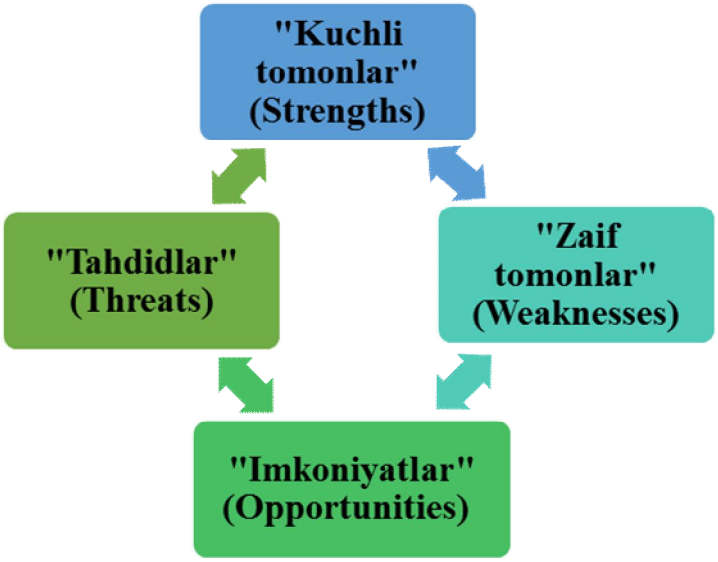

Maqsad: SWOT tahlil metodi - bu muammonning ichki va tashqi muhitini baholash uchun ishlatiladigan vositadir. Ushbu metod yordamida o‘rganilayotgan mavzu haqida ma'lumot yig'ish va strategik rejalar ishlab chiqish mumkin.

Topshiriq: Talabalar 5-6 kishilik kichik guruhlarga bo‘linishadi va har bir guruh nutq texnikasi va notiqlik madaniyatining o‘qituvchi kasbiy faoliyatidagi rolini yuqoridagi 4 jihat bo‘yicha tahlil qilishadi va xulosalar chiqarishadi.

3. Muloqotchanlikni aniqlovchi test:

1. Siz gapirishdan ko‘ra eshitishni yaxshi ko‘rasizmi?
2. Siz o‘zingiz tanimagan kishi bilan suhbatlashish uchun har xil mavzu topa olasizmi?
3. Siz doimo o‘z suhbatdoshingizni diqqat-e’tibor bilan, o‘ta ziyraklik bilan tinglaysizmi?
4. Siz o‘zga kishilarga maslahatlar berishni yoqtirasizmi?
5. Suhbat mavzusi siz uchun qiziqarli bo‘lmasa suhbatdoshingizga buni bildira olasizmi?
6. Suhbatdoshingiz sizni tinglamayotganini sezsangiz jahlingiz chiqadimi?
7. Sizni har qanday masala yuzasidan o‘z shaxsiy fikringiz bormi?
8. Suhbat mavzusi siz uchun notanish bo‘lsa suhbatni davom ettirasizmi?
9. Siz hammaning nigohida, diqqat markazida bo‘lishni yoqtirasizmi?
10. Siz etarli darajada bilimga ega bo‘lgan kamida uchta predmet asosini egallaganmisiz?
11. O‘zingizni dilkash deb hisoblaysizmi?

Testning kaliti: “Ha”-1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11;
“Yo‘q- 4, 5.

Har bir javob 1 ball. 1-3 : Siz bilan muloqotda bo‘lish har doim ham yoqimli emas, hatto ba’zida bu jarayon juda og‘ir kechadi.

4-9 ball: Siz boshqalar uchun yoqimli suhbatdoshsiz, ammo kayfiyatingizga ko‘p narsa bog‘liq.

10-11 b: Siz muloqot jarayonida juda yoqimli suhbatdoshsiz, ammo uni juda oshirib yubormang.

4. Ijtimoiy o‘rganish metodi

Maqsad: Ijtimoiy o‘rganish metodi – bu o‘quvchilarning o‘zaro munosabatlari va guruhda ishlash orqali bilim va ko‘nikmalarni egallashini ta’minlaydigan ta’limiy usuldir. U Albert Bandura tomonidan rivojlantirilgan ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga asoslanadi, bu nazariya o‘quvchilarning boshqa insonlar (rol model yoki ustozlar) orqali qanday qilib o‘rganishini va o‘z xatti-harakatlarini qanday shakllantirishini tushuntiradi.

Topshiriq: Talabalar tajribali o‘qiuvchilarning darslariga kirib darslarni tahlil qilishadi hamda “o‘qituvchining ta’lim jarayonidagi mahorati qanday ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi?” – degan savolga javob topishadi. Har bir talabaning kuzatuv natijalari bahs munozarayoki taqdimot holadida tinglanadi.

III MODUL. PEDAGOGIK MAHORAT KURSINING AMALIY VA NAZARIY ASOSLARI

3.1. O‘qituvchining tarbiya texnologiyalari asosida faoliyat olib borishi

Bugungi kunda har bir o‘qituvchi, nafaqat bilim beruvchi sifatida, balki shaxsiy o‘sishga yordam beruvchi mutaxassis sifatida ham rol o‘ynashi kutilmoqda. Tarbiya texnologiyalari bu jarayonda zamonaviy metodlar, strategiyalar va taktikalar majmuasidan iborat bo‘lib, ular o‘quvchilarning kognitiv va emosional rivojlanishiga ko‘maklashadi.

O‘qituvchilar tarbiya texnologiyalaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlash va nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llashga o‘rgatish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu jarayon, o‘z navbatida, o‘qituvchining pedagogik mahoratiga, o‘qitish uslublariga va o‘quv muhitini yaratishga bog‘liq.

Bundan tashqari, tarbiya texnologiyalari, o‘quvchilarning faol ishtirokini rag‘batlantirish va ularning muammoni hal qilish qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Ular o‘quvchilarning o‘z fikrlarini ifoda etish, jamoada ishlash va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Tarbiya texnologiyalarining samarali qo‘llanilishi, o‘qituvchilarga innovatsion yondashuvlarni kiritish va ta’lim jarayonini yangilash imkonini beradi.

Komil inson, o‘qituvchining mashaqqatli mehnati namunasidir. Sharq allomalari ilmiy meroslarida ham komil inson tarbiyasi doimo munozarali mavzu bo‘lib kelgan. Jumladan, Aziziddin Nasafiy o‘zining “Komil inson” nomli kitobida shunday yozadi: *“Bilgilki, komil inson quyidagi to‘rt narsaga mukammal shaklda ega bo‘lgan insondir. Ularning birinchisi, yaxshi so‘z, ikkinchisi, ezgu faoliyat, uchinchisi, go‘zal axloq, to‘rtinchisi, ilm”*. Ushbu mukammal shakllarga ega bo‘lgan inson buyuk davlat poydevorini, farovon hayot asoslarini quradi. Komil insonni tarbiyalash va voyaga yetkazish jarayoni – pedagogik faoliyatning uzluksiz jarayoni bo‘lib, pedagogik texnologiyaning so‘nggi namunalari doirasida amalga oshiriladigan hamda tarbiyalanuvchilarning ijobiy fazilatlarini shakllantirish va rivojlantirish maqsadlariga qaratilgan tashkiliy faoliyatdan iborat. Bu faoliyatda o‘qituvchi tarbiyaviy jarayonning quyidagi asosiy xususiyatlarini bilishi kerak:

Tarbiyaning yaxlitligi tarbiyalash va o‘qitish jarayonlarining, shuningdek o‘quvchilarni jamiyat talablari asosida kamolotga yetkazish va shakllantirishga qaratilgan maqsadning ajralmas birligi tushuniladi.

Tarbiyaning tizimliligi tarbiyaviy jarayonda umumiylikni tashkil etadi, chunki tarbiyaviy jarayonlar bir nechta tizimlarning turli xususiyatlaridan iborat. Aytish mumkinki, tarbiyaviy jarayonlar — bu tarbiyaviy tizim holatlarining ketma-ket almashinuvidir.

21-chizma. Tarbiyaviy jarayonning asosiy xususiyatlari.

Tarbiyaviy jarayonni tizimli ravishda ko‘rib chiqish, tizim va jarayonning tuzilmaviy xususiyatlarini, shuningdek ular o‘rtasidagi funksional aloqalarning ajratib ko‘rsatilishini ifodalaydi.

Pedagogik jarayonda **tarbiyaning davriylik** tuzilishi — bu tarbiya texnologiyalarining asosiy xususiyatlariga muvofiq bo‘lgan, uning tarkibiy qismlari yig‘indisidir. O‘qituvchi buning natijasida ***tarbiyaning davriylik tuzilmasi***ni belgilab olishi mumkin:

1. Maqsadni belgilash — tarbiyalashdan kelib chiqadigan maqsadlarni ma’lum bir muddatli jarayonlarga bo‘lib chiqishi.

2. Mazmunni tanlash — tarbiyalash mazmunini jamiyat talablari darajasida mustaqil ishlab chiqishi.

3. Demokratik faoliyatli — tarbiyaviy jarayon ishtirokchilarini tarbiyalashda va o‘zaro munosabatda erkin fikrlilik va umuminsoniylik me’yorlariga rioya qilish qonuniyatlari.

4. Baholash — tarbiyalash jarayonida erishilgan natijalar samaradorligining o‘qituvchi tomonidan baholanib borishi va doimiy tahlil qilinishi.

Pedagogik faoliyat ham o‘qituvchi tomonidan tarbiyaviy jarayonning tuzilmasiga muvofiq quriladi: faoliyatning maqsadlari, mazmuni, usullari va turlari ishlab chiqiladi va natijalari tahlil qilinadi. Tarbiyalash maqsadlarini aniqlash pedagogik aniqlashni (diagnostika) — tarbiyaviy jarayon holati, birinchi navbatda o‘quvchilarning tarbiya ko‘rganliklarini, shuningdek, jarayonning boshqa shartlarini o‘rganishni talab etadi.

Tarbiyaning texnologiyaviyligi ta’lim muassasalarida tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish va unga erishishga sharoit yaratadi, nazariy asoslangan uzluksiz davom etadigan tarbiyalash jarayonining shakllari, metodlari, usullari va vositalarini o‘qituvchi to‘g‘ri tanlab natijalarga erishishini ta’minlaydi. U ilmiy modellashtirish (loyihalashtirishga) asosida amalga oshiriladi, modellashtirishda tarbiyaviy maqsadlar bir xil ma’noda beriladi hamda o‘qituvchi tomonidan insonning shaxsiy xususiyatlari va sifatlarini rivojlantirishning muayyan bosqichlarini ob’ektiv ravishda o‘lchash va baholash imkoniyatlarini yaratadi.

Tarbiyaning texnologiyaviyligi har qanday pedagogik tizimda — ilmiy muammolar bilan o‘zaro munosabatda bo‘lgan tushunchadir. Biroq, agar ilmiy muammo tarbiyalanuvchiga bilim berish, ilmiy tafakkurini oshirish hamda ko‘nikma va malakalarini shakllantirish kabi maqsadlarni ifodalaydigan bo‘lsa, u

holda tarbiya texnologiyasi o‘qituvchiga o‘quvchilarni tarbiyalash yo‘l–yo‘riqlari va ularga erishish vositalarini to‘g‘ri yo‘naltirishga yordam beradi.

O‘qituvchining tarbiyaviy maqsadlarni to‘g‘ri tanlashi volyuntaristik (ko‘ngilchanlik) xarakterga ega bo‘lmasligi lozim. U pedagogikaning uslubiyoti, jamiyatda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar, ushbu jarayon yuzasidan qabul qilingan maxsus Qonun va Qoidalar asosida belgilanadigan maqsadlar va milliy qadriyatlar to‘g‘risidagi falsafiy tasavvurlar, shuningdek jamiyat va davlat taraqqiyotining ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va boshqa o‘ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi.

Tarbiya texnologiyasida o‘qituvchi tomonidan belgilanadigan maqsadlar turli darajada bo‘lishi va bosqichma bosqich bir biriga bo‘ysunishi, ketma ket bajarilishi mumkin. Biroq tarbiyaviy maqsadning asosiy mohiyati — davlat maqsadlari, ijtimoiy buyurtmalardan kelib chiqishi lozim.

Tarbiya texnologiyalarini modellashtirish

Modellashtirish – ob’ektlarda ijtimoiy reallikning muayyan qismlarini tadqiq etish uslubi hamda predmetlar va hodisalarning real mavjud bo‘lgan hamda quriladigan modellarini o‘rganish va ishlab chiqishdir. Shunday ekan, tarbiya texnologiyalarini ham ishlab chiqish va amalga oshirishda modellashtirishdan foydalanish ularni yaxlit pedagogik hodisa sifatida uslublarini o‘rganib chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Modellashtirishning shakli va qo‘llanilishi foydalaniladigan modellar va ularni qo‘llash sohalariga bog‘liq. Tarbiya texnologiyalarining samaradorligini oldindan ko‘ra bilish yoki loyihalashtirishda va tadqiq etishda modellashtirishdan foydalanish to‘g‘risidagi muammo “pedagogik modellashtirish” nomini olgan.

Modellar xarakteriga ko‘ra predmetli va belgili (informatsion) modellashtirishga bo‘linadi. Shartli ravishda ular asl ob’ektning belgilangan funksional xususiyatlarini ifodalaydi.

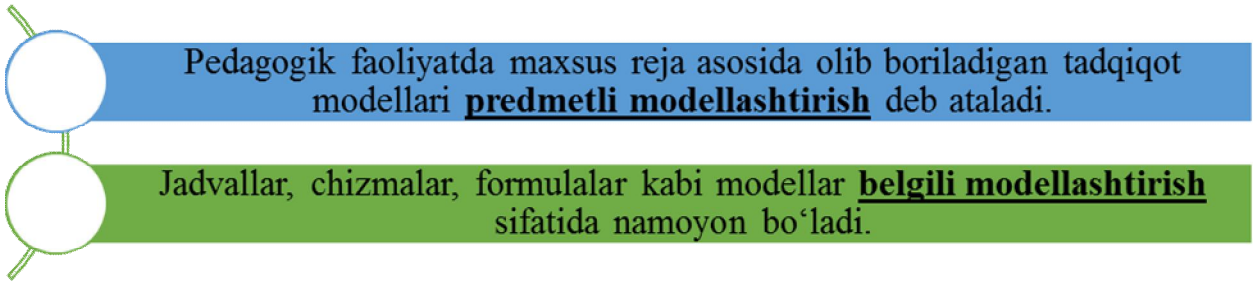

22-chizma. Modellarning xarakteriga ko‘ra turlari.

Modellashtirilishi lozim bo‘lgan ob’ektning xarakteri va yosh xususiyatlariga ko‘ra avvalo, uning xulq-atvori (unda kechadigan tarbiyaviy jarayonlarga amal qilinishi) modellashtiriladi. Bunda tarbiya texnologiyasining quyidagi ikkita muhim jihatini e’tiborga olish zarur:

1. Barcha tarbiyalanuvchilar o‘zlashtirishi lozim bo‘lgan tarbiyaviy jarayonni modellashtirish.

2. Pedagogik faoliyatda mukammal tarbiyalanishi mumkin bo‘lmagan tarbiyasi og‘ir o‘quvchilar bilan o‘zaro tarbiyaviy faoliyatni modellashtirish.

Tarbiyaviy texnologiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirishda modellashtirishdan foydalanishning bayon etilgan nazariy asoslaridan tashqari yana bir nechta mustaqil, biroq o‘zaro ta’sir ko‘rsatuvchi kuchga ega bo‘lgan tarbiyaviy jarayonning bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq jihatlarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

1) Ob’ekt va sub’ektning o‘zaro kommunikativ munosabati tarbiyaviy texnologiya modelida asosiy faoliyat ko‘rsatuvchi deb e’tirof etiladi. Unda tarbiyalashni amalga oshiradigan o‘qituvchi yoki shaxslar guruhi, shuningdek manfaatlari doirasida tarbiyaviy o‘zaro ta’sir ko‘rsatishni tashkil etuvchi shaxs yoki ijtimoiy muhit guruhi (masalan: sinf guruhi) tushuniladi.

2) Tarbiyaviy reja asosida tarbiyalashning bir maqsadga yo‘naltirilganligi, tarbiyaviy texnologiya unsurlarini modellashtirishda o‘qituvchi tomonidan belgilangan hamda ob’ektni tarbiyalashdan ma’lum bir maqsadni ko‘zlash yoki faraz qilishdir. Ushbu jarayon asosida o‘qituvchi ishtirokida olib boriladigan tarbiyaviy faoliyatning bir maqsadga qaratilganligi aniq mazmunga ega tarbiyaviy vositalarda, shakl va metodlarda ifodalanadi.

3) Uzluksiz faoliyatli tarbiyaviy jarayon tarbiyaviy texnologiyaning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, ta’limning uzluksizligini va nafaqat ta’lim muassasalarida olib borilishini bildiradi. Ota-ona yoki avlod-ajdodlarga xos bo‘lgan nutq, tafakkur, mehnat, ijod qilish qobiliyati va boshqa iste’dod alomatlarining irsiyat orqali bolaga o‘tishini ta’minlovchi biologik omillarning (layoqat va iste’dod mudroq holatda bo‘lib, uning uyg‘onishi uchun oilada va ta’lim-tarbiya muassasalarida qulay sharoit yaratish talab etiladi) hamda shaxsga ijobiy yoki salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan, shaxsning shakllanishiga ta’sir etuvchi oila, maktab, do‘stlar va tengqurlar davrasi kabilarni o‘z ichiga oluvchi **mikromuhitning** uzluksiz tarbiyaviy jarayonda ta’siri beqiyosligini ta’kidlaydi. Ayniqsa, oila muhiti shaxsning shakllanishida o‘ziga xos muhim tarbiyaviy maskan bo‘lib, nihoyatda keng tarmoqli ta’sir etish quvvatiga ega. Ota-onaning tarbiyalanganligi va tarbiyaviy tajribalarni mukammal bilishi, bola tarbiyasida doimiy nazorat va javobgarlik hissi o‘zbek oilasi uchun eng qadrli burch sifatida e’zozlanadi. Bularning barchasi tarbiyalanuvchi sub’ektga nisbatan komil inson shaxsiga xos sifatlarni shakllantirishga qaratilgan.

4) Guruh jamoasida norasmiy yetakchining (lider) hatti harakati va xulq-atvori bilan tarbiyaviy jarayonga ta’sir etishi guruhda tarbiyalanuvchilarning barcha hayotiy faoliyatida muhim rol o‘ynaydi. Bolalar va o‘smirlar jamoasidagi lider (etaklovchi, boshlovchi) o‘qituvchi yoki tarbiyachi tomonidan guruhda rasman tayinlanmaydi. Jamoadagi bolalarga norasmiy yetakchilik qiluvchi o‘quvchi o‘qituvchilar oldida e’tibordan chetda yuradi, o‘zining qattiqqo‘lligi, xarakteridagi guruhga yetakchilik qilishga xos tug‘ma qobiliyati, mustahkam irodaga egaligi, qo‘rqmasligi bilan guruh a’zolarining hurmatini qozonib, jamoadan ajralib chiqadi va o‘zi bilan hammaslak, hamfikr bolalarni yetaklaydi. Norasmiy liderning har qanday faoliyati salbiy oqibatlarga olib kelishi yoki ijobiy natijalar berishi ham mumkin. Bunda o‘qituvchining mahorati, psixologik tajribasi muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchining norasmiy liderga nisbatan qattiqqo‘lligi, tarbiyaning jazolovchi metodlarini qo‘llashi foyda bermaydi, aksincha zararli oqibatlarga olib kelishi mumkin.

O‘qituvchi o‘zining ziyrakligi va chuqur psixologik bilimi, yuksak pedagogik mahorati bilan avvalo o‘quvchilar guruhi jamoasidagi liderni aniqlashi, kerak bo‘lsa, unga yon bosib, o‘z tomoniga og‘dirib olishi lozim. Pedagogik mahoratning ishontirish va ta’sir etish usullari asosida norasmiy lider ongiga sezdirmasdan kirib borib, o‘z ta’sirini o‘tkaza olgan o‘qituvchi guruh jamoasida bir xil tarbiyaviy muvozanatni saqlay oladi. Shundan keyin tarbiyaviy texnologiyaning ma’qul bo‘lgan unsurlarini modellashtirib qo‘llashi va cho‘chimasdan tarbiyaviy faoliyat olib borib, belgilangan maqsadga erishishi mumkin.

Tarbiyaviy jarayon va tarbiya mazmunini modellashtirish

Tarbiyaviy jarayonni modellashtirishda o‘quvchilarning hayoti va faoliyatini ta’lim muassasalarida pedagogik jihatdan to‘g‘ri uyushtirish uchun, ularning tashqi ta’sir etuvchi omillarga nisbatan ta’sirchan munosabatda bo‘lishini unutmaslik kerak. Pedagog va psixolog olimlarning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, shaxsga tashqi omillarning o‘zaro (xoh salbiy, xoh ijobiy bo‘lsin) ta’siri avvalo o‘quvchilarning o‘zaro munosabatlariga bog‘liq. O‘quvchilarning tarbiyaviy faoliyatini uyushtirayotganda o‘qituvchi yoki tarbiyachi tashqi ta’sir etuvchi omillarga nisbatan tarbiyalanuvchining munosabatini, kechinmalarini, qanday anglashini, baholashini ulardan o‘zi uchun nimalarni olayotganligini bilishi zarur.

Tarbiya jarayonini modellashtirishda o‘quvchining nafaqat ongi, balki his-tuyg‘ularini ham o‘stirib borishga erishish lozim, unda jamiyatning shaxsga qo‘yadigan axloqiy talablariga muvofiq keluvchi xulqiy malaka va odatlar hosil qilinadi. Bunga erishish uchun o‘quvchining ongi, hissiyoti va irodasiga ta’sir etib boriladi. Tarbiya jarayoniga o‘qituvchi rahbarlik qiladi. U o‘quvchilarning ta’lim muassasasidagi tarbiyaviy faoliyatini belgilaydi, ularning ijtimoiy jarayonga faol kirib borishlarini o‘z xohish istaklari bilan tarbiyaviy faoliyatga faol ishtirok etishlari uchun shart-sharoitlar yaratadi.

Ijtimoiy jarayonda faol ishtirok etish orqali o‘quvchilarning mustaqilligi, ijodiy tashabbuskorligi ortib boradi. Ushbu faoliyatni modellashtirishda o‘qituvchi o‘quvchilar jamoasining manfaati va talab istaklarini e’tiborga olishi zarur. Bola o‘z xulqi, hatti-harakati uchun jamoa oldida javobgarlikni sezishga erishgach, ijrochi emas, balki umumiy ishning faol qatnashchisi bo‘lib qoladi.

Tarbiyani samarali modellashtirish uchun uning harakatlantiruvchi kuchini, har bir o‘quvchining tarbiya jarayonidagi faoliyatini yaxshi bilish kerak. Buning uchun o‘qituvchi quyidagi holatlarni unutmasligi lozim:

- tarbiyalanuvchi ruhiyatini puxta bilish;
- ota-onalar bilan muntazam aloqada bo‘lib, ular ishtirokida o‘quvchi bilan tarbiyaviy mazmunda suhbatlar o‘tkazish;
- o‘quvchining ichki dunyosini, xarakterini bilmasdan u bilan qo‘pol muomalada bo‘lmaslik, sodir etilgan xatoliklarni kechira olish;
- o‘quvchining qiziqishlarini, uni o‘rab turgan tashqi muhitni doimiy nazorat qilish;
- o‘quvchini qat’iy kundalik rejimga o‘rgatish va uni kuzatib borish;
- iste’dodini, qobiliyatini va o‘zi tanlagan kasbga moyilligini e’tiborga olib uni takomillashtirish;

• uning bola ekanligini, adashishga, ba’zan xatoliklarga yo‘l qo‘yishini unutmaslik, ushbu salbiy holatlarni kechiktirmasdan tuzatib borish.

Tarbiya jarayonida uning maqsadi, shakl va metodlari, shaxsning o‘z-o‘zini tarbiyalash va qayta tarbiyalash jihatlari muhim o‘rin tutadi. Ijtimoiy tuzum buyurtmasi asosida belgilangan tarbiyaviy faoliyatni amalga oshirishda ma’lum shart-sharoitlarning mavjudligi talab etiladi. Ushbu g‘oyalar yaxlit tarzda quyidagicha aks etadi:

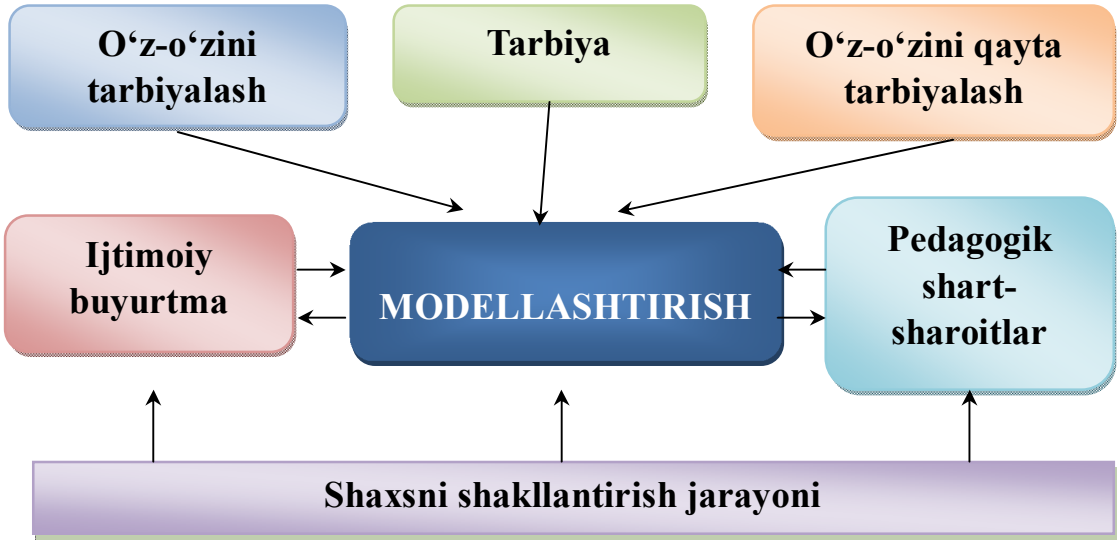

23-chizma. Tarbiyaviy jarayonni modellashtirish.

Shaxsni shakllantirish, boshqarish, nazorat xarakteriga ega bo‘lib, bu borada belgilangan vazifalar tasodifiy harakatlar orqali emas, balki oldindan modellashtirilgan va puxta o‘ylangan rejalar asosida belgilanib hal etib boriladi.

Shu bilan birga tarbiya mazmunining asosiy yo‘nalishlari bo‘lmish, axloqiy, aqliy, jismoniy, ekologik, iqtisodiy, huquqiy va siyosiy tarbiyaning g‘oya va maqsadlari o‘qituvchi tomonidan modellashtirilib, bajariladigan vazifalar belgilab olinadi va amalga oshiriladi. Ushbu tarbiyaviy vazifalar mazmunini anglagan holda o‘qituvchi quyidagi faoliyatni olib borishi lozim:

1) **Axloqiy tarbiya**ni tashkil etish jarayonida o‘qituvchi ijtimoiy-axloqiy me’yorlar mazmunidan xabardor bo‘lishi, ularga milliy an’analarimiz, urf-odatlarimizdan kelib chiqib belgilangan axloqiy me’yorlarning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini bilishi, ijtimoiy-axloqiy me’yorlar (talab va ta’qiqlar) asosida o‘quvchilarda axloqiy ong va madaniyatni shakllantirishi.

2) **Aqliy tarbiya**ni yo‘lga qo‘yish asosida – o‘quvchilarni ilm-fan, texnika va texnologiya borasida qo‘lga kiritilayotgan yutuqlar, yangilik va kashfiyotlardan boxabar etadi, ularga ijtimoiy va tabiiy fanlar bo‘yicha bilimlarni berish bilan tafakkuri shakllantiriladi, dunyoqarashi rivojlantiriladi.

3) **Jismoniy tarbiya**ni tashkil etish jarayonida – o‘quvchilarni o‘z sog‘liqlarini saqlash va mustahkamlash, organizmni chiniqtirish, jismoniy jihatdan to‘g‘ri rivojlanishi hamda uning ishchanlik qobiliyatini oshirish borasida g‘amxo‘rlik qilish tuyg‘usini yuzaga keltiradi, ularda ko‘nikma va malakalarni

hosil qilish, ularni maxsus bilimlar bilan qurollantirish, o‘quvchilarning yoshi, jinsiga muvofiq keladigan (kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamlilik, sabot, mehnat, iroda va xarakterni qaror toptirish) jismoniy harakat sifatlarini rivojlantirish.

4) **Estetik tarbiya**ni olib borish jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarda estetik his-tuyg‘u, estetik didni tarbiyalaydi, ularning ijodiy qobiliyatlari, estetik ehtiyojlari va go‘zallikni sevish, go‘zallikka intilish tuyg‘ularini rivojlantiradi, estetik madaniyat rivojlantiriladi.

5) **Ekologik tarbiya**ni olib borish chog‘ida – o‘quvchilarga ekologik bilimlar berish asosida shaxs, jamiyat va tabiat uyg‘unligi hamda aloqadorligi haqidagi ma’lumotlar tushuntiriladi, ularda ekologiyaning insoniyat, jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni va mohiyati borasidagi tushunchalar qaror toptiriladi, o‘qituvchi tabiatga nisbatan ehtiyotkorona va mas’uliyat bilan munosabatda bo‘lish, tabiatni asrash to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qilish kabi tuyg‘ularni tarbiyalaydi.

6) **Iqtisodiy tarbiya**ni tashkil etish jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish asosida mamlakatda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash uchun bozor infrastrukturasi qoidalariga amal qilish, ichki bozorni to‘ldirish, kichik va o‘rta biznesni yaratish borasidagi faoliyatga faol ishtirok etish ko‘nikma va malakalarini hosil qildiradi, inson mehnati bilan asrlar davomida bunyod qilingan moddiy va ma’naviy boyliklarni asrash borasida qayg‘urish tuyg‘ularini qaror toptiradi, iqtisodiy madaniyatni shakllantiradi.

7) **Huquqiy tarbiya**ni tashkil etish jarayonida o‘quvchilarga davlatimiz Konstitutsiyasi, davlat haqidagi ta’limot, fuqarolik, oila, mehnat, xo‘jalik, ma’muriy sud ishlarini yuritish va boshqarish huquqlarining ma’nosi tushuntiriladi, ular ongiga ijtimoiy-huquqiy me’yorlarning shaxs va jamiyat hayotidagi ahamiyati haqidagi tushunchalar singdiriladi, huquqiy munosabat va madaniyat mohiyati yuzasidan tasavvurga ega bo‘lishni ta’minlaydi.

8) **G‘oyaviy-siyosiy tarbiya**ni tashkil etish jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarga siyosiy bilimlarni berish, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, fuqarolik jamiyati asoslari, milliy davlat tuzilishi, davlat organlari faoliyati, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining ichki va tashqi siyosati mazmunini to‘g‘ri tushunishni ta’minlash asosida siyosiy faoliyat yuzasidan ko‘nikma va malakalarni tarkib toptiradi, siyosiy madaniyat me’yorlari shakllantiriladi.

Tarbiya qonuniyatlari va tarbiya mazmuni tamoyillarini modellashtirish

Tarbiya texnologiyasida tarbiya jarayoni, mazmun va mohiyatidan kelib chiqib belgilangan vazifalarni o‘qituvchi amalga oshirishi uchun uning o‘ziga xos qonuniyatlarini anglab olish muhim ahamiyatga ega.

Uning eng muhim qonuniyatlaridan biri ***aniq maqsadga yo‘naltirilganligi***dir. Zamonaviy talqinda tarbiya jarayoni o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi muayyan maqsadga erishishga qaratilgan samarali hamkorlik. Zero, tarbiya jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilarning birgalikdagi faoliyatlari tashkil etiladi, boshqariladi va nazorat qilinadi. Yagona maqsadga erishish yo‘li zamonaviy tarbiya jarayonining maqsadini tavsiflaydi.

Tarbiya jarayoni ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, unda tarbiya mohiyatini yoritishga xizmat qiluvchi ichki va tashqi (sub’ektiv va ob’ektiv) omillar ko‘zga

tashlanadi. Sub'ektiv omillar shaxsning ichki ehtiyojlari, qiziqishlari, hayotiy munosabatlari mazmunini anglashga yordam bersa, ob'ektiv omillar shaxsning hayot kechirishi, shakllanishi, hayotiy muammolarni ijobiy hal etish uchun sharoit yaratadi

Tarbiya jarayonining yana bir qonuniyati uning ***uzoq muddat davom etishi***dir. Tarbiya natijalari tez sur'atda yaqqol ko'zga tashlanmaydi. O'zida insoniy sifatlarni namoyon eta olgan shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazishda uzoq muddatli davr talab etiladi. Shaxsning muayyan vaqtning o'zida, turli-tuman qarashlar mavjud bo'lgan bir sharoitda harakat qilishi tarbiya jarayonini murakkablashtiradi. Ta'lim muassasalarida olib borilayotgan tarbiya shaxs ongi, dunyoqarashini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Tarbiya jarayonining yana bir qonuniyati uning ***uzluksizligi*** sanaladi. Ta'lim muassasasida olib borilayotgan tarbiya jarayoni bu – o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi uzluksiz, tizimli harakatlari jarayonidir. O'quvchilarda ijobiy sifatlarni qaror toptirishda yagona maqsad sari yo'naltirilgan, bir-birini to'ldiruvchi, boyitib boruvchi, takomillashtiruvchi faoliyat alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois oila, ta'lim muassasalari, jamoatchilik hamkorligida tashkil etilayotgan tarbiyaviy tadbirlarning uzluksiz o'tkazilishiga erishish maqsadga muvofiqdir.

Tarbiya jarayonining yana bir qonuniyati – bu uning ***yaxlit holda tizimli tashkil etilishi***dir. Yaxlitlik shundan iboratki, tarbiya jarayonining maqsadi, mazmuni va metodlarini birligi shaxsni shakllantirish g'oyasini amalga oshirish uchun xizmat qiladi. Bizga ma'lumki. Shaxs ma'naviy-axloqiy sifatlarni navbatma navbat emas, balki yaxlit tarzda o'zlashtira boradi, shu bois pedagogik ta'sir ham yaxlitlik, tizimlilik xarakteriga ega bo'lishi lozim.

Tarbiyaning yana bir qonuniyati shundan iboratki, bu ***jarayon ikki tomonlama aloqa xususiyatiga*** ega bo'lib, unda o'quvchining o'zi ham faol ishtirok etadi. Ikki tomonlama aloqa ikki yo'nalishda, ya'ni, o'qituvchining o'quvchiga ko'rsatadigan ta'siri (to'g'ri aloqa) hamda o'quvchining o'qituvchiga nisbatan munosabati (teskari aloqa) tarzida tashkil etiladi.

Tarbiyaning pedagogik texnologiya nazariyasi g'oyasiga muvofiq, endilikda o'quvchi tarbiya jarayonining ob'ektigina bo'lib qolmasdan, sub'ekti sifatida ham faoliyat ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchi o'quvchining ichki imkoniyatlari, unga nisbatan bo'layotgan tashqi ta'sirlar va axborot manbalarini inobatga olishi zarur. Agarda mazkur talab unutilsa, shaxsni tarbiyalash qiyinlashadi yoki barcha urinishlar samarasiz yakun topadi. Mana shundan tarbiya jarayonining yana bir xususiyati – tarbiyada qarama-qarshilikning mavjudligi kelib chiqadi. Ushbu qarama-qarshiliklar o'quvchilarga o'z tushunchalariga muvofiq paydo bo'lgan dastlabki sifatlar o'rtasida yoki o'quvchilarga qo'yiladigan talablar bilan ularni bajarish imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyatlarning kelib chiqishi uchun zamin yaratadi.

Undan tashqari ushbu qarama-qarshiliklar ko'pincha o'quvchining ongi bilan xulqi bir-biriga muvofiq bo'lmasligidan, o'qituvchi va tarbiyachilarning o'quvchilar yosh psixologik, fiziologik xususiyatlarini (fe'l-atvori, xarakteri, qiziqishlari, jismoniy, ruhiy hamda fiziologik jihatdan sog'lomligi) yaxshi bilmasliklari oqibatida sodir bo'ladi.

Demak, tarbiya jarayonida quyidagi qonuniyatlar modellashtirish xususiyatini namoyon etadi:

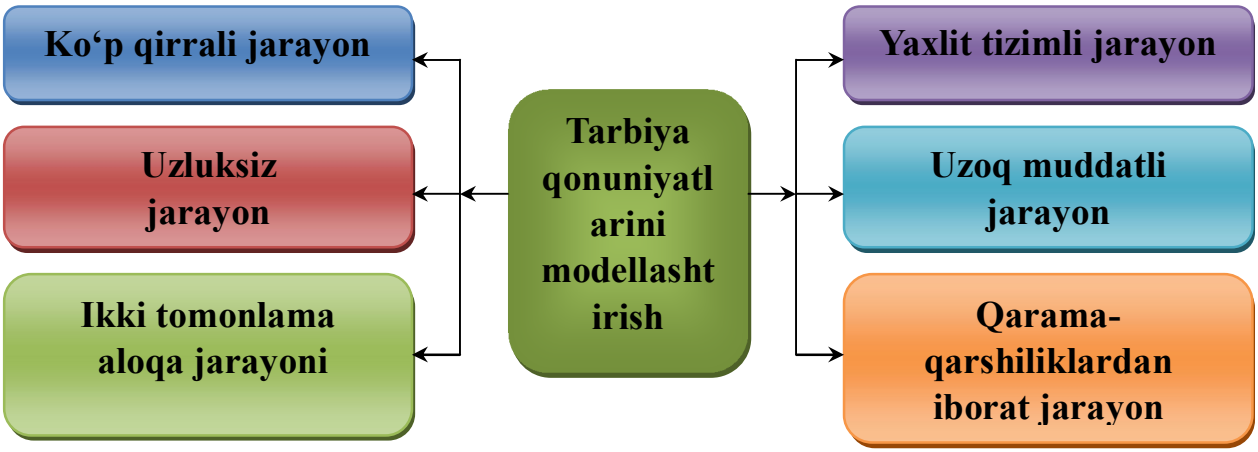

24-chizma. Tarbiya qonuniyatlarini modellashtirish.

O‘qituvchi tarbiya mazmunini shaxsning barkamol inson darajasida shakllanishiga qo‘yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyatini anglagan holda modellashtiradi. Ushbu modellashtirilgan mohiyat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, ijtimoiy muhitda kishilar bilan o‘zaro munosabatlar darajasi, shuningdek, jamiyat mafkurasi g‘oyalari asosida belgilanadi.

Zamonaviy tarbiya mazmunida ilgari surilgan g‘oyalarni modellashtirilishi yaxlit tarzda quyidagi ko‘rinishga ega:

25-chizma. Tarbiya mazmunini modellashtirish.

Tarbiya mazmunining mukammal belgilangan qonuniyatlari mavjud bo‘lib, u asrlar davomida har bir davrning talablariga mos ravishda takomillashtirilib kelingan. Tarbiya mazmunida tarbiyalanuvchining yoshi va ijtimoiy kelib chiqishiga qarab belgilangan tarbiyaviy maqsad va vazifalarga muvofiq ular tomonidan o‘zlashtirilishi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar, shaxs xulq-atvori hamda axloqiy sifatlari mujassamlashgan.

O‘quvchini yuqorida qayd etilgan tarbiyaviy jarayonlarning nima uchun

kerakligi, ularning insonga nima bera olishi kabi masalalar qiziqtiradi. Ushbu tarbiyaviy faoliyatlarning har birini oqilona, jamiyat taraqqiyoti va milliyligimizga xos ravishda modellashtirib o‘quvchilar ongiga singdirish kerak.

Tarbiya texnologiyalarini qo‘llashda pedagogik vositalardan foydalanish

Tarbiyalanuvchilarning harakati faol bo‘lishi, ular bilan olib boriladigan tarbiyaviy faoliyat funksiyalari esa doimo almashinib, yangilanib turilishi lozim. Shuning uchun ham tarbiyalanuvchilarning faoliyati ustidan rahbarlik qilishda, o‘qituvchi pedagogik mahoratning boy tajribalariga ega bo‘lishi zarur. So‘nggi yillarda pedagogika fanida tarbiyaviy faoliyatni to‘g‘ri tashkil etishda yetakchi yondashuv sifatida turli pedagogik vositalar va metodlar qo‘llanilmoqda. Mazkur faoliyatni mukammal yo‘naltirish uchun quyidagi pedagogik vositalar va metodlardan foydalanish mumkin:

Pedagogik talab jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor, ijtimoiy qoidalar, an’ana va urf-odatlarning muayyan me’yorlarini bajarish uchun o‘quvchiga qo‘yiladigan talablar majmui tushuniladi.

Jamoada o‘zaro munosabatni tarbiyalash metodi jamoa a’zolarining birgalikdagi faoliyati va xulq-atvorlariga qo‘yiladigan talablarning aks etishidir.

O‘rgatish – bu tarbiyalanuvchilar uchun belgilangan axloqiy me’yorlarni ularning xulq-atvoriga singdirish, ko‘nikmalar hosil qilish kundalik faoliyatga aylantirish va doimiy bajarilishini tashkil etishdir.

Mashq qilish fe’l-atvorga xos odatlarni, aniq sohada faoliyatning maqbul algoritmini shakllantirish maqsadida harakat usullarining ma’lum bir tartibda qaytarilishidan iborat.

Tarbiyalanadigan holatlar – bu o‘qituvchi tomonidan ziddiyatli holatlarda mustaqil tarzda amalga oshiriladigan o‘quvchilarda ijobiy fe’l-atvor ko‘nikmalarini shakllantiruvchi murakkab vositalardan biridir. Buning uchun tasodifiy ziddiyatli holatlarni modellashtirish, guruhda nizolarni bartaraf etishda foydalanish, muammoni to‘g‘ri hal qilish yo‘llarini tanlash kabi vositalardan foydalaniladi.

Rag‘batlantirish – tarbiyalanuvchilarning qizg‘in faoliyatga moyillik ko‘rsatishga jalb etish maqsadida ma’naviy va moddiy rag‘batlantirish usullari va vositalarining yig‘indisidir.

Tanqid asosida o‘qituvchi tomonidan tarbiyalanuvchilar shaxsiy sifatlarida namoyon bo‘ladigan salbiy odatlariga baho beriladi yoki jamoa faoliyatida ro‘y beradigan tasodifiy salbiy hodisalar o‘quvchilar bilan tahlil qilinib ko‘rib chiqiladi. Bunda, o‘qituvchi ma’lum bir maqsadga bog‘liq holda tanqidning turli usullarini vaziyatga qarab qo‘llaydi.

Majburlash — bu o‘quvchining xulq-atvoriga qo‘yiladigan salbiy baholashning ifodasi, xulq-atvor me’yorlariga zid bo‘lgan hatti-harakatlari va bema’ni qiliqlarining muhokamasidir. Pedagogika fanida ushbu vosita tarbiyalashning eng so‘nggi metodi sifatida ifodalanadi

Ilmiy pedagogik adabiyotlarda tarbiyalashning ko‘rib chiqilgan pedagogik vositalaridan tashqari shaxs bilan tarbiyaviy o‘zaro ta’sir ko‘rsatishning ayrim umumiy usullari ham o‘z aksini topadi. Ular qatoriga *pedagogik faoliyatning yangi*

turlarini joriy etish, muomala ma'nosini o'zgartirish, kabilarni kiritish mumkin. Biroq ularning mazmuni tarbiyalanuvchilarning ongiga ta'sir ko'rsatishdan iborat hamda ma'no jihatidan yuqorida ko'rib chiqilgan tarbiyalash metodlarini o'z ichiga oladi.

Tajribali o'qituvchi bir vaqtning o'zida psixologik tarbiyaviy ta'sir metodlaridan ham foydalanish yetarli darajada samara berishini biladi. Ta'kidlab o'tilganidek, o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan pedagogik vositalar o'quvchilarning ongiga yo'naltirilgan. Pedagogik tajribaning ko'rsatishicha, og'zaki bo'lmagan ta'sir ko'rsatish metodlari (mimika, pantomimika, imo-ishora, holat, hatti-harakatlar, ko'zlarning ifodasi, ovoz intonatsiyasi), his-tuyg'uga yo'naltirilgan ta'sir ko'rsatish metodlari (birgalikda qayg'urish, g'azablanish, xursand bo'lish) va oqilona ta'sir ko'rsatish metodlari (asosiy vosita — ishontirish) juda samarali hisoblanadi. Shu bilan birga psixologik metodlar ham, pedagogik metodlar bilan bir vaqtda qo'llanilishi o'qituvchining o'quvchi shaxsiga tarbiyaviy ta'sirini kuchaytiradi.

Tarbiya texnologiyalarida foydalaniladigan, ko'rib chiqilgan metodlar uning masalalarini yanada to'liqroq hal etish uchun shart-sharoitlarni yaratgan holda, tarbiyalashning barcha shakllarida amalga oshiriladi. Biroq ularni tanlash, o'zlashtirish va amalga oshirishda ko'pgina omillarga, jumladan, milliy an'analar, urf-odatlar, pedagogikaga xos bo'lgan holatlarga e'tibor berish zarur.

3.2. O'qituvchi pedagogik faoliyatida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishi

O'quv jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash ta'lim metodlarning samaradorligini oshirishga, o'qituvchilar mehnat faoliyatining o'zgarishiga, ularning pedagogik mahoratlarini takomillashtirishga, pedagogik tizimlarning tarkibiy o'zgarishiga samarali ta'sir etadi. Bu esa pedagogik jarayonlarni axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarishda o'ziga xos vazifalarni qo'yadi.

Pedagogik ta'lim jarayonlarini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida samarali tashkil etish:

– masofaviy o'quv kurslarini va elektron adabiyotlarni yaratuvchi jamoa o'qituvchilar, kompyuter dasturchilari, tegishli mutaxassislarning birgalikda faoliyat olib borishini;

– o'qituvchilar o'rtasida vazifalarning bir maromda to'g'ri taqsimlanishini;

– ta'lim va tarbiya jarayonini yanada mukammal tashkil qilishni takomillashtirish va pedagogik faoliyatning samaradorligini oshirish monitoringini tashkil etish imkoniyatini yaratadi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari asosida o'qituvchining pedagogik faoliyatida:

–ta'limning texnologik asosini zamon talablari darajasida rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan murakkab jarayon yengillashadi;

–dars jarayonini zamonaviy texnik vositalar asosida tashkil etish uchun maxsus malakalar shakllantiriladi;

–masofaviy kurslarning ochiqligi tufayli ularning sifatiga bo‘lgan talablar va o‘quv materiallarining sifatini nazorat qilishga ehtiyoj paydo bo‘ladi;

–talim jarayonida o‘quvchilarning mustaqil faoliyati takomillashadi, dars jarayonining samaradorligi o‘qituvchidan o‘quvchiga ko‘chadi;

–o‘quv jarayonini tashkil etishda, o‘quvchining tashkilotchiligi va shaxsiy ishtiroki ortadi;

–zamonaviy kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish asosida o‘qituvchi pedagogik faoliyatida har bir o‘quvchi bilan teskari aloqasi vujudga kelishi ta’minlanadi.

Jamiyatning har bir a’zosi, o‘zining kundalik faoliyatida, uzluksiz ravishda turli axborot resurslaridan foydalanadi. Doimiy ravishda ortib borayotgan axborotlar hajmi jamiyatdagi intellektual salohiyatning oshishiga xizmat qiladi. Modomiki shunday ekan, o‘qituvchi ham o‘z kasbiy va pedagogik mahoratini zamonaviy axborot texnologiyalari oqimi asosida oshirib borishi mumkin. Har bir o‘qituvchi mehnat faoliyati jarayonida axborot texnologiyalaridan unumli foydalanishi uchun avvalo o‘z axborot muhitini shakllantirishga zamin yaratishi kerak. Zamonaviy axborot texnologiyalari o‘z muhitida axborot ob’ektlarini, ularning o‘zaro aloqasini, axborotlarni yaratish, tarqatish, qayta ishlash, to‘plash texnologiyalari va vositalarini, shuningdek axborot jarayonlarining tashkiliy va huquqiy tarkibini mujassamlashtiradi.

Hozirgi kunda o‘qituvchi ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarning imkoniyatlari va talablarini inobatga olishi zarur. O‘qituvchi tomonidan targ‘ib etilayotgan ta’lim va tarbiya tizimi shaxsga yo‘naltirilgan xarakterda ega bo‘lishi, ya’ni shaxsning har xil xususiyatlari va sifatiga e’tibor qilgan holda tabaqalashtirilgan bo‘lishi kerak.

Shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitish, birinchi navbatda, ta’limning paradigmasini o‘zgartiradi. Agar ta’lim tizimida o‘qitish ustuvor sanalgan bo‘lsa, hozir kunda jamiyatning axborotlashuvi davrida ustuvorlik o‘qishga va o‘rgatishga yo‘naltirilgan. Shu sababdan ta’limning o‘qituvchi-darslik-o‘quvchi paradigmasi o‘quvchi-darslik-o‘qituvchi paradigmasi bilan o‘rin almashmoqda. O‘qituvchi endilikda yangi statusga ega bo‘ladi, endi uning vazifasi o‘quvchilarda mustaqil bilim olish imkoniyatlarini yaratish va ijodiy faoliyatlarini tashkil etish, bilimlarni mustaqil egallash va ularni amaliyotda qo‘llashga o‘rgatishdan iborat. O‘qituvchi bunday maqsadlarda o‘qitishning metodlari, texnologiyalarini shunday tanlashi kerakki, u o‘quvchilarga nafaqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishlarida, balki bilimlarni turli manbalardan izlash, mustaqil egallash, o‘zlarida shaxsiy nuqtai nazarning shakllanishi, uni asoslashi va avvalgi egallangan bilimlardan yangilarini olishda foydalanish imkoniyatini yaratishi kerak. Bunday o‘qitishni “rivojlantiruvchi” ham deb atash mumkin.

Bilimlarni o‘zlashtirish fikrlashni rivojlantiruvchi muhim omil hisoblansada, bilimlarni har qanday o‘zlashtirish yoki egallash o‘quvchining fikrlashiga rivojlantiruvchi ta’sir ko‘rsatmaydi. Buning uchun bilimlarni o‘zlashtirishning

faoliyat shakllarini faollashtirish lozim. Egallangan bilimlarni oddiygina qaytarish o‘quvchilarning mustaqil fikrlashlarini rivojlantirishda yetarli manba bo‘lolmaydi. Faol bilish, mustaqil fikrlash faoliyati juda zarurdir. Bilimlarni mustaqil egallash faoliyati va olingan bilimlarni qo‘llash jarayoni yangi bilimlarning shakllanishiga, o‘quvchining samarali fikrlash manbaiga aylanadi.

Shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitish – bu o‘quvchining yosh va shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyati va imkoniyatlarini inobatga oluvchi, ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalaridan o‘quvchi shaxsini rivojlantirishda samarali foydalanuvchi o‘qitishdir. Shunday qilib, shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitishda o‘qitishni tabaqalashtirish va individuallashtirish asosiy tamoyil sifatida qaraladi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari shakl va mazmunining rang-barangligi – o‘quvchining qiziqishi, imkoniyati va shaxsiy xususiyatlaridan kelib chiqib taklif etilayotgan holatlardan tanlash imkoniyatini beradi. Bunday imkoniyat ta’lim tizimida ham o‘z aksini topishi zarur. O‘qituvchining har xil sathli o‘qitishni zamonaviy axborot texnologiyalari asosida tashkil etishi bunday muammoning yechimi bo‘la oladi.

O‘quv mashg‘ulotlarini o‘quvchilarning kundalik fanlar majmuasi va ular bo‘yicha berilgan kundalik topshiriqlar majmuasi asosida belgilanishi, har bir o‘tilgan mavzuni keyingi darsda so‘rab baholanadigan qilib tashkil etilishi ko‘plab muammolarni keltirib chiqaradi. Bunday holda o‘quvchilar biron bir fanga o‘zlarining asosiy diqqat e’tiborini to‘liq qarata olmaydilar. Bunday notugalliklarni bartaraf etishda, modulli o‘qitish eng yaxshi yechim hisoblanishi mumkin.

Zamonaviy jamiyatda ta’lim tizimini rivojlantirishning strategik yo‘nalishi – bu insonning turli sohalarda maqsadli mustaqil faoliyat asosida intellektual va axloqiy rivojlanishidir. Bunda uchta asosiy vazifaga e’tibor qaratiladi:

1. Ta’lim tizimini isloh etish.
2. Mustaqil faoliyat tamoyilini ta’lim va tarbiyaning asosiy tamoyili sifatida e’tirof etish.
3. Ta’lim va tarbiya jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish.

Zamonaviy insonning o‘qish jarayoni faqat bog‘cha, umumta’lim maktablari, akademik litseylar yoki kasb-hunar kollejlari, oliy ta’lim muassasalari bilan tugamaydi. Inson butun umri davomida ta’lim olishi zarur, ya’ni ta’lim uzluksiz bo‘lishi kerak. Demak, uzluksiz ta’lim – davr talabidir. Demak, bu muammo zamonaviy axborot texnologiyalariga bo‘lgan ehtiyojni yanada shakllantirishi shubhasiz.

XXI asr – axborotlashtirish asrida ta’lim sohasini axborotlashtirish, har bir ta’lim muassasasidan:

- o‘qitish va o‘qish jarayonining;
- ta’lim muassasasi boshqarilishining;
- ta’lim muassasasi bo‘linmalarining;
- ta’lim muassasasi faoliyati muhitining axborotlashtirilishini talab qiladi.

Hozirgi ta’lim muassasalarida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini takomillashtirish, ta’lim jarayonida bunday texnologiyalarni qo‘llashning eng muhim ko‘rsatkichlaridan biri ekanligi pedagog olimlar

tomonidan e’tirof etilmoqda. Jumladan, U.Sh.Begimqulov ta’lim muassasalarida kompyuter axborot muhiti va hozirgi zamon talablariga javob bera oladigan darajadagi axborot bazasini yaratish zarurligini, gipermatn va multimedia, o‘qitishda immitatsiya, kommunikatsiya tizimlarini rivojlantirishni, zarur axborotlarni kompyuter texnikasi yordamida kiritish, tizimlashtirish, saqlash va foydalanish uchun tavsiya qilinadigan ma’lumotlar bazasini yaratishni taklif etadi. Shu boisdan, o‘qituvchi kadrlarning zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanib bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish maqsadida hamda o‘qituvchilar pedagogik mahoratlarini hozirgi zamon talablari asosida takomillashtirishga mo‘ljallangan masofaviy malaka oshirish kurslarini tashkil etish tashabbusi bilan chiqadi.

U.Sh.Begimqulov zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari sohasida erishilayotgan yutuqlarni hisobga olib, kompyuter texnologiyasini quyidagi jihatlarda ta’lim muassasalari pedagogik faoliyati jarayonlarida qo‘llash samarali bo‘lishini ta’kidlaydi:

ZAMONAVIY AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINI TA’LIM MUASSASALARI PEDAGOGIK FAOLIYATIDA QO‘LLASH
– ta’lim muassasasi hujjatlarini kiritish va shakllantirish;
– dars jadvallarini tuzish;
– ta’lim muassasasi o‘qituvchilari hamda o‘quvchilar bo‘yicha ma’lumotlar bankini yaratish va undan foydalanish;
– o‘qituvchilar faoliyatining monitoringini yaratish;
– o‘quv muassasasi faoliyatini tezkor boshqarishning interfaol telekon-ferensiya, virtual maslahatlar, muhim axborotlarni o‘qituvchilarning jamoaviy yoki shaxsiy kompyuterlari displeyi ekraniga tashlash orqali tez tashkil etish;
– ta’limni boshqarish yoxud boshqa mutasaddi tashkilotlar bilan elektron pochta orqali bog‘lanish sharoitini yaratish;
– boshqa o‘quv muassasalari, jumladan chet el muassasalari bilan ijodiy bog‘lanishni tashkil etish;
– internet tizimi yordamida axborot izlash va uni tanlash.
TA’LIM MUASSASALARI O‘QUV FAOLIYATIDA ESA:
– axborot kommunikatsion va axborot texnologiyalarini majburiy o‘rganishni tashkil etish;

– barcha fanlar bo‘yicha o‘rgatuvchi dasturlardan foydalanish;
– kompyuterda yozilgan testlar yordamida o‘quvchilarning o‘zlashtirishini nazorat qilish;
– kutubxonalar kataloglaridan foydalanish va ommabop kutubxona-lardagi kitoblarga internet orqali buyurtma berish;
– o‘qituvchilarning metodik ishlanmalari, ma’ruza matnlari va boshqa o‘quv qo‘llanmalarini nashrga tayyorlash;
– internet tizimidagi ma’lumotlardan foydalanib, o‘tilgan mavzu asosida o‘quvchilar tomonidan ma’ruzalar va referatlarni mustaqil tayyorlashga erishish;
– o‘quv va badiiy adabiyotlarning elektron matnlaridan foydalanish;
– ko‘nikma va malakalarni oshirishda maxsus ensiklopedik lug‘atlardan foydalanish imkoniyatini yaratish lozim.

26-chizma. Zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalarini ta’lim muassasalari pedagogik faoliyatida qo‘llash

Ta’lim-tarbiya jarayonida kompyuter texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish

Kompyuter texnologiyalari (kompyuter savodxonligi)dan foydalanishda, o‘qituvchi uning mazmuniga ko‘ra bir qancha vazifalarni bajarishi mumkin. Faol foydalanish imkoniyatiga ega kompyuter texnologiyalari quyidagi asosiy didaktik funksiyalarni bajaradi:

- multimedia texnologiyasini qo‘llash evaziga o‘quvchilarda fanlarga qiziqishni rivojlantiradi;

- bunda ta’limning interfaolligi tufayli o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatlari faollashadi va o‘quv materialini o‘zlashtirish samaradorligi oshadi;

- real holatlarda namoyish qilinishi qiyin yoxud murakkab bo‘lgan jarayonlarni modellashtirish va ko‘rish imkoniyatini berishi bilan muhim ahamiyatga ega ;

- o‘quv materiallarini o‘zlashtirilishi faqat darajasiga ko‘ra emas, balki o‘quvchilar erishgan mantiqan qabul qilishlarining darajasiga ko‘ra ham samarali hisoblanadi;

- masofadan turib ta’lim olishni faqat o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar yoki internet ta’limi uchun tashkil etilmaydi, balki sababsiz dars qoldirgan o‘quvchilar uchun ham tashkil etish imkoniyatini beradi;

- o‘quvchilarga mustaqil izlanish yo‘li bilan materiallarni izlash, topish hamda muammoli masalalarga javob berish orqali ma’lum tadqiqot ishlarini bajarish uchun imkoniyat yaratadi;

- o‘quvchilarning yangi mavzuni o‘zlashtirishi, misollar yechishi, insho, bayon yozish ishlarida, o‘quv materiallari bilan mustaqil tanishish, tanlash va

axborot hamda ma’lumotlarni tahlil etish kabi masalalarni tez bajarish uchun sharoit yaratadi.

Ma’lumki ta’lim mazmunini takomillashtirishning bosh xususiyatlaridan biri kompyuter bilan muloqot jarayonida uning doimiy murojaat qilinadigan «qo‘llab-quvvatlovchi axboroti»ni ko‘paytirish, kompyuter axborot muhiti va hozirgi zamon talablariga javob bera oladigan darajadagi axborot bazasining yaratilganligi, gipermatn va multimedia, o‘qitishda immitatsiya, kommunikatsiya tizimlari qabul qilingan.

Ma’lumotlar bazasi deganda, axborotni kompyuter texnikasi yordamida kiritish, tizimlashtirish, saqlash va foydalanish uchun tavsiya qilish tushuniladi.

Bir qator axborotlarni an’anaviy qayta ishlash uchun ularni tayyorlashning standart shakllari mavjud bo‘lib, ularga *bibliografiya, statistik ma’lumotlar, referatlar* kiradi. Ma’lumotlar bazasi axborot tarkibiga statistik, matnli, grafik va ko‘rinishli axborotlarni cheksiz ko‘p miqdorda va albatta, belgilangan shakllardagi ko‘rinishlarini qabul qiladi.

Bilimlar bazasi esa, yopiq tizimda, mazkur mavzu bo‘yicha qo‘shimcha axborotlarga ehtiyoj sezmagan holda va uning har bir elementi, mantiq jihatdan bog‘langan boshqa elementlarga chiqa olishi bo‘yicha tuzilmali axborotlashtirilgan tizimga ega bo‘ladi. Bunda ushbu bilimlar bazasiga kiritilmagan, ya’ni undan tashqi elementlarga murojaat qilinishiga imkon bo‘lmaydi. Bilimlar bazasining birlamchi bibliografik o‘xshashlari sifatida turli ensiklopediyalar, lug‘atlar xizmat qiladi.

O‘quvchilar bilimi sifatlarini test savollari yordamida aniqlash va psixofiziologik rivojlanayotganligini tashxis qilish maqsadida kompyuter tizimiga eksport tizimi qo‘shimcha kiritilgan bo‘lib, bu tizim yordamida elektron tarmoq orqali bilimlarni baholash va bu masala bo‘yicha yetarlicha natijalarni aniqlash mumkin.

Bunday dasturiy vositalardan, ta’limdagi holat va uning maqsadiga ko‘ra, ba’zan o‘quvchilarning ehtiyojlarini chuqurroq anglash zaruriyati nuqtai nazaridan, ularning ma’lum fan sohasida bilimlarini tahlil qilish bo‘yicha boshqa bir hollarda esa, o‘qitishning psixologik tamoyillarini hisobga olish maqsadida keng foydalaniladi.

Kompyuterning o‘qituvchilik vazifasini bajarishi quyidagi jarayonlarda namoyon bo‘ladi:

- o‘quv axborotining manbai (o‘qituvchini yoki darslikni qisman, ba’zan to‘la o‘rnini bosuvchi sifatida);
- ko‘rsatmali qo‘llanmalar (multimedia-telekommunikatsiya imkoniyati bo‘lgan yangi sifat darajasida);
- individual axborot fazosining yaratilganligi;
- mashq qildirgich;
- o‘quvchi bilimi, ko‘nikma va malakasi tashxisi va nazorati muhiti.

Ishchi qurol sifatida kompyuter quyidagi vazifalarni bajaradi:

- matnlarni tayyorlash va saqlash muhiti;
- matnlar muharriri;

- grafiklar quruvchi va ularning muharriri;
- keng imkoniyatli hisoblash mashinasi (olingan natijalarni turli ko‘rinishda ifoda etuvchi);
- modellashtirish vositasi.

Kompyuterning ta’lim ob’ekti sifatidagi vositachilik vazifasi:

- dasturlashtirish (vazifali jarayonlar bo‘yicha kompyuter yordamida o‘qitish);
- dasturiy mahsulotlarni yaratish;
- turli axborot muhitidan foydalanish.

Kompyuter va internet yordamida keng auditoriya bilan bog‘lanish va uning natijasi sifatida o‘zaro muloqotlashuvchi jamoa muhiti yaratiladi.

Kompyuter texnologiyalari asosida o‘qituvchi o‘zining kasbiy mahoratini oshirish uchun mustaqil faoliyatida quyidagi vazifalarni bajarishi lozim:

1. O‘quv jarayonini bir butun guruh va bir butun fan (o‘quv jarayonining grafigi, tashqi tashxis, joriy, oraliq va yakuniy nazorat va boshqalar) sifatida tashkil etish.

2. O‘quv jarayonida guruhni faollashtirish va muvofiqlashtirish, ish joylarini taqsimlash, ko‘rsatmalar, guruh ichida boshqarish va boshqalar.

3. O‘quvchilarni individual kuzatish, individual yordam ko‘rsatish, har bir o‘quvchi bilan individual muloqot olib borish. Kompyuter yordamida eshitish va ko‘rish imkoniyatlari, individual o‘qitishning eng samarali shakllariga erishiladi.

4. Axborot muhitini tashkil etuvchilari (shaxsiy kompyuter, o‘quv va namoyish qurilmalarining har xil turlari, dasturiy vositalar va tizimlar, o‘quv-metodik ko‘rsatma, qo‘llanmalar va boshqalar) ma’lum o‘quv kursining mazmuni bilan aniqlangan bog‘liqlik asosida tayyorlanadi.

Mustaqil ta’limni ta’minlashda o‘qituvchi kompyuter texnologiyasi (kompyuter savodxonligi) mazmunining quyidagi tuzilmalari to‘g‘risida ma’lumotga ega bo‘lishi kerak:

- informatika va hisoblash texnikasining asosiy tushunchalarini bilishi;
- kompyuter texnikasining funksional imkoniyatlarini bilishi;
- zamonaviy operatsion tizimlarni bilish va ularning asosiy buyruqlarini o‘zlashtirishi;
- zamonaviy dasturiy vositalar va operatsion tizimlarni (Norton Commander, Windows, ularning versiyalarini) bilish va ularning vazifalarini o‘zlashtirishi;
- kamida bitta matn muharriri bilan tanish bo‘lishi;
- algoritmlar, tillar va dasturlashtirish haqida dastlabki tushunchalarga ega bo‘lishi;
- amaliy dasturlardan foydalanish to‘g‘risida dastlabki tajribaga ega bo‘lishi.

Ta’limni jadallashtirishda axborot texnologiyalaridan foydalanish o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi, bunda:

– o‘qituvchilar, ilmiy xodimlar jahonning salmoqli ilmiy, metodik adabiyotlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladilar;

– uzoq hududlarda joylashgan yetakchi ta’lim muassasalarining ilmiy laboratoriyalari bilan tanishadilar;

– turli mavzularda videokonferensiyalar tashkil qilish va amalga oshirishga erishiladi;

– o‘qituvchilarning o‘zaro seminar va treninglari o‘tkaziladi;

– masofaviy ta’lim, axborotlar almashinish va shunga o‘xshash juda ko‘p imkoniyatlarga ega bo‘ladilar.

Zamonaviy axborot texnologiyalarini ta’lim muassasalari tizimiga tatbiq etish o‘quv jarayonida zamonaviy o‘qitish metodlarini qo‘llashga hamda o‘qituvchi pedagogik mahoratini namoyish etishga keng imkoniyatlar ochadi.

O‘qituvchining kompyuter texnologiyalari asosida o‘quvchilar bilimini nazorat qilishi

O‘quvchilar bilimini baholashning kompyuter tizimi va o‘zlashtirish monitoringini tashkil etish uchun avvalo, zamonaviy ta’lim tizimida o‘qitishning sifatini tashxis qilishga, ya’ni uning holatini aniqlamay turib, undagi jarayonlarni samarali boshqarishga, ta’limda ma’lum bir maqsadga erishishning iloji yo‘qligi hech kimda shubha tug‘dirmaydi. O‘quvchilarning yakunlovchi bilim va malakalarini ta’lim jarayonida turli mezonlar va yondashuvlarga tayanib aniqlash, bu jarayonlarga zamonaviy axborot texnologiyalarini qo‘llash, ularning qo‘yilgan didaktik talablarga haqiqatan mosligini nazorat qilish mumkin.

Bunda pedagogik tashxis, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish darajasini aniqlashni, nazorat qilishni, baholashni, yig‘ish va statistik ma’lumotlarning tahlili hamda kelgusida bu jarayon rivojini bashorat qilishni o‘z ichiga oladi. Metodik adabiyotlarda o‘quvchilar o‘zlashtirishlarining tashxisi, ular tomonidan erishilgan yutuqlarning darajasi sifatida qayd etish ekanligiga e’tiborni qaratsak, unda pedagogik tashxisning maqsadi, ta’lim jarayoni borishining tahlili va uni baholashni o‘z vaqtida aniqlanishidan iborat bo‘ladi.

Ma’lumki, ta’lim jarayonini bunday baholash, faqat o‘quvchining o‘zlashtirish darajasini belgilash bilan chegaralanib qolmay, o‘qish jarayonini rag‘batlantirishda muhim pedagogik vosita va ijobiy motiv uyg‘otish bilan o‘quvchi shaxsiga kuchli ta’sir etadi. Shu xilda o‘quvchini ob’ektiv baholash asosida unda adekvat ravishda o‘z-o‘zini baholash imkoniyati tug‘iladi va o‘z muvaffaqiyatlariga tanqidiy munosabatning shakllanishi qayd etiladi. Shu nuqtai nazardan o‘quvchi bilim, ko‘nikma va malakalarini baholash, ayniqsa, bilimlarini nazorat qilishning kompyuterlashtirilgan tizimi, zamonaviy axborot-pedagogik tizimlarida, ularda bilimni nazorat qilishni tashxisiy ahamiyati va haqqoniyligini samarali bajarish maqsadida tinmay izlanishlar va takomillashtirish ishlarini olib borish taqozo qilinadi. Mazkur masalaning yechimi o‘qitishning maqsadga muvofiq va haqqoniy bo‘lishida, iloji boricha aniq va asoslangan usul sifatida qayd qilingan.

Kompyuter texnologiyalari asosidagi o‘quvchilar bilimini nazorat qilish faqat mutaxassis–o‘qituvchilar tomonidan emas, balki pedagogik jarayon ishtirokchilari tomonidan ham amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir. Bunday texnologiyalarni monitoring tizimida joriy qilishda pedagogik jarayon ishtirokchilarining axborotga, bilimga bo‘lgan ehtiyoj va ishtiyoqlarini faollashtirishga erishish zarur.

O‘quvchilar bilimini kompyuter texnologiyalari orqali o‘qituvchi tomonidan nazorat qilishning turli vositalari mavjud bo‘lib, bular ichida eng muhimi –

nazorat funksiyasi bo‘lib, o‘quvchilar erishgan bilim, ko‘nikma va malakalarning darajasini, ularning bilish faoliyati bo‘yicha yondashuvlarini, bilimlarni o‘zlashtirganlik ko‘rsatkichlariga ko‘ra ularning aqliy faoliyatlari rivojlanish darajasini aniqlashtirish imkoniyatini beradi.

Uning ikkinchi muhim vazifasi **o‘qitish** bo‘lib, u o‘quvchi erishgan bilimlar, ko‘nikma va malakalarni takomillashtiradi, uning tizimliligini nazorat qilishni ta’minlaydi. Bunday nazorat jarayonida o‘quvchilar o‘rganilayotgan materialni qaytarish va mustahkamlash bilan shug‘ullanadilar. Bilimlarni kompyuter texnologiyalari asosida tekshirish, o‘rganilayotgan materialdan asosiysini ajratib olish, shuningdek, erishilayotgan bilim, ko‘nikma va malakalarning mazmunini aniqlash imkoniyatini beradi.

Nazoratning uchinchi – **tashxis qilish** vazifasi, o‘quvchilarning o‘zlashtirayotgan bilim, ko‘nikma va malakalaridagi kamchiliklar, yetishmovchiliklar, xatolar haqida, xatolarning soni hamda xarakteri haqida ma’lumot olishga yordam beradi. O‘qitish jarayonida tashxis qilish orqali nazorat ma’lum darajada ta’limning samarali metodikasini tanlashga yordam berishi bilan muhim sanaladi.

Kompyuter texnologiyalari asosida o‘qituvchi o‘quvchilar bilimini nazorat qilishda, uning **bashorat etuvchi** vazifasidan, ya’ni, ta’lim-tarbiyaviy jarayon haqida, uning kelajagi, oldindan ko‘ra bilish mumkin bo‘lgan holatlari to‘g‘risida axborotlarni oladi.

U o‘quv jarayonining ma’lum bosqichida o‘quv materialining ma’lum qismi bo‘yicha mo‘ljallangan aniq bilim, ko‘nikma va malakalar yetarlicha shakllangani, yoxud shakllanmaganligini bashorat qilish asosida nazorat olib borish imkoniyatini beradi. Ma’lum ilmiy bashorat bo‘yicha erishilgan natijalar o‘quvchilarning kelajakdagi faoliyatlari modelini yaratish uchun qo‘llaniladi. Bunday bashorat o‘qituvchining kelajakda o‘qitishni rejalashtirish va amalga oshirish uchun aniq xulosalar olishiga yordam beradi.

Bilimlarni nazorat qilishning **rivojlantiruvchi** vazifasi, o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan faolliklarini, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda namoyon bo‘ladi. Kompyuter texnologiyalari asosida amalga oshiriluvchi nazorat jarayonida o‘quvchilarda nutq, xotira, diqqat, tasavvur, iroda va fikrlash qobiliyatlarining rivojlanishi yaqqol seziladi. Nazorat qilishning rivojlantiruvchi vazifasi, shaxsning qobiliyati, moyilligi, qiziqishlari va ehtiyojlari kabi xususiyatlarining shakllanishiga ta’sir qilishi bilan muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, o‘quvchilar erishayotgan bilimlarni nazorat qilishda uning **yo‘naltiruvchi vazifasi** ham mavjud bo‘lib, o‘qituvchi uning mohiyatini, alohida o‘quvchi yoki butun guruh tomonidan o‘qitishning maqsadiga qay darajada erishilganligi, ya’ni o‘quv materiali qanday miqdorda va qanchalik chuqur o‘zlashtirilganligi bilan belgilanadi. Bunday nazorat tufayli o‘qituvchi yo‘l qo‘yilgan xatoliklarni va kamchiliklarni o‘rganib, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini takomillashtirishda qanday yondashuvlarga urg‘u berish lozimligini anglab oladi. Nazoratning yo‘naltiruvchi vazifasi o‘quvchining turli xususiyatlari bo‘yicha o‘z o‘zini yaxshi bilishga, o‘zi erishgan bilimlari, qobiliyati va imkoniyatlarini anglash va odilona baholashiga katta yordam beradi.

O‘quvchilarni nazorat qilishning yana bir **muhim vazifasi ularni tarbiya qilish** bilan bog‘liq bo‘lib, o‘qituvchi o‘quvchilarda o‘qishga javobgarlikni, intizomni, saranjomlik va sarishtalikni, axloqiy his-tuyg‘ularni tarbiyalaydi. Ularda mehnatga layoqatlilikni, g‘urur va irodani hamda mehnatga nisbatan muntazam ko‘nikmalarni shakllantiradi.

O‘quvchilarning bilimlarini intellektual nazorat qilish o‘qituvchidan ziyraklikni, adolat bilan faoliyat yuritishni talab qiladi. Bilimlarni intellektual baholashning turli metodlari mavjud bo‘lib, bular ichida keng tarqalgan metodlar:

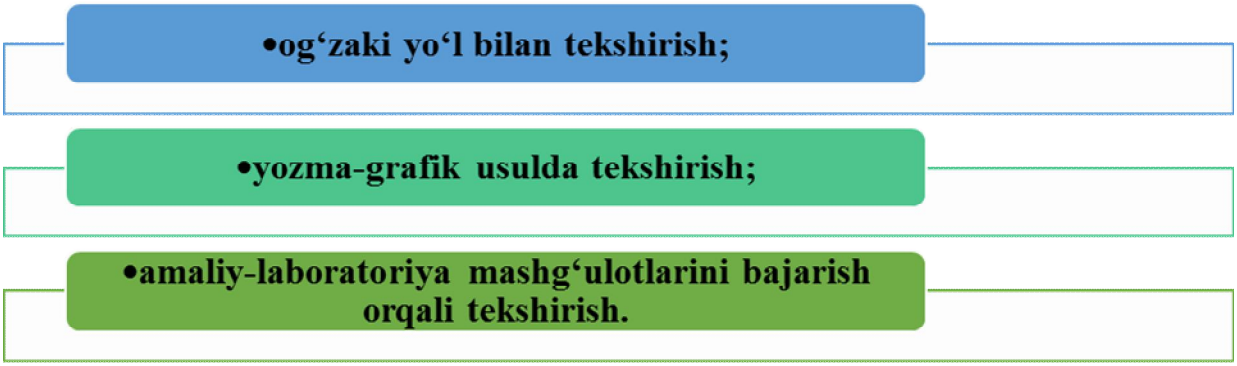

27-chizma. Bilimlarni intellektual baholashning metodlari.

Bilimlarni og‘zaki usul bilan tekshirish metodi asosan ikki qismdan: birinchisi, tekshirish savollari va vazifalarini, ikkinchisi esa, qo‘yilgan savol va vazifalarga javoblar, talablardan tashkil topadi. Bunda savol va topshiriqlarning mazmunini belgilashda, o‘rganilayotgan o‘quv materiali mazmuni bilan ilgari o‘tilgan materiallar mazmuni orasidagi bog‘lanishni tahlil qilish, o‘tilgan mavzuni nazorat qilishda esa yetakchi bilimlarni ajratish zarur bo‘ladi.

Savol va topshiriqlarning sifati o‘quvchilarning aqliy faoliyatlarining xarakteriga bog‘liq bo‘lganidan, ular o‘quvchilarning xotirasini faollashtirish, fikrlash (solishtirish, umumlashtirish, yaxlitlash va hokazo) va nutqini rivojlantirishga qaratilmog‘i lozim.

Yozma – grafik usulda tekshirish, o‘quvchilarning

- nazariy bilimlarini;
- ularni masalalar va boshqa eksperimental topshiriqlarni bajarishda qo‘llay olish ko‘nikmasi va malakasini;
- ularda bu masalalar bo‘yicha shakllangan ko‘nikmalarni tekshirishni nazarda tutadi.

Yozma – grafik ishlarni bajarish metodikasi quyidagi to‘rt etapda bajariladi:

- nazoratni o‘tkazishga tayyorgarlik;
- uni tashkil etish;
- o‘tkazish;
- natijalarni tahlil qilish.

Nazoratni tashkil etishda, nazorat etaplarining maqsadlarini belgilash, nazorat ob’ektlarining mazmunini tanlash, tekshirish vazifalarini tuzish lozim bo‘ladi.

Amaliy - laboratoriya mashg‘ulotlarini bajarish orqali tekshirish. Ushbu usul yordamida, o‘quvchilarning erishgan nazariy bilimlari asosida amaliy

masalalarni yechish, turli jadvallardan, formulalardan, chizmalar va o‘lchash asboblaridan unumli foydalanish ko‘nikmasi va malakalari tekshiriladi.

Amalda masalalar yechishda o‘quvchidan masalalarni yechishning algoritmini tuzish talab etiladi, chunki bunday tekshirishda o‘quvchi faoliyatining mantiqiy ketma-ketligi to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanligi ma’lum bo‘ladi.

Shunday qilib, o‘qituvchi tomonidan tekshirishning turli metodlari qay darajada muvaffaqiyatli ekanligi tanlanganligi, o‘quvchilar bilimlarini odilona baholashda muhim ko‘rsatgichlardan sanaladi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari muhitida pedagogik jarayonlarni quyidagicha samarali tashkil etish mumkin:

- o‘qituvchilar o‘rtasida mehnat taqsimotini to‘g‘ri tashkil etish;
- masofaviy o‘quv kurslari va elektron adabiyotlarning yaratuvchisi bo‘lgan jamoaga o‘qituvchilar, kompyuter dasturchilari va mutaxassislarining birlashuvi;
- pedagogik jarayonning tashkil qilinishini takomillashtirish va o‘qituvchi faoliyati samaradorligining monitoringini olib borish.

Yangi zamonaviy axborot texnologiyalari asosida o‘qituvchining pedagogik faoliyati:

- ta’limda texnologik asoslarning tez rivojlanishi bilan bog‘liq bўlgan yangi kurslarni yaratish;
- o‘quv kurslarini yaratish asosida o‘qituvchilarning ko‘nikma va malakalarini shakllantirish;
- masofaviy kurslarning ochiqligi tufayli ularning sifatiga bo‘lgan talablarning va o‘quv materiallari sifatini nazorat qilishga oid ehtiyojlarning qondirilishi;
- o‘quv jarayonida o‘quvchi faoliyatining ustuvor mavqe tutishini, o‘quv jarayoni salmog‘ining o‘qituvchidan o‘quvchiga ko‘chishini ta’minlash;
- yangi kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish asosida, o‘qituvchining har bir o‘quvchi bilan teskari aloqasining vujudga kelishini amalga oshirish.

3.3. Interfaol metod asosida ijodkorlik ko‘nikmalarini shakillantirish

Zamonaviy sharoitda interfaol ta’lim tobora ommalashmoqda. ***Interfaol ta’lim*** (lot. “internus” - ichki, o‘zaro) - o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma, malaka, muayyan axloqiy sifatlarni o‘zlashtirish yo‘lida birgalikda, o‘zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etishga asoslanuvchi ta’lim.

Interfaol metodlarning mohiyatidan xabardor bo‘lishda, eng avvalo, tayanch tushuncha bo‘lmish - “interfaol” atamasining lug‘aviy ma’nosi bilan tanishish maqsadga muvofiqdir. Lug‘aviy jihatdan ***“interfaol”*** (ing. “interaktiv”; “inter” - o‘zaro, birgalikda, “act” - harakat qilmoq, ish ko‘rmoq) tushunchasi “o‘zaro, birgalikda harakat qilmoq” ma’nosini anglatadi.

Interfaol metodlar - ta’lim jarayonida talabalar hamda pedagog o‘rtasida hamkorlikni qaror toptirish, faollikni oshirish ta’lim oluvchilar tomonidan

bilimlarni samarali qabul qilish, ularda shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan metodlar. Shuningdek, ***interfaol metodlar*** — bu ta'lim jarayonida o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydigan yondashuvlar to'plami. Ular o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi va o'z-o'zini o'rganishga bo'lgan motivatsiyani oshiradi

Zamonaviy sharoitda ta'lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li - mashg'ulotlaming interfaol metodlar yordamida tashkil etish deb hisoblanmoqda. Shunga ko'ra interfaol metodlar XXI asr ta'limida o'qitish sifatini yaxshilash, samaradorligini ta'minlashning muhim vositalaridan biri sanaladi. Manbalarni o'rganish ta'lim tizimida interfaol metodlar ilk bor XX asrning 20-yillarida qo'llanilganligidan dalolat beradi. Interfaol metodlarning paydo bo'lish tarixi birinchi o'qitish va o'rganish jarayonlarida o'zgarishni izchil o'z ichiga oladi. Ushbu metodlar o'qitishdagi an'anaviy yondashuvlarga alternativa sifatida shakllangan va dastlabki bosqichlari bilan yanada rivojlangan. Interfaol metodlar 20-asrning o'rtalarida an'anaviy, passiv o'qitish usullariga nisbatan tanqid paydo bo'lganida paydo bo'la boshladi. O'qituvchi bir tomonlama axborot berishdan ko'ra, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydigan yondashuvlarni qidira boshladi.

V.A.Suxomlinskiy tomonidan o'tgan asrning 60-yillarida yaratilgan ilmiy ishlarda ham ta'lim tizimiga interfaol metodlarni tatbiq etish tajribasini uchratish mumkin. 1960-yillarda ***Jon Devey, Lev Vygotskiy*** va boshqa pedagoglar ham ta'lim jarayonida ijtimoiy o'zaro aloqaning ahamiyatini ta'kidladi. Ularning fikriga ko'ra, o'qitish o'quvchilarning o'zaro aloqalari, tajribasi va muhokamalari orqali yanada samarali bo'ladi.

XX asrning 70-80-yillarida esa Rossiyada ***Sh.A.Amonashvili, V.F.Shatalova, Ye.N.Ilina*** va b. tomonidan ta'lim sifatini yaxshilash, samaradorligini oshirish, ta'lim oluvchilarda o'qitishga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish yo'llarini topish borasida olib borilgan ilmiy izlanishlarda ham interfaol metodlarning amaliy ahamiyati, ularni samarali qo'llash shartlari to'g'risida so'z yuritilgan.[14]

1980-90-yillarda interfaol metodlar ta'lim tizimida keng tarqaldi. Bu davrda o'qitishning dasturiy va ilmiy asoslari rivojlanib, guruhlarda ishlash, rollar o'ynash, muammoli o'qitish kabi interfaol metodlar shakllanadi.

1990-yillardan boshlab, kompyuter va internet texnologiyalari interfaol ta'limda yangi imkoniyatlar yaratdi. Onlayn platformalar, virtual sinflar va multimediya vositalari interfaol metodlarning elaboratsiyasini yanada kengaytirdi.

2000-yillardan keyin interfaol metodlarning rivoji ta'lim jarayonida ijodkorlik, innovatsiya, va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini oshirishga

[14] Преимущества интерактивных методов в обучении иностранным языкам // http://www.sciencefonim.ru/2013/218/5678.

yo‘naltirilgan. Bu davrda pedagogik amaliyotlar va tadqiqotlar interfaol metodlar asosida o‘qitishni davom ettirmoqda.

Hozirgi kunda interfaol metodlar ta’lim jarayonida keng qo‘llanilmoqda. O‘qituvchilar va o‘quvchilar onlayn va oflayn darslarda, shuningdek, turli o‘qitish platformalarida interfaol metodlarni samarali qo‘llamoqdalar. Interfaol metodlar o‘qitish va o‘rganish jarayonida o‘zgacha yondashuv sifatida shakllangan bo‘lib, ularning belgilanishi va rivoji ta’lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish maqsadida amalga oshirilmoqda.

Interfaollik - ta’lim jarayoni ishtirokchilarining bilim, ko‘nikma, malaka, muayyan axloqiy sifatlarni o‘zlashtirish yo‘lida birgalikda, o‘zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etish layoqatiga egaligi. O‘qitishning interfaol ta’limga asoslanishi bir qarashda nihoyatda oddiy, sodda va hatto “bolalar o‘yini” kabi taassurot uyg‘otadi. Biroq, ta’lim jarayonida interfaol metodlarni qo‘llashga nisbatan bunday yondashishish to‘g‘ri emas.

Interfaol ta’lim quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. Mashg‘ulot - ma’ruza amas, balki jamoaning umumiy ishi.
2. Guruhning tajribasi pedagogning tajribasidan ko‘p.
3. Talabalar yosh, ijtimoiy mavqe va tajribaga ko‘ra o‘zaro teng.
4. Har bir talaba o‘rganilayotgan muammo yuzasidan o‘z fikrini aytish huquqiga ega.
5. Mashg‘ulotda talaba shaxsi tanqid qilinmaydi (fikr tanqid qilinishi mumkin).
6. Bildirilgan g‘oyalar talabalarning faoliyatini boshqarmaydi, balki fikrlash uchun axborot (ma’lumot) bo‘lib xizmat qiladi.

Interfaol metodlarning asosiy turlari:

1. Guruhda muhokama: O‘quvchilar kichik guruhlarda muhokama qilish orqali o‘z fikrlarini bildirishadi va o‘zaro fikr almashishadi.

2. Rol o‘ynash: O‘quvchilar rol o‘ynab, real hayotiy vaziyatlarni simulyatsiya qiladilar, bu esa ularga turli nuqtai nazarlarni tushunishga yordam beradi.

3. Maqsadli o‘qitish: O‘quvchilarga o‘zlari qiziqayotgan mavzuga doir ishtirok etish imkoniyati beriladi, bu esa ularning motivatsiyasini oshiradi.

4. Vaqtinchalik jamoa loyihalari*:* O‘quvchilar birgalikda loyiha ustida ishlaydilar, bu ularga jamoa ishida hurmat va hamkorlikni rivojlantirish imkonini beradi.

5. Qiziqarli o‘yinlar va simulyatsiyalar*:* Ta’lim jarayonini o‘yinlar orqali olib borish, o‘quvchilarga yangi bilimlarni qiziqarli shaklda o‘rganishga yordam beradi.

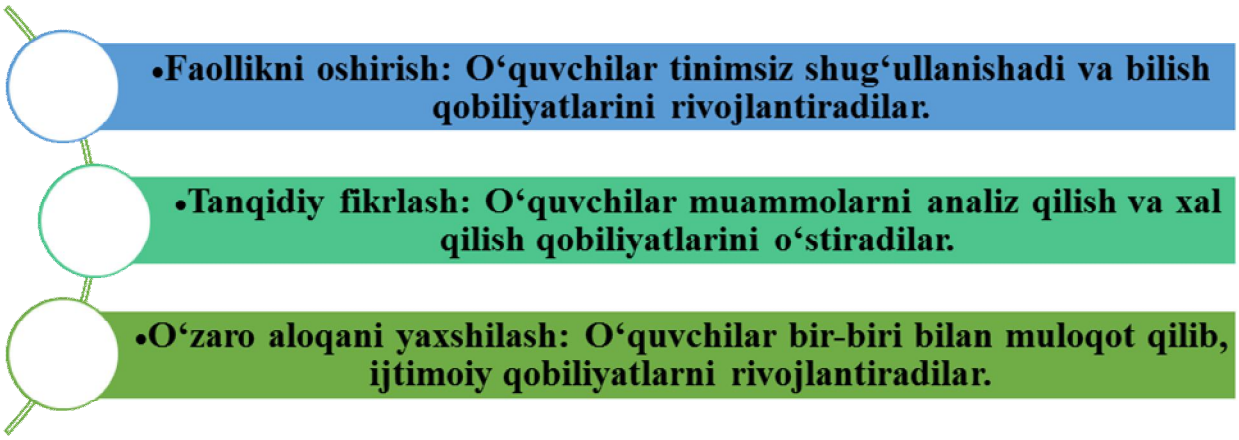

28-chizma. Iinterfaol metodlardan foydalanishning foydalari.

Ta’lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanishning imkoniyatlari kengdir va bu metodlar o‘quvchilarni faollashtirish, ularning qiziqishini oshirish va o‘rganish jarayonini samaraliroq qilishga yordam beradi. Quyida interfaol metodlarni qo‘llash imkoniyatlari haqida ba'zi fikrlar keltirilgan:

1. O‘qitishning har xil shakllari:

- *Onlayn va offlayn o‘qitish:* Interfaol metodlar onlayn darslarda (masalan, videokonferensiyalar) ham, an'anaviy sinflarda ham qo‘llanilishi mumkin.
- *Gibrid o‘qitish:* O‘quvchilar sinfda va masofaviy tarzda muhokama va loyiha ustida birgalikda ishlashlari orqali interfaol ta’lim ta’siri yanada oshirishi mumkin.

2. Matematika va ilm-fan darslari:

- *Eksperimentlar va amaliy tadqiqotlar:* Ta’lim jarayonida o‘qituvchi amaliy tadqiqotlar o‘tkazish orqali o‘quvchilarni jamoaga jalb etadi.
- *Problema-yuzaga keladigan muammolar:* O‘quvchilar muammolarni hal etish uchun guruhlarga bo‘linib, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

3. Gumonlarga asoslangan o‘qitish:

- *Bahsli muhokamalar:* O‘quvchilar bir-biri bilan o‘z fikrlarini baham ko‘rishlari va o‘zaro bahs qilishlari orqali fikr almashadilar.
- *Rol o‘ynash:* O‘quvchilar turli ijtimoiy rollarni o‘zlashtirgan holda jamiyatdagi muammolarni yechishda tajriba orttiradilar.

4. Interfaol o‘yinlar va simulyatsiyalar:

- O‘quvchilar o‘qituvchilarning tayyorlaydigan interfaol o‘yinlari orqali bilish jarayonini qiziqarli va samarali olib boradilar.
- Simulyatsiyalar orqali halokatli vaziyatlarni o‘quvchilarga ko‘rsatish va muammolarni yechish imkonini beradi.

5. Tekshirish va baholash jarayonlari:

- *O‘z-o‘zini baholash:* O‘quvchilar o‘z natijalarini tahlil qilib va yo‘l-xatolarini aniqlab, o‘z-o‘zini rivojlantirish imkoniyatlarga ega bo‘ladilar.

- *Peer review:* O‘quvchilar bir-birining ishlarini baholash orqali o‘z fikrlarini rivojlantirishlari mumkin.

6. Maqsadli o‘qitish:

- O‘quvchilarning qiziqishlarini hisobga olgan holda, ularga mos ravishda o‘quv jarayonini tashkil etish.
- O‘quvchilarga o‘zlarining o‘quv yo‘nalishlarini tanlash imkonini berib, ularning motivatsiyasini oshirish.

7. Texnologiyadan foydalanish:

- *Interaktiv plakatlar va taqdimotlar:* O‘quvchilarning jalb etish darajasini oshirish uchun interaktiv vositalardan foydalanish.
- *Mobil ilovalar va platformalar:* O‘quvchilar uchun mobil o‘yinlar va o‘quv dasturlar orqali o‘zlashtirish jarayoni yanada qiziqarli va samarasiz qilish.[15]

Interfaol metodlar ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faoliyatini oshirish va ularning qobiliyatlarini rivojlantirishda katta rol o‘ynaydi. Ular nafaqat ta’lim sifatini yaxshilashga, balki o‘quvchilarning bilim olish jarayonidan qoniqishini oshirishga ham yordam beradi.

O‘quvchilarning ijodkorlik qobiliyatini shakllantirishda interfaol metodlar muhim ahamiyatga ega. Ular o‘quvchilarni faollashtirish, o‘z fikrlarini erkin ifoda etish, yangi g‘oyalar yaratishga undash va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga yordam beradi. Quyida interfaol metodlarning ijodkorlik qobiliyatini shakllantirishdagi o‘rni va ahamiyati haqida fikrlar keltirilgan:

1. Faollikni oshirish: Interfaol metodlar yordamida o‘quvchilar o‘qitish jarayonida bevosita ishtirok etadilar. Bu esa ularning o‘z fikrlarini erkin ifodalashga, o‘z g‘oyalarini yaratishga va yangi yechimlar ishlab chiqishga bo‘lgan ishtiyoqini oshiradi.

2. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish: Interfaol metodlar o‘quvchilarga muammolarni analiz qilish va ularga ijodiy yechimlar ishlab chiqish imkonini yaratadi. Misol uchun, rol o‘ynash yoki kichik guruhlarda muhokama o‘tkazish orqali o‘quvchilar real hayotiy vaziyatlarda ijodiy fikrlashlari kerak bo‘ladi.

3. Treyner o‘rinlari yaratish: Interfaol metodlar, masalan, projektlar yoki o‘yinda ishtirok etish orqali ijodkorlik jarayonlarini simulyatsiya qilish imkonini beradi. Bu ularni o‘z ijodiy fikrlarini sinab ko‘rish, turli yondashuvlarni o‘rganish va o‘z g‘oyalarini sinovdan o‘tkazish uchun qulay muhit bilan ta’minlaydi.

4. Xulq-atvorni o‘zgartirish: O‘quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda to‘g‘ri muloqot va jamoaviy ish muhimdir. Interfaol metodlar orqali o‘quvchilar bir-biri bilan fikr almashadilar, o‘zaro tajriba ulashadilar va yangi g‘oyalar yaratadilar.

---

[15] Гревцева И.В. Применение интераивньк методов обучения в образовательном процессе By3a//http://lfostu.ucoz.ru/publ/mn.ovacionnye_pödkhody_i_tekhnologii/primene]ii.einnovacionnykh_metodov_ouchenija_d]lia_real:izacii_kompeteatnostnogo_podkhoda/primenenie_interaktivnykh_metodov_obuchenija_v_obfazovatelnom_processa_vuza/29-l-0-284.

5. Mustaqillik va mas’uliyatni oshirish: O‘quvchilar interfaol faoliyatlar orqali o‘z qarorlarini qabul qilishga va o‘z fikrlarining mohiyatini yoki natijasini baholashga imkoniyat oldilar. Bu ularga ijodiy va mantiqiy fikrlashni o‘rganishga yordam beradi.

6. Muammoni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish: Interfaol metodlar o‘quvchilarga real muammolarni hal qilishni o‘rganish imkonini beradi. O‘quvchilar jamoaviy ish orqali turli yondashuvlar bilan muammoni hal qilishni o‘rganadilar, bu esa ularning ijodkorlik qobiliyatini oshiradi.

7. Zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash: Interfaol metodlar orqali zamonaviy texnologiyalar, masalan, multimedia vositalari yoki onlayn platformalar, yaratilishi va ulardan ijodiy yondashuvlarni qo‘llash imkoniyatlari birlashadi. Bu o‘quvchilarga o‘z g‘oyalarini kengaytirishda yordam beradi.

Interfaol metodlar o‘quvchilarning ijodkorlik qobiliyatini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ular faollikni oshirib, ijodiy fikrlash va muammoni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirib, o‘quvchilarga o‘z g‘oyalarini erkin ifoda etish imkoniyatini beradi.

3.4. Pedagogik mahoratni shakillantirishda zamonaviy texnologiyalarning o‘rni.

Zamonaviy texnologiyalar pedagogik mahoratni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu texnologiyalar ta’lim jarayonini yanada samarali, qiziqarli va interfaol qilishga yordam beradi. Quyida zamonaviy texnologiyalarning pedagogik mahoratni shakllantirishdagi o‘rni haqida ba'zi asosiy jihatlar keltirilgan:

1. Ta’limni individualizatsiyalash.

Ta’limni individualizatsiyalash — bu ta’lim jarayonini har bir o‘quvchining ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlariga mos ravishda tashkil etishga qaratilgan yondashuvdir. Bu yondashuv yordamida o‘quvchilarga o‘z xohishlariga va o‘zi o‘rganish sur'atlariga qarab ta’lim beriladi. Ta’limni individualizatsiyalash g‘oyasi uzoq tarixga ega, ammo bu kontseptsiya asosan 20-asrning o‘rtalarida o‘zining zamonaviy shaklida shakllandi.

Individualizatsiya tamoyillari asrlar davomida o‘qituvchilar va ta’lim mutaxassislari turli taraflama taklif qilib kelishgan. Masalan***, Johann Heinrich Pestalozzi*** (1746-1827) ta’lim jarayonida har bir bolaning individual xususiyatlari va ehtiyojlarini inobatga olish zarurligini ta’kidlagan.

1950-1960-yillarda, ta’limda individualizatsiya g‘oyasi keng tarqalayotganida, ta’limning individual yondashuvlari ta’lim jarayoni va ilmlarida muhim ahamiyat qozongan. ***Vokey*** va ***Zimmersistan*** (1960) boshlanadigan pedagoglardan biri ham individual o‘qitish metodlariga e’tibor qaratgan.

1970-yillarda ta’limni individualizatsiyalash dasturlarini ishlab chiqish jarayoni kengayib ***Bordzho*** va ***Brunner*** kabi pedagoglar tomonidan olib borilgan. Ular o‘quvchilarning shaxsiy o‘qituvchilar bilan o‘zaro aloqasini kuchaytirish, darslarni o‘quvchilarning shaxsiy ehtiyojlariga moslashtirishni maslahat berishdi.

Bugungi kunda individualizatsiya tamoyillari ta’limda turli shakllarda qo‘llaniladi:

- *Differensiyalangan o‘qitish:* O‘qituvchilar o‘quvchilarning ehtiyojlariga muvofiq ta’lim materiallarini va strategiyalarni farqlashadi.
- *Raqamli texnologiyalar:* Onlayn platformalar va interfaol vositalar yordamida o‘quvchilarning individual o‘rganish tajribalarini yaratishga imkon beradi.
- *Maxsus o‘quv dasturlari:* Har bir o‘quvchining qobiliyatlariga mos ravishda dasturlar ishlab chiqilishi.

Ta’limni individualizatsiyalash — bu zamonaviy ta’lim tizimlarida keng qo‘llaniladigan yondashuv bo‘lib, yangi pedagogik g‘oyalar va metodlardan foydalanib, o‘quvchilarni yanada samarali o‘qitish va rivojlantirishga qaratilgan.

- *Onlayn platformalar:* Zamonaviy texnologiyalar yordamida o‘qituvchilar har bir o‘quvchining ehtiyojlariga mos individual ta’lim dasturlarini ishlab chiqishlari mumkin. Misol uchun, mo‘ljallangan o‘qitish dasturlari yoki onlayn darslar orqali o‘quvchilar o‘z sur'atlarida o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.[16]

2. Interfaol o‘qitish

Interfaol o‘qitish texnologiyasi — bu o‘quvchilarni ta’lim jarayonida faol ishtirok etishga undovchi zamonaviy pedagogik yondashuv bo‘lib, an'anaviy o‘qitish uslublaridan farqli ravishda interaktiv va ko‘p qirrali metodlar yordamida amalga oshiriladi. Ushbu texnologiya o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasidagi muloqotni kuchaytirish, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga va muammolarni hal qilishga rag‘batlantirishni maqsad qiladi.

Interfaol o‘qitish texnologiyasining rivojlanishi quyidagi tarixiy bosqichlardan iborat:

1. 20-asr boshlarida: Pedagogika nazariyasining asoschilaridan biri ***John Devey*** o‘zining "o‘rgatish – o‘rganish jarayonidagi an'anaviy yondashuvlardan voz kechib, o‘quvchilarning faolligini oshirish kerak" degan g‘oyalarini ilgari surdi. Devey ta’lim jarayonida o‘zaro aloqaning muhimligini ta’kidlagan.

2. 1950-1970-yillar: Ushbu davrda o‘qitishda guruh xavfsizligi va faoliyati muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ***Lev Vygotskiy*** ta’lim va rivojlanishga e’tibor qaratdi. U ijtimoiy o‘zaro aloqalar orqali o‘quvchilar o‘rtasidagi bilim almashinishini rag‘batlantirdi.

3. 1980-1990-yillar: Kompyuter texnologiyalari va raqamli vositalarning rivojlanishi interfaol o‘qitish texnologiyalarini yangi darajaga olib chiqdi. O‘qitish

[16] Tomlinson, C. A. (2014). *The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners*. ASCD.

jarayoni uchun multimedia, CD-ROM, va dasturiy ta’minot kabi interfaol elementlar qo‘shildi.

4. 2000-yildan keyin: Raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi, internet va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi interfaol o‘qitish metodlarini yanada kengaytirdi. Onlayn platformalarda ta’lim resurslari mavjud bo‘ldi, masalan, Moodle, Google Classroom kabi.[17]

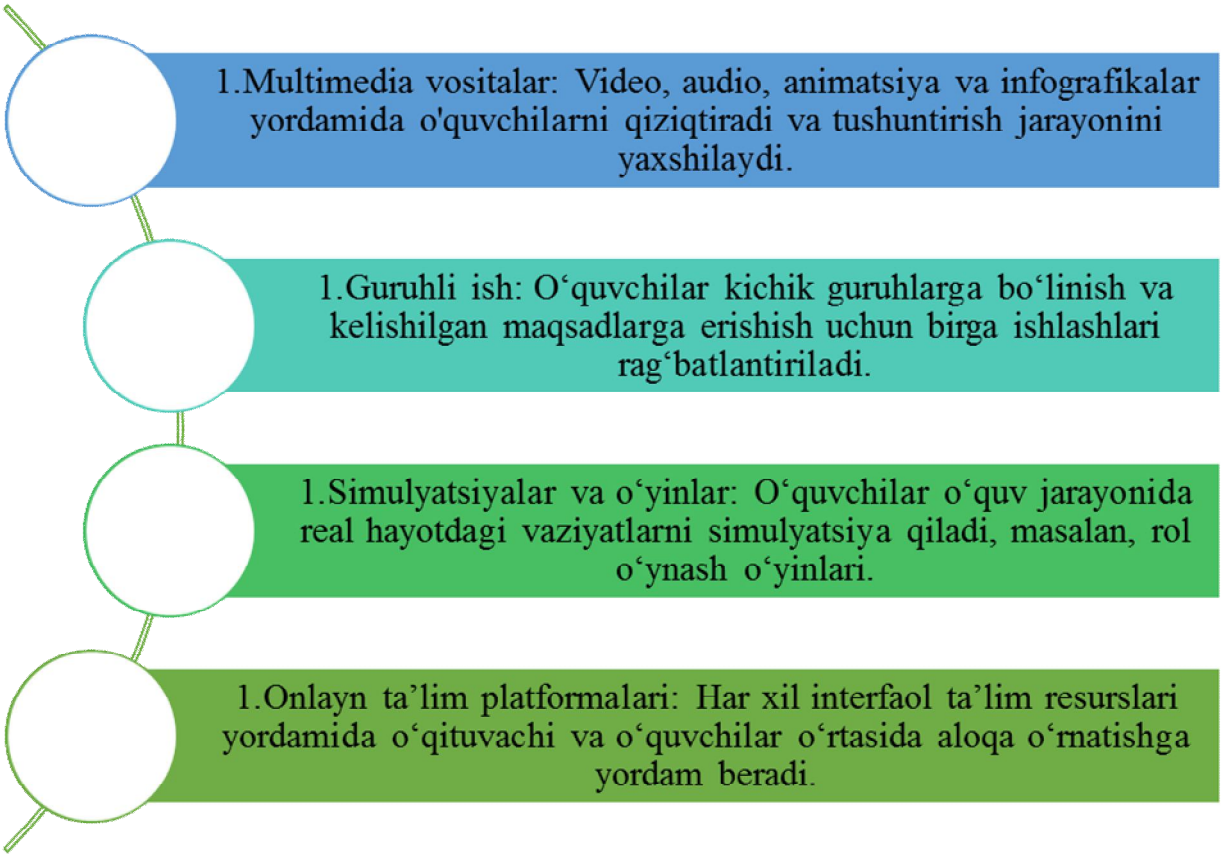

29-chizma. Interfaol o‘qitish texnologiyalarining asosiy elementlari:

Afzalliklari:

- O‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi motivatsiyasi va faolligi oshadi.
- O‘quvchilar iqtisodiy va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.
- O‘zaro muloqot va hamkorlik ko‘nikmalari kuchayadi.
- O‘quvchilar o‘z bilimlarini turli metodlar orqali amaliyotda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.[18]

Interfaol o‘qitish texnologiyasi ta’lim jarayonini zamonaviylashtirib, o‘quvchilarning faol ishtirokini oshiradi. U o‘quvchilarning qiziqishini oshirib, o‘z-o‘zini o‘rganishga va mustaqil fikrlashga ilhomlantiradi. Bu, o‘z navbatida, pedagogik mahoratni rivojlantirishga yordam beradi.

---

[17] Heath, C., & Heath, D. (2010). *Switch: How to Change Things When Change Is Hard*. Crown Business. (55-betdan olingan)

[18] Herrington, J., & Herrington, A. (2006). Authentic learning environments in higher education. In *Educational Media International*, 43(3), 215-229. DOI: 10.1080/09523980600776620. (222-223-betlardan olingan)

3. O‘qituvchilar uchun resurslar

• *Web 2.0 va ijtimoiy tarmoqlar:* O‘qituvchilar uchun ko‘plab onlayn resurslar, forumlar va ijtimoiy tarmoqlar - yangi pedagogik yondashuvlar, metodlar va tajribalarni o‘rganishga yordam beradi. Bunday platformalarda o‘qituvchilar o‘zaro tajriba almashishlari va innovatsion g‘oyalarni muhokama qilishlari mumkin.

4.Texnologiya yordamida o‘qitish metodlari

Texnologiya yordamida o‘qitish metodlari o‘quv jarayonini yanada interaktiv va samarali qilishda muhim ahamiyatga ega. Quyida eng keng tarqalgan texnologik o‘qitish metodlari keltirilgan:

Blended Learning (Aralash o‘qitish)

Aralash o‘qitish, an'anaviy darslarni onlayn ta’lim bilan birlashtiradi. Bu metod o‘quvchilarga ilovalar, video darslar, va interaktiv vazifalar orqali o‘z tempida o‘rganish imkonini beradi. O‘qituvchilar talabalarning onlaynda qanday o‘qishlarini kuzatish va dars vaqti davomida ko‘proq amaliy faoliyatlarga o‘tish imkoniyatiga ega bo‘lishadi.

Aralash o‘qitish konsepsiyasi 2000-yillarning boshida ommalashdi. Birinchi navbatda, ta’lim sohasida texnologiyalar joriy etilgach, IT kompaniyalari, professorlar, va ta’lim tashkilotlari tomonidan bu usul tadqiq qilindi va rivojlantirildi. O‘qituvchi, ta’lim mutaxassislari va pedagogik texnologiyalarni ishlab chiquvchilar tomonidan amalga oshirildi. Masalan, ***G. D. Paul*** va ***B. F. Santa Monica*** tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar va ta’lim uslublari orqali aralash o‘qitish kengaydi.[19]

Pedagogik mahoratni oshirishdagi ahamiyati:

a) Farqli ta’lim uslublari: Aralash o‘qitish o‘quvchilarga bir necha ta’lim uslublarini (vizual, eshitish va amaliy) amalga oshirish imkoniyatini beradi. Bu o‘quvchilarning har xil o‘qish usullariga mos kelish imkoniyatini ta’minlaydi.

b) Moslashuvchanlik: O‘quvchilar dars materialining bir qismini uyda va boshqa qismini sinfda o‘rganishlari mumkin, bu esa o‘z vaqtlarida o‘qish va malaka oshirish imkoniyatini yaratadi. O‘z vaqti va joyidan qat'i nazar o‘rganish jarayonining davom etishi.

c) Interaktivlik: Aralash o‘qitish o‘quvchilarni dars jarayonida faol ishtirok etishga, muhokama va savollar berishga rag‘batlantiradi. Onlayn asboblar va platformalar yordamida o‘zaro aloqalarni rivojlantirish imkonini beradi.

d) Ona yerda va onlayn resurslardan foydalanish: O‘qituvchilar an'anaviy resurslardan tashqari, onlayn materiallar, videolar, maqolalar va interaktiv qurollardan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lishadi, bu esa darslarni qiziqarli va mazmunli qiladi.

[19] Garrison, D. R., & Vaughan, N. D. (2008). *Blended Learning in Higher Education: Framework, Principles, and Guidelines*. San Francisco: Jossey-Bass. 12-15 p.

e) Individuell o‘qitish: Aralash o‘qitish individusal o‘qitishni ta’minlaydi, chunki o‘quvchilar o‘z sur'atida o‘rganishlari mumkin. O‘qituvchilar o‘quvchilarni kuzatish va ularning ehtiyojlariga qarab darslarni moslashtirish imkoniyatiga ega.

f) O‘qituvchilarning professional o‘sishi: O‘qituvchilar texnologiyalardan foydalanishni o‘rganish orqali o‘z pedagogik mahoratlarini oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Ular yangi metod va yondashuvlarni tatbiq etish bilan o‘z bilim va tajribalarini kengaytirishlari mumkin.

Blended Learning, ya'ni aralash o‘qitish, ta’lim jarayonini yanada qiziqarli va samararali qiladi. U o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirib, ularga sifatli va innovatsion ta’lim berish imkonini yaratadi.

Gamification (O‘yinlashtirish)

O‘qitishda o‘yin elementlarini qo‘shish orqali talabalarning qiziqishini oshirish va motivatsiyasini kuchaytirish mumkin. Bu metod sinovlar, baholar, va muammolarni o‘yin tarzida taklif qilish orqali o‘quvchilarning faol ishtirokini rag‘batlantiradi.

Gamification konsepsiyasi 2000-yillarning o‘rtalarida ommalasha boshlagan. Birinchilardan bo‘lib, 2010-yilda ***Kevin Werbach*** va ***Dan Hunter*** "Gamification" tushunchasini ta’riflab, o‘yin tamoyillarini turli sohalarda qo‘llash imkoniyatlarini tahdid qiluvchi “For the Win” kitobini nashr etdilar. Bu kitob o‘yinlashtirishning ta’lim jarayonida foydalanilishi mumkinligini misol qilib ko‘rsatdi.

Shuningdek, gamification’ni o‘rganish va amaliyotda qo‘llash jarayoni ushbu sohadagi boshqa ko‘plab mutaxassislar va ta’lim uzluksiz rivojlanishiga qaratilgan tadqiqotlar tomonidan yanada kengaytirildi.

Pedagogik mahoratni oshirishdagi ahamiyati:

a) Motivatsiyani oshirish: O‘yin elemetlaridan foydalanish, o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi. O‘yinlarda imkoniyati ko‘plab muhlatlar va mukofotlar beriladi, bu esa o‘quvchilarga o‘z bilimlarini yanada oshirish istagini tug‘diradi.

b) Muammolarni hal qilish qobiliyati: O‘yin formatida berilgan vazifalar va qiyinchiliklar o‘quvchilarga strategik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu, o‘z navbatida, hayotda yuzaga keladigan muammolarni hal qilishda ham foydali bo‘ladi.

c) O‘zaro raqobat va hamkorlik: O‘yinlashtirish jarayonida o‘quvchilar o‘rtasida raqobat va hamkorlikni rag‘batlantirish imkoniyati mavjud. Bu, o‘z navbatida, jamoaviy ish va suhbatalarga olib keladi, bular esa ta’lim jarayonini yanada qiziqarli qiladi.

d) Qiziqarli va interaktiv muhit: O‘yinlashtirish bilan birga, o‘quvchilar darslarni qiziqarli va interaktiv tarzda o‘rgana boshlaydilar. Bu ta’lim jarayonida o‘zaro aloqalarni yaxshilashga yordam beradi.

e) O‘z-o‘zini baholash: O‘yin elementlari orqali o‘quvchilarga o‘z taraqqiyotlarini baholash va o‘z bilimlarini ko‘rish imkoniyati yaratish muhimdir. O‘quvchilar o‘z yutuqlarini ko‘rish orqali o‘zlariga ishonch hosil qilishadi.

f) Samaradorlik va natijalar: O‘yinlashtirish jarayoni ta’limning umumiy samaradorligini oshirishi mumkin. O‘quvchilar darsda qiziqarli surveylar va o‘yinlar orqali o‘z bilimlarini kuchaytirib, yanada yaxshi natijalarga erishadilar.[20]

Gamification, ta’lim jarayonida o‘yin elementlarini qo‘llash bilan qatnashuvchilarning qiziqishini oshiradi, motivatsiyani kuchaytiradi va pedagogik mahoratni oshirishga xizmat qiladi. Aytish mumkinki, o‘yinlashtirish texnologiyalari o‘z navbatida, zamonaviy ta’lim metodlari va yondashuvlarini qamrab oladi.

Project-Based Learning (Loyiha orqali o‘qitish)

O‘quvchilar muayyan loyiha ustida ishlash orqali amaliy bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtiradilar. Bu metod talabalarga real hayotdagi muammolarni hal qilish, o‘zaro aloqa qilish va jamoaviy ishlarni bajarish imkoniyatini beradi. Texnologiyalar yordamida onlayn resurslar va dasturiy ta’minotlardan foydalanish imkoniyati mavjud.

Project-Based Learning ning asosiy tamoyillari olib borilgan izlanishlar va amaliy tajribalar orqali 20-asrning boshlarida shakllana boshladi. Bu metodning asoschisi sifatida ***John Dewey*** ko‘rsatiladi, u ta’limda amaliy tajribani tashviq qildi. Dewey o‘zining "Democracy and Education" (1916) asarida, o‘quvchilarga amaliy loyihalar orqali o‘qitishning muhimligini ta’kidlaydi.

Keyinchalik, 1960-yillarda ***William Heard Kilpatrick*** o‘zining "Project Method" konsepsiyasi orqali bu yondashuvni yanada rivojlantirdi. Ushbu jarayonda, o‘quvchilar muayyan bir loyiha doirasida o‘z bilim va ko‘nikmalarini tatbik etish imkoniyatiga ega bo‘lishdi.

Pedagogik mahoratni oshirishdagi ahamiyati

a) Amaliy tajriba: Project-Based Learning o‘quvchilarga nazariy bilimlarni amaliyotda sinab ko‘rish imkoniyatini beradi, bu esa ularning fikrlash va tadqiqot olib borish ko‘nikmalarini yaxshilaydi.

b) Hamkorlik va jamoaviy ish: Loyihalar ko‘pincha jamoaviy ishlashni talab qiladi, shuning uchun o‘quvchilar o‘rtasida kommunikatsiya va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyati bor.

c) Mustaqil o‘qish: O‘quvchilar o‘zlari ustida ishlashlari kerak, bu esa ularni mustaqil o‘rganishga va o‘z-o‘zini tashkil etishga rag‘batlantiradi.

d) Muammo hal qilish qobiliyati: Loyihalar ko‘pincha muammolarni hal qilishga asoslanadi, shuning uchun o‘quvchilar yaratqon fikrlarni va strategiyalarni ishlab chiqish orqali muammo hal qiladi.

e) Motivatsiya va qiziqish: O‘quvchilar real hayotdagi muammolarni hal qilar ekan, o‘qishga bo‘lgan qiziqish va motivatsiya ortadi, bu natijada ta’lim jarayoni samarali bo‘ladi.

[20] Hamari, J., Koivisto, J., & Sarsa, H. (2014). Does Gamification Work? A Literature Review of Empirical Studies on Gamification. In *2014 47th Hawaii International Conference on System Sciences* (pp. 3025-3034). IEEE.

f) Yutuqlarni baholash: Loyihalar orqali o‘quvchilar o‘z ishlari ko‘rsatgan natijalarini baholash va o‘z bilimlarini ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu, o‘z navbatida, o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.[21]

Project-Based Learning o‘quvchilarga amaliy tajribalarga ega bo‘lishlarida, mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishda yuqori ahamiyatga ega. Bu ta’lim metodining asosiy maqsadi o‘quvchilarning o‘zlarini mustaqil va faol o‘quvchi sifatida namoyon etishlarini ta’minlashdir.

Onlayn platformalar va dasturlar

Bunday platformalar (masalan, Google Classroom, Moodle, Edmodo, Hems) o‘qituvchilarga o‘z darslarini boshqarish, talabalarga resurslarni taqdim etish, va onlayn baholash imkonini beradi. Onlayn platformalar va dasturlar ta’lim jarayonida pedagogik mahoratni oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Ular o‘qituvchilar va o‘quvchilar uchun qator afzalliklarga ega bo‘lib, ta’lim sifatini yaxshilashga yordam beradi. Keling, bu ahamiyatni ko‘rib chiqaylik:

a) Kengaytirilgan resurslarga kirish. Onlayn platformalar o‘qituvchilarga turli xil ta’lim materiallari, video darslar, maqolalar va interaktiv materiallarga kirish imkonini beradi. O‘qituvchilar yangiliklardan xabardor bo‘lishlari va o‘z sohalaridagi o‘zgarishlarni kuzatishlari mumkin.

b) Ta’lim metodlarining diversifikatsiyasi. Mashg‘ulotlarni gamifikatsiya qilish, simulyatsiyalar va interaktiv o‘yinlar orqali qiziqarli qilish mumkin. O‘quvchilarning individual ehtiyojlariga muvofiq ta’lim dasturlarini yaratish imkoniyati mavjud.

c) O‘qitish va o‘qishni boshqarish. O‘quv jarayonini nazorat qilish: Onlayn platformalar orqali o‘qituvchilar o‘quvchilarning yutuqlarini va faoliyatini kuzatish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Statistika va tahlil vositalari yordamida o‘quvchilarni baholash va ularga individual fikr bildirish osonlashadi.

d) Samarali o‘qitish muhitini yaratish. O‘qituvchilar va o‘quvchilar biror joyda yoki vaqtda o‘qish va o‘qitish imkoniyatiga ega bo‘lishadi, bu esa o‘qitish jarayonini osonlashtiradi. Ko‘plab onlayn platformalarda turli kurslar va sertifikatlar orqali bilimlarni mustahkamlash imkoniyati mavjud.

e) Hamkorlik va muloqotni rivojlantirish. O‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasida tezkor va samarali muloqot imkoniyatlari paydo bo‘ladi. Guruhli loyihalar va onlayn muhokamalar orqali o‘quvchilar bir-birlari bilan hamkorlikda ishlashga o‘rgatiladi.

f) O‘z-o‘zini rivojlantirish. O‘qituvchilar onlayn kurslar va seminarlar orqali o‘z pedagogik mahoratini oshirish imkoniyatiga ega. Onlayn dasturlar pedagogik texnologiyalarni o‘rganish va qo‘llash imkonini beradi.

[21] Krajcik, J. S., & Blumenfeld, P. C. (2006). Project-Based Learning. In *The Cambridge Handbook of the Learning Sciences* (pp. 317-334). Cambridge University Press.

Onlayn platformalar va dasturlar pedagogik mahoratni oshirishda qator afzalliklarga ega. Ular ta’lim jarayonini interaktiv, o‘zaro aloqa va individual yondashuv asosida tashkil etishga yordam beradi, bu esa o‘quvchilarning natijalarini yaxshilashga xizmat qiladi.

E-learning (Onlayn ta’lim)

O‘quvchilarga onlayn kurslar, vebinarlardan foydalanish imkoniyati beriladi. Bu o‘z navbatida, o‘quvchilar uchun o‘z vaqtlarida va joylarida o‘rganish imkoniyatini taqdim etadi.

Flipped classroom (aynalangan sinf)

O‘qituvchilar darsda tushuntirish o‘rniga, uy vazifalarida ko‘proq ish olib borilishini ta’minlaydigan model. Bu metod o‘quvchilarning o‘z-o‘zini o‘rganish qobiliyatini rivojlantiradi, ta’lim jarayonida mustaqillikni oshiradi. ***Flipped Classroom*** konseptsiyasi 2000-yillarning boshlarida paydo bo‘ldi. Uning asoschilari sifatida Amerikada qator o‘qituvchilar, jumladan ***Jonathan Bergmann*** va ***Aaron Sams*** lar tanilgan. Ular 2007-yilda o‘z maktablarida darslarni fon o‘rnida video va boshqa multimediya materiallar yordamida o‘qitishni sinab ko‘rishdi. Ushbu tajriba natijasida o‘z-o‘zini o‘rganish va guruhiy ish formatidagi ta’lim samaradorligini ko‘rdilar va bu yondashuvni keng miqyosda tarqatish maqsadida "flipped classroom" atamasini kiritdilar. Flipped classroom metodi tezda maktablardan universitetlar va oliy ta’lim muassasalariga tarqaldi. O‘qituvchilar ushbu yondashuvni o‘z ta’lim dasturlarida yashirin metodlar bilan birga qo‘llashni davom ettiradilar. Zamonaviy texnologiyalar, masalan, video tayyorlash va onlayn platformalar, flipped classroom metodining rivojlanishida muhim rol o‘ynadi. O‘qituvchilar bu platformalarda video darslarini joylashtirib, o‘quvchilarning ularni qachon va qayerda ko‘rishlariga erkinlik beradilar.

- ***Flipped Classroom (aynalangan sinf)*** metodologiyasi ta’lim jarayonini zamonaviylashtirish va o‘quvchilarning faol ishtirokini oshirish maqsadida yaratilgan innovatsion yondashuvdir. Bu metodda o‘qituvchilar darsda ko‘proq amaliy ish va muammolarni hal qilishga e’tibor berishadi, o‘quvchilar esa yangi bilimlarni o‘zlari mustaqil ravishda, odatda, uy vazifasini bajarish vaqtida o‘rganadilar.

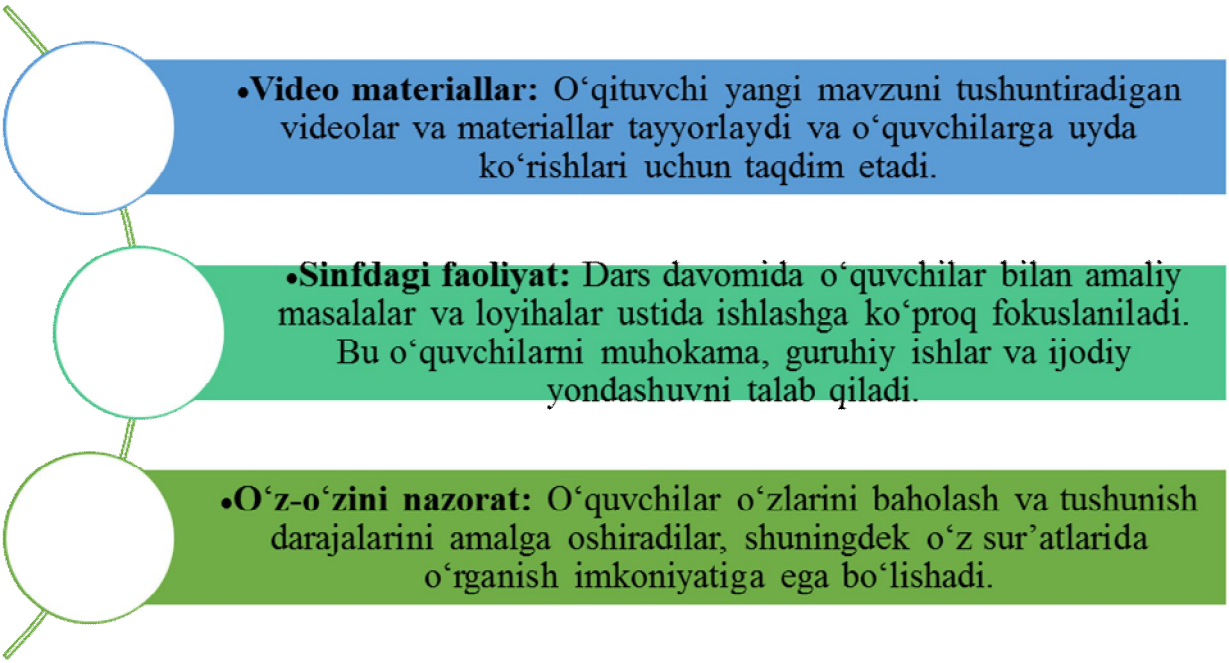

30-chizma. Flipped Classroom metodologiyasining asosiy tamoyillari.

Flipped Classroomning afzalliklari:

- Ta’lim jarayoni interfaol va qiziqarli bo‘ladi.
- O‘quvchilar o‘z-o‘zini o‘rganishga va mustaqil fikrlashga ko‘proq harakat qilishadi.
- O‘qituvchilar o‘z darslarini optimallashtirish va individual yondashuvlarni qo‘llash imkonini yaratadi.
- Guruhda ishlash va o‘zaro yordam berish orqali o‘quvchilar bir-birlari bilan yaqinroq aloqada bo‘lishadi.

Flipped Classroom pedagogik modeli o‘qitish va o‘rganish jarayonini zamonaviylashtirishda samarali vositadir. U o‘quvchilarni faol ishtirok etishga, fikrlarni erkin ifoda etishga va mustaqil ravishda o‘rganishga undaydi. O‘qituvchi esa o‘quvchilarning faol ishtirokida yordam beruvchi, qo‘llab-quvvatlovchi va muammolarni hal qilishda yo‘l ko‘rsatuvchi vazifasini bajaradi. O‘qituvchilar dars davomida o‘z vaqtini yaxshiroq taqsimlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar, chunki ular o‘quvchilarning tushunish darajasini baholashga ko‘proq e’tibor qaratishadi.[22]

Texnologiya yordamida o‘qitish metodlari o‘quv jarayonini qulaylashtirib, o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi, bilimlarni yaxshilashga yordam beradi va mustaqil o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ushbu metodlar o‘qituvchilarga innovatsion yondashuvlar va yangi imkoniyatlar yaratishda yordam beradi.

Zamonaviy texnologiyalar pedagogik mahoratni shakllantirishda beqiyos vositadir. Ular ta’lim jarayonini samarali va qiziqarli qilishga, o‘qituvchilarni

[22] Bergmann, J., & Sams, A. (2012). *Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day*. International Society for Technology in Education.

yangi yondashuvlar bilan tanishtirishga, shuningdek, o‘quvchilarning mustaqillik, ijodkorlik va hamkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

3.5. O‘qituvchi pedagogik faoliyatida kasbiy refleksiyaning o‘rni

Refleksiya (lot. «reflexsio» - orqaga qaytish) – «har tomonlama barkamol rivojlangan insonning o‘z hatti – harakatlari va ularning qonuniyatlarni anglashga qaratilgan nazariy faoliyat shaklidir; inson ma’naviy dunyosining o‘ziga xos yashirin hislatlarini ochib beradigan o‘z–o‘zini bilishga va anglashga qaratilgan faoliyatdir» .[23]

Ilk bor refleksiya tushunchasi qadimgi Yunon falsafasida yuzaga kelgan va insonning o‘z ongida kechayotgan mulohazalari haqida, o‘zi fikr yuritishi jarayoni, o‘z fikrlari mazmunini tahlil qilishga e’tiborini jalb qilishni anglatgan (Dekart). Sokrat, Platon, Lokk va boshqa Yunon faylasuflari refleksiyani insonning o‘z–o‘zini bilishga, nimalarga qodir ekanligini e’tirof etishga qaratilgan faoliyati ekanligini ta’kidlashadi. Kant, Gegel, Fixte, Shelling kabi yevropa faylasuflari esa refleksiyaga insonning bilish qobiliyatlarini rivojlantirish asosi sifatida qarashganlar. Leybnis konsepsiyasiga muvofiq refleksiya insonning appersepsiyaga (idrokning inson o‘tmishidagi tajribasiga va individual xususiyatlariga bog‘liqligi) qodirlik xususiyati sifatida tilga olinadi.[24]

Bugungi zamonaviy falsafada esa refleksiya nazariy va amaliy jihatdan farqlanadi. Birinchisi, inson tomonidan tushunchalarning rivojlanish jarayoni, yagona tushuncha doirasida bir ta’rifdan boshqasiga o‘tish imkoniyatini beradigan metod sifatida; ikkinchisi esa, individual harakat yoki fikrni tushuncha bilan nisbatlash jarayoni, bunda nisbatlash o‘lchovi ustidan nazorat ta’minlanishi[25] kerak.

Hozirgi kunda falsafiy kategoriya sifatida o‘rganilayotgan ***refleksiya*** psixologiya, sotsiologiya, sinergetika, mantiq, andrologika, evkistika, kibernetika va boshqa ko‘plab murakkab fanlarning tadqiqot ob’ekti sifatida e’tirof etilib tadqiq qilinmoqda. Biz «refleksiya» kategoriyasiga pedagogika va psixologiya nuqtai nazaridan ta’rif beramiz va uning mohiyatini o‘rganishda o‘qituvchilar kasbiy faoliyatidagi o‘rnini tahlil qilishga batafsil to‘xtalamiz.

Psixologiyada refleksiya «sub’ekt tomonidan o‘zining ichki psixik jarayoni va holatlarini bilish, nazorat qilish» mazmunida talqin qilinadi.[26] O‘qituvchining pedagogik faoliyatida, refleksiyaning shaxsga nisbatan ahamiyatini o‘rganishda bu tushunchaning ijtimoiy psixologik nuqtai nazardan ta’rifi mukammal ekanligi e’tirof etiladi, unda refleksiya insonning borliqda boshqa insonlar tomonidan qanday qabul qilinishi va baholanishi sifatida qaraladi: refleksiya – «shunchaki

[23] Filosofskaya ensiklopediya. – M.: Sovetskaya ensiklopediya. 1967. – 4-t. 499 b.
[24] Filosofskaya ensiklopediya. – M.: Sovetskaya ensiklopediya. 1967. – 4-t. 500 b.
[25] Sovremennaya filosofiya. Slovar i xrestomatiya. – Rostov – don. Feniks. 1996. – 67 b.
[26] Kratkiy psixologicheskiy slovar. / Red. – sost. L.A.Karienko.1998. – 318 b.

sub'ektning o'z–o'zini bilishi yoki tushunishi emas, balki boshqalar tomonidan «refleksiyalanuvchini»[27] qanday bilishi» va uning shaxsiy xususiyatlarini, emotsional[28] reaksiyalarini va kognitiv tasavvurlarini ham tushunishini o'z ichiga oladi.[29]

Shaxsning psixik rivojlanishini boshqarish imkoniyatlarini ilmiy jihatdan o'rganib, S.L.Rubinshteyn insonning mavjudligini va uning ijtimoiy borliqqa nisbatan munosabatlarini refleksiya bilan bog'laydi:

«Refleksiya – bu insonning uzluksiz hayot jarayonini go'yo bir daqiqaga to'xtatib, uzib qo'yadi va insonni xayolan uning sarhadlaridan olib chiqib ketadi, shu vaziyatda insonning har bir harakati hayot haqidagi falsafiy fikr mulohazalari muayyan bir xarakter kasb etadi».

Insonning ijodiy muammolarni hal etishda ro'y beradigan fikrlashidagi refleksiyani o'rganib, olimlar uni fikrlovchi sub'ektning o'z – o'zini boshqarish usuli (Yu.N.Kulyutkin, S.Yu.Stepanov va boshqalar), tanqidiy fikrlash omili (I.N.Semyonov), nazariy jihatdan fikrlashning yuqori ko'rsatkichi (A.Z.Zak, V.V.Davidov va boshqalar) sifatida ta'rif berib baholaydilar.

I.S.Ladenko refleksiyani intellektual tizimlarning o'z–o'zini tashkil qilishidagi ahamiyatini intellektual faoliyatning malaka va ko'nikmalarini takomillashtirish ehtiyoji hamda nutq, xotira, tasavvurlarning ichki va tashqi shakllari haqida psixologik qarashlarni ishlab chiqish zaruriyati bilan bog'laydi. U *«Refleksiya – ichki tasavvurdan tashqi tasavvurga va aksincha biridan boshqasiga o'tish, fikrlash jarayonida ushbu jarayonlarning interiorizatsiya (tashqi omillarning ichki omillarga o'tishi)si haqidagi fikrlarni shakllantirish asosi… Refleksiya asosida nafaqat psixologik bilimlar, balki xotira, malaka va ko'nikmalar shakllantiriladi va amalda qo'llash usullari takomillashtiriladi»* deb hisoblaydi.

Hozirgi zamonaviy pedagogik ilmiy-tadqiqot ishlarida ko'plab olimlar refleksiyaning I.N.Semyonov tomonidan taklif qilingan tasnifiga tayanadilar. U refleksiyaning quyidagi turlarini taklif etib sharhlaydi:

I.N.SEMYONOV TOMONIDAN ISHLAB CHIQILGAN REFLEKSIYA TURLARI.
Intellektual refleksiya: Muammolarni fikrlash asosida ijobiy hal qilishni belgilaydi.
Shaxsiy refleksiya: O'qituvchining nizoli (konfliktlar) pedagogik ziddiyatlardan janjalsiz chiqishni fikran izlanish asosida bartaraf qilishni ta'minlaydi.
Kommunikativ refleksiya: Muloqot jarayonida sheriklarining o'zaro bir-birlarini tushunib munosabat qilishni ta'minlaydi.
Kooperativ refleksiya: Jamoa a'zolarining birgalikdagi o'zaro muntazam mehnat faoliyatlarini muvofiqlashtirish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat.

31-chizma. Refleksiya turlari

[27] Refleksiyalash – ongni o'z –o'ziga qaratish, o'zining psixik holati haqida fikrlash. Qarang: Filosofskiy slovar. /pod red. I.T.Frolova. !986. 410 b.
[28] Kratkiy psixologicheskiy slovar. / Red. – sost. L.A.Karienko.1998. – 318 b.

O‘qituvchining kasbiy pedagogik faoliyatida refleksiya jarayonini o‘rganib, ko‘plab olimlar uning kommunikativ hamda kooperativ turlarini ustun qo‘yadilar, aynan ushbu usullar o‘qituvchining pedagogik faoliyatida va o‘quvchilar bilan muloqotida ko‘proq namoyon bo‘ladi, deb hisoblaydilar (V.A.Krivosheev, G.P.Shchedroviskiy va boshqalar). Biroq, bizningcha, pedagogik faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlari xilma xil bo‘lganligi sababli refleksiyaning har bir turini alohida o‘rganib tahlil qilish mumkin emas, zero ular ma’no jihatidan bir – birlari bilan o‘zaro bog‘liq.

N.V.Kuzminaning fikricha, refleksiyaning *«mazmuni, sherigining ichki dunyosini o‘zaro hamkorlik asosida sub’ektiv qayta yaratishdan iborat bo‘lgan individlar bir – birlarini ko‘zgudagi kabi aks ettirishi, o‘zaro aks ettirishning o‘ziga xos ikki tomonlamalik jarayoni, qolaversa, bu ichki dunyoda, o‘z navbatida, birinchi tadqiqotchining ichki dunyosi aks etishidir».*

U refleksiyani pedagogik qobiliyatlar nuqtai nazaridan o‘rganib, ilk bor o‘qituvchining refleksiv – perseptiv qobiliyatlarini alohida komponent sifatida ajratadi. N.V.Kuzmina pedagogik intuitsiyaning shakllanishi refleksiv pedagogik qobiliyatlarning shakllanganlik darajasiga bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi. «Yaxshi intuitsiya o‘qituvchining izlangan natijalarga erishishida tayanishi mumkin bo‘lgan o‘quvchining eng olijanob, ijobiy sifatlari haqidagi axborotlarni ekstrapolyatsiyalaganda (bir hodisani kuzatish asosida olingan xulosalarni boshqa vaziyatlarga tatbiq etish) namoyon bo‘ladi».

Olimning ushbu xulosalariga tayanib, faraz qilish mumkinki, ekstrapolyatsiya jarayoni o‘z kasbiy zahiralaridan, o‘z–o‘zini kasbiy jihatdan takomillashtirish maqsadida foydalanish imkoniyatini beradi.

Refleksiv qobiliyatlarni o‘qituvchi pedagogik faoliyatining zarur tarkibiy qismi sifatida hisoblagan qator mualliflar (A.A.Bizyaeva, V.V.Vetrova, Ye.N.Pexota, I.A.Stetsenko, I.G.Tatur, A.V.Xristeva va boshqalar) ularni bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogika oliy ta’lim muassasalarida o‘qishi davridayoq shakllantirish zarurligi haqidagi g‘oyalarni ilgari suradilar.

A.V.Xristeva refleksiv vaziyatlar mohiyatiga kasbiy faoliyatda ijodiy tizimlar hosil qiluvchi komponent sifatida qaraydi. U bo‘lajak o‘qituvchining refleksiv tizimini shakllantirish va rivojlantirish pedagogik faoliyatda o‘z imkoniyatlarining zarur ijodiy qismi deb biladi va refleksiv tizimsiz o‘qituvchining yuksak mahoratli pedagog sifatida takomillashuvi mumkin emas deb ta’kidlaydi olima.

Pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarini o‘qitish jarayonidayoq refleksiya mexanizmlarini o‘zlashtirishi o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi uchun yangi imkoniyatlar ochishi ta’kidlanadi. O‘qituvchining refleksiv individualligi modelini yaratishni hozirgi kunda ko‘plab olimlar taklif qilmoqdalar. Ma’lum pedagogik – psixologik sharoitlarda bo‘lajak o‘qituvchining shaxsiy kasbiy o‘z – o‘zini o‘rganishini talqin qilishi boshlang‘ich nazariy asos va jadval vazifasini o‘taydi. Bo‘lajak o‘qituvchining professional refleksiyasini oliy pedagogik ta’lim muassasalari ta’lim–tarbiya jarayonini individualizatsiyalashtirish asosida rivojlantirish mumkin.

Kommunikativ va shaxsiy refleksiyani o‘rgangan V.A.Krivosheevning ta’kidlashicha, o‘qituvchi o‘z faoliyatida pedagogik mahoratni o‘zlashtirgani sari

hamkasblari va o‘quvchilar u haqida nima o‘ylashlarini ancha yaxshi tushuna boshlaydi, chuqur o‘zlashtirilgan bilim va pedagogik mahorat tufayli o‘qituvchi o‘z–o‘zini baholashga kirishadi. ***Kommunikativ refleksiya shaxsiy refleksiyaning mazmunini, tizimini va aynan bir xilligini belgilaydi, – degan xulosaga keladi muallif.***

Ba’zan pedagogik kommunikatsiyada ro‘y beradigan uzilishlar, ya’ni o‘quvchilar jamoasidagi faoliyatni «tushunmaslik holatlari» tufayli davom ettira olmaslik, pedagogik faoliyatdan refleksiv chiqishga olib keladi, zero ikkinchi o‘qituvchi, birinchisining faoliyati mazmunini anglay olmaydi va natijada ularning ikkalasi ham nizo sabablarini tahlil qilishlariga to‘g‘ri keladi. Individual refleksiya, individlararo refleksiyaning alohida maxsus shakli, deb hisoblaydi ba’zi olimlar.

A.A.Bizyaeva o‘qituvchining kasbiy refleksiyasidagi o‘ziga xos jihatlarni o‘rganar ekan, diqqatini o‘qituvchi refleksiyasining boshqa inson faoliyatini tahlil qilish va anglash, shuningdek o‘zini tahlil qilish va o‘z – o‘zini baholash zaruriyati bilan bog‘liq bo‘lgan asosiy omillariga qaratadi. Olimaning tadqiqotlarida aniqlanishicha, o‘qituvchilarning intellektual refleksiya darajasi ularning kasbiy refleksiyasiga bevosita emas, balki uning mahorat komponentlari orqali bilvosita bog‘liq. Bu olimaga intellektual refleksiyani o‘qituvchilarning kasbiy refleksiyasi rivojlanishi uchun asos sifatida baholash imkoniyatlarini beradi. Bizningcha, bular o‘qituvchining uzluksiz kasbiy o‘sishini ta’minlash uchun tayanch sifatlar sanaladi.

Refleksiv qobiliyat o‘qituvchiga pedagogik bilimlarni o‘zlashtirish va amaliyotda undan foydalanish jarayonida muhim ahamiyatga ega. *«Bu holda, - deb yozadi Yu.N.Kulyutkin, - o‘qituvchi o‘zining pedagogik mahoratidan foydalanib amaliy qarorlarni ishlab chiqishi va qabul qilishi jarayonlarini refleksiya predmetiga aylantirishi lozim. Buning uchun esa o‘qituvchida bu jarayonlarni tahlil qilishning tegishli tafakkur usullari shakllangan bo‘lishi kerak».*

Rivojlangan pedagogik refleksiyasiz, o‘qituvchi doimiy tahlil va o‘z – o‘zini tahlil qilmasdan amaliy va nazariy pedagogik faoliyatda yuzaga keladigan muammolarni va ziddiyatlarni chuqur anglashi, ularni doimiy tahlil qilishning yo‘llarini to‘g‘ri tanlashi, olingan natijalarni tanqidiy baholashi va ularni korreksiyalashi mumkin emas.

G.M.Kodjaspirova pedagogik refleksiyani insonning o‘z-o‘zini anglashi deb, bunda *«nafaqat o‘qituvchi o‘z hatti–harakatlariga to‘g‘ri baho berishi, balki, o‘qituvchi bilan pedagogik muloqot chog‘ida o‘zaro hamkorlik qiladigan o‘quvchilar jamoasi, pedagogik jamoa, ta’lim-tarbiyaga mas’ul shaxslar va ota-onalar uni qanday qabul qilishini tushuna olish qobiliyati hamdir»* deb ta’riflaydi. Demak, refleksiya – o‘qituvchining o‘z-o‘zini anglashi o‘zining kamchiligi va zaif tomonlarini bilib o‘z–o‘zini takomillashtirishga intilishi, o‘z tarbiyalanuvchilarining hamda o‘z–o‘zini takomillashtirishga zarur shart-sharoitlar yaratishi uchun mavjud ichki imkoniyatlarini kashf etishidir.

O‘qituvchining kasbiy mahoratini rivojlantirishda pedagogik refleksiyaning ahamiyati

Yu.N.Kulyutkina, Ya.S.Turbovskiy, P.V.Xudominskiy kabi tadqiqotchi olimlarning fikricha, o‘qituvchining doimiy pedagogik faoliyati, mazmunan

refleksiv xususiyatga ega bo‘lib, u barcha refleksiv jarayonlarni qamrab oladi. Qayd etish joizki, hozirgi kungacha pedagogik refleksiya tushunchasining mukammal tasnifi mavjud emas. Ehtimol mazkur hodisani o‘rganish psixologiya, pedagogika, pedagogik psixologiya, falsafa kabi fanlarning o‘zaro aloqadorligida amalga oshirilishi bilan bog‘liq holda hal qilinar. B.Z. Vulfov, V.N.Xarkin kabi olimlar refleksiyani – insonning o‘z–o‘zini anglashi…, kasbiy refleksiyani esa – o‘z–o‘zini kasbiy faoliyati davomida anglashi, o‘qituvchi mahoratida pedagogik refleksiyani – pedagogik kasbiy omilkorlikda o‘zini anglashi deb ta’riflaydilar.

G.M.Kodjaspirova o‘qituvchining pedagogik faoliyati barcha qirralari bilan refleksiv hodisa bo‘lsa, demak bu pedagogik refleksiya, degan nuqtai nazarni ilgari suradi.

Shu munosabat bilan ta’kidlash joizki, o‘qituvchining kasbiy faoliyatida refleksiya muhim rol o‘ynaydi. B.Z.Vulfovning fikriga ko‘ra, *kasbiy refleksiya* jarayonida o‘qituvchi o‘zi tanlagan pedagogik kasbi talab qiladigan darajada o‘z imkoniyatlarini, u haqdagi mavjud tasavvurlarini pedagogik tajribasining muhim jihatlari bilan nisbatlaydi, va «ixtiyoriy ravishda shaxsiy pedagogik mahorat zanjiri»ni hosil qiladi. Uning fikr mulohazasi L.S.Rubinshteynning pedagogik faoliyatdagi tashqi sabablarning ichki shart–sharoitlar asosida bilvosita harakati haqidagi mashhur qoidasini tasdiqlaydi.

O‘qituvchi pedagogik mahoratning asosiy xususiyatlaridan biri uning rivojlanishida uzluksizlikning mavjudligidir. Demak, refleksiv jarayonda o‘qituvchining kasbiy mahorati, kasbiy sifatlari mavjudmi yoki yo‘qmi deb qayd etish kerak emas, balki ularning *rivojlanishini, boyib borishini, kuchayishini rag‘batlantirish inobatga olinishi lozim*. Ta’lim jarayoni aynan shunga xizmat qilishi kerak, qachonki bilimlar, ko‘nikma va malakalar ongli ravishda o‘z–o‘zini takomillashtirishga ichki undov bilan qabul qilinsagina u ishlanadi.

O‘qituvchining «o‘z–o‘zini kasbiy jihatdan har tomonlama mukammal takomillashtirishi», hamisha amalga oshadigan faoliyat emas. Shunga qaramay, o‘qituvchining o‘zi haqidagi deyarli har qanday fikr-mulohazasi, kasbiy refleksiyaning deyarli har bir jarayoni, kasbiy faoliyatni qiziqarli qilish uchun muhim ahamiyatga ega: chin ko‘ngildan va mehr bilan bajariladigan og‘ir mehnat ham kasbiy faoliyatni osonlashtiradi, bu esa refleksiyaning asosiy mazmun va mohiyati asoslaridan biridir.

Pedagog olimlar G.A.Golitsin va G.P.Shedroviskiyning ishlarida refleksiyaga o‘qituvchi pedagogik faoliyati rivojlanishining asosiy omili va tabiiy mexanizmi sifatida katta ahamiyat berilgan. G.P.Shedroviskiy refleksiyani insonning «ijobiy faoliyatlari majmuasi» nuqtai nazaridan o‘rganishni taklif qiladi. U qandaydir pedagogik faoliyatni amalga oshirish mumkin bo‘lmasa, bu g‘oya asosida ushbu faoliyat doirasidan tashqariga «refleksiv chiqish» tizimi quriladi, deb hisoblaydi. Bunda inson amalga oshirilmagan faoliyatdan, yangi faoliyat pozitsiyasiga o‘tadi va «fikran ma’nolar qurish» vositalariga ega bo‘ladi, ulardan kelib chiqib, birlamchi faoliyatni tushunadi va tavsiflaydi, bunda ikkinchi yangi faoliyatda birinchisidan muhim «material» sifatida foydalanadi.

Olimlarning bu kabi xulosalari ***kasbiy refleksiya*** o‘qituvchining o‘z–o‘zini rivojlantirishda (bu uning o‘z ijodiy mehnati natijasidan qoniqmasligi aslo mumkin

emasligi bilan belgilanadi) shijoati, kasbiy faoliyatiga oid yangiliklarni muntazam izlanishida, ijodkorligida namoyon bo‘lishi bilan asoslanadi, demak refleksiya o‘qituvchining o‘z–o‘zini kasbiy takomillashtirishiga ham asos bo‘ladi, deb aytish mumkin.

Kasbiy pedagogik faoliyatda refleksiv jarayonlarni o‘rganib ta’kidlash mumkinki, refleksiya nafaqat pedagogik faoliyatni rejalashtirish bilan bog‘liq hodisa, balki refleksiya mohiyatini kasbiy faoliyatni optimallashtirish maqsadida ham qo‘llanadi. Ba’zi olimlarning fikricha, refleksiya – asrlar davomida o‘qituvchining kasbiy faoliyatida to‘planib kelingan tajribalarida, uning xulq–atvori, muloqot madaniyati, tafakkurida yig‘ilgan eski andozalarni, kamchiliklarni bartaraf etish imkoniyatini beradi (G.F.Pojmelkina, Ye.Yu.Koloshina, Ye.V.Frolova).

O‘qituvchining kasbiy refleksiyasiga pedagogik fikrlashning zarur tarkibiy qismi sifatida qarash mumkin, u o‘qituvchiga o‘z kasbiy faoliyatiga tahliliy yondashishni, o‘zining pedagogik faoliyatdagi o‘rnini aniqlash va rejalashtirilayotgan ishlarda ijobiy natijalarga erishish uchun pedagogik faoliyatni maqsadli o‘zgartirishning optimal yo‘llari va konstruktiv vositalarini topish imkoniyatini beradi.

Refleksiyaning kasbiy qiyinchiliklarni yengishdagi rolini o‘rgangan V.A.Metaevaning ishlari hozirgi kunning eng dolzarb tadqiqotlaridan biri sanaladi. Olima refleksiyaning rivojlanganlik darajasi *«o‘qituvchining kasbiy faoliyatidagi qiyinchiliklarni samarali hal qilishning asosi bo‘lmish»* pedagogik mahorat natijasida muvaffaqiyatlarga erishishiga bog‘liq, degan xulosaga keladi. Biroq, *bizning fikrimizcha, o‘qituvchi pedagogik faoliyatida muvaffaqiyatlarga erishishi unda refleksiyaning mukammal rivojlanganlik darajasini belgilamaydi, aksincha ta’lim-tarbiyada o‘qituvchining muvaffaqiyatga erishishi, o‘z faoliyati natijalaridan qoniqishi, o‘qituvchining shakllangan kasbiy pedagogik refleksiyasiga bog‘liq.*

Pedagogik refleksiya o‘qituvchiga o‘z–o‘zini kasbiy jihatdan takomillashtirish manbalarini o‘z bilimi va imkoniyatlaridan izlab topishda ko‘maklashadi hamda uning rivojlanishini ta’minlaydi.

Inson psixikasi ichki tizimlari tashqi ijtimoiy faoliyat strukturasini qizg‘in o‘zlashtirish jarayonida shakllanishini, tashqi faoliyatning ichki faoliyatga o‘tishini ta’minlaydigan interiorizatsiya (tashqi omillarning ichki omillarga o‘tishi) nazariyasiga (P.Jane, J.Piaje, A.Vallon, A.A.Leontev va boshqalar)[30] asoslanib, aytish mumkinki, *kasbiy refleksiyaning rivojlanish muammosi o‘qituvchining pedagogik mahoratini oshirish asosi sifatida o‘rganiladi.*

O‘qituvchi o‘z faoliyatini muntazam tahlil qilmasligi aslo mumkin emasligi isbotlangan, bu o‘qituvchidan kasbiy faoliyati davomida atrofidagi insonlar (o‘quvchi, ota-ona, hamkasblari) bilan muntazam kommunikativ munosabatni tashkil etish pozitsiyasida tura olishini talab qiladi, o‘qituvchida bu faoliyat sub’ekti sifatida o‘ziga refleksiv munosabatni shakllantiradi, bu esa ijtimoiy

[30] Kratkiy psixologicheskiy slovar /Red – sost. L.A.Karpenko; Pod obщ.red. A.V.Petrovskogo, M.G.Yaroshevskogo. _ Rostov –na – Donu.1998, -106, 137, 257. J.Piaje. Izbrannыe psixologicheskie trudы. Psixologiya intellekta. Genezis chisla u rebenka. Logika i psixologiya. –M.1969; A.A.Leontev. Deyatelnost.Soznanie. Lichnost. –M. 1975.

munosabatlar interiorizatsiyasi (tashqi omillarning ichki omillarga o‘tishi) natijalarini o‘zida aks ettiradi. *Demak, refleksiya, garchi ong funksiyasi sanalsada, kishilarning o‘zaro munosabatlari yig‘indisi ta’sirida shakllanadi va inson psixikasiga sezdirmasdan o‘tadi, u o‘z navbatida, inson faoliyatini ongli ravishda o‘zgartirish mazmunini belgilaydi.*

Ma’lumki, har qanday kasbiy faoliyat ob’ektni o‘zgartirish jarayoni bo‘lib, ayni paytda sub’ektning o‘zini ham o‘zgartirish jarayonidir, faoliyatning sifat va samaradorligini oshirish esa shaxsning faoliyat sub’ekti sifatida takomillashuviga olib keladi yoki aksincha bo‘lishi ham mumkin. Bu qoida A.A.Leontevning *«shaxsni tadqiq qilishning to‘g‘ri yo‘li ijtimoiy munosabatlarda sub’ekt faoliyati natijasida o‘zi – o‘zini harakatlantirish evaziga hosil bo‘ladigan transformatsiyalarni (shakl yoki qiyofaning o‘zgarishi) o‘rganishdan iborat»* ekanligi haqidagi xulosasi refleksiv jarayonlarni o‘rganish uchun ham asos sanaladi.

O‘qituvchi pedagogik faoliyatini o‘rganishga bag‘ishlangan ko‘p yillik tajribalar asosida qilingan nazariy xulosalar pedagogik mahoratning rivojlanish jarayonini beshta elementdan iborat tizim asosida o‘rganish imkoniyatini beradi. Bu o‘qituvchining kasbiy refleksiyasi rivojlangani sari kechadigan va uning asosida uzluksiz pedagogik kasbiy mahoratini va o‘z – o‘zini takomillashtirish imkoniyatini ta’minlaydigan jarayonlarni chuqurroq tushunishni ta’minlaydi (***chizmaga qarang***).

O‘z–o‘zini bilish jarayoni o‘qituvchining pedagogik mahorati doirasida ma’lumotlarni qayd qilish darajasida kechadi, bunda refleksiyaning passiv shakli ustuvorlik qiladi. O‘qituvchi pedagogik faoliyatida yuzaga kelayotgan turli qiyinchiliklar va muammolarning sabablarini, erishilayotgan yutuqlar va natijalarni shunchaki qayd qilib boradi.

O‘z – o‘zini anglash jarayoni o‘qituvchining o‘z faoliyati va unda o‘ziga nisbatan «metapozitsiya» (noaniq pozitsiyada)da turib, o‘ziga tashqaridan qarash, o‘zini kuzatish malakasini ko‘zda tutadi.

32-chizma. O‘qituvchining kasbiy refleksiyasi asosida pedagogik mahoratining rivojlanishi.

Bunda, interiorizatsiya (tashqi omillarning ichki omillarga o‘tishi) hodisasi amalga oshadi, kasbiy qiyinchiliklarning kelib chiqish sabablari rasmiylashtiriladi; faoliyatdan ko‘zlanadigan asosiy maqsad aniqlanadi, refleksiv – «MEN» shakllanadi. Bu o‘qituvchining dolzarb rivojlanish zonasi bilan bog‘liq.

O‘z – o‘zini belgilash jarayonida boshlang‘ich daraja kasbiy ehtiyojlarni hisobga olib belgilanadi va jadal imkoniyatlar asosida faoliyat rejalashtiriladi. Strategik, taktik va tezkor vazifalar shakllantiriladi. Haqiqiy «MEN» va ideal «MEN» nisbatlanadi[31]. Bu o‘qituvchining eng yaqin rivojlanish darajasi[32] bilan bog‘liq.

O‘z – o‘zini rivojlantirish jarayonida o‘qituvchining kasbiy faoliyati davomida takomillashtirilgan pedagogik mahorati, refleksiyalangan (ya’ni avval foydalanilgan va ularning samaradorligini baholash natijasida tobora optimal bo‘lib chiqqan metodlar) harakat usullari va metodlarining o‘sishi sodir bo‘ladi.

O‘z – o‘zini nazorat qilish o‘qituvchi pedagogik faoliyati jarayonida nazariy va amaliy tajribalar asosida, o‘z – o‘zini kasbiy jihatdan nazorat qilib, pedagogik mahoratini yanada takomillashtirib borishning ikkinchi shakli boshlanishini nazarda tutadi.

Yuqorida ta’kidlanganidek, refleksiya muammosi nafaqat pedagogika, psixologiya, falsafa, mantiq kabi fanlarda, balki boshqa fanlarda ham o‘rganiladi. Bu tushuncha talqiniga biz ta’lim rivojlanishining falsafiy konsepsiyasi (V.V.Kraevskiy, B.T. Lixachyov, Ya.S.Turbovskiy va boshqalar.) g‘oyalari nuqtai nazaridan yondashamiz. *Bu holatda kishining dunyo, jamiyat, o‘zining bu dunyodagi o‘rni haqidagi tobora umumiy, keng tushunchalarining pedagogik voqelik bilan aloqasi refleksiya predmeti sanaladi*. Ta’kidlash joizki, dastlab ongda bilimlarning falsafiy refleksiya oqimidagi tahlili kechadi, keyin u pedagogik nazariya tarkibiga kiradi va uning bir qismiga aylanadi, so‘ngra faoliyatni nazariy jihatdan anglashning boshlang‘ich nuqtasi bo‘lib qoladi. Shu tariqa inson o‘z ongini, faoliyatini rivojlantirish mexanizmlarini egallash va ularni maqsadli вощqarish imkoniyatini qo‘lga kiritadi.

B.G.Ananev, inson xarakterining shakllanish jarayonini tahlil qilib, refleksiv xossalar shaxsning boshqa sifatlariga qaraganda ancha kech shakllanishini aytadi. Uning fikricha: *«inson hayoti davomida o‘zaro munosabatlarning ko‘plab ob’ektlari orqali o‘tadi, natijada uning ongi o‘z-o‘zini anglash ob’ektiga aylanadi. O‘zining xulq–atvor sub’ekti sifatida ko‘p marotaba anglash tajribasini to‘plash va unga munosabatlar, biz refleksiya deb ataydigan xarakterga aylanishi uchun, xulq–atvorda uni muntazam qo‘llash talab qilinadi».*

Ushbu fikr kasbiy refleksiyaning rivojlanishi, buning natijasi o‘laroq, shaxsning faoliyat xususiyatlari bilan balgilangan refleksiv qirralari shakllanishini ta’minlaydigan ma’lum sharoitlar, vaziyatlarni yaratish zaruriyati haqida xulosa qilish imkoniyatini beradi.

Shunday qilib, *olimlarning tadqiqotlariga tayanib, ta’kidlash mumkinki, o‘qituvchining kasbiy pedagogik mahoratini rivojlantirish muammosini faqat*

[31] Beris R.V.Razvitie Ya – konsepsii i vospitanie. –M., 1986

[32] Kratkiy psixologicheskiy slovar / Red. –sost. L.A.Karpenko; Pod obщ. Red. A.V.Petrovskogo, 1998. – 117.

uning kasbiy refleksiyasini takomillashtirish asosida hal qilish mumkin. Kasbiy pedagogik refleksiya nafaqat kasbiy faoliyat, balki, bilim, ko‘nikma va malakalarning o‘sishini ta’minlaydi hamda ushbu faoliyatni takomillashtirish asosi ham sanaladi.

Har qanday o‘qituvchi o‘z–o‘zini tarbiyalash va o‘z–o‘zini rivojlantirishga hatto juda kuchli intilishi bo‘lsa ham, o‘zining shaxsiy rivojlanish dasturini maxsus malakalarsiz belgilay olmaydi, bu pedagogik faoliyatdagi muvaffaqiyatga erishish, o‘qituvchining o‘z ustida ishlashga tayyorgarligi, uning o‘z–o‘zini tahlil qila olishi, o‘z–o‘zini tashhislash qobiliyatining qanchalik shakllanganligi bilan bog‘liq.

3.6. O‘qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etish

Davlat va jamiyat hayotini modernizatsiyalash jarayonlarining harakatga keltiruvchi kuchi, O‘zbekistonning bugungi va istiqboldagi izchil taraqqiyotining bosh omili bo‘lgan insonning ma’naviyatini va kasbiy salohiyatini yuksaltirishda o‘qituvchilarning tajribasi va mahoratini yanada takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi bugungi kunda ta’lim va tarbiya berayotgan shogirdlarining kamoloti bilan mamlakatimiz kelajagiga ulkan poydevor qo‘yadi.

Demokratik huquqiy jamiyat qurish jarayonida o‘qituvchining o‘rni, vazifalari yosh avlodni tarbiyalash ishiga javobgarligi muhim ahamiyatga ega. Olib borilayotgan islohotlarning ijobiy natijalar berishini yetuk va malakali mutaxassislar ta’minlaydi. Ularni voyaga yetkazish, ta’lim–tarbiya berish, o‘qituvchiga yuklatilgan talablarning kun sayin ortib borishi, ularni hal etish vazifasi o‘qituvchi mehnatini ilmiy asosda to‘g‘ri tashkil etilishiga bog‘liq.

Hozirgi zamon o‘qituvchisi o‘z pedagogik mehnati jarayonida qator ta’lim–tarbiyaviy vazifalarni bajaradi. U avvalo ta’lim muassasalari o‘quv jarayonining asosiy tashkilotchisi. O‘qituvchi ta’lim – tarbiya jarayonida hamda darsdan tashqari faoliyatda o‘quvchilarning porloq kelajagi uchun javobgar shaxsdir. Ushbu ulkan mas’uliyat ijobiy natijalar berishi uchun o‘qituvchi avvalo o‘zining pedagogik mahoratiga tayanadi. Pedagogik mahorat shunday bir malakalar yig‘indisidirki, uning natijasi o‘qituvchi mehnatida va o‘quvchilar xulqi, odobi, tarbiyasida, kelajakda yetuk mutaxassis kadr bo‘lib yetishishida o‘z aksini topadi. O‘qituvchi o‘zining qizg‘in mehnati jarayonida pedagogik mahoratning quyidagi komponentlarini ma’lum darajada o‘zlashtirishi lozim:

- yoshlar psixologiyasiga oid bilimlarga ega bo‘lishi;
- nutq madaniyatining barcha turlari va metodlarini bilishi;
- o‘qituvchi qobiliyati (empatiya, perseptiv, didaktik, konstruktiv, kommunikativ, anglash) ning mohiyatini anglashi;
- aktyorlik mahoratini (mimika, pantomimika, notiqlik san’ati) egallashi;
- o‘z kayfiyatini (hissiy psixik holat) boshqara olishi;
- tarbiyalanuvchilar bilan muloqot va muomala madaniyatini o‘zlashtirishi;
- pedagogik texnika uslublarini o‘z o‘rnida qo‘llay olish san’atiga ega bo‘lishi.

Ushbu pedagogik mahorat komponentlari mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar, ijtimoiy–iqtisodiy talablar mohiyatidan kelib chiqishi kerak. Milliy mafkura, umummilliy dastur talablari, urf–odat va an'analar pedagogik mahorat asosida tashkil etiladigan o'qituvchi mehnatning asosiy mohiyatida o'z aksini topishi kerak.

O'qituvchi mehnatining muvaffaqiyati va samarasi uni ilmiy jihatdan puxta tashkil etishga, mehnatni oqilona uyushtirishga ta'sir etadigan shart – sharoitlarga va mehnatni amalga oshirish yo'llarini to'g'ri belgilashga bog'liq. O'qituvchi mehnati doimo ijodkorlik bilan amalga oshiriladi. Shuning uchun mehnatni amalga oshiruvchi o'qituvchi avvalo o'z mehnatini rejalashtirishda, o'zi puxta egallagan pedagogik mahoratiga va o'z ilmiga tayanishi lozim. Hozirgi zamon axborot kommunikatsion texnologiyalarining taraqqiyoti davrida o'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil qilish fan va texnika yutuqlarini o'qituvchi tomonidan qay darajada o'zlashtirilishiga ham bog'liq.

Shu bilan birga o'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil qilish uchun fanlar integratsiyasini, pedagogika va psixologiya fanlarining eng so'nggi yutuqlarini muntazam o'zlashtirib borish shart. Ushbu bilimlar axborot kommunikatsion texnologiyalari, matbuot, ilmiy jurnallar, ilmiy adabiyotlar asosida o'zlashtiriladi.

O'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etishda vaqtdan unumli foydalanish, o'zining keng imkoniyatlarini hamisha hisobga olish, o'quv va tarbiya jarayonida har bir daqiqadan unumli foydalanish, vaqtni bekorga o'tkazishga yo'l qo'ymaslik muvaffaqiyat garovidir. O'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etishda avvalo:

- o'z ijodiy imkoniyatlariga ishonishi;
- ta'lim muassasalarida olib boriladigan ta'lim – tarbiya jarayonini to'liq tasavvur eta olishi;
- har bir tarbiyalanuvchining ruhiy holatini puxta bilishi;
- o'z mehnati mexanizmini, qonuniyatlarini, cheklangan imkoniyatlarini yaxshi anglashi;
- ta'lim-tarbiya jarayonida axborot kommunikatsion texnologiyalaridan unumli foydalanishni bilishi shart.

O'qituvchi mehnatini ilmiy jihatdan to'g'ri tashkil etish bir maqsadga yo'naltirilgan ijtimoiy–foydali mehnat bo'lib, u yuqorida ta'kidlab o'tilganlardan tashqari, aql va diqqatni, jismoniy kuchni, shijoat va g'ayratni talab etadi.

O'qituvchi mehnatini ilmiy jihatdan to'g'ri tashkil etishning quyidagi vositalarga e'tibor berish lozim.

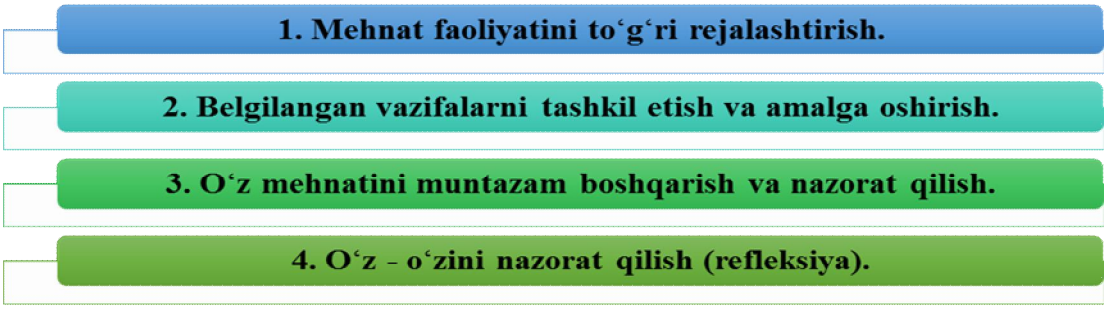

33-chizma. O'qituvchi mehnatini ilmiy jihatdan to'g'ri tashkil etish vositalari

O‘qituvchi mehnatini ilmiy jihatdan to‘g‘ri tashkil etilishi ularni mustaqil, erkin faoliyat ko‘rsatishiga, o‘z fikr–mulohazalarini aniq va mukammal bildirishiga, har tamonlama shakllangan komil insonni tarbiyalashga, o‘z kasbini puxta o‘zlashtiradigan yetuk mutaxassis tayyorlashga zamin yaratadi.

O‘qituvchi mehnati ilmiy jihatdan to‘g‘ri tashkil etilishida o‘quvchilar bilan olib borilayotgan faoliyatning quyidagi yo‘nalishlariga e’tibor berish lozim:

- o‘qituvchi va o‘quvchilarning ikki tomonlama bir-biriga ta’siri natijalari;
- o‘qituvchining o‘quvchilar jamoasi bilan ishlay olish qobiliyati;
- sinf jamoasi faollari bilan olib boriladigan pedagogik faoliyatning ijobiy natijalari.

O‘qituvchi mehnatining ta’lim-tarbiyaviy mohiyati ijobiy natijalar berishi uchun, o‘qituvchi sinf jamoasi bilan o‘tkazilayotgan har qanday tadbirni belgilangan vaqtda amalga oshirishi, mehnat va dam olish uchun ajratilgan vaqtdan unumli foydalana olishi, o‘z mehnati faoliyatida sog‘ligiga, ruhiy holatiga e’tibor berishi lozim.

Ayniqsa yosh o‘qituvchilar mehnatini ilmiy asosda to‘g‘ri tashkil etishda quyidagi boshlang‘ich yo‘nalishlar muhim ahamiyatga ega:

1 – yo‘nalish. O‘qituvchi kasbiga oid faoliyat:

a) o‘z ishiga, mutaxassisligiga oid bilimlarni mukammal egallash;

b) mamlakatimiz Qonunlari, ta’lim sohasiga taalluqli hujjatlarni puxta bilishi;

v) pedagogika, psixologiya va o‘z mutaxassisligiga oid eng so‘nggi yangiliklardan xabardor bo‘lib borish;

g) o‘quvchilar jamoasi va har bir shaxs haqida ma’lumotlarni o‘rganish;

d) ilg‘or va tajribali o‘qituvchilar mehnat faoliyatini o‘rganish va o‘z ishida tadbiq etish;

e) o‘z ustida ishlash va o‘z-o‘zini tarbiyalash.

2-yo‘nalish. O‘z kasbiy mahorat elementlarini hosil qilish:

a) pedagogik faoliyatga oid, shaxsiy pedagogik mahoratni takomillashtiruvchi ko‘nikma va malakalarni egallash;

b) o‘z mehnatini va qobiliyatini me’yorida to‘g‘ri ishlata olishi;

v) mutaxassislikka oid ma’lumotlardan to‘g‘ri foydalana olishi uchun diqqatni jamlay bilish.

3-yo‘nalish. O‘quvchilar guruhi bilan ishlay olish:

a) pedagogik faoliyatning shart-sharoitlari va guruh jamoasidagi ma’naviy holatni boshqara olish;

b) guruh jamoasidagi psixologik muhitni doimiy nazorat qilish;

v) ta’lim-tarbiyaviy jarayonlarga ijodiy yondashuv;

g) pedagogik faoliyatga insonparvarlik va demokratik prinsiplar asosida yondashish;

d) o‘quvchilar xulqi va bilimini o‘z vaqtida rag‘batlantirib borish;

e) jamoada shaxsiy gigiena qoidalariga rioya qilishni to‘g‘ri tashkil etish;

j) o‘quvchilarning kundalik rejimga to‘g‘ri va doimiy rioya qilishini tashkil etish.

Pedagogik mehnatni ilmiy asosda to‘g‘ri tashkil etishda o‘qituvchining kun tartibi muhim rol o‘ynaydi. O‘qituvchi o‘zi uchun eng optimal bo‘lgan va yuqori samara beradigan kun tartibini tanlay olishi lozim. O‘qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etishda qo‘yiladigan talablar ilk bor ***I.P. Rachenko, R. Rasulova*** kabi olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Ularning tavsiyasiga ko‘ra o‘qituvchi mehnatini ilmiy asosda to‘g‘ri tashkil etishda eng muhim talablar sifatida quyidagilar e’tirof etiladi:

I.P. RADCHENKO, R. RASULOVA KABI OLIMLAR TAVSIYASIGA KO‘RA O‘QITUVChI MEHNATINI ILMIY ASOSDA TO‘G‘RI TASHKIL ETISHDA ENG MUHIM TALABLAR.
• **pedagogik faoliyatni aniq rejalashtirish;**
• **faoliyatni qizg‘in uyushtirish va unda ishtirok etayotgan ob’ekt va sub’ektlarning imkoniyatlarini yagona maqsadga yo‘naltirish;**
• **tarbiyalanuvchilar yutuqlarini muntazam rag‘batlantirib borish;**
• **ta’lim-tarbiyaviy nazoratni bir maromda olib borish.**

34-chizma. O‘qituvchi mehnatini ilmiy asosda to‘g‘ri tashkil etish talablari.

Rejalashtirishdagi asosiy e’tibor uyushtiriladigan barcha pedagogik faoliyat turlarini va unda ishtirok etayotgan jamoa va uning a’zolarini umumiy pedagogik maqsadga birlashtirishni nazarda tutadi. Bunda ta’lim va tarbiyaning yaqin, o‘rta, uzoq maqsadlarini inobatga olish e’tirof etilgan.

Ta’kidlash joizki, *o‘qituvchining kun tartibi* uning faoliyati va hayotini tartibga soluvchi asosdir. U yo‘q joyda mehnat unumi ham past bo‘ladi, asablar tez charchaydi, sog‘likka putur yetadi. Natijada o‘qituvchi sarf qilgan kuchini qayta tiklay olmaydi, mehnat unumdorligi pasayadi, ish qobiliyati susayadi, oqibatda ta’lim-tarbiyaning sifati yo‘qoladi. Demak, ilmiy asoslangan kun tartibi o‘qituvchilarning o‘z mehnatini to‘g‘ri va mukammal tashkil etish vazifasini hal etishga qo‘yilgan ilk qadamdir desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Pedagogik mehnatni ilmiy asosda tashkil etish shartlaridan yana biri ish o‘rnini tartibga solish va mehnat sharoitini o‘z faoliyatiga moslashtirishdir. O‘qituvchining ish joyi yashash jarayonining bir qismi bo‘lib, mehnat unumdorligining yuqori bo‘lishiga ta’sir etadi. O‘qituvchining ish joyi, xususiyati, pedagogik mehnatning mazmuni va xususiyati bilan belgilanadi.

Mehnat sharoiti, kun tartibi kompleks tushuncha. Unda o‘qituvchining mehnat qilayotgan joyi, aniq vaziyatlar e’tiborga olinib quyidagi ***tamoyillar*** asosida takomillashtirilib boriladi.

Pedagogik mehnatning samaradorligi, maqsadi va faoliyat vazifasiga ko‘ra aniq bir yo‘nalishni belgilash o‘qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etishning birinchi tamoyilidir.

Ikkinchi tamoyil mutaxassislikka oid bilimlarni chuqur o‘zlashtirib qizg‘in pedagogik faoliyat uslubini belgilash.

Uchinchi tamoyil pedagogik mehnatni ilmiy asosda tashkil etishda axborot va kompyuter texnologiyalari vositalaridan samarali foydalanishni mukammal bilish tushuniladi. Bunda ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qiladigan pedagogik texnologiyalar ham e’tiborga olinadi.

To‘rtinchi tamoyil ta’lim-tarbiya birligini ta’minlagan holda pedagogik faoliyatni rejalashtirish. Ushbu tamoyil reja asosida ta’lim-tarbiyaviy faoliyatni tartibga solish, uning modelini yaratish, tayanch tizimlarni topish kabi masalalardan tashkil topgan.

Pedagogik faoliyatni aniq maqsadlar asosida rejalashtirmasdan turib shaxsni va jamoani tarbiyalash va ularni har tomonlama kamol toptirishning ustuvorligini ta’minlash mumkin emas, bu esa jamiyatga ham ijtimoiy, ham iqtisodiy zarar keltiradi. Pedagogik mehnatni nazorat qilish va hisobga olish o‘qituvchi faoliyatini muntazam kuzatib borish yutuq va kamchiliklarini aniqlash, muhimlarini ajratib olishni nazarda tutadi. Hisobga olishning eng maqbul yo‘li statistik hisobga olishdir. Pedagogik nazoratda ob’ektivlik, omilkorlik, samaradorlik, muntazamlilik va oshkoralik talab qilinadi.

O‘qituvchi mehnatini nazorat qilish va hisobga olishning muntazamligi, izchilligi quyidagilardan tashkil topadi:

- o‘quv materiallari va tarbiyaviy tadbirlarga tayyorlanishni o‘zi tomonidan nazorat qilinishi;
- darsdan tashqari vaqtlarda ta’lim-tarbiyani nazorat qilish va o‘zining yutuq va kamchiliklarini kuzatish;
- o‘qituvchining darsdan tashqari vaqtini o‘zi nazorat qilishi;
- ota-onalar va jamoatchilik bilan bajariladigan ta’lim-tarbiyaviy faoliyatni nazorat qilish;
- o‘z ustida muntazam ishlash, ijod qilish.

O‘qituvchi mehnatini ilmiy asosda har jihatdan mukammal tashkil qilish mamlakatimizning mustaqillik prinsiplariga sadoqatli hamda jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shishga qodir yosh avlodni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bunda o‘qituvchi o‘zining qizg‘in mehnatini pedagogik jamoa, ota-onalar, oila, mahalla qo‘mitalari, turli jamoatchilik markazlari bilan o‘zaro puxta hamkorlikda olib borgandagina ta’lim-tarbiyaning samaradorligi yanada oshadi.

O‘qituvchi mehnatiga ta’sir qiluvchi hamda ko‘plab holatlarda uning sifat va samaradorligini oshirilishini belgilovchi ushbu xususiyatlar quyidagi omillarni o‘zida mujassamlashtiradi:

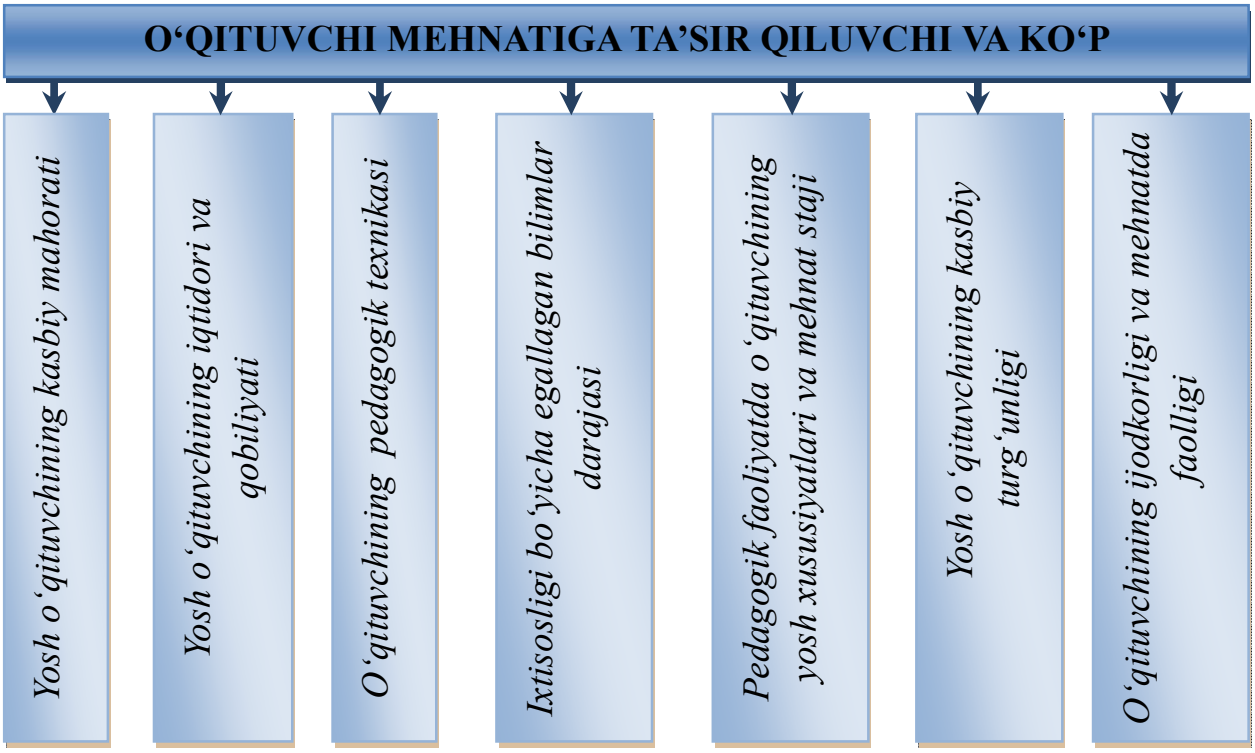

35-chizma. O‘qituvchi mehnatining sifat va samaradorligini belgilovchi xususiyatlar.

Ta’kidlab o‘tilgan omillarning har biri o‘qituvchining kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi va ular o‘qituvchi mehnat faoliyatini tashkil etuvchi o‘zining bir-biri bilan o‘zaro aloqador ichki tizimlariga va o‘zaro ta’sirlarni shakllantiruvchi mustaqil tizimni tashkil etuvchi elementlariga ega.

Yosh o‘qituvchining kasbiy mahorati ob’ektiv-shaxsiy xususiyatlar tizimining yetakchi omillaridan biri bo‘lib, uning tarkibiy tizimlari nihoyatda rang-barangdir. Pedagogikada yosh o‘qituvchining kasbiy mahorati olimlarimiz tomonidan “Pedagogik faoliyatda belgilangan vaqt ichida o‘qituvchining optimal natijalarga erishishida namoyon bo‘luvchi oliy darajadagi mehnati” sifatida, “o‘qituvchining tinimsiz mehnati va izlanishlari natijasida doimiy takomillashtirilib boriladigan muhim ta’lim va tarbiyaviy san’ati namunasi”, yoki “o‘qituvchining ilmiy bilimlarni, kasbiy ko‘nikma va malakalarni hamda metodologik bilimlarni o‘z mehnatida va kasbiy sifatlarida namoyon etishi” kabi fikrlar bilan ta’riflanadi.

B.T.Lixachev o‘qituvchining kasbiy mahoratini pedagogik san’atning noyob bir qismi sifatida ta’riflab, shunday yozadi: *“o‘qituvchining kasbiy mahorati deganda uning yuksak pedagogik–psixologik bilimlari, kasbiy malaka va ko‘nikmalarni mukammal egallashi, o‘z kasbiga qiziqishi, takomillashgan pedagogik fikrlash layoqati va rivojlangan ichki intuitsiyasi, hayotga nisbatan axloqiy–estetik munosabati, o‘z fikr–mulohazasiga ishonchi va qat’iy irodasi tushuniladi”*. Qator tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, quyidagi to‘rtta komponent yosh o‘qituvchi kasbiy mahoratining asosiy tashkil etuvchi komponentlari hisoblanadi:

- o‘z kasbini sidqidildan sevishi;
- o‘z fanini va uni o‘qitish metodikasini mukammal bilishi;
- pedagogik qobiliyatlarini namoyish eta olishi;
- pedagogik texnikani mukammal bilishi, notiqlik san’atini o‘z o‘rnida qo‘llay olishi.

Ushbu komponentlar o‘qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etilishida o‘z kasbiga bo‘lgan mehr-muhabbati, ijobiy munosabati va uni takomillashtirish istagini paydo qiladi. Yosh o‘qituvchining kasbiy mahorati shakllantirilgach, u shaxsning kasbiy xususiyatiga aylanadi va refleksiv qobiliyatining rivojlanishiga ham ta’sir qiladi, natijada pedagogik mehnat faoliyatining samaradorligi oshadi.

3.7. O‘z – o‘zini tarbiyalash va o‘z ustida ishlash

O‘z-o‘zini tarbiyalash — bu biror insonning o‘z shaxsiy rivojlanishi va tarbiyasini o‘z qo‘llari bilan boshqarishi jarayoni. Bu jarayon malakalar, ko‘nikmalar va odob-axloqni shakllantirishni o‘z ichiga oladi. O‘z-o‘zini tarbiyalash, shuningdek, insonning o‘zini anglashiga, maqsadlarini belgilashiga, va mustaqil fikrlashga yordam beradi. Sharq mutafakkirlarining o‘z-o‘zini tarbiyalash haqidagi pedagogik qarashlari tarixiy va madaniy jihatdan boydir. Ularning fikr va g‘oyalari hozirgi zamon pedagogikasida ham o‘z o‘rniga ega. Masalan, ***Abu Nasr Farobiy (870-950)*** o‘z-o‘zini tarbiyalash jarayonida mantiqiy fikr yuritish va bilimni tasniflash muhimligini ta’kidlagan. U insonni birinchi navbatda aql va bilim orqali tarbiyalash kerak deb hisoblagan. Uning ta’kidlashicha, inson o‘zining aqlini va tug‘ma qobiliyatlarini rivojlantirish orqali maqsadlariga erishishi mumkin.

Ibn Sino (Avitsenna) ning (980-1037) pedagogik qarashlari o‘z-o‘zini tarbiyalashning muhimligini alohida ta’kidlaydi. U o‘quvchilarni o‘z bilim va ko‘nikmalarini mustaqil ravishda rivojlantirishga undagan. Uning fikriga ko‘ra, o‘quvchilarning shaxsiy qiziqishlari va ichki motivatsiyalari o‘z-o‘zini tarbiyalash uchun asosiy omil hisoblanadi.

Imom G‘azzoliy (1058-1111) o‘z-o‘zini tarbiyalashni ruhiy rivojlanish va etik qadriyatlarni shakllantirish bilan bog‘laydi. U insonning ma’naviy tarbiyasi, axloqiy kamolot va o‘ziga jalb qilish jarayonlarini ilgari surgan. Bu jarayon, uning nazarida, maqsadga yo‘naltirilgan faoliyat va o‘z-o‘zini nazorat qilish orqali amalga oshishi lozim.

Jaloliddin Rumiy (1207-1273) o‘z-o‘zini tarbiyalashni ma’naviy rivojlanish bilan bog‘laydi. U insonni o‘z ichki olami va ruhiy holatini anglashga, o‘zini o‘rganishga chaqiradi. U o‘qitishda nafaqat ilmiy, balki ma’naviy jihatlarni ham muhim deb hisoblagan.

Fuzuliy (1494-1556) o‘zining she’rlari va asarlarida insonni o‘z-o‘zini tarbiyalashga undaydi. U ijod va o‘z ifodasini erkin ravishda namoyon etish orqali shaxsiy taraqqiyotga erishish mumkinligini ta’kidlaydi.

Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari o‘z-o‘zini tarbiyalash jarayonida aql, ma’naviyat, etik qadriyatlar va shaxsiy motivatsiyani ta’kidlaydi. Ularning g‘oyalari hozirgi zamonda ham ta’sirini davom ettirmoqda va zamonaviy pedagogikada o‘rganish jarayonining o‘z-o‘zini tarbiyalashni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

O‘z-o‘zini tarbiyalash pedagogik mahoratning asosiy tarkibiy qismi sifatida quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

1. Shaxsiy rivojlanish. O‘qituvchilar o‘z shaxsini va kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun o‘z-o‘zini tarbiyalashadi. Bu jarayon orqali ular bilim va ko‘nikmalarini kengaytiradi va kasbiy o‘sishga erishadi.

2. Refleksiv fikrlash. O‘z-o‘zini tarbiyalash o‘qituvchilarga o‘z faoliyatini tahlil qilish, muvaffaqiyat va xatolaridan o‘rganish imkonini beradi. Bu refleksiya jarayoni pedagogik mahoratni oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

3. O‘rganishdan davomiylik.O‘qituvchilar o‘z-o‘zini tarbiyalash orqali doimiy ravishda yangi bilimlarga va metodlarga ega bo‘lishadi. Bu pedagogik malakalarini yangilab borishda katta ahamiyatga ega.

4. Maqsadli yondashuv. O‘z-o‘zini tarbiyalash o‘qituvchilarga o‘z maqsadlarini belgilash va ularga erishish uchun reja tayyorlash imkonini beradi. Bu jarayon o‘quvchilarga ham maqsadga yo‘naltirilgan yondashuvni namoyish etishga yordam beradi.

5. Tashabbuskorlik va innovatsiya. O‘z-o‘zini tarbiyalash jarayoni o‘qituvchilarga yangi g‘oyalar va metodlarni kiritishga, qandaydir yangiliklarni amalga oshirishga yetaklaydi. Bu pedagogik jarayonlarni yangilash hamda samaradorligini oshirishga yordam beradi.

6. Ijtimoiy va emosional ko‘nikmalar. O‘z-o‘zini tarbiyalash ijtimoiy ko‘nikmalarni va emosional intellektni rivojlantirishga yordam beradi. Bu o‘qituvchilarga o‘z o‘quvchilari bilan samarali muloqot qilish imkonini beradi.

O‘z-o‘zini tarbiyalash — bu o‘qituvchilar uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma, chunki u nafaqat o‘z rivojlanishlariga, balki ularning o‘quvchilariga ta’sir ko‘rsatishi uchun ham muhimdir. ***O‘qituvchining o‘z-o‘zini tarbiyalashi*** — bu uning professional va shaxsiy rivojlanishiga qaratilgan, o‘z bilimlari, ko‘nikmalari va shaxsiy xususiyatlarini yaxshilashga qaratilgan faoliyat. Ushbu jarayon o‘qituvchining pedagogik mahoratini va samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Keling, o‘qituvchi o‘z-o‘zini qanday tarbiyalashi mumkinligini batafsilroq ko‘rib chiqamiz.

O‘z-o‘zini tarbiyalash jarayonida qo‘llaniladigan usullar:

1. O‘qish va o‘rganish: O‘qituvchilar yangi pedagogik metodlarni, psixologik yondashuvlarni va o‘qitishning zamonaviy texnologiyalarini o‘rganish orqali o‘z

bilimlarini kengaytirishlari mumkin. Maktabda yoki chet elda o‘qish, seminarlar va konferensiyalarga qatnashish bu borada foydali.

2. *Refleksiv tahlil:* O‘z-o‘zini tahlil qilish jarayoni o‘qituvchining darslarni qanday o‘tganini, o‘quvchilar bilan muloqoti qanday bo‘lganini, qaysi usullar samarali bo‘lganini o‘rganishga yordam beradi. O‘qituvchilar o‘z darslarini qayd etish va keyinchalik tahlil qilish orqali qanday qilib yaxshilanishlari mumkinligini ko‘rishlari mumkin.

3. *Ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish:* O‘qituvchilar o‘z o‘quvchilaridan, hamkasblaridan yoki ota-onalardan fikr va mulohazalar to‘plab, o‘z pedagogik usullarini qanday yaxshilashi mumkinligini aniqlash uchun jamoatchilik fikrini o‘rganishlari mumkin.

4. O‘z ustida ishlash: O‘z-o‘zini tarbiyalash jarayoni shaxsiy o‘zgarishlarni, masalan, samimiyatni oshirish, stressni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish, samarali vaqtni boshqarishni o‘z ichiga oladi. O‘qituvchi o‘z salomatligi va ruhiy holati bilan shug‘ullanishi kerak.

5. Mentorlik va hamkorlik: O‘qituvchilar bir-birlariga yordam berish, tajribalarini almashish va o‘zaro fikr almashish orqali o‘z-o‘zini tarbiyalash jarayonini saxiylashtirishlari mumkin. Mentorlik tug‘mani o‘rganish va o‘z bilimlarini baham ko‘rish uchun samarali usuldir.

6. Ijodiy yondashuv: O‘qituvchilar ijodiy fikrni rivojlantirishlari kerak, bu esa yangi g‘oyalar va innovatsion metodlarni ishlab chiqishida yordam beradi. Fikrlarni o‘z ichiga olgan kreativ faoliyatlar, masalan, badiiy yoki ilmiy ishlar, o‘rganish jarayonini yanada qiziqarli qiladi.

O‘z-o‘zini tarbiyalashning foydalari:

- Raqobatbardosh malakalar: O‘z-o‘zini tarbiyalagan o‘qituvchilar tez-tez yangi bilimlar va ko‘nikmalarga ega bo‘lishadi, bu esa ularning tajribasini kengaytiradi va raqobatbardoshligini oshiradi.
- Motivatsiya va qiziqish: O‘z-o‘zini tarbiyalash o‘qituvchilarni ishidan rohatlanish va o‘rganishga motivatsiya qiladi, bu esa o‘quvchilarga ham ta’sir qiladi.
- Samaradorlik: O‘z-o‘zini tarbiyalagan o‘qituvchilar o‘z darslarida yanada samarali va innovatsion bo‘lishlari imkonini beradi.

O‘qituvchining o‘z-o‘zini tarbiyalashi — bu nafaqat shaxsiy, balki professional rivojlanish jarayonidir. Bu usul orqali o‘qituvchilar o‘z bilimlarini va ko‘nikmalarini yuqori darajaga ko‘tarish, o‘z o‘quvchilari uchun yaxshi namuna bo‘lish va pedagogik faoliyatlarini yanada samarali qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

O‘qituvchi faoliyatidagi ahamiyati:

a) Tarbiyalash qobiliyatini shakllantirish: O‘qituvchilar o‘z-o‘zini tarbiyalasa, ular o‘z talabalari uchun yaxshi namuna bo‘ladilar, bu esa sinfda motiva qilish va o‘qitish jarayonida samaradorlikni oshiradi.

b) Innovatsion yondashuv: O‘z-o‘zini tarbiyalash o‘qituvchi uchun yangi g‘oyalar va metodlarni rivojlantirish imkonini beradi, bu esa pedagogik faoliyatni yanada samarali qiladi.

c) Qiyinchilikka bardosh berish: O‘z-o‘zini tarbiyalash jarayoni orqali o‘qituvchilar stressni boshqarish va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini o‘rganadilar.

d) Shaxsiy rivojlanish: O‘z-o‘zini tarbiyalash orqali o‘qituvchilar o‘z bilim va ko‘nikmalarini kengaytirishlari, shaxs sifatida rivojlanishlari mumkin, bu esa ularning professional hayotida ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

e) Motivatsiya va o‘rganish istagi: O‘z-o‘zini tarbiyalash jarayoni o‘qituvchining o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, bu esa o‘quvchilarni ham o‘rganishga motivatsiya qiladi.

O‘z ustida ishlash — bu shaxsning o‘z malakalari, bilimlari va shaxsiy sifatlarini yaxshilashga qaratilgan, o‘z-o‘zini rivojlantirish jarayonidir. Bu jarayon doimiy o‘rganish, tajriba almashish, refleksiya va o‘z-o‘zini tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. O‘qituvchilar uchun o‘z ustida ishlash juda muhim, chunki bu nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishiga, balki o‘quvchilarga ta’lim berish samaradorligiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

O‘qituvchining o‘z ustida ishlashi

O‘qituvchining o‘z ustida ishlashi — bu o‘qituvchining shaxsiy va professional rivojlanishiga qaratilgan doimiy jarayon. Ushbu jarayon ta’lim metodlari va texnikalarini takomillashtirish, o‘quvchilarga taqdim etiladigan bilim va ko‘nikmalarni yaxshilashga yordam berishi bilan birga, o‘zini o‘rganish va professional o‘sishni ham anglatadi. O‘qituvchilar o‘z ustida ishlash jarayonida quyidagi asosiy jihatlarni hisobga olishlari kerak:

1. Refleksiyali o‘rganish

- **Ta’rif:** O‘qituvchilar o‘z darslarini tahlil qilib, muvaffaqiyat va xatolaridan o‘rganishga harakat qiladilar.
- **Ahamiyati:** Bu jarayon o‘qituvchilarga kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi, shuningdek, kelajakda darslarni yaxshilashda foydali natijalarni taqdim etadi.

2. Professional o‘sish

- **Ta’rif:** O‘qituvchilar yangi bilimlar bilan tanishish uchun konferensiya, seminarlarda ishtirok etadilar, ilmiy maqolalarni o‘qiydilar va innovatsion pedagogik metodlar bilan tanishadilar.
- **Ahamiyati:** Professional o‘sish orqali o‘qituvchilar yangi g‘oya va metodlarni o‘z ta’limida qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar, bu esa ta’lim sifatini oshiradi.

3. O‘z-o‘zini baholash

- **Ta’rif:** O‘qituvchilar o‘z faoliyatlarini teng doshtlik, muvaffaqiyat va yuklamalarini baholaydilar.

• **Ahamiyati:** O‘z-o‘zini baholash jarayoni o‘qituvchilarga o‘z ko‘nikmalarini yaxshilashga va o‘zlarini rivojlantirish uchun yo‘nalish belgilashga yordam beradi.

4. Emosional intellektni rivojlantirish

• **Ta’rif:** O‘z ustida ishlash jarayonida o‘qituvchilar o‘z hissiyotlarini va stressni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishlari kerak.

• **Ahamiyati:** Emosional intellekt o‘qituvchilarga o‘z o‘quvchilari va hamkasblari bilan samarali muloqot qilishda yordam beradi.

5. Amaliy tajriba olingani

• **Ta’rif:** O‘qituvchilar darslarda o‘z metodlarini yangi muhitda sinab ko‘rishadi.

• **Ahamiyati:** Amaliy tajriba o‘qituvchilarning nazariy bilimlarini amaliyotga tatbiq qilish imkoniyatini beradi, bu esa o‘rganish jarayonini yanada qiziqarli qiladi.

6. Innovatsion metodlar qo‘llash

• **Ta’rif:** O‘qituvchilar ta’lim jarayonida yangi texnologiyalar, interaktiv usullar va resurslar foydalanib ko‘radi.

• **Ahamiyati:** Innovatsion yondashuvlar o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularning faol ishtirokini ta’minlaydi.

7. Shaxsiy taraqqiyot va salomatlik

• **Ta’rif:** O‘qituvchilar shaxsiy turmush tarzlarini va salomatlikni oshirish uchun vaqt ajratishlari muhimdir.

• **Ahamiyati:** Salomatlik va shaxsiy rivojlanish o‘qituvchilarning ish samaradorligini va ruhiy holatini yaxshilashiga yordam beradi.

O‘qituvchining o‘z ustida ishlashi — bu doimiy rivojlanish va ta’lim sifatini oshirish jarayoni. Bu jarayon o‘z ichiga nazariy bilimlarni oshirish, amaliy tajriba, hissiy barqarorlikni rivojlantirish va innovatsion yondashuvlarni qo‘llashni oladi. O‘z ustida ishlash orqali o‘qituvchilar o‘z shaxsiy va professional o‘sishlarini ta’minlaydilar, bu esa o‘quvchilariga yuqori sifatli ta’lim berishda muhim rol o‘ynaydi.

3.8. Pedagogik tajribani to‘lash tizimi

XXI asr talablariga javob beruvchi o‘qituvchilarni tayyorlash tizimini zamonaviylashtirish bir qancha asosiy jihatlar bilan xarakterlidir. Bu jarayon:

1. Kompetensiyalarni rivojlantirish: O‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida professional, didaktik va shaxsiy kompetensiyalarni rivojlantirishga e’tibor qaratish. Bu talabalar o‘z fanida chuqur bilimga ega bo‘lishi va zamonaviy pedagogik usullarni qo‘llay olishlari zarur.

2. Texnologiyalardan foydalanish: Zamonaviy o‘qituvchilar texnologik vositalar va onlayn resurslardan foydalanishga qodir bo‘lishlari kerak. Bu

kommunikatsiya imkoniyatlarini va ta’lim jarayonini samaraliroq tashkil etish uchun muhimdir.

3. Shaxsiylashtirish: O‘qituvchilarning individual ehtiyojlar va qobiliyatlarni inobatga olgan holda o‘quv-uxor jarayonini shaxsiylashtirish zarurligi. Bu o‘quvchilarning qiziqish va ehtiyojlariga mos o‘qitish usullarini ishlab chiqishdir.

4. Amaliy tajriba: O‘qituvchi malakasini oshirish uchun amaliy tajriba va amaliyot o‘tkazishni kuchaytirish. O‘quv jarayonida turli xil amaliy ishlanmalarni o‘tkazish o‘qituvchilarning o‘zlarini tajriba asosida o‘rganishlarini ta’minlaydi.

5. Insonparvarlik va etika: O‘qituvchilarning insonparvarlik va etika masalalariga bo‘lgan sezgirligini oshirish. Bu ta’lim jarayonidagi ijtimoiy, madaniy va etnik farqlilikni hurmat qilishni o‘z ichiga oladi.

6. Ta’limning interaktivligi: O‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida interaktiv usullarni qo‘llash orqali o‘quvchilarni ta’lim jarayoniga faol jalb etish, ularning fikrlarini so‘rash va o‘zaro munosabatlarni kuchaytirish.

Bu tamoyillar o‘qituvchilarni zamonaviy va sifatli tayyorlash jarayonida asosiy yo‘nalishlarni belgilaydi. Ushbu yaxshilanishlar orqali ta’lim tizimi yanada samarali va sifatli bo‘lishi kutilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sohasini rivojlantirish bo‘yicha bir qator strategiyalar ishlab chiqilgan. Masalan, 2017-yilda qabul qilingan “Ta’limni rivojlantirish davlat dasturi” ta’lim tizimini yaxshilash, o‘qituvchilarning malakasini oshirish, shuningdek, ularni rag‘batlantirish maqsadida mo‘ljallangan. 2020-yil 29-iyundagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim muassasalarida o‘qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni o‘qituvchilarning pedagogik tajribalarini oshirishga qaratilgan yangiliklarni o‘z ichiga oladi. Ushbu farmonda o‘qituvchilarning malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirish va ularni baholash mexanizmlarini ishlab chiqish ko‘zda tutilgan.

Ma’lumki, bugungi kunda O‘zbekiston ta’lim tizimida ilg‘or pedagogik uslublar va innovatsiyalarni tatbiq etish dolzarbligi ortib bormoqda. 2019-yilda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasining 2020-2025 yillarda ta’limning rivojlanish strategiyasi” ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlarni qo‘llashni qo‘llab-quvvatlashni belgilaydi. Bu pedagogik tajribani to‘lash tizimi orqali o‘qituvchilarning yangi metod va texnologiyalarni o‘rganishiga imkon tug‘diradi. 2021-yilda Prezidentning “Ta’lim muassasalarida o‘qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish jarayonida ular tomonidan olib boriladigan tadqiqotlar va innovatsion loyihalarni rag‘batlantirish to‘g‘risida”gi farmoni ta’lim sohasida sifatni oshirish va o‘qituvchilarning tajribasini muntazam ravishda baholab borish zarurligini belgilaydi. Bu o‘z navbatida yangi tajribalar va metodlarni o‘rganishga intilish ruhini kuchaytiradi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 16-iyundagi “Dasturiy ta’minot va raqamli ta’limni rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmoni raqamli ta’limni rivojlantirishga qaratilgan. Bu

o‘qituvchilarning pedagogik tajribasini zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali mustahkamlash mumkinligini ko‘rsatadi, buni amalga oshirish uchun yaratilib beriladigan shart-sharoitlar juda muhimdir.

Ushbu jihatlar pedagogik tajribani to‘lash tizimining dolzarbligini tasdiqlaydi. Bu nafaqat o‘qituvchilar malakasini oshirishga, balki ta’lim sifatini yaxshilashga va yosh avlodni zamonaviy bilimlar bilan ta’minlashga yordam beradi.

Pedagogik faoliyat o ʻz mohiyatiga ko ʻra ijodiy xarakterga ega. Ma’lumki, inson oldida biror muammo turgandagina ijodkorlikka ehtiyoj tug ʻiladi. O ʻqituvchilik faoliyati ana shunday xususiyatga ega. Pedagogik ijodkorlikning asosiy mohiyati pedagogik faoliyatning maqsadi va xarakteri bilan bog ʻliq. Pedagogik faoliyat kishi shaxsini, uning dunyoqarashi, e’tiqodi, ongi, xulq-atvorini shakllantirishdek umumiy maqsadga bo ʻysungan son-sanoqsiz pedagogik masalalarni yechish jarayonidir. O ʻqituvchi faoliyatidagi ijodkorlik ana shu masalalarni echish usullarida, ularni xal qila olish yo ʻllarini qidirib topa bilishlarida ifodalanadi.

Pedagogik ijodkorlik manbai - bu pedagogik tajribadir. Pedagogik tajriba muammoli vaziyatlarga juda boydir. ***Ilg ʻor pedagogik tajriba*** deganda, biz o ʻqituvchining o ʻz pedagoglik vazifasiga ijodiy yondashishni, o ʻquvchilarning ta’lim tarbiyasida yangi, samarali yo ʻl va vositalarni qidirib topishni tushunamiz. Ilg ʻor pedagogik tajriba o ʻqituvchi tomonidan qo ʻllaniladigan ish shakli, ish usullari, uslub va vositalaridir. Ular vositasida o ʻquv-tarbiyaviy ishlarda eng yuqori natijalarga erishiladi.

Mazmun va mohiyatidan kelib chiqib, ilg‘or pedagogik tajribalar quyidagi asosiy funktsiyalarni bajarishi mumkin.

1. Ilmiy bilimlarni amaliy tajribalardan oldinda bo ʻlishi, ya’ni fan yangilikni yaratadi, ammo hali ta’lim amaliyotiga to ʻliq yetib bormagan bo ʻladi. Ammo mohiyatan pedagogik nazariya va amaliyotga dialektikasi bir-birini to ʻldirib, nazariya bilan amaliyotning birligi printsipiga asoslanishi lozim.

2. Ilmiy bilimlarni amaldagi tajribalardan o ʻzib ketishi, nazariy tadqiqotlar va nazariy muammolarni hal etishga qaratiladi.

3. Keltirilgan tavsiyalar asosida pedagogik kontseptsiyalar va ilg ʻor tajribalarni turli sharoitda sinovdan o ʻtkazish.

4. “Ishonchli, ilmiy asoslangan” deb topilgan tajribalarni ommaviy ravishda ta’lim amaliyotiga tatbiq etish.

Pedagogik tajriba o ʻqituvchining o ʻquv ishlari jarayonida egallaydigan bilimi va ko ʻnikmalari yig ʻindisidir. Bu o ʻqituvchining pedagogic mahorat va texnikasi bo ʻlib, u pedagogika fanining rivojlanishida boshlangich omil hisoblanadi. Pedagogik tajribani to‘plash tizimi ta’lim sohasi mutaxassislari uchun

malaka oshirish va ta’lim jarayonini yaxshilash maqsadida muhim ahamiyatga ega. Ushbu tizimning asosiy jihatlari quyidagilardan iborat(36-chizma):

***1. Malaka oshirish**:* O‘qituvchilar va ta’lim mutaxassislari o‘z pedagogik faoliyatlari davomida yangi bilim va ko‘nikmalarni egallashlari zarur. Pedagogik tajribani to‘lash tizimi malaka oshirish dasturlarini ishlab chiqishni va o‘tkazishni o‘z ichiga oladi.

36-chizma. Pedagogik tajribani to‘plash tizimning asosiy jihatlari.

***2. Amaliy tajriba**:* O‘qituvchilarga kerakli bilimlarni amaliyotda sinab ko‘rish imkoniyatlarini taqdim etish. Amaliy tajriba vositasi sifatida o‘qituvchilar o‘z tajribalarini qadrlash va ulardan foydali darslar chiqarishga imkon beradigan loyiha va tadbirlar tashkil etilishi mumkin.

***3. Qayta baholash va sertifikatlash**:* Malaka oshirish kurslarini tugatgandan so‘ng o‘qituvchilarni sertifikatlash tizimi mavjud bo‘lib, bu o‘z navbatida ularning malakasini rasmiy tan olish imkoniyatini yaratadi. Bu jarayon o‘qituvchilarning pedagogik bilimlarini va ko‘nikmalarini qayta baholashni o‘z ichiga oladi.

***4. Mentorlik va ko‘mak**:* Tajribali o‘qituvchilar va mentorlar yangi boshlovchi o‘qituvchilarga rahbarlik qilishlari uchun mentorlik tizimini rivojlantirish. Bu yangi o‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlash va ularni tajribali mutaxassislar bilan bog‘lash imkonini beradi.

***5. Uslublarni baholash**:* O‘qituvchilarning pedagogik uslublarini tanqidiy baholash va zamonaviy ta’lim uslublarini qo‘llash uchun yangi usullarni o‘rganish. Bu jarayon o‘qituvchilarning o‘z pedagogik faoliyatlarida yutuqlarini va kamchiliklarini aniqlashga yordam beradi.

***6. O‘qituvchilarning rag‘batlantirilishi**:* O‘qituvchilarning tajribalarini baholash va rag‘batlantirish tizimlari yaratilishi. Bu o‘qituvchilarning o‘z faoliyatida yuqori natijalarni ko‘rsatishga undaydi.

Pedagogik tajribani to‘lash tizimi ta’lim sifatini oshirishga, o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini hamda o‘quvchilarning muvaffaqiyatini ta’minlashga xizmat qiladi. Pedagogik tajribani to‘plash, o‘qituvchi pedagogik mahoratini oshirishda bir qator muhim jihatlarga ega. Pedagogik tajribani to‘plash jarayonida o‘qituvchilar turli ta’lim muassasalarida faoliyat yuritishi va amaliy tajribalarni o‘rganishi mumkin. Bu amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga, darslarni yanada samarali o‘tkazishga xizmat qiladi. O‘qituvchilar boshqarishi va ta’lim metodlari bo‘yicha tajribalarni to‘plash va baham ko‘rish orqali turli pedagogik yondashuvlarni hamda innovatsion metodlarni o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Bu o‘z navbatida ta’lim sifatini oshiradi.

O‘qituvchilar pedagogik tajribani to‘plagan sari, ta’lim jarayonidagi muammolarni hal qilish va ularni samarali bartaraf etishga qodir bo‘ladilar. Tajriba orqali olingan bilimlar va metodlar qiyin vaziyatlarda foydali bo‘ladi va yana o‘qituvchilar pedagogik tajribalarni to‘plaganda, ular yangi ta’lim uslublarini va innovatsiyalarni o‘z ta’lim jarayonlariga olib kirish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarga kalit ko‘nikmalarni o‘rgatishda yordam beradi. Pedagogik tajribalar almashinuvi, o‘qituvchilar o‘rtasida fikr almashish va hamkorlikni rivojlantiradi. O‘qituvchilar o‘z pedagogik tajribalarini to‘plash orqali ro‘y berayotgan o‘zgarishlarga moslashish va raqobatbardosh bo‘lish imkoniyatini oshiradilar. Ular ta’limdagi zamon talablari va innovatsiyalarga mos ravishda o‘zlarini yangilashadi. Shuningdek, o‘qituvchilar orasida tajriba to‘plash jarayonlari, jamoaga o‘zaro tayyorlik, rag‘bat va birgalikda ishlashni kuchaytiradi. Bu, o‘z navbatida, umumiy ta’lim maqsadlariga erishishga yordam beradi.

III MODUL YAKUNI BO‘YICHA

Nazorat uchun savollar

1. O‘qituvchining tarbiya texnologiyalari asosida faoliyat olib borishining mohiyati nimada va bunda qanday zamonaviy texnologiyalardan foydalanish mumkin?

2. O‘qituvchi pedagogik faoliyatida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish orqali qanday didaktik maqsadlarga erishishi mumkin?

3. Interfaol metodlar asosida o‘quvchilarda ijodkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishning afzalliklari nimada? Interfaol ta’limning asosiy mezonlari qanday?

4. Pedagogik mahoratni shakllantirishda zamonaviy texnologiyalarning roli qanday baholanadi va bu borada qanday istiqbolli yo‘nalishlar mavjud?

5. O‘qituvchi pedagogik faoliyatida kasbiy refleksiya orqali o‘zining kuchli va zaif tomonlarini qanday aniqlashi mumkin?

6. O‘qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etish deganda nima tushuniladi va bu borada qanday ilmiy tamoyillarga amal qilish zarur?

7. O‘z – o‘zini tarbiyalash va o‘z ustida ishlash o‘qituvchining kasbiy rivojlanishiga qanday ta’sir ko‘rsatadi? O‘z - o‘zini tarbiyalash o‘z faoliyatini tahlil qilishdan va o‘z shaxsini takomillashtirishdan boshlanadi.

8. Pedagogik tajribani to‘plash tizimi qanday tashkil etiladi va bu tizimning o‘qituvchilar uchun qanday foydali jihatlari bor?

9. Tarbiya texnologiyalari deganda nimani tushunish kerak va ularning ta’lim-tarbiya jarayonidagi o‘rni qanday?

10. Kompyuter texnologiyalaridan foydalanish orqali o‘qituvchi qanday interfaol metodlarni qo‘llashi mumkin?

11. Interfaol metodlar o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirishini faollashtirishga qanday yordam beradi?

12. Pedagogik mahoratni shakllantirishda o‘qituvchining qanday kasbiy qobiliyatlari muhim rol o‘ynaydi?

13. Kasbiy refleksiya o‘qituvchiga o‘z faoliyatini takomillashtirishga qanday yordam beradi?

14. O‘qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etishning asosiy yo‘nalishlari qanday?

15. O‘z – o‘zini tarbiyalash va o‘z ustida ishlash o‘qituvchiga qanday imkoniyatlar yaratadi?

Testlar

1. O‘qituvchining tarbiya texnologiyalari asosida faoliyat olib borishi nimani anglatadi?

a) Tarbiya jarayonida faqat an’anaviy usullardan foydalanish.

b) Tarbiya jarayonini maqsadli, rejalashtirilgan va tizimli tashkil etish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish.

c) Tarbiya jarayonida o‘quvchilarni jazolash usullarini qo‘llash.

d) Tarbiya jarayonida o‘quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olmaslik.

2. O‘qituvchi pedagogik faoliyatida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishining afzalliklari nimada?

a) Darslarni zerikarli o‘tkazish.

b) O‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini kamaytirish.

c) Ta’lim jarayonini interaktiv, qiziqarli va samarali tashkil etish, vaqtni tejash.

d) O‘qituvchining ish yukini oshirish.

3. Interfaol metod asosida ijodkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish deganda nimani tushunish kerak?

a) O‘quvchilarga faqat tayyor bilimlarni berish.

b) O‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, yangi g‘oyalar yaratishga va muammolarni ijodiy yechishga o‘rgatish

c) O‘quvchilarni qattiq nazorat qilish.

d) O‘quvchilarni faqat yodlashga o‘rgatish.

4. Pedagogik mahoratni shakllantirishda zamonaviy texnologiyalarning o‘rni qanday?

a) Zamonaviy texnologiyalar pedagogik mahoratga ta’sir qilmaydi.

b) Zamonaviy texnologiyalar o‘qituvchining o‘rnini bosadi.

c) Zamonaviy texnologiyalar ta’lim jarayonini yanada samarali, qiziqarli va interaktiv qilishga yordam beradi

d) Zamonaviy texnologiyalar faqat o‘yin-kulgi uchun mo‘ljallangan.

5. O‘qituvchi pedagogik faoliyatida kasbiy refleksiyaning o‘rni nimada?

a) Kasbiy refleksiya o‘qituvchiga o‘z xatolarini tan olishga yordam beradi.

b) Kasbiy refleksiya o‘qituvchiga o‘z faoliyatini tahlil qilish, baholash va takomillashtirish imkoniyatini beradi

c) Kasbiy refleksiya o‘qituvchining ish vaqtini qisqartiradi.

d) Kasbiy refleksiya o‘qituvchiga o‘z ustidan shikoyat qilish imkoniyatini beradi.

6. O‘qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etish deganda nimani tushunish kerak?

a) O‘qituvchining ish vaqtini qisqartirish.

b) O‘qituvchining ish joyini tartibsiz saqlash.

c) O‘qituvchining ishini rejalashtirish, tashkil etish, nazorat qilish va baholashda ilmiy tamoyillarga asoslanish

d) O‘qituvchining ishini faqat o‘z tajribasiga asoslanib tashkil etish.

7. O‘z – o‘zini tarbiyalash va o‘z ustida ishlashning maqsadi nimadan iborat?

a) O‘z – o‘zini tarbiyalashning maqsadi o‘z kamchiliklarini yashirish.

b) O‘z – o‘zini tarbiyalashning maqsadi o‘z ustunliklarini ko‘rsatish.

c) O‘z – o‘zini tarbiyalashning maqsadi shaxsning kamolotga erishishi, kasbiy mahoratini oshirishi

d) O‘z – o‘zini tarbiyalashning maqsadi faqat jismoniy rivojlanish.

8. Pedagogik tajribani to‘plash tizimi nima uchun kerak?

a) Pedagogik tajribani to‘plash tizimi keraksiz ma’lumotlarni yig‘ish uchun.

b) Pedagogik tajribani to‘plash tizimi o‘qituvchilarning ish yukini oshirish uchun.

c) Pedagogik tajribani to‘plash tizimi ilg‘or pedagogik tajribalarni aniqlash, o‘rganish, umumlashtirish va tarqatish uchun

d) Pedagogik tajribani to‘plash tizimi faqat hisobotlar tayyorlash uchun.

9. Tarbiya texnologiyalari deganda nimani tushunish lozim?

a) Tarbiya jarayonida faqatgina bir xil uslubni qo‘llash.

b) Tarbiyaviy maqsadga erishishga qaratilgan, oldindan loyihalashtirilgan faoliyat usullari va vositalari majmui

c) Tarbiya jarayonida o‘quvchilarga bosim o‘tkazish.

d) Tarbiya jarayonida o‘quvchilarning fikrini inobatga olmaslik.

10. Kompyuter texnologiyalaridan foydalanish orqali o‘qituvchi qanday imkoniyatlarga ega bo‘ladi?

a) O‘quvchilarga noto‘g‘ri ma’lumot berish.

b) Ta’limni individuallashtirish, o‘quv materiallarini vizuallashtirish va o‘quvchilarning faolligini oshirish

c) O‘quvchilarni baholashda xolis bo‘lmaslik.

d) Darslarni o‘tkazmaslik.

11. Interfaol metodlar ta’lim jarayonida qanday afzalliklarni beradi?

a) O‘quvchilarning passivligini oshiradi.

b) O‘quvchilarning mustaqil fikrlashini, ijodiy qobiliyatlarini va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantiradi

c) O‘quvchilarning bilimlarini baholashni qiyinlashtiradi.

d) O‘quvchilarning o‘zaro munosabatlarini buzadi.

12. Pedagogik mahoratni shakllantirishda qanday omillar muhim rol o‘ynaydi?

a) Faqat nazariy bilimlar.

b) O‘qituvchining shaxsiy tajribasi, kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalari, shuningdek, ijodiy qobiliyati

c) Faqat yuqori lavozim.

d) Faqat moddiy ta’minlanganlik.

13. Kasbiy refleksiya o‘qituvchiga qanday yordam beradi?

a) O‘z faoliyatidagi kamchiliklarni ko‘rmaslikka.

b) O‘z faoliyatini tashqi tomondan baholashga va kelgusidagi faoliyatini rejalashtirishga

c) O‘z faoliyatida faqat an’anaviy usullardan foydalanishga.

d) O‘z kasbiy rivojlanishini to‘xtatishga.

14. O‘qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etishning asosiy yo‘nalishlari qanday?

a) Ish vaqtini noto‘g‘ri taqsimlash.

b) Ish joyini tartibsiz saqlash.

c) Mehnatni ratsionallashtirish, ish vaqtidan unumli foydalanish, ilmiy asoslangan rejalashtirish va nazorat

d) Ishda faqat shaxsiy manfaatlarni ko‘zlash.

15. O‘z – o‘zini tarbiyalash va o‘z ustida ishlash o‘qituvchiga qanday imkoniyatlar yaratadi?

a) Kasbiy rivojlanishni to‘xtatish.

b) O‘z kamchiliklarini yashirish.

c) O‘z shaxsiy va kasbiy sifatlarini doimiy ravishda takomillashtirib boorish

d) Faqat jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanish.

Topshiriqlar

1. ***Quyidagi tushunchalarni mos ta’riflar bilan juftlashtiring.***

Tarbiyaning yaxlitligi		Ob’ektlarda ijtimoiy reallikning muayyan qismlarini tadqiq etish uslubi hamda predmetlar va hodisalarning real mavjud bo‘lgan hamda quriladigan modellarini o‘rganish va ishlab chiqish
Modellashtirish		Ta’lim jarayoni ishtirokchilarining bilim, ko‘nikma, malaka, muayyan axloqiy sifatlarni o‘zlashtirish yo‘lida birgalikda, o‘zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etish layoqatiga egaligi
Interfaol metodlar		Biror insonning o‘z shaxsiy rivojlanishi va tarbiyasini o‘z qo‘llari bilan boshqarishi jarayoni
Refleksiya		Jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor, ijtimoiy qoidalar, an’ana va urf-odatlarning muayyan me’yorlarini bajarish uchun o‘quvchiga qo‘yiladigan talablar majmui
O‘z-o‘zini tarbiyalash		Tarbiyalash va o‘qitish jarayonlarining, shuningdek o‘quvchilarni jamiyat talablari

		asosida kamolotga yetkazish va shakllantirishga qaratilgan maqsadning ajralmas birligi
Pedagogik talab		Har tomonlama barkamol rivojlangan insonning o‘z hatti – harakatlari va ularning qonuniyatlarni anglashga qaratilgan nazariy faoliyat shaklidir; inson ma’naviy dunyosining o‘ziga xos yashirin hislatlarini ochib beradigan o‘z–o‘zini bilishga va anglashga qaratilgan faoliyat
Interfaollik		Ta’lim jarayonida talabalar hamda pedagog o‘rtasida hamkorlikni qaror toptirish, faollikni oshirish ta’lim oluvchilar tomonidan bilimlarni samarali qabul qilish, ularda shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan metodlar
Mashq qilish		Fe’l-atvorga xos odatlarni, aniq sohada faoliyatning maqbul algoritmini shakllantirish maqsadida harakat usullarining ma’lum bir tartibda qaytarilishi

2. “Idrok xaritasi” metodi.

Maqsad: Bilimlar va miyya tasavvurlarini mantiqan bog‘lash orqali o‘zlashtirish sifatini oshirish. Mustahkam ko‘nikma va malakalar hosil qilish.

Topshiriq: O‘qituvchilarning darslariga kiring va tahlil qiling. O‘rgangan bilimlaringiz va amaliy holda ishlatilgan k nikma, malakalarni birlashtirib quyidagi sxemani o‘zingiz uchun zarur deb bilgan ma’lumotlaringiz bilan to‘ldiring.

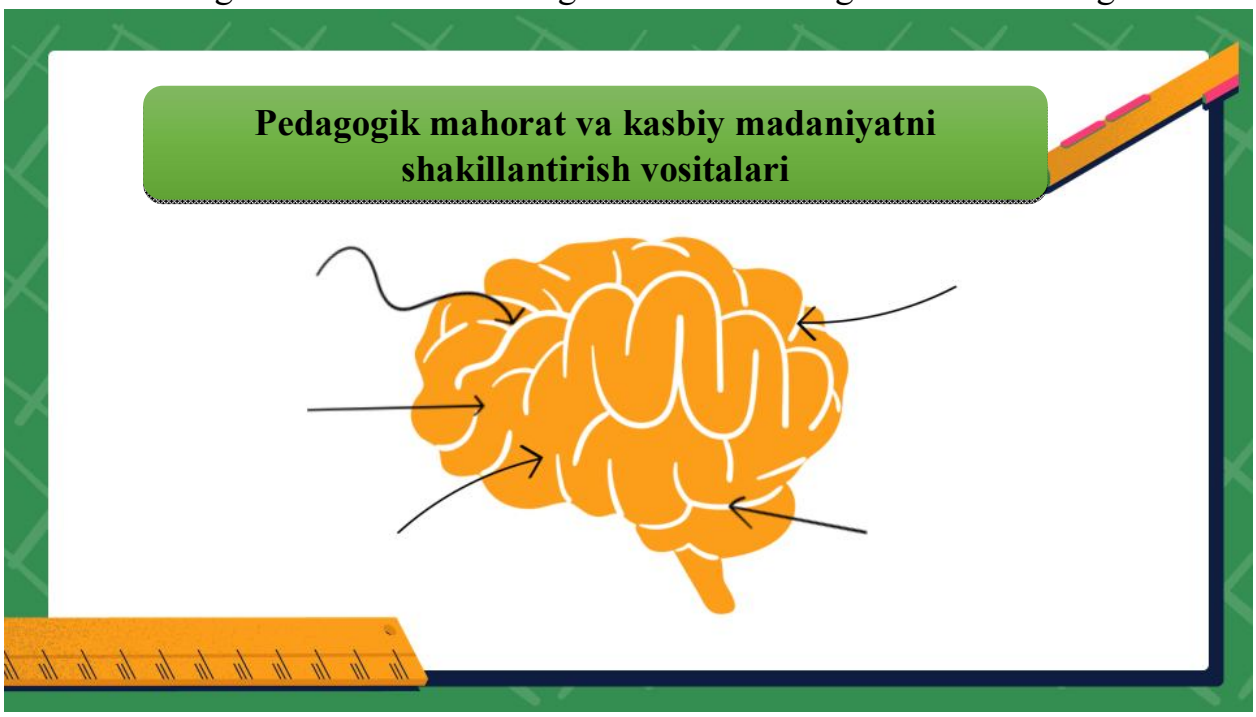

3. Kichik treyning.

Maqsad: Mentorlik tizimini ta’lim jarayoniga tadbiq etsh orqali talabalarning kasbiy madaniyatini shakillantirish.

Topshiriq: “***Talabalarda kasbiy madaniyat va pedagogik mahoratni shakllantirish”*** mavzusida seminar treyning tashkil qiling.

Muddat: 20 daqiqa

1. Kirish (2 daqiqa)

• Ma’ruza: Seminar mavzusi va maqsadini tushuntirish.

• Tanishuv: Ishtirokchilar o‘zlarini tanishtirishi, qiziqishlari va maqsadlari haqida qisqacha so‘zlashishi.

2. Kasbiy madaniyat tushunchasi (3 daqiqa)

• Ta’rif: Kasbiy madaniyat nima ekanligi, uning ahamiyati va talabalarga qanday foyda keltirishi haqida qisqacha ma’lumot berish.

• Misollar: Kasbiy madaniyatga oid misollar va ularning amaliyotdagi ahamiyati.

3. Pedagogik mahoratning asosiy jihatlari (5 daqiqa)

• Ta’rif: Pedagogik mahorat nima, uning elementlari (muhokama, tushuntirish, baholash) va ularni qanday rivojlantirish mumkinligi haqida ma’lumot.

• Interaktiv faoliyat: Ishtirokchilar o‘z pedagogik mahoratlari haqida fikr almashadilar.

4. Mentorlik tizimi (5 daqiqa)

• Tushuntirish: Mentorlik tizimi nima, uning talabalarga qanday yordam berishi, mentor bilan ishlashning afzalliklari.

• Misollar: Mentorlik tizimidan foydalangan talabalarning muvaffaqiyatlari haqida qisqacha hikoyalar.

5. Amaliy mashg‘ulot (3 daqiqa)

• Guruhga bo‘lish: Ishtirokchilarni kichik guruhlarga ajratish.

• Vazifa: Har bir guruhga kasbiy madaniyat yoki pedagogik mahoratga oid muammolarni muhokama qilish va yechim taklif qilish vazifasini berish.

6. Natijalarni muhokama qilish (2 daqiqa)

• Har bir guruh o‘z yechimlarini taqdim etadi va boshqa guruhlar bilan fikr almashadi.

7. Xulosa va savol-javob (2 daqiqa)

• Xulosa: Seminar davomida olingan asosiy fikrlarni qayd etish.

• Savol-javob: Ishtirokchilardan kelgan savollarga javob berish.

Qo‘shimcha tavsiyalar:

• Seminar davomida interaktiv usullarni qo‘llash, ishtirokchilarni faol jalb etish muhim.

• Har bir bo‘limda vaqtni diqqat bilan nazorat qilish, seminarni belgilangan muddat ichida o‘tkazishga e’tibor berish zarur.

4. “Rolli o‘yin” metodi

Maqsad: Ushbu metod orqali talabalar kasbiy muhitda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan vaziyatlarni simulyatsiya qilishadi. Bu metod talabalarni o‘z kasbiy mas'uliyatlarini, etik qoidalarini va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Topshiriq:

1. Vaziyatni tanlash: Talabalar kichik guruhlarga bo‘linadi va har bir guruhga kasbiy muhitda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan vaziyat beriladi (masalan, mijoz bilan muloqot, jamoada muammolarni hal qilish, yoki kasbiy etikaga oid vaziyatlar).

2. Rolni taqsimlash: Har bir guruh ichida talabalar rolni taqsimlaydi. Masalan, bir kishi mijoz, boshqasi kompaniya xodimi, yana biri esa rahbar rolini o‘ynashi mumkin.

3. Vaziyatni simulyatsiya qilish: Guruhlar berilgan vaziyatni simulyatsiya qilib, o‘z rollarini bajarishadi. Bu jarayon davomida talabalar o‘zaro muloqot qilib, kasbiy madaniyatga oid qoidalarni amalda qo‘llashlari kerak.

4. Tahlil va muhokama: Simulyatsiya tugagach, guruhlar o‘z tajribalarini muhokama qiladilar. Nima yaxshi ishladi, nimalarda qiyinchiliklar bo‘ldi va qanday qilib kasbiy madaniyatni yaxshilash mumkinligi haqida fikr almashadilar.

5. Natijalarni taqdim etish: Har bir guruh o‘z tajribalarini boshqa guruhlarga taqdim etadi, bu esa umumiy fikr almashishga olib keladi va barcha ishtirokchilarga yangi bilimlar va ko‘nikmalar olish imkonini beradi.

5. “Yelpig‘ich” metodi.

Maqsad: Talabalarda bir muammo yuzasidan tanqidiy fikrlash hamda muammoning barcha yashirin nuqtalarini ko‘rib, ular orasidagi aloqalarni tahlil qila olish ko‘nikmalarini shakillantirish.

Topshiriq: O‘qituvchining kasbiy madaniyati va pedagogik mahoratini oshirishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyatini quyida ko‘rsatilgan parametrlar bo‘yicha tahlil qilib chiqing.

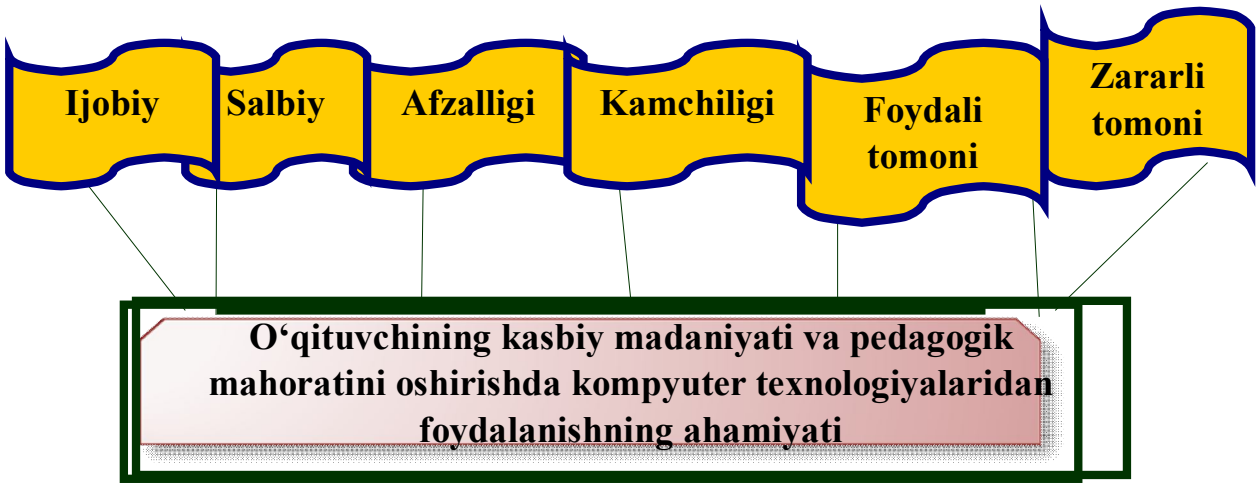

O‘QITUVCHILAR UCHUN USLUBIY TAVSIYALAR

1. Ta’lim strategiyalarini o‘zlashtirish:

- Har xil ta’lim strategiyalarini o‘rganing: muallim-yordamchi, interfaol, faol o‘qitish.
- Dars jarayonida turli usullarni qo‘llash orqali o‘quvchi e’tiborini jalb qiling.

2. Differensial ta’limni amalga oshirish:

- O‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olib, darslarni turli darajada tayyorlang.
- O‘quvchilarga qiyinlik darajasiga qarab vazifalar berish orqali ularning qobiliyatlarini rivojlantiring.

3. Amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazish:

- Teorik bilimlarni amaliy darslarda qo‘llashga rag‘batlantiring.
- Pedagogik amaliyotlar o‘tkazish, o‘z tajribangizni taqdim etish.

4. O‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish:

- Darslarni qiziqarli va mazmunli qilish uchun turli o‘yinlar va testlar qo‘shing.
- O‘quvchilarning qiziqishlariga mos keladigan materiallar va mavzular tanlang.

5. Pedagogik texnologiyalardan foydalanish:

- Zamonaviy texnologiyalar, jumladan, multimedia resurslari va onlayn ta’lim platformalaridan foydalaning.
- Darslarni interaktiv va jalb etuvchi qilish uchun raqamli resurslardan foydalaning.

6. Teskari aloqa va o‘z-o‘zini baholash:

- O‘quvchilardan darsdan keyin teskari aloqa olish, ularning fikrlarini inobatga olish.
- O‘z faoliyatingizni baholash va takomillashtirish maqsadida o‘z-o‘zini tahlil qilish.

7. O‘qitishning etikasiga rioya qilish:

- Har doim xushmuomala va adolatli bo‘ling, o‘quvchilarni hurmat qiling.
- Muallim sifatida o‘z bilim va tajribangizni o‘quvchilarga etkazishda ochiqlik va samimiyatni ta’minlang.

8. Pedagogik aloqalarni o‘rnatish:

- O‘quvchilar bilan o‘zaro aloqani mustahkamlashga e’tibor bering, ochiq savollar berish orqali fikr almashishni rag‘batlantiring.
- Oila va jamiyat bilan hamkorlikni rivojlantiring, o‘quvchilarning shaxsiy hayotidagi o‘zgarishlarga e’tibor bering.

9. O‘qituvchining professional rivojlanishi:

- O‘z bilim va ko‘nikmalaringizni doimiy ravishda yangilang, pedagogik seminarlar va treninglarda qatnashing.
- Professional jamoalarda faol ishtirok eting va tajribangizni baham ko‘ring.

10. Nazorat va baholash tizimlarini takomillashtirish:

- O‘quvchilarni nazorat qilish va baholash jarayonlarini diversifikatsiya qiling: loyihalar, testlar, va taqdimotlar orqali baholash.
- Natijalar asosida darslarda muammolarni hal qilish va individual yondashuvni taklif eting.

Ushbu uslubiy tavsiyalar bo‘lajak o‘qituvchilarni pedagogik mahoratini rivojlantirishi va o‘quv jarayonida muvaffaqiyat qozonishga yordam berishi kutilmoqda. Har bir uslubiy tavsiyani o‘zingizning darslaringizda qanday amalga oshirish mumkinligini o‘ylab ko‘ring va tajribangizni muntazam ravishda baham ko‘ring!

Zamonaviy ta’lim sharoiti o‘qituvchidan pedagogik mahoratni takomillashtirish bilan birgalikda yuqori darajada shakillangan kasbiy madaniyatga ega bo‘lishni ham talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan biz bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik mahoratini va kasbiy madaniyatini shakllantirishga doir maxsus tavsiyalar ham ishlab chiqdik.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik mahoratini shakllantirish omillari	**Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy madaniyatini shakllantirishga omillari**
Pedagogik amaliyot va tajriba almashish:	**Kasbiy rivojlanish dasturlari:**
○ **O‘qituvchilarni turli pedagogik amaliyotlar o‘tkazishga va tajriba almashishga rag‘batlantiring.** ○ **O‘z pedagogik uslublarini o‘rganish va sinash imkoniyatlarini taqdim eting.**	○ O‘qituvchilar uchun muntazam ravishda kasbiy rivojlanish dasturlarini tashkil eting, bular seminarlar, master-klasslar va treninglarni o‘z ichiga olishi mumkin. ○ O‘qituvchilarni kasbiy madaniyatining amaliy ko‘nikmalarini o‘rganishga jalb qiling.
Davomiy ta’lim va tadqiqot:	**Mentorlik tizimini joriy qilish:**
○ **O‘qituvchilarning doimiy ravishda yangi bilimlarni o‘zlashtirishini ta’minlang. Ularni zamonaviy pedagogik tadqiqotlar bilan tanishtiring.** ○ **Pedagogik texnologiyalardan foydalanishni o‘rgatish va yaxshilashni qo‘llab-quvvatlang.**	○ Tajribali o‘qituvchilar har bir yangi o‘qituvchiga yordam beradigan mentorlik tizimini tashkil eting. ○ O‘quv jarayonida mentorlik yordami orqali kasbiy madaniyatga e’tibor qarating.

Pedagogik texnologiyalar va resurslar:	**Ochiq darslar va taqdimotlar:**
○ **O‘qituvchilarga zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan tanishtirish, ularni darslarda qanday qo‘llashni o‘rganish.** ○ **Turli manbalarni kiritish: videolar, interaktiv taqdimotlar, ilmiy maqolalar.**	○ O‘qituvchilarga o‘z darslarini ochiq darslar ko‘rinishida o‘tkazish imkoniyatini bering va ularning ishini baholash uchun mulohazalar oling. ○ Ta’lim jarayonining samaradorligi va ta’siri haqidagi tahlil qilish jarayonini o‘rganing.
Ijtimoiy cheklovlarni kamaytirish:	**Interfaol o‘quv muhitini yaratish:**
○ **O‘quvchilar orasida ijtimoiy bahs-munozaralarni o‘rganish va jamoaviy faoliyatlarni rag‘batlantirish.** ○ **Dinamik tashabbuslar orqali ijtimoiy va pedagogik masalalarga oid muammolarni hal qilish.**	○ O‘quvchilarni faollik bilan o‘rganishga undang, bahslar va tanqidiy fikr almashishni rag‘batlantiring. ○ O‘quvchilarning hissiyotlari va fikrlarini qo‘llab-quvvatlaydigan muhit yaratish.
Bola psixologiyasi va ijtimoiy bilimlarni bilish:	**Kasbiy madaniyat me’yorlarini belgilash:**
○ **O‘qituvchilarga bolalar psixologiyasini o‘rganishga yordam berish, ularning hissiy va ijtimoiy rivojlanishiga e’tibor qaratish.** ○ **Har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini inobatga olishga rag‘batlantirish.**	○ O‘qituvchilarga kasbiy madaniyat, etika va ta’lim jarayonida qabul qilinadigan normalar haqida aniq tushunchalar berish. ○ Kasbiy madaniyat me’yorlarini o‘z ichiga olgan qo‘llanmalar tayyorlang.

Ushbu tavsiyalar bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy madaniyati va pedagogik mahoratini shakllantirishga yordam berishni maqsad qilgan. Har bir tavsiya bo‘yicha o‘zingizga yoqadigan usullarni tanlab, amaliyotda qo‘llab, harakatga o‘ting.

XULOSA

Ushbu o‘quv qo‘llanma pedagogik mahorat fani asoslarini chuqur o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, ta’lim tizimining zamonaviy talablari va pedagogik jarayonlarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Modul va mavzular orqali o‘qituvchilarning kasbiy malakalarini rivojlantirish, ijodiy tafakkur va kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirish, shuningdek, pedagogik faoliyatda innovatsion yondashuvlarni qo‘llash imkoniyatlari ko‘rsatiladi.

I modulda ta’lim tizimini modernizatsiyalashning tashkiliy-metodik asoslari va pedagogik mahoratning o‘qituvchi faoliyatidagi o‘rni yoritiladi. Bu jarayonlarda shaxsda ijodiy tafakkur rivojlanishi va uning ijtimoiylashuv jarayonida tutgan o‘rni muhim ahamiyatga ega. Pedagogik fikr tarixi va maktab amaliyotida o‘qituvchining pedagogik mahorati masalalari ham o‘qituvchining kasbiy kompetentligini oshirishga xizmat qiladi.

II modulda o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot, pedagogik nazokat va odob-axloq kabi muhim tushunchalar yoritiladi. O‘qituvchining ta’lim jarayonidagi mahorati, pedagogik jarayonni loyihalash va zamonaviy ta’lim sohasidagi ilg‘or xorijiy tajribalar, shuningdek, o‘quv loyihalarining pedagogik imkoniyatlari haqida batafsil ma’lumot beriladi.

III modulda esa pedagogik mahorat kursining amaliy va nazariy asoslari ko‘rib chiqiladi. O‘qituvchining tarbiya texnologiyalari asosida faoliyat olib borishi, kompyuter texnologiyalaridan foydalanishi va interfaol metodlar orqali ijodkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishga e’tibor qaratiladi. O‘qituvchining kasbiy refleksiyasi, o‘z-o‘zini tarbiyalash va pedagogik tajribani to‘plash tizimi ham bu modulda muhokama qilinadi.

Umuman olganda, ushbu o‘quv qo‘llanma ta’lim jarayonida pedagogik mahoratni rivojlantirishga qaratilgan nazariy va amaliy bilimlarni taqdim etadi. O‘qituvchilar uchun professional rivojlanish, innovatsion metodlar va zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash orqali o‘z bilimlarini kengaytirish imkoniyatini yaratadi. Ta’lim jarayonida yuqori sifatli muloqot va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan ushbu qo‘llanma, ta’lim sohasidagi mutaxassislar va barcha qiziqqan shaxslar uchun foydali manba bo‘lishi kutilmoqda.

IZOHLI LUG‘AT

Axloq (lotincha “moralis” – xulq-atvor ma’nosini bildiradi) – ijtimoiy munosabatlar hamda shaxs xatti-harakatini tartibga soluvchi, muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo‘lgan xulq-atvor qoidalari, mezonlari yig‘indisi.

Axloqiy ong – shaxsga axloqiy me’yorlar va xulq-atvor qoidalari to‘g‘risidagi nazariy bilimlarni berish asosida hosil qilinuvchi ong shakli.

Axloqiy tarbiya – muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo‘lgan tartib, odob, o‘zaro munosabat, muloqot va xulqatvor qoidalari, mezonlarini o‘quvchilar ongiga singdirish asosida ularda axloqiy ong, axloqiy faoliyat ko‘nikmalari va axloqiy madaniyatni shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi.

Aqliy tarbiya – shaxsga tabiat va jamiyat taraqqiyoti to‘g‘risidagi bilimlarni berish, uning aqliy (bilish) qobiliyati, tafakkuri va dunyoqarashini shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi.

Bakalavriat – mutaxassisliklar yo‘nalishi bo‘yicha fundamental va amaliy bilim beradigan, ta’lim olish muddati kamida to‘rt yil davom etadigan tayanch oliy ta’lim.

Bashoratlash – bo‘lajak darsni tashkil etilishining turli variantlarini baholash va ulardan qabul qilingan mezonlarga muvofiq eng ma’qulini tanlab olish.

Baho – ta’lim oluvchilarga ularning ta’lim olishi, bilimlarni o‘zlashtirishga nisbatan ijodiy yondoshishini rag‘batlantirish maqsadida ta’sir ko‘rsatish vositasi.

Bilim – shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma’lum obrazlar ko‘rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma’lumotlar majmui.

Bilim olish – borliqni idrok etish, o‘rganish, mashq qilish va muayyan tajriba asosida xulq-atvor hamda faoliyat ko‘nikma, malakalarining mustahkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni.

Bilish – obyektiv borliqning inson ongida aks etish shakli; ilmiy bilimlarni o‘zlashtirish jarayoni.

Davlat ramzlari – muayyan millat, elatning etnopsixologik xususiyatlari, qarashlari, orzu-umidlari, intilishlari va maqsadi, hududiy, ijtimoiy-g‘oyaviy birlik mohiyatini anglatishga xizmat qiluvchi tasviriy belgilar majmui.

Davlat ta’lim standarti – 1) ta’lim olish shaklidan qat’iy nazar bitiruvchilar erishishlari zarur bo‘lgan ta’lim darajasini belgilovchi asosiy hujjat; 2) o‘quv fani bo‘yicha ta’limning yakuniy natijalarini belgilovchi asosiy hujjat; 3) ta’lim dasturlari mazmunining minimumi, o‘quvchilar tomonidan bajariladigan o‘quv ishlarining maksimal hajmi, shuningdek, bitiruvchilarning tayyorgarlik darajalariga qo‘yiluvchi talablar.

Dars – bevosita o‘qituvchi rahbarligida muayyan o‘quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta’lim jarayonining asosiy shakli.

Darslik – muayyan fan bo‘yicha ta’lim maqsadi, o‘quv dasturi va didaktik talablarga muvofiq belgilangan ilmiy bilimlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni beruvchi manba.

Didaktika (ta’lim nazariyasi) – (yunoncha “didaktikos” “o‘rgatuvchi”, “didasko” – “o‘rganuvchi”) – ta’limning nazariy jihatlari (ta’lim jarayonining mohiyati, tamoyillari, qonuniyatlari, o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyati mazmuni, ta’lim maqsadi, shakl, metod, vositalari, natijasi, ta’lim jarayonini takomillashtirish yo‘llari va hokazo muammolari)ni o‘rganuvchi fan.

Didaktika tamoyillari (lotin tilidan “printsipium” – har qanday nazariyaning asosiy, boshlang‘ich, dastlabki holati) – ta’limni tashkil etishga qo‘yilgan me’yoriy talablarni ifodalovchi, shuningdek, ta’lim jarayonining asosiy maqsadi va qonuniyatlariga muvofiq uning dastlabki holatini belgilovchi qarashlari.

Didaktik tashxis maqsadi – o‘quv jarayonining samaradorligini aniqlash, baholash va tahlil qilish.

Didaktik tizim (yunoncha “systema” – yaxlit, qismlarda tashkil topgan, birlashtirish) – ma’lum mezonlari asosida ta’lim jarayoning yaxlit holatini belgilash, ajratib ko‘rsatish.

Didaktik o‘yin – o‘rganilayotgan obyekt, hodisa va jarayonlarni modellashtirish asosida o‘quvchining bilishga bo‘lgan qiziqishi va faollik darajasini rag‘batlantiruvchi o‘quv faoliyati turi.

Dunyoqarash – tabiat, jamiyat, tafakkur hamda shaxs faoliyati mazmunining rivojlanib borishini belgilab beruvchi dialektik qarashlar va e’tiqodlar tizimi.

Gnoseologiya (yunon tilidan gnosis – bilim, ong, o‘rganish) – bilish, ilmiy bilimlarning shakllanishi, xususiyatlari, qonuniyatlari, uslublari, ilmiy tafakkur shakllari, shuningdek, insonga xos bo‘lgan borliqni anglash qobiliyati haqidagi nazariya, ta’limot.

Idrok – aniq maqsadga yo‘naltirilgan anglash jarayoni.

Ijtimoiy adaptatsiya (yunoncha adapto - moslashish) – anomal bolalar individual yoki guruhli xulqlarining ijtimoiy qadriyatlar va xulqatvor qoidalari tizimiga mos kelishi.

Ijtimoiylashuv – ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etishi asosida shaxsning hayot va ishlab chiqarish jarayoniga moslashuvi.

Ijtimoiy ongni shakllantiruvchi metodlar – o‘quvchilarda ma’naviyaxloqiy sifatlar, e’tiqod hamda dunyoqarashni shakllantirish maqsadida ularning ongi, his-tuyg‘usi va irodasiga ta’sir ko‘rsatish usullari.

Ijtimoiy pedagogika – ijtimoiy munosabatlar jarayonida pedagogic g‘oyalarning tutgan o‘rni va roli, shaxsni kasbiy va ijtimoiy faoliyatga yo‘naltirish muammolarini o‘rganadi.

Ijtimoiy reabilitatsiya (yunoncha rehabilitas – layoqati, qobiliyatini tiklash) – anomal bolaning psixofiziologik imkoniyatlariga tayangan holda uning ijtimoiy munosabatlar jarayonida ishtirok etishi uchun zarur sharoit yaratish, ijtimoiy faoliyat va mehnatga jalb etish.

Izohlash (tarbiya metodi sifatida) – tarbiyalanuvchiga hissiyog‘zaki ta’sir etish usuli.

Ilmiy dunyoqarash – uzluksiz, izchil ravishda mavjud fanlar asoslarini puxta o‘zlashtirib borish, ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etish natijasida barqarorlashgan dunyoqarash shakli.

Individ (lotincha “individium” bo‘linmas, yagona, alohida degan ma’nolarni anglatadi) – xatti-harakatlarini shartli refleks yordamidagina tashkil eta oluvchi biologik mavjudot.

Individuallik – shaxsning o‘ziga xos xususiyatlari.

Institut – bilimlarning bitta sohasi doirasida aniq yo‘nalishlar bo‘yicha oliy va qoidaga ko‘ra oliy o‘quv yurtidan keyingi ta’lim dasturlarini amalga oshiruvchi, yuridik maqomga ega ta’lim muassasasi.

Iqtisodiy tarbiya – o‘quvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish, ularda iqtisodiy faoliyat (oila byudjetini shakllantirish, xo‘jalikni yuritish, mavjud moddiy boyliklarni asrash, ko‘paytirish, savdo-sotiq munosabatlarini to‘g‘ri tashkil etish va hokazolar)ni tashkil etish ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat pedagogik jarayon.

Iqtisodiy ta’lim – o‘quvchilarga xo‘jalik yuritish tizimi (oila byudjetini shakllantirish, xo‘jalikni yuritish, mavjud moddiy boyliklarni asrash, ko‘paytirish, savdo-sotiq munosabatlarini to‘g‘ri tashkil etish va hokazolar) to‘g‘risidagi nazariy bilimlarni berishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon.

Jazolash – tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga salbiy baho berish usuli. Jamoa (lotincha “kollektivus” so‘zining tarjimasi bo‘lib, yig‘ilma, omma, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh kabi ma’nolarni anglatadi) – bir necha a’zo (kishi)lardan iborat bo‘lib, ijtimoiy ahamiyatga ega umumiy maqsad asosida tashkil topgan guruh.

Jismoniy tarbiya – o‘quvchilarda jismoniy va irodaviy sifatlarni shakllantirish, ularni aqliy va jismoniy jihatdan mehnat hamda Vatan mudofaasiga tayyorlashga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiya tizimining muhim tarkibiy qismi.

Joriy nazorat – ta’lim jarayonida o‘quvchilar tomonidan o‘quv dasturida belgilangan muayyan mavzularni o‘zlashtirilish bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalari darajasini aniqlash, baholash shakli.

Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash – mutaxassislarning kasb bilimlari va ko‘nikmalarini yangilash hamda chuqurlashtirish maqsadida tashkil etiluvchi ta’lim bosqichi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturi – “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining qoidalariga muvofiq, milliy tajribaning tahlili hamda ta’lim tizimidagi jahon miqyosidagi yutuqlar asosida tayyorlangan hamda yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo‘ljalni to‘g‘ri ola bilish mahoratiga ega bo‘lgan, istiqlol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirish mazmunini belgilab beruvchi yuridik hujjat.

Kadrlar tayyorlash milliy modeli – shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta’lim, fan va ishlab chiqarish kabi tarkibiy qismlarning o‘zaro hamkorligi, ular o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik asosida “yuksak ma’naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tayyorlash Milliy tizimi” mohiyatini aks ettiruvchi andoza, loyiha. Uning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

shaxs – kadrlar tayyorlash tizimining bosh subyekti va obyekti, ta’lim sohasidagi xizmatlarning iste’molchisi va ularni amalga oshiruvchi;

davlat va jamiyat – ta’lim va kadrlar tayyorlash tizimi faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishni amalga oshiruvchi kadrlarni tayyorlash va ularni qabul qilib olishning kafillari;

uzluksiz ta’lim – malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi bo‘lib, ta’limning barcha turlarini, davlat ta’lim standartlarini, kadrlar tayyorlash tizimining tuzilmasi va uning faoliyat ko‘rsatish muhitini o‘z ichiga oladi.

fan – yuqori malakali mutaxassislar tayyorlovchi va ulardan foydalanuvchi, ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlab chiqaruvchi;

ishlab chiqarish – kadrlarga bo‘lgan ehtiyojni, shuningdek, ularning tayyorgalik sifati va saviyasiga nisbatan qo‘yiladigan talablarni belgilaydigan asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini moliyaviy va moddiy-texnikaviy jihatdan ta’minlash jarayonining faol ishtirokchisi.

Kasb-hunar maktabi – o‘quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, bilim va ko‘nikmalarini chuqur rivojlantiruvchi, tanlab olingan kasb hunar bo‘yicha bir yoki bir necha ixtisosni egallash imkonini yaratish maqsadida tegishli davlat ta’lim standartlari doirasida o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limini beruvchi, yuridik maqomga ega ta’lim muassasasi.

Kategoriya – fanning mohiyatini ochib beruvchi eng muhim, asosiy tushuncha.

Kompensatsiya (yunoncha “compensation” – o‘rnini to‘ldirish, tenglashtirish) – oliy nerv faoliyatining zahira imkoniyatlariga tayangan holda organizmning buzilgan yoki rivojlanmagan funksiyalarining o‘rnini to‘ldirish yoki qayta qurish.

Korreksiya (yunoncha “correctio” – tuzatish) – pedagogik uslub va tadbirlardan iborat maxsus tizimi yordamida anomal bolalarning psixik va jismoniy rivojlanishidagi kamchiliklarini qisman yoki to‘liq tuzatish.

Korreksion (maxsus) pedagogika (defektologiya – yunoncha “defectus” – nuqson, kamchilik, **“logos”** – fan, ta’limot) – rivojlanishda jismoniy yoki psixik kamchilikka ega, maxsus, individual tarbiyalash va o‘qitish metodlariga asoslangan, salomatlik imkoniyatlari cheklangan bolaning individualligi hamda shaxsini rivojlantirish jarayonini boshqarish mohiyati, qonuniyatlarini o‘rganuvchi fan.

Korreksion-pedagogik faoliyat – yaxlit ta’lim jarayonini qamrab oluvchi hamda murakkab psixofiziologik va ijtimoiy-pedagogik choratadbirlarning amalga oshirilishini nazarda tutuvchi pedagogik tizim.

Korreksion-tarbiyaviy ishlar - shaxsning anomal rivojlanishi xususiyatlariga ko‘ra umumiy pedagogik ta’sir ko‘rsatish choratadbirlari tizimi.

Ko‘nikma – shaxsning muayyan harakat yoki faoliyatni tashkil eta olish qobiliyati.

Ko‘rgazmali metodlar – predmet, hodisa yoki jarayonlar mohiyatini tabiiy holatda namoyish qilish, ularning maketlarini ko‘rsatishda qo‘llaniluvchi usullar.

Litsey (maktabda) ma’ruza – o‘quv materialini o‘quvchilarning idrok etish faoliyatlarini faollashtirish uslublari bilan birgalikda davomli og‘zaki bayon etish (80-90 minut), berilayotgan materialning sxematik modelini tuzish (asosiy fikrni tezis yoki loyila ko‘rinishida yozib olish) va boshqalar.

Loyilalashtirish (rejalashtirish) – o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini boshqarish dasturini yaratish.

Logopediya (yunoncha “logos” – so‘z, nazariya, ta’limot, “paideia” - tarbiyalash) – nutqiy nuqsonlarni o‘rganish, ular kelib chiqishining oldini olish va ularni qisman yoki to‘liq tuzatish masalalarini o‘rganuvchi fan; korreksion pedagogika (defektologiya)ning muhim sohasi.

Magistratura – aniq mutaxassislik bo‘yicha fundamental va amaliy bilim beradigan, bakalavriyat negizida ta’lim muaddati kamida ikki yil davom etadigan oliy ta’lim.

Madaniyat (“cultura” so‘zidan olingan bo‘lib, parvarish qilish, ishlov berish ma’nosini bildiradi) – ijtimoiy taraqqiyot davomida insonlarning faoliyati tufayli qo‘lga kiritilib, ularning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi moddiy va ma’naviy boyliklar tizimi.

Mazmun (ta’lim (bilim olish) mazmuni) – ta’lim jarayonida shaxs tomonidan o‘zlashtirilishi zarur bo‘lgan ilmiy bilim, amaliy ko‘nikma, malaka, fikrlash hamda faoliyat usullari tizimi.

Maktabgacha ta’lim – bolaning sog‘lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta’minlovchi, unda o‘qishga intilish hissini uyg‘otuvchi, uni muntazam ta’lim olishga tayyorlovchi hamda bola oltietti yoshga yetguncha davlat va nodavlat maktabgacha ta’lim muassasalari va oilalarda amalga oshiriluvchi ta’lim bosqichi.

Maktabgacha ta’lim pedagogikasi – maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash, ularni intellektual, ma’naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga etkazish masalalarini o‘rganadi.

Maktabdan tashqari ta’lim – madaniy-estetik, ilmiy, texnikaviy, sport va boshqa yo‘nalishlarda yo‘lga qo‘yiluvchi, bolalar hamda o‘smirlarning ta’limga bo‘lgan, yakka tartibdagi, ortib boruvchi talabehtiyojlarini qondirish, ularning bo‘sh vaqti va dam olishini tashkil etish maqsadida tashkil etiladigan ta’lim bosqichi.

Malaka – muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli.

Materialni og‘zaki bayon qilish metodlari – o‘quv materiali mohiyatini ozg‘aki (hikoya, tushuntirish, maktab ma’ruzasi kabi shakllarda) yoritishda qo‘llaniluvchi usullar.

Mafkura (arabcha “mafkura” – naqtai nazar va e’tiqodlar tizimi, majmui) – jamiyatdagi muayyan siyosiy, huquqiy, axloqiy, diniy, badiiy, falsafiy, ilmiy qarashlar, shuningdek, ma’naviy-axloqiy yuksaklish, ma’rifiy-tarbiyaviy ishlarning rivojini ta’minlovchi, ularning maqsad va yo‘nalishlarini aniqlashda yetakchi o‘rin tutuvchi g‘oyalar tizimi.

Mashq va o‘rgatish (faoliyatda mashqlantirish) metodlari – muayyan mashq yordamida bolalar faoliyatini oqilona, maqsadga muvofiq va har tomonlama puxta tashkil qilish, ularni axloq me’yorlari va xulq-atvor qoidalarini bajarishga odatlantirish usullari.

Ma’lumot – ta’lim-tarbiya natijasida o‘zlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko‘nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarash majmui.

Ma’naviyat (arabcha “ma’naviyat” - ma’nolar majmui) – mohiyatiga ko‘ra ijtimoiy taraqqiyotga ijobiy ta’sir o‘tkazuvchi falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvur, tushuncha va g‘oyalar majmui.

Ma’rifat – shaxs ongiga ilmiy bilim, axloq qoidalari hamda ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy me’yorlarni singdirish, ta’limtarbiyani takomillashtirish, milliy meros va umuminsoniy qadriyatlarni o‘rganish, ularni targ‘ib etish maqsadida amalga oshiriladigan tadbirlar tizimi.

Ma’ruza – yirik hajmdagi o‘quv materialini og‘zaki bayon qilish shakli.

Menejment – mavjud minimal imkoniyatlardan maksimal natijalarga erishish uchun shaxs (xodim) yoki guruhga ta’sir o‘tkazish asosida ularning faoliyatini tashkil etish tamoyillari, shakllari, metodlari va usullari.

Metod – yunoncha tarjimasi “tadqiqot, usul, maqsadga erishish yo‘li” kabi ma’nolarni anglatadi.

Metodika (fan sifatida) – xususiy fanlarni o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganadi.

Pedagogik talab – turli xatti-harakatlarni bajarish hamda faoliyatda ishtirok etish jarayonida o‘quvchi tomonidan amal qilinishi zarur bo‘lgan ijtimoiy xulq-atvor me’yorlari.

Pedagogik texnologiya – ta’lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, texnologik yondashuv asosida ta’lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o‘rganadi.

Pedagog kadrlar tarkibi – o‘qituvchi, metodist, tarbiyachi, psixolog, defektolog, logoped, sport instruktori, musiqa, badiiy ijodiyot, radiotexnika, sport va boshqa yo‘nalishlarda faoliyat o‘rsatuvchi to‘garaklarning rahbarlaridan iborat mutaxassislar.

Pedagogik mahorat – ta’lim-tarbiya jarayoniga ongli, ijodiy yondashuv, metodik bilimlarni samarali qo‘llay olish qobiliyati, yuksak pedagogik tafakkur.

Pedagogik talab – turli harakatlarni bajarish, muayyan faoliyat jarayonida ishtirok etishda o‘quvchi amal qilishi zarur bo‘lgan ijtimoiy xulq-atvor me’yorlarini ifodalovchi vazifa; tarbiyaning eng muhim usuli.

Rag‘batlantirish – tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga ijobiy baho berish asosida unga ishonch bildirish, ko‘ngilini ko‘tarish va uni qo‘llab-quvvatlash usuli.

Rivojlanish – shaxsning fiziologik va intellektual o‘sishida namoyon bo‘ladigan miqdor va sifat o‘zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon.

Reyting (baholash, tartibga keltirish, klassifikatsiyalash) – muayyan hodisani oldindan belgilangan shkala bo‘ycha baholash.

Sinf – yoshi va bilimi jihatidan bir xil bo‘lgan, ma’lum o‘quvchilar guruhi.

Surdopedagogika (yunoncha “surdus” - kar) – eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni o‘qitish va tarbiyalash jarayonini o‘rganuvchi fan; korreksion (maxsus) pedagogikaning yana bir muhim sohasi.

Suhbat – savol va javob shaklidagi dialogik ta’lim metodi.

Tamoyil (yunoncha “printsipium”) – biror-bir nazariyaning asosi, negizi, asosiy boshlang‘ich qoidasi; boshqaruvchi g‘oya, faoliyatning asosiy qoidasi; umumlashtirilgan talab.

Tarbiya – muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har tomonlama o‘stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni.

Tarbiya jarayoni – o‘qituvchi va o‘quvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o‘rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo‘naltirilgan samarali hamkorlik jarayoni.

Tarbiya mazmuni – shaxsning shakllanishiga qo‘yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyati.

Tarbiya metodi (yunoncha “metodos” - yo‘l) – tarbiya maqsadiga erishish yo‘li; tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg‘ulari va xulqiga ta’sir etish usullari.

Tarbiya nazariyasi – pedagogikaning muhim tarkibiy qismi; tarbiyaviy jarayon mazmuni, shakl, metod, vosita va usullari hamda uni tashkil etish muammolarini o‘rganadi.

Tafakkur (ijtimoiy voqea-hodisalarning ongda to‘laqonli aks etishi, inson aqliy faoliyatining yuksak shakli).

Tashxis – didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilash.

Ta’lim – o‘quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularda amaliy ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o‘stirish va dunyoqarashlarini tarbiyalashga yo‘naltirilgan jarayon.

Ta’lim va tarbiya mazmuni – shaxsning aqliy va jismoniy qobiliyatini har tomonlama rivojlantirish, dunyoqarashi, odobi, xulqi, ijtimoiy hayot va mehnatga tayyorlik darajasini shakllantirish jarayonining mohiyati.

Ta’lim vositalari – ta’lim samaradorligini ta’minlovchi obyektiv (darslik, o‘quv qo‘llanmalari, o‘quv qurollari, xarita, diagramma, plakat, rasm,chizma, dioproektor, magnitafon, video-magnitafon, uskuna, televizor, radio, kompyuter va boshqalar) va subyektiv (o‘qituvchining nutqi, namunasi, muayyan shaxs hayoti va faoliyatiga oid misollar va hokazolar) omillar.

Ta’lim jarayoni – o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida tashkil etiluvchi hamda ilmiy bilimlarni o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan pedagogic jarayon.

Ta’lim menejeri – ta’lim muassasasi faoliyatini zamonaviy menejment qonuniyatlariga muvofiq boshqaruvchi mutaxassis.

Ta’lim metodlari – ta’lim jarayonida qo‘llanilib, uning samarasini ta’minlovchi usullar majmui.

Ta’lim muassasi ustavi – ta’lim muassasasiga rahbarlik mohiyatini yorituvchi hamda uning faoliyatini boshqarish tizimini aniqlovchi hujjat.

Ta’lim konsepsiyalari (lotin tilidan “conception” – tizim) – ta’limtarbiya mazmuni, istiqbolini yorituvchi yaxlit qarashlar tizimi; uzluksiz ta’lim tizimining turli bosqchlarida ta’lim muassasalari faoliyati yo‘nalishi, maqsad va vazifalarini belgilashning alohida usuli.

Ta’lim mazmuni – davlat ta’lim standartlari asosida belgilab berilgan hamda ma’lum sharoitda muayyan fanlar bo‘yicha o‘zlashtirilishi nazarda tutilgan ilmiy bilimlar mohiyati.

Ta’lim maqsadi (o‘qish, bilim olish maqsadi) – ta’limning aniq yo‘nalishini belgilab beruvchi etakchi g‘oya.

Ta’lim natijasi (ta’lim mahsuli) – ta’lim yakunining mohiyatini qayd etuvchi tushuncha; o‘quv jarayonining oqibati; belgilangan maqsadni amalga oshirish darajasi.

Ta’limni boshqarish – ta’lim muassasalarining faoliyatini yo‘lga qo‘yish, boshqarish, nazorat qilish hamda istiqbollarini belgilash masalalarini o‘rganadi.

Ta’limning sinf-dars tizimi – dars shaklida muayyan o‘quvchilar guruhi bilan o‘quv rejasiga muvofiq tuzilgan aniq jadval bo‘ycha olib boriladigan ta’lim jarayoni.

Ta’lim tizimi – davlat siyosatining asosiy tamoyillari asosida yosh avlodga ta’lim tarbiya berish yo‘lida faoliyat yurituvchi barcha turdagi ta’lim muassasalari majmui.

Ta’lim shakli – ta’lim jarayonining tashkiliy tuzilmasi.

Tizim (mustaqil tushuncha sifatida) – o‘zaro bog‘langan ko‘plab elementlar (tarkibiy qismlar) o‘rtasidagi mustahkam birlik va o‘zaro yaxlitlik.

Tiflopedagogika (yunoncha typhlos – ko‘r) – ko‘rish qobiliyati buzilgan bolalarni o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirish muammolarini o‘rganuvchi fan.

Vatanparvarlik (lotincha “patriotes” – vatandosh, “patris” – vatan, yurt) - shaxsning o‘zi mansub bo‘lgan millat, tug‘ilib o‘sgan vatani tarixdan g‘ururlanishi, buguni to‘g‘risida qayg‘urishi hamda uning porloq istiqboliga bo‘lgan ishonchini ifoda etuvchi yuksak insoniy fazilat.

Verbal – bilim (ma’lumot, axborot)larni so‘z yordamida (og‘zaki) yetkazib berish, ifoda etish.

Yosh xususiyatlari – muayyan bir yosh davriga xos bo‘lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlar.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 2020 y, 23-sentyabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish choratadbirlari to‘g‘risida” 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son Farmoni.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йиларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” ги ПФ–60-сон Фармони. 28 январь, 2022 й.
4. Ajdodlar o‘giti. Hikmatlar, rivoyatlar, tamsillar.// To‘plovchi B.Ahmedov. – T.:Cho‘lpon.1991
5. Azarov Yu.I. Bolalarni sevish san’ati. – T.:O‘qituvchi 1992
6. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. -T.: O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi, 2006.-159 b.
7. Abu Ali Ibn Sino. Ziynat. – T.:sharq nashriyot matbaa konserni, 1992
8. Amir Temur o‘gitlari. // B.Ahmedov, A.Aminov nashrga tayyorlagan. T.:Navro‘z, 1992
9. Ahmedov A. Ulug‘bek. – T.: Fan. 1991
10. Boubekova G.D., Xolikova G.T., Magzumova G. Pedagogichesoye masterstvo. Uchebnoye posobiya. T.: 2002 - 63 s.
11. Muomala treningi. –T.: O‘zMU,1994
12. Muhiddinov A.G. O‘quv jarayonida nutq faoliyati. – T.: O‘qituvchi 1995
13. Alisher Navoiy. Mahbubul qulub. Asarlar 15-tom. T.: 1996
14. G‘oziev E. Psixologiya (yosh davrlari psixologiyasi). – T., O‘qituvchi, 1994
15. Lerner I.YA. Didakticheskie osnovo‘ metodov obucheniya. – M., Pedagogika, 1981. – 186 s.
16. Mahkamov U. va boshqalar. "Pedagogik mahorat". -Toshkent. 2003 y.
17. Movlonova R. va boshq. Pedagogika. – T.: “O‘qituvchi”, 2010- yil.
18. Movlonova R. va boshqalar. Ijtimoiy pedagogika. - T.: “O‘qituvchi”, 2009
19. Movlonova.R.Umumiy pedagogika - Fan va texnologiya Toshkent- 2018.
20. Pirmuhammedova M. Pedagogik mahorat asoslari. Ma’ruza.-T.: 2001.
21. Podlasiy I.P. Pedagogika. Novo‘y kurs. V 2 kn., kn. 1. – M., Vlados, 1999.
22. P.I.Pidkasistogo. – M., Pedagogcheskoe obhestvo Rossii, 2000. – 640 s.
23. Rajabov S. Pedagogika fanining allomalari. – T.: O‘qituvchi.1991
24. Raximov S., To‘raqulov E. Abu Rayhon Beruniy Ruhiyat va ta’lim-tarbiya to‘g‘risida. – T.: 1992
25. Saidnazarov F. Saidnazarov I. Tarbiya: odob va oqibat. – T.: O‘zbekiston.1991

26. Tarbiyaviy ish metodikasi// L.I.Ruvinskiy. tahriri ostida. – T.: O‘qituvchi.1991

27. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. -T.: Iqtisod-moliya nashriyoti, 2011.- 420 b.

28. Xoshimov K. va boshq. Pedagogika tarixi (pedagogika oliy o‘quv yurtlari va o‘quvchilari uchun qo‘llanma. – Toshkent, O‘qituvchi, 1996.

29. Ziyomuxammedov B. Pedagogik maxorat asoslari. -T.: TIB-KITOB, 2009.183 b.

30. Zununnov A. Pedagogika tarixi. - Toshkent, “FAN”, 2010

31. O‘qituvchilik ixtisosiga kirish kursiga metodik ko‘rsatmalar // Tuzuvchilar M.Zaxarina, S.X.Temurova, V.G.Sharova. – T.:

32. Qudratov T. Nutq madaniyati asoslari. – T.: O‘qituvchi.1993

ELEKTRON TA’LIM RESURSLARI

1. http://www.lex.uz
2. www.ziyonet.uz
3. www.edu.uz
4. www.pedagog.uz
5. tdpu-INTRANET. Ped

MUNDARIJA

I MODUL. PEDAGOGIK MAHORAT FANINING NAZARIY ASOSLARI	
1.1. Ta’lim tizimini modernizatsiyalashning tashkiliy – metodik asoslari.	
1.2. Pedagogik mahorat fani haqida umumiy tushuncha va uning o‘qituvchi faoliyatida tutgan o‘rni.	
1.3. Shaxsda ijodiy tafakkur rivojlanishi va uning ijtimoiylashuv jarayonida shaxs sifatlarida tutgan o‘rni.	
1.4. Pedagogik fikr tarixi va maktab amaliyotida o‘qituvchining pedagogik mahorati masalalari.	
1.5. Pedagogning kasbiy kompetentligi va kreativ rivojlanishi.	
1.6. O‘qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyatlar.	
1.7. O‘qituvchining kommunikativ qobiliyati.	
1.8. Pedagogik muloqot o‘qituvchining ijodiy faoliyati sifatida.	
II MODUL. O‘QITUVCHI VA O‘QUVCHI O‘RTASIDAGI MULOQOT	
2.1. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot.	
2.2. Pedagogik nazokat va odob – axloq.	
2.3. Pedagogik takt va taktika.	
2.4. Pedagogik texnika haqida tushuncha. Pedagogik texnikani shakillantirish uslublari.	
2.5. Nutq texnikasi va notiqlik madaniyati.	
2.6. O‘qituvchining ta’lim jarayonidagi mahorati.	
2.7. Pedagogik jarayonni loyihalash.	
2.8. O‘quv loyihalarining pedagogik imkoniyatlari, Zamonaviy ta’lim sohasidagi ilg‘or xorijiy tajribalar.	
III MODUL. PEDAGOGIK MAHORAT KURSINING AMALIY VA NAZARIY ASOSLARI	
3.1. O‘qituvchining tarbiya texnologiyalari asosida faoliyat olib borishi.	
3.2. O‘qituvchi pedagogik faoliyatida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishi.	
3.3. Interfaol metod asosida ijodkorlik ko‘nikmalarini shakillantirish.	
3.4. Pedagogik mahoratni shakillantirishda zamonaviy texnologiyalarning o‘rni.	
3.5. O‘qituvchi pedagogik faoliyatida kasbiy refleksiyaning o‘rni.	
3.6. O‘qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etish.	
3.7. O‘z – o‘zini tarbiyalash va o‘z ustida ishlash.	
3.8. Pedagogik tajribani to‘lash tizimi.	
O‘QITUVCHILAR UCHUN USLUBIY TAVSIYALAR	
XULOSA	
IZOHLI LUG‘AT	
ADABIYOTLAR	

Ilmiy nashr

SH.T. IBRAGIMOVA

PEDAGOGIK MAHORAT

O‘QUV QO‘LLANMA

Texnik muharrir:

Sh.N. Ximmatov

Terishga berildi: 09.07.2025 y.
Bosishga ruxsat etildi: 28.08.2025 y.
Ofset qog‘ozi. Qog‘oz bichimi: 60x84 1/16.
Times New Roman garniturasi. Ofset bosma.
Bosma tabog‘i 16,75 Adadi 20 dona. Buyurtma № 42
Bahosi kelishilgan narxda.
“TEXNO PRINT NAVOI” nashriyotida nashrga tayyorlandi.
210105, Navoiy sh., Tolstoy 46/26.

“TEXNO PRINT NAVOI” MCHJga qarashli matbaa bo‘limida chop etildi.
Navoiy shahar Guliston – 3 massivi.